

HISTORIESE GRAMMATIKA VAN HET NEDERLANDS,

SCHETS VAN DE KLANKLEER, VORMLEER
EN WOORDVORMING

DOOR

DR. M. SCHÖNFELD

TWEEDE DRUK

ZUTPHEN — W. J. THIEME & CIE

Prijs f 5.90, Gebonden f 6.50

Historiese Grammatika van het Nederlands,

Schets van de Klankleer, Vormleer en
Woordvorming,

DOOR

DR M. SCHÖNFELD.

TWEEDE DRUK.

ZUTPHEN — W. J. THIEME & CIE.

VOORBERICHT VOOR DE TWEEDE DRUK.

Dit boek is bestemd zowel voor studenten als voor hen die voor Middelbaar Nederlands studeren; met 't oog op de laatste groep is van de niet-Germaanse talen alleen het Latijn als hulpmiddel gebruikt, van de oud-Germaanse talen alleen het Goties als basis genomen. Deze nieuwe druk onderscheidt zich van de vorige in verschillende opzichten. De delen die op het vóór- en oud-Germaans betrekking hebben, zijn vereenvoudigd; in 't biezonder geldt dat van de behandeling van de auslautswetten. Een nieuw hoofdstuk, over de woordvorming, is toegevoegd. Ook bij de bespreking hiervan ben ik eklekties te werk gegaan en heb ik, waar nodig, het strenge systeem aan de praktijk opgeofferd; de hoofdbedoeling was, de belangrijkste gezichtspunten te doen uitkomen. In overeenstemming met de aanleg van 't gehele boek staat daarbij de formele kant op de voorgrond, zoals reeds uit de rangschikking van de stof blijkt.

Het doel was het geven van een oud-Germaanse grammatika, toegepast op het Nederlands, met insluiting van de gewichtigste feiten van de latere ontwikkeling in 't Algemeen Beschaafd. Daarom heb ik aan de van verschillende kanten komende aandrang om hier ook een historische syntaxis te geven weerstand geboden. Immers, het Goties biedt hiervoor uiteraard geen geschikte basis; feitelijk zou alleen de ontwikkeling van 't Middelnederlands tot 't Nieuwnederlands behandeld kunnen worden, en zo zou een dergelijk hoofdstuk dus niet aansluiten bij het overige. Bovendien voorziet Stoett's bekend werk voor een goed deel in de behoefte. Het komt mij dan ook voor, dat een deskriptieve syntaxis van de tegenwoordige

taal, met een historische terugblik, nodiger is dan een eigelijke historische syntaxis.

Aan het slot volgt een woordregister; men vindt er van de Nederlandse woorden alleen de karakteristieke, niet de min of meer willekeurige voorbeelden opgegeven; daarentegen zijn met 't oog op mogelijke behoeften van beginnelingen de Latijnse en Gotiese woorden zo volledig mogelijk vermeld. Afgezien van de genoemde beperkingen en toevoegingen zijn tal van veranderingen aangebracht, in 't bijzonder in 't tweede hoofdstuk. Voorzover die veranderingen wezelijke verbeteringen mogen heten, dank ik ze — behalve aan de uitgebrachte kritieken en aan de sedert 1921 verschenen literatuur — grotendeels aan de welwillende opmerkingen van vakgenoten. De meeste dank ben ik verschuldigd aan Prof. Dr. J. H. Kern te Leiden, Dr. C. B. v. Haeringen te Den Haag en Drs. L. C. Michels te Schijndel; het is mij een groot genoegen hun in deze herdruk te tonen, hoezeer ik hun moeite op prijs stel.

Een grote moeilijkheid blijven de dialekten bieden; aanduidingen als Vlaams, Brabants, Hollands zijn vaag en wekken de onjuiste indruk, dat men met gesloten eenheden te doen heeft; maar zolang niet de atlas van het Nederlandse taalgebied klaar is, is het vaak niet mogelijk een juiste karakteristiek te geven. Bij de literatuur is niet in iedere paragraaf naar de bekende handboeken (Te Winkel, Franck) verwezen; evenmin naar het Mnl. en het — vooral voor de woordvorming zo belangrijke — Ndl. Woordenboek, noch ook naar Franck—Van Wijk's onwaardeerbaar Woordenboek, waaraan dit werk zeer veel te danken heeft.

Het verheugt me, hier de woorden te kunnen herhalen, die ik in 1921 neerschreef, temeer daar ze nu ook toepasselijk zijn op het nieuwe hoofdstuk over de woordvorming:

„De aansporing tot het schrijven van dit boek kreeg ik van

Prof. De Vooy, die op mijn grote dankbaarheid aanspraak heeft door de vele kostbare wenken en toevoegingen, mij o.a. bij 't mee-lezen van de drukproeven gegeven. Dat ook Prof. Symons bij het lezen van de proeven veel heeft verbeterd, geeft mij aanleiding hier opnieuw mijn dankbaarheid te uiten voor de nooit verflauwende belangstelling, die hij steeds voor mij en mijn werk heeft gehad."

Ten slotte de opmerking, dat in Maart '24 het manuscript naar de drukkerij gezonden is, zodat ik van wat sedert die tijd verscheen, alleen in de proef nota heb kunnen nemen. In 't biezonder betreur ik het, dat het werk van Mansion, Oud-Gentsche Naamkunde (1924) mij eerst in handen kwam, nadat alles op de inleiding na gedrukt was.

Hilversum, September 1924.

M. SCHÖNFELD.

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN.

Blz. 55 r. 5 v.o. Lees: got.-*gairns*.

Blz. 62 r. 12 v.b. Lees: zijn fries (ofri.

Blz. 146 r. 14 v.b. Lees: *vol-leest* (zonder*).

Blz. 154 r. 9 v.b. Lees: **drawy-ma-* en **tauy-ma-*.

Blz. 188 r. 6 v.o. Lees: anlaut.

INHOUD.

	Blz.
Voorbericht	III—V
Zinstorende drukfouten	VI
Inhoud	VII—X
Afkortingen en tekens	XI—XIV
Inleiding met aantekeningen	XV—XXXI
Klankleer	1—85

Eerste hoofdstuk: De ogm. klanken in syllaben met hoofdtoon 1—28

I. Vokalisme	1—16
Korte vokalen: § 1. <i>ǎ</i> , § 2. <i>ě/ẓ</i> , § 3. <i>ǒ/ǔ</i> . . .	1—4
Lange vokalen: § 4. <i>ā</i> , § 5. <i>ā̄</i> , § 6. <i>ǣ</i> , § 7. <i>ī</i> , § 8. <i>ō</i> , § 9. <i>ū</i>	4—7
Diphthongen: § 10. <i>ai</i> , § 11. <i>au</i> , § 12. <i>eu</i> . . .	8
Ablaut: § 13—17	9—16
II. Konsonantisme	16—28
Nasalen, liquidae, semivokalen: § 18	16
De germ. klankverschuiving en de wet van Verner: § 19—26	16—28

Tweede hoofdstuk: De ontwikkeling van de ndl. klanken uit de ogm. in syllaben met hoofdtoon 29—76

Perioden: § 27	29
I. Algemene verschijnselen	29—60
Rekking (§ 28), verkorting (§ 29) en samensmelting (§ 30) van vokalen	29—37
Umlaut	37—43
Overzicht: § 31	37
Umlaut van de <i>ǎ</i> : § 32	37—39

	Blz.
Umlaut van de <i>ǔ</i> : § 33	39—41
Umlaut van lange vokalen (dialektiese vormen): § 34	41
Verbreiding en oorzaken: § 35	42—43
Stemloos en stemhebbend worden van spiranten en explosieven: § 36 en 37	43—46
Geminatie: § 38—39	47—49
De <i>w</i> en <i>z</i> 'n invloed op 't vokalisme	49—53
<i>wl, wr</i> ; kons. + <i>w</i> + vok.; <i>wǝ, wě</i> ; vok. na <i>w</i> : § 40	49—50
vokaal + <i>w</i> : § 41	50—52
konsonant + <i>w</i> : § 42	52—53
De <i>r</i> en <i>z</i> 'n invloed op 't vokalisme	53—58
Overzicht; <i>d</i> als overgangsklank § 43	53—55
Vokaal + <i>r</i> + kons.: § 44	55—57
Metathesis: § 45—46	57—58
De <i>l</i> en <i>z</i> 'n invloed op 't vokalisme: § 47 (<i>ald, alt, old, olt; lě, lř; ǝl, ǝl; metathesis</i>)	58—60
II. De afzonderlike vokalen en konsonanten	60—74
Korte vokalen: § 48. <i>ǝ/ǝ</i> ; § 49. <i>ǝ/ǝ</i>	60—61
Lange vokalen: § 50. <i>ā</i> , ndl. <i>aai</i> ; § 51. <i>ē</i> ; § 52. <i>ī</i> ; § 53. <i>ō</i> , ndl. <i>oei</i> ; § 54. <i>ū</i> (<i>ui¹</i> en <i>ui²</i>)	61—66
Diphthongen: § 55 <i>ai</i> ; <i>ǝge</i> ; <i>ǝ</i> vóór <i>n</i> + dentaal; dial. <i>á, ó, ie, ui</i> ; § 56. <i>au</i> ; § 57 <i>eu</i>	66—71
Konsonanten: § 58. <i>χ/h; hs</i> ; § 59. <i>sk</i> ; § 60. <i>ft</i> ; § 61. <i>g/γ</i>	71—74
III. Overzicht: § 62—63	74—76
Derde hoofdstuk: Het aksent en de klanken van de syllaben zonder hoofdtoon	77—85
I. Het aksent: § 64—67	77—82
II. De klanken van de syllaben zonder hoofdtoon: § 68. Ogm. auslautswetten; § 69. Synkopewet van Sievers; § 70—71. Jongere verzwakking	82—85

	Blz.
Vormleer	86—139
Vierde hoofdstuk: De substantieven	86—101
Overzicht: § 72—73	86—90
De mannel. <i>ǎ</i> -st.; pluralis op <i>-s</i> : § 74	90—92
De onz. <i>ǎ</i> -st.; pluralis op <i>-er-</i> : § 75	92—94
De mannel. en onz. <i>wǎ</i> - en <i>jǎ</i> -st.: § 76	94
De vrouwel. <i>ǫ</i> -st.: § 77	95—96
De <i>ž</i> - en <i>ǰ</i> -st.: § 78	96—98
De <i>n</i> -st.: § 79	98—100
De andere klassen (vooral de idg. <i>tr-</i> en <i>nt</i> -st.): § 80	100—101
Vijfde hoofdstuk: De pronomina, adjectiva en numeralia	102—117
I. De pronomina: § 81—85. Persoonl. en bezittel. vnw.; § 86. Aanwijzend vnw.; § 87. Vragend vnw.; § 88. Betrekkel. vnw.	102—111
II. De adjectiva met de trappen van vergelijking: § 89—92	111—115
III. De numeralia: § 93—95	115—117
Zesde hoofdstuk: De verba	118—139
Genera, modi, tempora, aspecten, numeri: § 96—99	118—120
Infinitief, participia: § 100	120—123
Thematische en athematische w.w.; st. en zw. w.w.: § 101	123—124
De praesensvorming van de thematische w.w.: § 102. <i>č/š</i> -w.w.; <i>ǰč/ǰš</i> -w.w., <i>nč/nš</i> -w.w., w.w. met nasaal-infix; § 103. <i>ā</i> - en <i>ē</i> -w.w.	124—126
De reduplicerende w.w.: § 104	127—129
Overgang van de st. w.w. naar een andere kl. of naar de zw. w.w. of omgekeerd: § 105	129—131

	Blz.
De persoonsuitgangen van 't praesens indikatief: § 106	131—132
Praesens optatief en imperatief: § 107	132—133
De persoonsuitgangen van 't sterke praeteritum: § 108	133—134
Het zwakke praeteritum: § 109	134—135
De praeterito-praesentia (w.w. met opgeschoven verleden tijd): § 110	135—137
De athematische w.w.: § 111	137—139
Zevende hoofdstuk: Woordvorming	140—190
I. Samenstelling: § 112	140—147
II. Afleiding: § 113—126	147—190
Algemene opmerkingen: § 113	147—148
Suffixen: § 114. Uit zelfst. woorden; § 115. Afgesleten; § 116 en 117. Verschoven; § 118—120. Ontleend; § 121. Diminutieven; § 122. Vorming van znw.; § 123. Vorming van w.w.; 124. Vorming van bijwoorden	148—184
Prefixen: § 125	185—189
Alfabetiese lijst van de ndl. pre- en suffixen	189—190
Aantekeningen	191—226
Woordregisters	227—242
I. Nederlands	227—233
II. Goties	234—239
III. Latijn	240—242

AFKORTINGEN EN TEKENS.

1. Boeken.

- Behaghel = Behaghel, Geschichte der deutschen Sprache⁴ (1916).
(De) Bo = De Bo, Westvlaamsch Idioticon (1873).
Boekenoogen = Boekenoogen, De Zaaansche volkstaal (1897).
Boer = Boer, Oergermaansch handboek (1918).
Boshoff = Boshoff, Volk en taal van Suid-Afrika (1921).
Bouman en Pienaar = Bouman en Pienaar, Afrikaanse Spraakkuns (1924).
Braune = Braune, Gotische Grammatik⁹ (1920).
Emonds = Emonds, De legende van Sinte Kunera in de middeleeuwen (1922).
Franck = Franck, Mittelniederländische Grammatik² (1910).
Frings = Frings, Rheinische Sprachgeschichte (1922).
(Van) Ginneken = Van Ginneken, Handboek der Nederlandsche taal I (1913), II (1914).
(Van) Ginneken Principes = Van Ginneken, Principes de linguistique psychologique (1907).
Hammerich = Hammerich, Zur deutschen Akzentuation (1921).
Heinsius = Heinsius, Klank- en buigingsleer van de taal des Statenbijbels (1897).
(Van) Helten = Van Helten, Middelnederlandsche Spraakkunst (1887).
Hirt = Hirt, Geschichte der deutschen Sprache (1919).
Hirt Etym. = Hirt, Etymologie der neuhochdeutsche Sprache² (1921).
Horn = Horn, Sprachkörper und Sprachfunktion² (1923).
Jacobs = Jacobs, Vergelijkende klank- en vormleer der middelvlaamsche dialecten I (1911).
Jespersen = Jespersen, Lehrbuch der Phonetik.

- Karstien = Karstien, Die reduplizierten Perfekta des Nord- und Westgermanischen (1921).
- Kern = J. H. Kern, De Limburgsche sermoenen (Bibl. Mnl. Lett.).
- Kil. = Etymologicum teutonicae linguae Kiliani.
- Kooiman = Kooiman, Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst (1913).
- Lasch = Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik (1914).
- (Van der) Meer = Van der Meer, Grammatik der neuniederländischen Gemeinsprache (1923).
- Meillet = Meillet, Caractères généraux des langues germaniques² (1922).
- Mnl. Wb. = Middelnederlandsch Woordenboek.
- Muller = Muller, Critische commentaar op Van den Vos Reinaerde (1917).
- Ndl. Wb. = Woordenboek der Nederlandsche taal.
- Nom. geogr. neerl. = Nomina geographica neerlandica.
- Noreen = Noreen—Pollak, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache (1923).
- Paul = Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte⁵ (1920).
- Paul D. G. = Paul, Deutsche Grammatik (1916—'20).
- R. L. = Hoops' Reallexikon der germanischen Altertumskunde.
- Roetert Frederikse = Roetert Frederikse, Dat Kaetspel ghemoralizeert (Bibl. Mnl. Lett.).
- (Le) Roux = Le Roux, Handleiding in het Afrikaans (1921).
- Salverda de Grave = Salverda de Grave, De Franse woorden in het Nederlands (1906).
- Sarauw = Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I (1921).
- Schönhoff = Schönhoff, Emsländische Grammatik (1908).
- Schrijnen = Schrijnen, Handleiding bij de studie der vergelijkende taalwetenschap.
- Schrijnen Isogl. = Schrijnen, De isoglossen van Ramisch in Nederland (1920).
- Schuringa = Schuringa, Het dialect van de Veenkoloniën (1923).
- Stoett = Stoett, Middelnederlandsche spraakkunst: Syntaxis³ (1923).
- Streitberg = Streitberg, Urgermanische Grammatik (1900).

- S**t r e i t b e r g G.E. = Streitberg, Gotisches Elementarbuch^{5,6} (1920).
Sü t t e r l i n = Sütterlin, Neuhochdeutsche Grammatik I (1924).
Ti e m e y e r = Tiemeyer, Klankleer der gedichten van Willem van Hildegarsberch (1916).
V e n d r y e s = Vendryes, Le langage (1921).
V e r c o u l l i e = Vercoullie, Schets eener historische grammatica der Nederlandsche taal³ (z. j.).
V e r d a m = Verdam—Stoett, Uit de geschiedenis der Nederlandsche taal⁴ (1923).
(De) **V**r i e s = De Vries, Iets over woordvorming (1921—'22).
Wi l m a n n s = Wilmanns, Deutsche Grammatik³ (1911).
(Te) **W**i n k e l = Te Winkel, Geschichte der niederländischen Sprache² (1901).
(Te) **W**i n k e l **T** o n g v. = Te Winkel, De Noordnederlandsche tongvallen, Alev. 1 en 2.
(Va n) **W**i j k = Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal. Tweede druk door Van Wijk (1912).

2. **Tijdschriften** († = niet meer verschijnend).

- A**fda. = Anzeiger bij Zfda.
G.R.M. = Germanisch-Romanische Monatsschrift.
I.F. = Indogermanische Forschungen.
K.Z. = Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.
Leuv. Bijdr. = Leuvense Bijdragen.
Neophil. = Neophilologus.
N. T. = Nieuwe Taalgids.
P.B.B. = Paul-Braunes Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur.
†Taal en Lett. = Taal en Letteren.
†Taal. Bijdr. = Taalkundige Bijdragen.
Tijdschr. = Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde.
Tijdschr. t. e. l. = Tijdschrift voor taal en letteren.
Zfda. = Zeitschrift für deutsches Altertum.
Zfdph. = Zeitschrift für deutsche Philologie.
†Zs. f. d. Maa. = Zeitschr. für deutsche Mundarten.
†Zs. f. d. Wortforschung = Zeitschrift für deutsche Wortforschung.

3. **Talen.**

afrik.	= afrikaans	nndl.	= nieuwnederlands
ags.	= angelsaksies	noordfri.	= noordfries
av.	= avesties	nwvla.	= nieuwwestvlaams
bei.	= beiers	oergerm.	= oergermaans
brab.	= brabant	ofra.	= oudfrans
du.	= duits	ofri.	= oudfries
eng.	= engels	ogm.	= oudgermaans
fra.	= frans	ohd.	= oudhoogduits
fri.	= fries	oind.	= oudindies
frk. (frank.)	= frankies	olt.	= oudlatijn
germ.	= germaans	on.	= oudnoors
got.	= goties	onfrk.	= oudnederfrankies
gr.	= grieks	oonfrk.	= oudoostnederfrankies
gron.	= gronings	os.	= oudsaksies
hgd.	= hoogduits	oudndl.	= oudnederlands
holl.	= hollands	oudnndl.	= oudnieuwnederlands
idg.	= indogermaans		
kelt:	= kelties	owfri.	= oudwestfries
krimgot.	= kringoties	owgm.	= oudwestgermaans
lat. (lt.)	= latijn	ownfrk.	= oudwestnederfrankies
limb.	= limburgs	rom.	= romaans
mfrk.	= middelfrankies	saks.	= saksies
mhd.	= middelhoogduits	skr.	= sanskriet
mlt.	= middellatijn	vla.	= vlaams
mnd.	= middelnederduits	vulg. lt.	= vulgair latijn
mnl.	= middelnederlands	wfri.	= westfries
mvla.	= middelvlaams	wgm.	= westgermaans
ndd.	= nederduits	wvla.	= westvlaams
ndfrk.	= nederfrankies	za.	= zaans
ndl.	= nederlands		
ngm. (noordgm.)	= noordgermaans		

4. **Tekens.**

* vóór een woord = gerekonstrueerde vorm.

> = wordt tot.

< = ontstaan uit.

Indien boven ndl. (mnl.) klinkers onderscheid wordt gemaakt tussen $\bar{\text{}}$ en $\hat{\text{}}$, duidt $\bar{\text{}}$ de gerekte, $\hat{\text{}}$ de van ouds lange klinkers aan.

INLEIDING.

I. Als men wil nagaan, hoe zich de Nederlandse klanken en vormen uit de oudere ontwikkeld hebben, is het nodig eerst de plaats te bepalen, die onze taal onder de Germaanse, en die, welke het Germaans onder de Indogermaanse talen inneemt. Tot de Indogermaanse talen behoren Indies, Noord-Aries, Iraans (alle drie samen ook Aries genoemd), Tochaars (eens in Oost-Toerkestan gesproken), Armeens, Grieks, Albanees, Italies (o.a. Latijn, waaruit de Romaanse talen zijn voortgekomen), Kelties, Germaans, Balties en Slavies. De idg. grondtaal kent men niet; men weet zelfs niet, in welke streek ze eens gesproken werd; alleen neemt men op goede gronden aan, dat ze, altans in 't laatste deel van de eenheidsperiode, reeds vrij sterk dialekties geschakeerd was. De belangrijkste isoglos werd gevormd door een verschil in behandeling van de gutturalen en hierop berust de indeling van de idg. talen in twee groepen: de centum- en de satem-talen. In 't idg. bestonden n.l. drie rijen van gutturalen: palatalen (k_1, k_1h, g_1, g_1h), velaren (k, kh, g, gh) en labiovelaren (kv, kvh, gv, gvh). Deze drie klassen zijn in geen idg. taal als zodanig bewaard; terwijl in de centum-talen palatalen en velaren zijn samengevallen, is dat in de satem-talen met velaren en labiovelaren gebeurd: de labiovelaren verloren daar de labialisering en de palatalen werden spiranten. De centum-talen kennen dus gutturalen en labiovelaren, de satem-talen spiranten en gutturalen. Het meest typiese voorbeeld is het woord *honderd* en dit heeft z'n naam aan de groepen gegeven: idg. $*k_1m̥tóm$ = skr. *śatám*, av. *satem*, maar lt. *centum* ($c = k$), got. *hund* (h door de klankverschuiving). De oostelijke taalgroepen (Aries, Armeens, Albanees, Balties-Slavies) zijn satem-, de westelijke (Grieks, Italies, Kelties, Germaans) centum-talen.

Opm. „Oostelik” en „westelik”: zo ongeveer komt dat uit. Niet echter bij het Tochaars, dat tot de centum-talen behoort. Men neemt daarom veelal aan, dat de Tocharen uit westelijke streken oostwaarts getrokken zijn.

II. De wijze van ontstaan van de verschillende idg. talen stelde men zich vroeger onder 't beeld van een stamboom voor (Schleicher); men dacht, dat de Indogermanen zich in twee groepen gesplitst hadden, dat ieder van deze groepen weer uiteengevallen was enz. Maar het gelukte niet een juiste stamboom op te stellen, en toen men bovendien opmerkte, dat in moderne dialecten gewoonlijk geen scherpe grenzen aanwezig zijn, liet men deze voorstelling varen en kwam men tot de „Wellentheorie” (J. Schmidt), volgens welke de dialektiese eigenaardigheden van de grondtaal zich golfsgewijze zouden uitgebreid hebben en zo zouden uitgegroeid zijn. Volgens deze — in principe juiste — opvatting is de overeenkomst tussen die talen het grootst, welke geografies 't dichtst bij elkaar liggen; scherpe grenzen ontstaan alleen door 't uitsterven van varieteiten. Echter kan men in zoverre de oude stamboomtheorie niet missen, dat van ouds verschuivingen in de groepering zullen hebben plaats gehad; zo misschien bij de bovengenoemde Tocharen; feitelijk komt men dus tot een combinatie van de vroegere en de latere opvatting.

Wat de plaats van het Germaans betreft, dit staat reeds als centum-taal verder van het Balties-Slavies en nader bij het Italies en het Kelties. De overeenstemming tussen germ. en lt. betreft niet alleen enkele klankverschijnselen, maar ook een groot aantal karakteristieke kultuurwoorden en tevens de woordvorming, zodat toeval hier buitengesloten is: de Italiërs moeten uit het noorden over de Alpen zuidwaarts zijn getrokken.

Opm. Overeenkomst in woordvorming tussen lt. en germ.: b.v. 't suffix lt. *-tūt-*, got. *-dūþ-* (lt. *iuventus*, gen. *iuventūtis*; got. *mikildūþs* e.a.); lt. *-nus* (idg. *-no-*), got. *-n(s)* (lt. *tribūnus*, *dominus*; got. *þiudans*, *kindins*); vgl. voorts lt. *nox*: *aequinoctium* enz. met got. *nahts*: *andanahiti* enz. (§ 112); lt. *com-mūnis* enz. met got. *ga-mains* enz. (§ 125 c). Zie voorts § 20 (*tt > ss*) en § 65 (aksent).

III. Evenmin als het idg., kent men het oergermaans. Of het zich langs regelmatige weg uit het idg. heeft ontwikkeld dan wel of het ontstond doordat een vreemd volk geindogermaniseerd werd, is onzeker; vgl. § 26. In z'n oudste periode schijnt het een vrij sterke eenheid gevormd te hebben; tenminste de klankverschuiving doordrong het gehele taalgebied; later — maar vermoedelijk al vroeg — was het dialekties geschakeerd en kreeg de neiging tot differentiëring de overhand. Toch behield het tot over 't begin van onze jaartelling een zekere eenheid; deze periode, waarin de oudste bronnen vallen (vgl. daarvoor § 73), noemt men *gemeengermaans*.

Opm. Onder *gemeengermaans* vat men ook de taalverschijnselen samen, die in alle afzonderlike germ. dialekten plaats vinden, dus waarvan alleen de tendentie in de gemeenschappelijke periode valt.

Kenmerken van het oudgermaans zijn: het overwegen van het expiratories aksent, de klank- en de klemverschuiving, de zwakke deklinatie van 't adjektief, het zwakke praeteritum. Als de literaire bronnen beginnen ('t *Goties*, 4de eeuw), is de splitsing in dialekten reeds lang een voldongen feit. Men onderscheidt drie hoofdgroepen: *Noordgermaans*, *Oostgermaans* en *Westgermaans*; verschillende factoren van taalkundige, ethnografiese en archaeologiese aard wijzen er echter op, dat het oostgermaans een jongere vertakking van het noordgermaans is. Van biezonder belang voor de studie van iedere germaanse taal is het oostgermaans, d. w. z. het enige dialekt dat we er van kennen, het *Goties* en wel het *Westgoties*. Immers deze doorzichtige, gemakkelijk te leren taal heeft in de bijbelvertaling van Wulfila de oudste literaire tekst van 't germaans bewaard. Niet altijd echter geeft het een beeld van 't oudste germaans, daar er verschillende klankwijzigingen en talrijke analogievormingen in hebben plaats gehad, tengevolge waarvan niet zelden de westgermaanse talen oorspronkeliker zijn.

IV. Ook het Oerwestgermaans is een hypothetiese grootheid; men weet alleen, dat het reeds vroeg dialekties geschakeerd was. Bij Plinius en Tacitus vindt men een indeling van de West-

germanen in (H)erminonen, Istvaeonen en Ingvaeonen; deze berust echter niet op taalverschillen, maar, tenminste waarschijnlijk, op religieuze volksverbonden en was toen reeds een historische antikwiteit. Is ze dus voor de indeling van de talen van geen waarde, toch is men in moderne tijd gewoon de naam Ingvaeoons zowel voor die groep van nauwverwante dialekten te gebruiken, welke eens aan de Noordzeekust werden gesproken (*proximi Oceano Ingaevones*: Tacitus, *Germania* c. 2), als voor die eigenaardigheden, welke uit deze groep in dialekten, welke meer het binnenland in werden gesproken, zijn ingedrongen.

Vroeger deelde men de wgm. dialekten in twee groepen: a) Anglo-Fries = Engels + Fries, b) Duits = Hoogduits + Nederduits in ruime zin (d. i. Nederfrankies of Nederlands + Saksies). Zo eenvoudig is het echter niet; want als gevolg van historische gebeurtenissen hebben verschuivingen plaats gegrepen, zodat het niet mogelijk is tot een enigermate juiste indeling te komen, zonder de ethnografiese verhoudingen ten grondslag te leggen.

In de eerste eeuwen van onze jaartelling woonden langs de Noordzeekust o.a. Friezen, Saksen (deze aanvankelijk ten oosten van de Elbe) en Angelen (in Sleeswijk). De Saksen bezaten een grote expansiekracht; ze drongen westwaarts en werden de naburen van de Friezen; ook maakten ze in zuidelijke richting vorderingen. Zo bezetten ze in 't laatste kwart van de 3de eeuw o.a. Salland, nadat de bewoners van die streek, de Saliërs, onder hun druk zuidwaarts getrokken waren. Deze Saliërs worden genoemd als een gewichtige stam van de Franken, die zelf een konglomeraat van volken en volkjes vormden. Franken is dus een verzamelnaam, die noch een ethnografiese noch een linguïstiese eenheid bedoelt; behalve de Saliërs behoorden er o.a. de Chamaven, de Chattuariërs, de Bructeren, de Amsivariërs toe. Het is een samenvatting voor de koloniserende Westgermanen, die ongeveer in 't midden van de 3de eeuw voor 't eerst onder deze naam optreden, als ze zich gereed maken de beneden-Rijn over te trekken. Toen hun dit na een vrij langdurige strijd gelukt was, lag het verdere gebied voor hen open: ze breidden zich uit over 't zuidelijke Nederland, België en Gallië. Met de grote

uitbreiding van gebied ging gepaard sterke invloed van de overwonnen bevolking op de weinig talrijke overwinnaars, zomede een gemis aan contact tussen de verschillende, toch al los bij elkaar behorende Frankiese stammen, dus een uitgroeien van de dialektiese verschillen. Naarmate men meer zuidwaarts trok, was het geen kolonisatie meer, maar een verovering; vandaar dat het betrekkelijk geringe aantal Franken, dat zich daar vestigde, allengs geromaniseerd werd. Toponymies is dit goed te zien: in de streken waar de Germaanse namen de overweldigende meerderheid vormen, had kolonisatie plaats; in die waar de Romaanse dat doen, verovering; daartussen ligt een overgangszone. De Leye en de oude silva Carbonaria (tussen Leuven en de Sambre) vormden oorspronkelijk de zuidelijke grens van het gekoloniseerde gebied, waarbij men echter heeft te bedenken, dat later het romaanse element opschoof: de grote heirweg van Keulen naar Boulogne werd zo ongeveer de grenslijn. Naarmate de ver vooruitgedrongen Franken geromaniseerd werden, werd de band tussen hen en hun stamgenoten aan de midden- en de beneden-Rijn, die in de Frankiese expansietijd hecht was, lossen: in 't midden van de 6de eeuw is het ontbindingsproces al ver gevorderd, zoals archaeologies duidelijk na te gaan is. In Duitsland volgde op de expansieperiode van de Franken en het Frankies een terugslag van het zuiden (zuidoosten) uit: eerst werd het Frankies in Opper-Duitsland, later dat in Midden-Duitsland verhoogduitst. Het best bewaarde het Nederfrankies, voorzover niet geromaniseerd, zijn oorspronkelijk karakter: deze taal werd de grondslag voor het Nederlands.

De Saksen deden zich sedert 't eind van de 3de eeuw als geduchte zeeroovers kennen; ze vestigden zich zelfs aan de Vlaams-Galliese kust (*litus Saxonicum*) en staken vandaar in de 5de eeuw over naar Britannië, dat ze met de Angelen en Jutten veroverden. Echter bleef een niet onbelangrijk deel achter: nog lang kende men in de omgeving van Bayeux *Saxones Baiocassini* en in de 9de eeuw wordt als onderdeel van de *comitatus Baiocasinsis* genoemd de *Otlingua Saxonia*. In de toponymie kan men de bewijzen van hun vroegere vestiging nog vinden; zo zijn in de streek van

Boulogne 42 plaatsen op *-(inc)thon* (os. *-tūn* = eng. *-ton*; b.v. *Colincthun* = eng. *Collington* [Sussex]) aangewezen, d.w.z. met een vorming die juist bij de Saksen zeer produktief was; zo vindt men in verschillende vlaamse plaatsnamen mouillering van de *k* vóór palatale vokaal, b.v. *Semmerzake* bij Gent: *Kiembersaca* (11de eeuw); *Butsegem* in Westvlaanderen uit *Bucinghem* (10de eeuw), vgl. eng. *Buckingham*.

Opm. Men doet beter, niet te denken aan Saksen, die door Karel de Grote verplaatst zijn. Immers het ligt voor de hand — en Einhard zegt het uitdrukkelijk —, dat deze verspreid werden in allerlei plaatsen van Gallië en Germanië.

De in Noord-Duitsland achtergebleven Saksen wisten in de eerste tijd hun gebied nog uit te breiden, maar konden het op de duur, toen het Frankrijk zich gekonsolideerd had, hiertegen niet volhouden: Karel de Grote lijfde hun land bij z'n rijk in. Daardoor begon hun taal te verfrankiesen, het „ingvaeoonse” karakter ervan ging allengs verdwijnen. Men vergelijkte b.v. met elkaar os. *ōðar* en mnd. *ander* (§ 29); os. *that* en mnd. *dat* (§ 23); 't ontbreken van een afzonderlike vorm voor 't reflexief in 't os. tegenover mnd. *sik* (§ 84).

De Friezen breidden zich oost- en zuidwaarts uit. In 't Oosten werden ze de naburen van de Saksen, tegen wie ze echter op de duur niet opgewassen waren; zo versaksieste langzamerhand, vooral sedert de 14de eeuw, de provincie Groningen geheel, onder invloed van de saksiese stad Groningen als kultuurmiddelpunt. Moeiliker is het te zeggen, hoever de Friezen zich eens zuidelijk uitstrekten; men dient hier tijdelijke veroveringen en middeleeuws spraakgebruik te scheiden van blijvende nederzetting. De sterke friese inslag in de taal van N. Holland ongeveer tot het IJ, langs de kust ongeveer tot Scheveningen, bewijst voor die streken de vroegere friese bevolking. Op grond van folkloristische gegevens is het waarschijnlijk, dat ze in de kuststreek van Zuidholland eens minstens tot de Maas overheersend waren. Voor zuidelijker streken is het onzeker; al gold het friese recht tot Vlaanderen („*inter Flehi et Sincfalam*”), toch was daarom de bevolking nog niet fries; en sommige Vlaamse taaleigen-

aardigheden, die men wel aan de Friezen toeschrijft, zijn eerder van de — oorspronkelijke — Saksen afkomstig, die van daar uit immers naar Brittannië overstaken, zoals hierboven is uiteengezet.

Volgens de hier gegeven uiteenzetting krijgt men dus voor de oudere tijden deze indeling: a) Fries + Saksies + Anglies, tezamen Ingvaeoons genoemd; b) Frankies; c) Hoogduits. M.a.w. de term Anglo-fries, die een nadere eenheid tussen Fries en Engels veronderstelt, is onjuist. Zomin op grond van ethnografiese als woordgeografiese onderzoekingen laat zich de vroegere veronderstelling handhaven, dat er een anglofriesche grondtaal zou bestaan hebben. Het onderzoek van de woordenschat wijst meer overeenstemming aan tussen fries en nederlands en nederduits dan tussen fries en engels. Maar na de bezetting van Brittannië en de uitbreiding van de Franken had er een verschuiving plaats, waardoor de groepering als volgt werd: a) Fries + Angelsaksies; b) Nederfrankies + Saksies + Hoogduits (waaronder ook Opperfrankies en op de duur ook Middelfrankies).

Zie overigens voor de grenzen van Frankies, Fries en Saksies de dialektkaart van v. Ginneken, Handb. I, verbeterd in „De regenboogkleuren van Nederlands taal” (vgl. daarbij Kloeke Tijdschr. 39, 245 v.v.; Van Haeringen Tijdschr. 40, 281 v.v.)

V. Het Oudnederfrankies is dus een wgm. dialekt en deelt in de eigenaardigheden van 't owgm.: geminatie, neiging tot umlaut, synkopewet van Sievers, apokope van de *z* van de nominatief, eigenaardige vorming van de 2. ps. sg. praet. st. w.w. Terwijl het nader staat tot het hgd. en het saks. tegenover het ags. en het fri., die zich door een reeks van eigenaardigheden kenmerken (b.v. $\check{a} > \tilde{a}$, \check{e} ; $\bar{a} > \bar{e}$, \bar{e} ; palatalisering van de gutturalen), neemt het een zelfstandige plaats in tussen de genoemde, nader verwante dialekten. Bij vergelijking met het hgd. valt vooral het verschil in konsonantisme op, dat zich in de hgd. dialekten zeer eigenaardig ontwikkeld heeft: de tweede (hoogduitse) klankverschuiving. Hieronder verstaat men een proses, waardoor de stemloze explosieven in affrikaten, resp. spiranten overgingen en waarvan ook de stemhebbende explosieven (en spiranten) de invloed ondergingen (deels stemloos werden); in de 8ste eeuw was de omkeer

voltrokken. De klankverschuiving begon in het Alpengebied en tastte zodoende het intensiefst het opperduits aan (het alemans, het beiers en ook het opperfrankies). Toen het middelfrankies de klankverschuiving overnam, werd de Benrather lijn de grens (\pm 1200); echter handhaafden zich sommige onverschoven mfrk. vormen (*dat, wat, it, dit, allet*), vooral in het ripuaries, dat oorspronkelijk tot het ndfrk. behoorde. Als gevolg van de veroveringspolitiek van Kur-Keulen en Gulik drongen dan in de volgende eeuwen (tot \pm 1600) sommige hgd. vormen verder noordwaarts op en zo ontstond de limburgse graduering: de Ürdinger- en de *mich*-lijn; deze lijnen vormen dus de grens van de mfrk. invloed op ndfrk. bodem.

In konsonantisme staat het ndfrk. dus dicht bij 't saks. (en 't fri. en ags.); evenzo sluit het zich daarbij aan in de vormen van 't pron. pers. (b.v. *mī* tegenover *mir, mich; hem* i. p. v. *zich*), in de werkwoordelijke vormen **hebbjan* en **seggjan* tegenover *habēn* en *sagēn*, in de nasaalloze vorm **fīf* tegenover *fünf*; in de vorm van het telwoord *negen* tegenover *neun*. Minder opvallend zijn de verschilpunten ten opzichte van het saks.; karakteristiek is het onderscheid in de pluralisuitgangen der w.w. (in 't saks. in alle personen gelijkheid: mnd. meest *-et*).

Overigens staat van de twee onfrk. hoofddialekten, het oudwestnederfrankies en het oudoostnederfrankies (tans limburgs-frankies; niet tot Limburg beperkt!), het laatste in overeenstemming met z'n geografiese ligging het dichtst bij 't hgd., waarmee het b.v. de umlaut van de lange vokalen deelt.

Van het ownfrk. is geen tekst bewaard; een belangrijke bron vormen echter de namen. Bij de bestudering hiervan blijkt, dat die van de 9de tot de 11de eeuw meer een onfrk. (oudnederlands) karakter dragen, terwijl die van de 12de eeuw in hoofdzaak reeds mnl. zijn. Op het ownfrk. steunt het mnl. of liever steunen de meeste mnl. dialekten; immers van een algemene omgangstaal — gesproken of geschreven — is in de middeleeuwen nog geen sprake. Eerst heeft — als men afziet van 't limburgs, dat toen, als gezegd, meer aansluiting had bij 't gebied van de duitse Nederrijn —

't westvlaams (Brugge, Yperen) de hegemonie, dan 't oostvlaams (Gent) en 't brabant (Antwerpen), dat vooral in de latere middeleeuwen groot gezag verwerft. Na de 16de eeuw krijgt het hollands het overwicht en hieruit ontwikkelt zich onder wisselwerking van allerlei invloeden allengs het Algemeen Beschaafd. De hollandsen dringen naar alle kanten op: oostwaarts soms zelfs tot op Duits (nld.), zuidwaarts tot op Zuidnld. gebied. Omgekeerd zijn in ons Algemeen Beschaafd ook Friese en Saksische elementen binnengekomen.

Bij de Friese elementen heeft men met verschillende lagen rekening te houden. Ten eerste is het mogelijk, dat de Friese wijze van artikuleren invloed oefende in 't eens Friese deel van Holland, ook nadat dit min of meer gefrankiseerd was. Misschien is aldus te verklaren de verkleiningsuitgang *-(t)je* uit *-kijn*, welke ontwikkeling z'n uitgangspunt heeft in 't Noordhollands (Westfries) (§ 121); immers in 't Fries boden in tegenstelling tot 't Frankies (§ 27) de konsonanten weinig weerstand aan de invloed van de vokalen. Op dezelfde wijze is vermoedelijk aan Friese invloed toe te schrijven het holl. *ft*-gebied (§ 60); het afvallen van *ge-*, *be-* (§ 71 en § 100 Opm. 5); de hollandsen *ě* in plaats van *üö* als umlaut van *u* (§ 33 Opm. 1); holl. *-eles* in plaats van *-sel* (§ 47); holl. *gn-* in oudnld. *gnap*, *gnorten*, *gnut* e.a. Vermoedelijk van Amsterdam uit, dat in de 17de eeuw zijn bevolking voor een goed deel uit het gebied ten noorden van het IJ kreeg, verspreidde zich in jongere tijd de min of meer stemloze uitspraak van de anlautende *v* en *z* (§ 37). Als geïsoleerde Frisismen, die in oudere tijd indrongen, respectief in 't verfrankieste gebied achterbleven en zich dan in 't Algemeen Beschaafd verspreidden, zijn te noemen: a) mnl. *mielen*, *lieke*, *grieken* (?), nld. *schriel* (§ 50 Opm. 2); nld. *vliering*, *ondieft*, *kiem*, *opdiemen*, (*hiel* ?); *kies* (§ 34): alle berustend op aan 't ouder Fries ontleende vormen met *ē*; b) nld. *avegaar*, *klaver*, *schapraai*, *taling*, *aterling*; *atter*, *ladder*, *vracht* (?) (§ 55 a), alle met ofri. *ā* uit ogm. *ai*; c) nld. *baken*, *laaie* (§ 56 Opm. 2), met ofri. *ā* uit ogm. *au*; vgl. ook *Kaag*; *-ga* (§ 41 Opm. 1); d) nld. *moot*, *flikfloien*, (*toon* ?), welke op vormen met *ā* berusten, die aan 't ouder Fries ontleend

zijn (§ 55 b); e) ndl. *berooïd* (: *roven*); f) ndl. *betten* met fri. *tt* (§ 37 Opm. 2). Daarnaast kunnen onder de woorden met anlautende *f* en *s* (inplaats van *v* en *z*: § 37 Opm. 1), met *oe* en *ie* (inplaats van *ui* en *ij*: § 54 Opm. 2 en § 52 Opm. 2) er zijn, die in jongere tijd aan 't fries ontleend zijn. In de eerste plaats, maar niet uitsluitend fries is *ei* uit *ēgi* (*lei*, *zei* enz.: § 55). Ook de klankverbindingen *sj* (*sjoelbak*, *sjokken*, *sjorren*, *sjouwen*), *tj* (*tjalk*, *tjotter*) in de aanvang van woorden zijn in de eerste plaats fries; evenzo de diphthong van *krioelen* (*krieuwelen*).

Opm. Niet of altans niet uitsluitend fries: *muiden*, *uus*, *-aar* enz. (§ 29 Opm. 1); *-ee* (§ 30 Opm. 1). Ook niet de ronding van de vokaal in *brocht*, *docht* enz. (§ 29 Opm. 2), de \bar{a} inplaats van \bar{a} op een vrij omvangrijk frankies taalgebied (§ 50 Opm. 1). Evenmin de *ie* van holl. *bien*, *stien* enz. (§ 55 c), de *a* van *baren* enz. (§ 44 Opm. 5). Ook de *j*-vormen van 't pronomen personale van de 2de persoon zijn niet alléén fries (§ 83).

Bij het *saksies* heeft men met oude kultuurinvloeden uit het oosten rekening te houden: de taal van de handel (de binnenscheepvaart van de Hanze), de rechtstaal (Sassenspiegel), de kerkelijke taal (Windesheim), de krijgstaal (oostelijke huurlingen). In de eerste plaats betreft het de woordenschat, waarvan echter de bespreking, evenals bij 't fries, buiten 't bestek van dit boek valt. In de klankleer is het niet gemakkelijk, de saksiese vormen van die van andere dialecten te scheiden; vgl. de umlaut van de lange vokalen (§ 34), de *oe* en *ie* (inplaats van *ui* en *ij*: § 54 Opm. 2 en § 52 Opm. 2), de \bar{e} in plaats van *ie* (§ 57 Opm. 2).

VI. De historische grammatika staat tegenover de deskriptieve grammatika; eigenlijk is de term niet geheel juist, in zoverre als de taalvormen niet zelf een geschiedenis hebben, daar iedere vorm alleen „leeft” op 't ogenblik dat hij gesproken wordt.

Het doel van de historische grammatika is niet het begrijpen van de taal, maar het verklaren van de taalverschijnselen. Van deskriptief standpunt kan men b.v. zeggen, dat in 't ndl. de pluralis door *-e(n)*, *-s*, *-er(s)*, *-en* gevormd wordt, maar de historische grammatika wil nagaan, hoè die uitgangen tot pluralisaanduidingen geworden

zijn. Men moet dus onderzoeken, hoe de ndl. vormen uit de ownfrk., de ownfrk. uit de owgm., de owgm. uit de ogm., de ogm. uit de idg. vormen zich ontwikkeld hebben. Daar echter geen taalproeven uit die vroegere perioden zijn overgeleverd, is het nodig de andere germ. en idg. dialecten te hulp te roepen. Om praktische redenen beperken we ons in dit boek daarbij tot het got. en het lat., waarbij het dan soms nodig is de ontwikkeling van klanken en vormen in deze talen te bespreken, als ze niet de ogm., resp. idg. toestand bewaard hebben. Dus b.v. got. *akrs*, ndl. *akker* - lt. *äger* is een korte formule, die betekent, dat oeridg. **agrōz*, in 't lt. als *äger* overgeleverd, in 't ogm. **ākraz* geworden is, welk **ākraz* in 't got. als *akrs* zich voordoet en in 't ndl. tot *akker* is geworden. Maar het betekent niet, dat uit de lat. vorm zich de got., uit de got. zich de ndl. vorm heeft ontwikkeld.

Het spreekt vanzelf, dat men slechts op grond van zeer veelzijdig materiaal tot klankwettige ontwikkeling mag besluiten; in dit boek worden, vooral voor de ogm. periode, slechts voorbeelden gegeven, die op zich zelf geen bewijskracht hebben. Een grote moeilijkheid is het, dat men van de oudere fasen van de taal slechts een aanduiding in letters over heeft en daaruit tot de klanken moet konkluderen, wat uiteraard zeer gebrekkig gaat; zo heeft men voor 't mnl. te bedenken, dat, vóór een schrijftraditie zich ging vormen, aanvankelijk de klankwaarde van de letters in 't mlt. de grondslag was en dat men mnl. klanken die de lat. taal vreemd waren, slechts bij benadering kon weergeven. Bovendien heeft men te opereren met losse woorden, terwijl toch de klankveranderingen (en dat geldt niet alleen van het aksent) zich in het zinsverband voltrekken. Van groot belang is het, er op te letten dat parallelle klankverschijnselen zich vaak in verschillende dialecten ontwikkelen, zodat in dergelijke gevallen éézelfde oorzaak ten grondslag ligt, d. w. z. de tendentie reeds aan de gemeenschappelijke oudere taalfase eigen was.

Ten slotte bedenke men, dat de voorstelling, in de geformuleerde klankwet gegeven, vaak veel eenvoudiger is dan de werkelijkheid. Hoe ingewikkeld de gang van zaken is, heeft de moderne dialekt-

geografie aangetoond. Indien verkeersgrenzen verbroken worden, ontstaat taalvermenging, en, eerst als een nieuwe verkeersgrens een blijvend karakter aanneemt, kan een nieuwe, betrekkelijke eenheid van taal zich ontwikkelen. Dus wisselen perioden van geïsoleerde, in zich koherente ontwikkeling af met perioden van bonte veelheid van vormen, waarin de differentiëring het wint van de gelijkmatigheid. Zo is er grond om aan te nemen, dat de klankwettigheid, die men bij de bestudering van het oergermaans waarneemt, niet alléén het gevolg is van de beperktheid van onze kennis: men vergelijkte b.v. de oergerm. klankverschuiving met de hgd. klankverschuiving, waarin ieder afzonderlijk verschijnsel z'n eigen verbredingsgebied had; of de bijna algemene synkope van nasaal vóór χ met de latere, dialekties beperkte vóór f , β , s . — Ook andere motieven zijn er, die het geloof aan klankwetten, die zonder uitzonderingen zouden werken, hebben ondermijnd. Men heeft ingezien, dat er nauw verband bestaat tussen de ontwikkeling van de vorm en de funksie, waarvan de vorm de drager is. Indien een syllabe z'n funksie verliest, zal hij in de regel verdwijnen, ook wanneer dit volgens de klankwetten niet het geval zou zijn. En omgekeerd blijven bestanddelen die een gewichtige funksie hebben, bewaard, ook als anders dezelfde bestanddelen verloren zouden gaan. M.a.w. de ontwikkeling van de klanken is afhankelijk van de funksie.

AANTEKENINGEN BIJ DE INLEIDING.

I. *Indogermaans* of *Indoeuropees*: zie voor deze en andere benamingen Feist, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen (1912). Dit boek oriënteert ook over de kwestie van 't stamland der Indogermanen, de afzonderlike dialekten, de centum- en satem-talen. Zie verder Schrijnen, Handleiding; Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde² (1917 v.v., bezig te verschijnen), in 't biezonder s.v. Indogermanen; in meer populaire vorm dezelfde, Die Indogermanen; Kossinna, Die Indogermanen I (1921) (niet overtuigend); Carnoy, Les Indo-européens (1921); Bender, The home of the Indo-Europeans (1922); Braun, Die Urbevölkerung Europas (1922) (met voorzichtigheid te gebruiken). *Tochaars*: Meillet Indogerm. Jahrbuch 1, 1 v.v.; Pokorny Berichte des Forschungs-Institutes für Osten und Orient in Wien III; Schulze Deutsche Literaturzeitung 1923 blz. 47 v.v. *Noord-Aries*: Reichelt Indogerm. Jahrbuch 1, 20 v.v. Vgl. ook het *Hethities*: Herbig t.a.p. 8, 1 v.v.; Friedrich, Festschrift für Streitberg 304 v.v. Voor speciale literatuur raadplege men de bibliografie in 't Indogerm. Jahrbuch; Streitberg's Geschichte der idg. Sprachwissenschaft (1916 v.v., bezig te verschijnen); Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft (Festschrift für W. Streitberg) (1924).

II. De literatuur bij I. Afbeelding van de voorstellingen der wijze van splitsing volgens Schleicher, Schmidt, Meillet bij Schrijnen 71 v. Belangrijke opmerkingen bij Van Wijk N. T. 17, 176 v.v. Verhouding van 't germ. tot 't lat. en 't kelt.: Kluge R.L. s.v. German. Sprachen (meer populair in: Deutsche Sprachgeschichte [1920] 44 v.v.); Much Pauly-Wissowa's Real-Encyclopädie Suppl. Bd. III s.v. Germani (meer populair in: Deutsche Stammeskunde³ [1920] 38 v.v.); Hirt 64 v.v.; Schrader t.a.p. s.v. Germanen,

Italiker, Kelten; Meillet, Les dialectes indo-européens² (1922) 3 v.v., 128 v.v.

III. Zie de verschillende ogm. handboeken, voorts het in II genoemde art. van Kluge; Hirt 101 v. De geringe dialektiese verschillen bij de aanvang van onze jaartelling: Schönfeld GRM. 4, 251 v.v. Over speciale onderwerpen kan men met vrucht Hoops' RL. raadplegen; verder de bibliografie in 't Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germ. Philologie. Een beredeneerd overzicht bij Baesecke, Deutsche Philologie (1919); Karstien, Festschrift für Streitberg (1924), 392 v.v.

IV. De literatuur bij III. Handboeken over de ogm. ethnografie: Zeuss, Die Deutschen (1837); Bremer, Ethnographie der germ. Stämme² (1900); Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme (1910 v.v.); korter: Allgemeine Geschichte der germ. Völker (1909); populair overzicht: Die germanischen Reiche der Völkerwanderung (1913); Kauffmann, Deutsche Altertumskunde I (1913); II (1923); Much, Deutsche Stammeskunde³ (1920). Zie voorts de vele artikelen in Hoops' RL. en in Pauly-Wissowa's Real-Encyclopädie; voorts de atlas van Von Erckert, Wanderungen und Siedelungen der germ. Stämme (1901).

Ingvaeoons: Lasch I.F. Anz. 41, 31 wil de overeenstemming niet uit verwantschap, maar uit de latere geografiese ligging verklaren; er is echter m.i. geen reden om oude verschuivingen in de groepering aan te nemen; het bezwaar dat men tegen de naam kan inbrengen, is alleen van historische, niet van feitelijke aard.

Franken en Frankies: het is dus de bedoeling de „Ingvaeoonse” eigenaardigheden van het Frankies uit de noordelijke afkomst van de Saliese Franken te verklaren. Een nadere uitwerking van wat ik dienaangaande in de N.T. 17, 198 v.v. heb aangeduid, is mij nog niet mogelijk geweest. Frankies > Frans: Mansion Versl. en Meded. Vla. Acad. 1923 en de daar aangehaalde literatuur; Bruckner G.R.M. 12, 69 v.v. De isolering van de geromaneerde Franken: zie voor de toponymie Kurth, La frontière linguistique, voor de archaeologie Åberg, Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit (1922).

De Saksen naar Britannië van de Vlaams-Galliese kust uit: blijkens de lat. kultuurwoorden in 't ags.; zie de onderzoekingen van H o o p s, Waldbäume und Kulturpflanzen 566 v.v. (1905), kort samengevat in zijn R. L. s.v. Angelsachsen; daarbij K r o m, De populi Germanis antiquo tempore patriam nostram incolentibus Anglosaxonumque migrationibus (1908). De theorie is bestreden, maar m.i. niet weerlegd door L o t Revue historique CXIX 1 v.v. *Saxones Baiocassini*: Gregorius Turonensis, Historia Francorum II 26; X 9. *Otlingua Saxonia*: Diplomata Caroli Calvi XXIV (a. 843); Capitularia regum Francorum II 275 (a. 853) e.a. Zie L o t t. a. p., die met sukses de opvatting van P r e n t o u t Revue historique CVII 285 v.v. bestrijdt, volgens welke de Saksen van Otlingua daarheen door Karel de Grote na 804 zouden zijn overgebracht. *Litus saxonicum*: toponymies te vervolgen; zie K u r t h, La frontière linguistique I 292 (vgl. 531); L o g n o n, Les noms de lieu de la France blz. 178 v.v.; speciaal over de moullering van de *k* B ü c k m a n n, Götting. Gel. Anz. 182, 181 v.v. (met verdere literatuur), vgl. daarbij het saksies gebied in Noord-Duitsland: B r e m e r § 146, 3. Voor de vla. namen op *-muiden* zie men N.T. 17, 198 v.v. Zie nu ook M a n s i o n, Oud-Gentsche naamkunde (1924), 114 v.v.

Opm. De Saksen van Karel de Grote: *decem milia hominum ex his qui utrasque ripas Albis fluminis incolebant, cum uxoribus et parvulis sublatis transtulit, et huc atque illuc per Galliam et Germaniam multimoda divisione distribuit*. Einhardi vita Karoli M. c. 7 (a. 804); vgl. ook Einhardi annales a. 804. Men heeft dus geen recht om met T e W i n k e l (Noord en Zuid 7, 134 v.v.) e.a. (zie boven) aan te nemen, dat juist in Vlaanderen zodoende belangrijke saksiese kolonies ontstaan zouden zijn.

De positie van de Saksen en het saksies: zie het materiaal bij B r e m e r § 142 v.v.; vgl. voorts P e s s l e r Wörter und Sachen 1, 49 v.v.; H o l t h a u s e n, Altsächsisches Elementarbuch² (1921); L a s c h, Middeliederdeutsche Grammatik (1914). Een gewichtig artikel van W r e d e Zs. f. d. Maa. 1919 blz. 3 v.v.; diens artikel t. a. p. 1924 blz. 270 v.v. opent nieuwe, zij het ook gewaagde

perspektieven over de verhouding in 't algemeen van „Ingwäonisch unk Westgermanisch” (Duits = gegotiseerd Westgermaans).

Friezen en Saksen in Groningen: Huizinga Driemaandelijksche Bladen 14, 1 v.v. Zie voor 't Flevies Van Ginneken I 57 v.v. 't Fries in Noordholland: De Egmondse oorkonden van vóór de 13de eeuw bewijzen, dat dit dialect reeds vroeg onder holl.-frank. invloed is gekomen: zie Gallée Tijdschr. 23, 102 v.v. De positie van 't Fries: Siebs, Geschichte der friesischen Sprache² (1901); Heuser, Altfriesisches Lesebuch (1903). Een onderzoek naar de verhouding van Engels en Fries op grond van 't vocabularium is op beperkte schaal ondernomen door Walter, Der Wortschatz des Alfriesischen (1911). Een bevestiging van de relatief grote afstand tussen fries en engels levert ook 't suffix *-ster*, dat engels en ndl., niet fries is; zie § 118 I c.

V. Hgd. klankverschuiving: zie een ohd. grammatika, b.v. Braune's Althochdeutsche Grammatik (korter in diens Abriss der althochdeutschen Grammatik). Benrather en Ürdinger lijn: Behaghel 46 v.v.; het nauwkeurig verloop van de verschillende lijnen op ndl. taalgebied bij Schrijnen Tijdschr. 21, 249 v.v.; 26, 81 v.v.; Leuv. Bijdr. 8, 259 v.v.; kaarten bij Behaghel en Van Ginneken I. Een gemakkelijk overzicht met kaart bij Schrijnen Isogl. 36 v. Voor de verplaatsing van de grens naar 't noorden zie men de studiën van Frings, b.v. Frings en v. Ginneken, Zs.f.d. Mundarten 1919, 97 v.v. (met kaarten) (vgl. Kloeke N.T. 15, 30 v.v.); Frings Rhein. Sprachgeschichte (1922). Grens tussen 't ndfrk. en 'tsaks.: Behaghel 48. Opsomming van de eigenaardigheden van 't ndl. bij Verdam hoofdst. 6, en Te Winkel § 29.

De oudst overgeleverde ndfrk. vormen zijn de zgn. malbergse glossen bij de Lex Salica, welke, in de karolingiese tijd opgesteld, in de oudste redaksie op de tijd van Clovis teruggaat; deze glossen zijn echter sterk bedorven, zodat er niet veel mee te beginnen is; zie H. Kern, Die Glossen in der Lex Salica (1869). Van het oonfrk. zijn psalmenfragmenten bewaard; zie Van Helten, Die altostniederfränkischen Psalmenfragmente (1902). De oudndl.

namen: zie vooral *Mansion*, Oud-Gentsche Naamkunde (1924). Een uitgebreid onderzoek van alle oorkonden, zoals daarmee door *Heinzel*, Geschichte der niederfränkischen Geschäftssprache (1874) een aanvang gemaakt is, zou ook voor ndl. gebied nog wel wat aan 't licht kunnen brengen. De glossen: zie *Buitenrust Hette*, Oude glossen en hun beteekenis (1914). Geen *κωνη* in de middeleeuwen: *Jacobs* Versl. en Meded. Vla. Acad. 1922 blz. 287 v.v., 486 v.v. Ontwikkeling van 't algemeen beschaafd: *Muller* Taal en Lett. 1, 196 v.v.; *De Vooy*s N.T. 7, 65 v.v.; 113 v.v.; *Muller*, Over Nederlandsch volksbesef en taalbesef (1915); dezelfde N. T. 15, 161 v.v.; 245 v.v.; 298 v.v.; *Van Haeringen* N. T. 18, 65 v.v. De moderne dialecten: *Van Ginneken*, Handb. met taalkaart. De friese elementen: *Van Haeringen* Tijdschr. 40, 269 v.v.; 42, 266 v.v.; N.T. 17, 1 v.v. [De verkleiningsuitgang *-(t)je* uit *-kijn*: vgl. nu ook *Verdenius* Tijdschr. 43, 81 v.v.: 't pronomen *je*, *jij* door een soortgelijke palatalisatie ontstaan, welk proses zich in onze tijd o.a. in verschillende zuidndl. diall. herhaalt]. Invloed van fries en saksies: *De Vooy*s N.T. 15, 233 v.v.

VI. Zie voor de historische taalbeschouwing *Blümel* G. R. M. 11, 139 v.v.; voor de methode en de waarde van rekonstruksie *Kluge* P.B.B. 37, 470 v.v. Over „de dialecten en de klankwetten” *Kloeke* N. T. 15, 194 v.v., over de klankwettigheid in oudere fasen *Van Wijk* N. T. 17, 176 v.v. Over 't verband van klank en funksie *Horn*, Sprachkörper und Sprachfunktion² (1923); [Dezelfde Festschrift für *Behaghel* (1924)]; *Behaghel*, Deutsche Syntax II (1924) blz. VI; *Karstien*, Festschrift für *Streitberg* (1924) 399 v.v.

KLANKLEER.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE OGM. KLANKEN IN SYLLABEN MET HOOFDTOON.

I. Vokalisme.

Korte Vokalen.

1. *ǎ*, got. *ǎ*, ndl. *ǎ* (*ā*, *ǣ*) uit:

a. idg. *ǎ*, lt. *ǎ*, b.v. got. *akrs*, ndl. *akker* - lt. *āger*; got. *and* 'langs', ndl. *ant-* - lt. *ante* 'voor'; got. *arms*, ndl. *arm* - lt. *armus* 'schouderblad'; got. *ahva* 'water', ndl. *Aa* - lt. *āqua*; got. *aljīs*, mnl. *el*, ndl. *elders* - lt. *ālius*; got. *wadi* 'pand', ndl. *wedde* - lt. *vas* (g. sg. *vādis*) 'borg'. Ook in het praesens van de st. w.w. van de 6de klasse, b.v. got. *slāhan*, ndl. *slaan*; got. *wākan*, ndl. *waken*.

b. idg. *ǫ*, lt. *ǫ*, b.v. got. *ahtau*, ndl. *acht* - lt. *octo*; got. *gasts*, ndl. *gast* - lt. *hostis* 'vijand' (oorspr. bet. 'vreemdeling'); got. *laggs*, ndl. *lang* - lt. *longus*; got. *nahts*, ndl. *nacht* - lt. *nox* (acc. sg. *noctem*); ndl. *rad* (znw.; neutr.) - lt. *rōta* (femin). Ook in het praeterit. sg. van de st. w.w. van de 3de, 4de en 5de klasse, b.v. got. *band*, mnl. *bant*; got. *nam*, ndl. *nam*; got. *gaf*, ndl. *gaf*.

Opm. Soms berusten de ogm. en de lt. *ǎ* op idg. **ǎ* (vaak met een term uit de Hebreeuwse grammatika sjwa genoemd), b.v. got. *fǣdar*, ndl. *vader* - lt. *pāter*. Deze **ǎ*, die in de meeste idg. talen als *ǎ* voorkomt, verschijnt in het skr., waar idg. *ǎ* en *ǫ* tot *ǎ* zijn samengevallen, als *ǎ*.

2. *ǣ/ǣ*.

De *ǣ* en de *ǣ* zijn twee nauw met elkaar verwante klanken, die slechts verschillen in graad van geslotenheid, en als gevolg daarvan gaan ze, vooral onder invloed van de omgeving, licht in elkaar over. Bovendien heeft men ook voor oudere taalperioden rekening

te houden met de mogelijkheid van tussenklanken, zonder dat dit in het schrift tot uitdrukking komt; vgl. de ndl. *i^e* in gesloten syllabe (b.v. *dit*), die ook met *i* geschreven wordt.

In het ogm. vindt men vóór nasaal + konsonant (ook vóór gegemineerde nasaal) en vóór oorspr. *i*, *j* van de volgende zwakbetoonde syllabe steeds *ǰ*, vóór oorspr. *ǣ* (idg. *ǝ*: § 1) van de volgende zwakbetoonde syllabe in de regel *ǣ*, onverschillig of idg. *ǝ* of *ǰ* ten grondslag ligt. In de andere gevallen beantwoordt over 't algemeen ogm. *ǣ* aan idg. *ǝ*, ogm. *ǰ* aan idg. *ǰ*. In het got. echter is de toestand weer geheel veranderd; daar verschijnen alle *ǣ*'s en *ǰ*'s als *ǣ*, behalve voor *h* (*hv*) en *r*, waar *ǣ* (geschr. *ai*) voorkomt. Beter is het verschil in 't ndl. bewaard, tenminste in de regel in gesloten syllaben: *ǣ* = ndl. *ǣ*, *ǰ* = ndl. *i^e* (geschr. *i*); daarentegen zijn in open syllaben alle *ǣ*'s en *ǰ*'s gerekt tot *ē*. B.v.:

a. idg. *ǝ*, lt. *ǝ*: got. *saihs*, ndl. *zes* - lt. *sex*; got. *itan*, ndl. *ēten* - lt. *ǣdere*; ndl. *nēvel* - lt. *nēbūla*. Ook in 't praes. van de st. w.w. van de 4de en 5de klasse, b.v. got. *nīman* (*baíran*), ndl. *nēmen*; got. *giban*, ndl. *gēven*.

b. idg. *ǰ*, lt. *ǰ*: got. *fisks*, ndl. *vis* - lat. *piscis*; got. *wīduwo*, ndl. *wēduwe* - lt. *vidua*. Ook in het praet. pl. en part. praet. van de st. w.w. van de 1^e klasse, b.v. got. *ǣtum*, *ǣtans* (*laihvum*, *laihwans*), ndl. *bēten*, *gebēten* (zie ben.).

c. idg. *ǝ*, lt. *ǝ* vóór nas. + kons. of vóór *i*, *j*: got. *bindan*, ndl. *binden* - lt. *offendimentum* 'kinband aan de priester muts'; got. *sinþs* 'keer', oorspr. 'reis', mnl. *ghesinde*, ndl. *gezin*, oorspr. 'reisgezelschap' - lt. *sentire* 'voelen', oorspr. 'aan de geest een richting geven'; got. *midjis*, ndl. *midden* - lt. *mēdius*; got. *ist*, ndl. *is* - lt. *est* uit **esti*; ndl. *nicht* - lt. *neptis* 'kleindochter'.

d. idg. *ǰ*, lt. *ǰ* voor idg. *ǝ*, ogm. *ǣ*: got. *wair* 'man' uit **wērǣz* - lt. *vir* uit **wīrǝs*; ndl. *nest* uit **nēstǣz* - lt. *nīdus* uit **nīzdǝs*.

De overgang van *ǝ* tot *ǰ* voor nas. + kons. is van gewicht voor de st. w.w. van de 3de klasse, waar een idg. *ǝ* stond vóór nas. of liquida + konsonant; men kreeg daar dus een splitsing in twee groepen, b.v. *binden*, *dringen*, *drinken*, *vinden*, *winden*, *zinken*

(got. *bindan* enz.) tegenover *helpen*, *schelden*, *zwellen*, *werpen*, *sterven*, *werven* (got. *hilpan*, *wairpan* enz.).

De overgang van \ddot{e} tot \ddot{i} voor *i, j* bracht vaak een scheiding tussen twee verwante woorden, indien het ene oorspronkelijk een *i* of *j* in de laatste syllabe had; in onze taal echter is dit verschil vaker dan in 't hgd. weer verdwenen door analogiewerking; vgl. ndl. *recht* - *richten*; hgd. *Berg* - *Gebirge*, *Wetter* - *Gewitter*, *Stern* - *Gestirn*, *Erde* - *irdisch*, *geben* - *Gift* (ook ndl. *gift*), *geschehen* - *Geschichte*, *sprechen* - *er spricht*.

De overgang van \ddot{i} tot \ddot{e} voor *a* (misschien ook voor *e, o*) is niet altijd bewaard, doordat analogieformaties de oorspronkelijke toestand sterk veranderd hebben. De opmerkelijkste afwijking biedt het part. praet. van de st. w.w. van de 1^e klasse, waar de \ddot{i} voor \ddot{a} in 't ogm. bewaard is; dus ndl. *gebēten* (got. *bītans*) uit ogm. \ddot{i} , zoals uit de owgm. vormen blijkt (os. *gibītan*).

Opm. 1. De overgang van \ddot{i} tot \ddot{e} voor *a* noemt men *a*-umlaut (zie voor deze term § 35). Daar het got. geen sporen er van vertoont, is het niet zeker, dat deze *a*-umlaut gemeen-germ. is (en dan later in 't got. weer ongedaan is gemaakt); mogelijkerwijs heeft de klankovergang eerst in de owgm. (en on.) periode plaats gehad.

Opm. 2. Veranderingen onder invloed van de omgeving, zoals bij de \ddot{e} en \ddot{i} , noemt men *afhankelijke* veranderingen (hgd. *kombinatorisch*, eng. *combinative*); ze staan tegenover *spontane* wijzigingen (eng. *isolative*), zoals bij de \ddot{o} (§ 1).

3. \ddot{o}/\ddot{u} .

De ogm. \ddot{o} heeft zich uit de oergerm. \ddot{u} ontwikkeld, nadat de idg. \ddot{o} in germ. \ddot{a} was overgegaan. Eerst dient dus de oorsprong van de \ddot{u} te worden vastgesteld. Deze is van tweeeërlei aard: a. idg. \ddot{u} ; b. het sonanties element van de idg. liquida of nasalis sonans: *l, r, m, n*. De ogm. \ddot{u} wordt \ddot{o} onder dezelfde omstandigheden, waaronder de \ddot{i} \ddot{e} wordt, dus door *a*-umlaut; alleen heeft hier de analogie de oorspronkelijke verhoudingen niet zo sterk verstoord. In 't got. vindt men, evenmin als bij de \ddot{i} , sporen van deze overgang; daar verschijnt iedere oergerm. \ddot{u} als \ddot{u} , behalve

voor *h* en *r* (dan *ð*, geschr. *au*). In 't ndl. vindt men in gesloten syllaben *ð* of *ð̄* (geschr. *u*), maar in open bekl. syllaben *ō*. B.v.:

a. idg. *ǰ*, lt. *ǰ*: got. *juk*, ndl. *juk* - lt. *iūgum*; got. *kustus* 'onderzoek', ndl. *kust* (*te kust en te keur*) - lat. *gustus* 'smaak'. Ook in het praet. pl. en part. praet. van de w.w. van de 2de klasse, waarbij in 't part. de *ǰ* door *a*-umlaut *ð* werd, b.v. ndl. *bōden*, *gebōden* (got. *būdum*, *būdans*; *taūhum*, *taūhans*) uit **būdum*, **gibōdan*, zoals uit de owgm. vormen blijkt.

b. idg. liqu. of nas. sonans, lt. *ðl*, *ðr*, *əm*, *ən*: got. *maúrþr* - lt. *mortuus*; got. *sums*, mnl. *som*, ndl. *sommig* - lt. *sēm-el* 'eenmaal'; got. *hund*, ndl. *hond-erd* - lt. *centum*; ndl. *dun* - lt. *tēnuis*. Ook in 't praet. pl. en part. praet. van de st. w.w. van de 3de klasse en in 't part. praet. van die van de 4de klasse; tengevolge daarvan werd in 't owgm. de in § 2 besproken scheiding tussen de st. w.w. van de 3de klasse verscherpt, daar de *a*-umlaut in 't part. praet. niet werkte, indien nasaal + kons. op de *u* volgde. In 't ndl. is deze scheiding weer opgeheven, daar *ǰ* en *ð* beide tot *ð* werden; maar vgl. b.v. hgd. *wurden* - *geworden*. Dus:

Kl. III: ndl. *holpen*, *geholpen* uit **hulpum*, **giholpan*; got. *hulpum*, *hulpans* (*waúrþum*, *waúrþans*).

ndl. *bonden*, *gebonden* uit **bundum*, **gibundan*, got. *bundum*, *bundans*;

Kl. IV: ndl. *genōmen* uit **ginōman*; got. *nūmans* (*baúrans*).

Opm. De *ǰ*, *r*, *ŋ*, *ŋ* kan men zich denken als ongeveer dezelfde klanken, die men in 't ndl. kent, vooral in de Saksiese dialecten: *vōgǰ*, *akr*, *lōpŋ*, *wandelŋ*. In 't idg. zijn de *ŋ* en *ŋ* hypothetiese grootheden; de idg. *ǰ* en *r* komen als zodanig in 't skr. voor.

Lange Vokalen.

4. *ā*, got. *ā*, ndl. *á*, komt alleen voor in de verbinding *āh*, die in 't ogm. zich uit *ǻrǰ* heeft ontwikkeld. Eerst verloor de nasale konsonant z'n konsonantiese artikulatie, d.w.z. de afsluiting aan het zachte verhemelte ging verloren; zodoende ontstond dus

een nasale vokaal, die met de voorafgaande genasaleerde vokaal samen natuurlijk langer was dan een enkele korte vokaal. De zo ontstane lange nasale vokaal ging bij denasalering in een eveneens lange, niet-nasale vokaal over. B.v.:

got. *brāhta*, *þāhta*, praet. bij *briggan*, *þagkjan* (in 't ndl. met jongere verkorting *bracht*, *dacht*); got. *fāhan*, *hāhan*, mnl. *vaen*, *haen*.

Opm. 1. De term „Ersatzdehnung” deugt dus eigenlijk niet. Een parallel verschijnsel vindt men in moderne dialecten en in 't Afrikaans, waar in woorden als *gans*, *wens* het stadium van de lange nasale vokaal bereikt is. Zie voorts § 29.

Opm. 2. Ndl. *vangen*, *hangen* ontstonden onder invloed van andere werkwoordsvormen, waar de χ vroegtijdig stemhebbend werd en dus de \varnothing bleef; omgekeerd drong in 't got. het $\bar{a}h$ -tiepe in alle vormen in.

Opm. 3. Oergerm. $a\varnothing\chi$ kan, behalve op idg. *ǎrk*, ook op idg. *ǎrk* teruggaan, daar de overgang van idg. $\check{\sigma}$ tot ogm. \check{a} ouder is dan het verlies van de nasaal; b.v. got. *þagkjan* - lt. *tōngere* 'weten'. Daar de \bar{a} van $\bar{a}h$ niet \bar{o} wordt (zoals de idg. \bar{a} : § 8), is de overgang van idg. \bar{a} tot ogm. \bar{o} ouder dan het ontstaan van deze \bar{a} . De \bar{a} van $\bar{a}h$ is in 't wgm. samengevallen met de ogm. \bar{a} (§ 5).

5. \bar{a} , got. \bar{e} (gesloten), in 't owgm. (en ngm.) gedepalataliseerd tot \bar{a} (dus ook ndl. \bar{a}), uit idg. \bar{e} , b.v.:

got. *mēna* en *mēnōþs*, ndl. *maan* en *maand* - lt. *mēnsis* 'maand'; got. *mana-sēþs* 'wereld', oorspr. 'mensenzaad', ndl. *zaad* - lt. *sē-men*. Vgl. ook got. *-blēsan*, *ga-dēþs*, *grēdags*, *jēr*, *lētan*, *mērjan* 'verkondigen', *anda-nēms*, *nēþla*, *slēpan* met ndl. *blazen*, *daad*, *graag*, *jaar*, *laten*, *mare*, *aange-naam*, *naald*, *slapen*.

Ook in 't praet. pl. van de w.w. van de 4de en 5de klasse, b.v. got. *qēmum*, ndl. *kwamen* - lt. *vēnimus*; got. *ētum*, ndl. *aten* - lt. *ēdimus*.

Opm. Zie voor 't ndl. echter ook § 50 Opm. 1.

6. \bar{e} , got. \bar{e} (gesloten), owgm. (en ngm.) \bar{e} , ndl. *ie*.

In het got. zijn dus de oergerm. \bar{a} en \bar{e} samengevallen; om het verschil in oorsprong aan te geven, onderscheidt men ze als \bar{e}^1 en \bar{e}^2 . In 't got. bestaan slechts 4 woorden met \bar{e}^2 , n.l. *hēr* 'hier', *fēra*

'zijde', en de twee leenwoorden *mēs* 'tafel' (< vulg. lt. *mēsa* < lt. *mensa*) en *Krēks* 'Griek'. In 't wgm. (ndl.) is het aantal veel groter; behalve in *hier*, *Griek* (en *kriek*, oorspr. 'Griekse vrucht'), *schier*, *Fries(land)* en enkele andere vindt men de \bar{e}^2 :

a. in 't praet. van een aantal verba, die in 't got. redupliceren en daar in de infinitief *ái*, \bar{e} , of \check{a} + dubbele kons. hebben, b.v. mnl. *hiet*, ndl. *liet*, *hield* bij *heten*, *laten*, *houden* = got. *haiháit*, *lailōt*, *haihald* bij *háitan*, *létan*, *haldan*.

b. in een aantal leenwoorden uit het lat., b.v. ndl. *brief*, *spiegel*, *Piet(er)*, *priester* uit lt. *brève*, *spēculum* (waaruit ook mnl. *spēghel* met uit \check{e} gerekte \bar{e}), *Pētrus*, *prēsbyter*; ndl. *biet*, *riem* uit lt. *bēta* (waaruit ook door jongere, geleerde ontlening *beet*), *rēmus*.

Opm. 1. De germ. \bar{e}^2 geeft dus de lt. \check{e} (vulg. lt. *eo*) en soms de lt. \bar{e} weer; in de regel echter verschijnt de lt. \bar{e} , die zeer gesloten was, als germ. \bar{i} (mnl. \bar{i} , ndl. *ei*, geschr. *ij*), b.v. ndl. *krijt*, *mijt* 'stapel', *pijn*, *tijk*, *zijde* 'stof', uit lt. *crēta*, *mēta*, *pēna* (*poena*), *thēca* (maar hgd. *Zieche*), *sēta* (*saeta*); evenzo *vieren* (owgm. \bar{i} , in 't ndl. voor *r* niet gediphthongeed) uit lt. *fēriari*. Een veelheid van vormen bij *tegel* (uit lt. *tegula*): mnl. *tiegele*; *tichel* (§ 36), *teil* (§ 55).

Over 't algemeen is dus de \bar{e}^2 van jongere datum. Waar hij oud is, wisselt hij af met de \check{e} en \bar{i} , b.v. got. *hēr*: pronominale stam *hǣ* - (got. *hǣmma daga* 'op deze dag', *und hǣna dag* 'tot op deze dag', *und hǣta* 'tot nu', mnl. *hǣ*, *hē*); ndl. *schier* (\bar{e}^2): got. *skeirs* (\bar{i}) 'helder'. Op grond hiervan neemt men aan, dat de germ. \bar{e}^2 uit idg. $\bar{e}i$ ontstaan is en dat deze lange diphthong soms z'n tweede element heeft ingeboet, soms tot de diphthong $\check{e}i$ (§ 7) is verkort.

Opm. 2. Er zijn in 't idg. meer lange diphthongen (b.v. $\bar{a}u$, $\bar{e}u$, $\bar{o}u$) geweest, maar daar hun betekenis voor het ndl. gering is, blijven ze hier onbesproken.

7. \bar{i} , got. \bar{i} (geschr. *ei*), mnl. \bar{i} :

a. uit idg. \bar{i} , lt. \bar{i} , b.v. got. *sweín*, mnl. *swijn* - lt. *suīnus* (adj. bij *sūs* 'zwijn'); mnl. *sí* (aanv. wijs van *sijn*) - lt. *sīt*.

b. uit idg. *ei*, lt. \bar{i} , b.v. got. *-teihan* 'verkondigen', mnl. *tiën*

'beschuldigen' - lt. *dīcēre* 'zeggen'. En zo in alle st. w.w. van de 1^e klasse. De idg. *ei* blijkt hier niet uit 't ogm. of 't lt., maar uit andere idg. talen (b.v. 't grieks). De overgang van idg. *ei* tot ogm. *ī* is te vergelijken met de in § 2 besproken overgang van idg. *ǵ* tot ogm. *ǰ* voor *i(j)*, met dit verschil dat men daar afstands-assimilatie heeft; vermoedelijk werd *ei* eerst *ii* en had daarna contractie tot *ī* plaats.

c. in de verbinding *īh*, die uit *ǵnχ* ontstond op dezelfde wijze als *āh* uit *ǵnχ* (§ 4); b.v. got. *þeihs* 'tijd' naast ndl. *ding*; got. *þreihan* naast ndl. *dringen* (vgl. got. *fāhan* naast ndl. *vangen*).

Opm. Daar *inχ* in de genoemde voorbeelden uit idg. *ǵnχ* ontstaan is, is de overgang van *ǵ* tot *ǰ* voor nasaal + konsonant ouder dan het verlies van de nasaal.

8. *ō*, got. *ō* (gesloten), ogwm. *ō*, in 't ndl. tot *oe* geworden; uit:

a. idg. *ā*, lt. *ā*, b.v. got. *brōþar*, ndl. *broeder* - lt. *frāter*; got. *bōka* (f.) 'letter' of misschien 'schrift' (vgl. hgd. *Buchstabe*), ndl. *boek* (n.), *boek-weit* - lt. *fāgus* 'beuk'; got. *sōkjan*, ndl. *zoeken* - lt. *sāgīre* 'speuren'. Ook in 't praet. van de st. w.w. van de 6de klasse, b.v. got. *drōg*, ndl. *droeg* bij got. *drāgan*, ndl. *drāgen*; vgl. lt. *lāvi* bij *lāvo* 'wassen'.

b. idg. *ō*, lt. *ō*, b.v. got. *blō-ma*, ndl. *bloem* - lt. *flō-s*. Ook in 't praet. van de got. reduplicerend-ablautende verba, b.v. got. *lailōt* bij *lētan* 'laten'.

Opm. De idg. *ā* is waarschijnlijk over *ǣ* tot *ō* geworden, maar in historische tijd is de *ō* in alle ogm. dialecten gesloten.

9. *ū*, got. *ū*, mnl. *ū* (geschr. *u*):

a. uit idg. *ū*, lt. *ū*, b.v. got. *fū-ls* 'rot', mnl. *vuul* - lt. *pū-tēre* 'rotten'; mnl. *muus* - lt. *mūs*; mnl. *crume* - lt. *grūmus* 'aardhoop' ('brokkelige aarde').

b. in de verbinding *ūh* ontstaan uit *ǵnχ* (vgl. *āh* en *īh*: § 4 en 7), b.v. got. *hūhrus* naast ndl. *honger* (*ō* uit *ū*) en got. *huggrjan* (w.w.); got. *fūhiza*, comparatief van *juggs*, ndl. *jong*; got. *þūhta* (mnl. *dochte* met *ō* uit *ū*, verkort uit *ū*) naast *þugkjan* (ndl. *dunken*).

Diphthongen.

De diphthongen zijn alle dalend, d.w.z. 't aksent rust op de eerste komponent; de tweede komponent is de semivokaal *j* of *w*.

10. *ai*, got. *ai*, ndl. *é* of *ei*, uit :

a. idg. *ai*, lt. *ae* (monophthong geworden), b.v. got. *áiwis* 'tijd', ndl. *eeuw* - lt. *aevum* 'leeftijd'; got. *áiz* 'erts, geld' - lt. *aes* 'koper'; got. *gáits*, ndl. *geit* - lt. *haedus* 'bok'; got. *háihis* 'enogig' - lt. *caecus* 'blind'; got. *wái*, ndl. *wee* - lt. *vae*.

b. idg. *oi*, lt. *ū* (monophthong geworden), b.v. got. *áins*, ndl. *één* - lt. *ūnus*; got. *ga-máins*, ndl. *ge-meen* - lt. *com-mūnis*; ndl. *zweet* - lt. *sūdor* (uit *swoid*). Ook in 't praet. sg. van de st. w.w. van de 1e klasse, b.v. got. *báit* bij got. *beitan*.

't Is onzeker, of ndl. *beet* direkt aan got. *bait* beantwoordt; sommige dialekten schijnen erop te wijzen, dat 't vokalisme van de pluralis in de singularis is ingedrongen.

Opm. De ontwikkeling van het eerste element van de diphthong is dus volkomen dezelfde als die van de *ǣ*, *ǿ*, welke niet met *i* verbonden was.

11. *au*, got. *au*, ndl. *ó*, uit :

a. idg. *au*, lt. *au*, b.v. got. *áukan* 'vermeerderen' - lt. *augēre*; got. *áuso*, ndl. *oor* - lt. *auris*; got. **fáus* (alleen de verbogen vormen *fawai* enz. komen voor) 'weinig' - lt. *paucus*.

b. idg. *ou*, lt. *ū* (gemonophthongeed), b.v. got. *ráuþs*, ndl. *rood* - lt. *rūfus* (uit **roudhos*). Ook in 't praet. sg. van de st. w.w. van de 2de klasse, b.v. got. *baup* bij got. *biudan*.

Voor ndl. *bood* geldt hetzelfde, wat in § 10 b over ndl. *beet* is opgemerkt.

Opm. Zie voor 't eerste element van de diphthong de opm. bij § 10.

12. *eu*, in geen van de ogm. dialekten meer bewaard, in 't got. steeds *iu* geworden (vgl. de overgang van *ě* tot *ǐ*: § 2), uit idg. *eu*, lat. *ū*, b.v. got. *tiuhan* 'trekken' - lt. *dūcēre*. Dus in 't praes. van de st. w.w. van de 2de klasse.

Ablaut.

13. Onder a b l a u t of klankwisseling verstaat men de regelmatige afwisseling van klinkers in verschillende woordvormen of met elkaar verwante woorden, welke in verschillende idg. talen optreedt en op de idg. tijd teruggaat. Men vat er twee verschillende verschijnselen onder samen, n.l. de quantitatieve en de kwalitatieve ablaut.

Opm. De term 'ablaut' is van Grimm afkomstig: de ndl. term 'klankwisseling' geeft licht aanleiding tot verwarring.

Onder q u a n t i t a t i e v e a b l a u t verstaat men vermeerdering of vermindering van de quantiteit van de klinker.

Vgl. b.v. lt. *pēdem* acc. sg. bij *pēs* 'voet' (uitval van de stam-medeklinker vóór de *s* van de nominatief); *rēgēre* 'besturen': *rēx* (g. sg. *rēgis*) 'koning'; *sēdēre* 'zitten': *sēdēs* 'zetel'; *sēcāre* 'snijden': *sāxum* 'rots, steen' (*a* vermoedelijk uit idg. *ǵ*: § 1 Opm.); *es-t* 'hij is': *s-unt* 'zij zijn'.

Onder q u a l i t a t i e v e a b l a u t verstaat men afwisseling van qualiteit van de klinker. Deze afwisseling is in 't idg. die tussen *ě* en *ǫ*, *ē* en *ō*, *ǣ* en *ǭ*, *ā* en *ō*.

Vgl. b.v. voor de *ě*: *ǫ* lt. *prēcāri* 'bidden': *prōcus* 'vrijer'; *iēgēre* 'bedekken': *iōga* 'kledingstuk'; *terra* 'aarde': *ex-torris* 'verbannen'; *nēcāre* 'doden': *nōcēre* 'schaden'; *dēcēre* 'passen': *dōcēre* 'onderwijzen' (oorspr. 'pasklaar maken').

De quantitatieve en de kwalitatieve ablaut komen niet van elkaar gescheiden voor, maar ze zijn tot één geheel samengegroeid. Zo kan dus b.v. een wortel of basis — zoals men met Fick en Hirt de ablautende wortels ook wel noemt — idg. *pēr-* in de volgende vormen verschijnen: *pēr-*, *pēr-*, *pōr-*, *pōr-*, *pr-* (voor vok.), *pǵ-* (voor kons.). Men onderscheidt dus in 't idg. *ě* - *ǫ* - nul (Schwundstufe), terwijl de *e* en *o* ook lang kunnen voorkomen (*ē* - *ō*). Door de combinatie van deze hoofdklanken met sonanten krijgt men: *ei* - *oi* - *ī*, *eu* - *ou* - *ū*, *el* - *ol* - *l* enz. M.a.w. er zijn verschillende a b l a u t r e e k s e n.

In het germ. verschijnt de ablaut het duidelijkst in de verschillende tijden van de sterke w.w., die, naar gelang ze tot de ene of tot de andere ablautreeks behoren, in 7 verschillende klassen verdeeld worden. Men onderscheidt bij iedere klasse vier vormenreeksen: 1. die van 't praesens (part. praes., infin.), 2. die van 't praeteritum indic. sg., 3. die van 't praeteritum indic. pl. en 't gehele praeteritum optat., 4. die van 't particip. praeterit. Als vertegenwoordigers van deze 4 groepen kunnen gelden: 1. de infinitief, 2. 't praeterit. indic. sg. 1^e pers., 3. 't praeterit. indic. pl. 1^e pers., 4. 't particip. praeterit. Waar in 't volgende slechts drie vokalen genoemd worden, is de derde vokaal die van de 3de en 4de groep. Wanneer men klasse VI terzijde laat, is de meest voorkomende verdeling deze, dat de 1^e groep de *e*-trap, de 2de de *o*-trap, de 3de en 4de de Schwundstufte vertonen, maar er zijn, vooral voor de twee laatste groepen, gewichtige uitzonderingen.

14. I. idg. *ei - oi - ŷ*: quantit. *ei - ŷ*; qualit. *ei - oi*.
 ogm. *ī - ai - ŷ*.
 got. *ei - ái - ŷ (ái)*: *beitan - bait - bitum - bitans (leihvan - láihv - laihvum - laihvans)*.
 mnl. *ī - é (ē?) - ē*: *bīten - beet - beten - ghebeten*.
 nndl. *ij - é (ē?) - ē*: *bijten - beet - beten - gebeten*.
 Opm. 1. In 't ndl. is de 2de kategorie met de 3de en 4de samengevallen (§ 10 en 55).
- II. idg. *eu - ou - ŷ*: quantit. *eu - ŷ*; qualit. *eu - ou*.
 ogm. *eu - au - ŷ - ŷ*, later *ö*: in de 4de kategorie a-umlaut (§ 3).
 got. *iu - áu - ŷ (áu)*: *biudan - bauþ - budum - budans (tiuhan - táuh - taúhum - taúhans)*.
 ndl. *ie - ó (ō?) - o*: *bieden - bood - boden - geboden*.
 Opm. 2. In 't ndl. is de 2de kategorie met de 3de en 4de samengevallen (§ 11).
 Opm. 3. Afwijkende praesensvok. in got. - *lūkan*: Schwundstufte met lange vokaal. In 't ndl. vindt men meer van dgl. w.w.: mnl. *lúken, slúten* e.a. (§ 57).

- III. a) vóór liquida + kons. { te scheiden wegens de verschil-
 b) vóór nasaal + kons. { lende behandeling van de *ě* en
 { deels ook van de *ǔ* (niet in 't
 { got.), zie § 2 en 3.
- a) idg. *ěl, ěr - ōl, ōr - ǫ, ʀ* : quantit. *ěl, ěr - ǫ, ʀ*; qualit. *ě - ō*.
 ogm. *ěl, ěr - ǎl, ǎr - ǔl, ǔr - ǔl, ǔr*, later *ōl, ōr* (a-umlaut).
 got. { *ǎl - ǎl - ǔl*: *hilpan - halp - hulpum - hulpan*.
 { *air - ǎr - aúr*: *wairpan - warp - wairpum - wairpan*.
 mnl. *ěl, ěr - ǎl, ǎr - ōl, ōr* : *helpen - halp - holpen - ghe-
 holpen* (*werpen - warp - worpen - gheworpen*).
 nndl. *ěl, ěr, - ōl, ōr*, resp. *iel, ier - ōl, ōr*, resp. *iel, ier - ōl, ōr* :
*delven - dolf - dolven - gedolven, bergen - borg - borgen -
 geborgen; helpen - hielp - hielpen - geholpen, werpen -
 wierp - wierpen - geworpen*.

Opm. 4. In de 2de categorie verschijnt reeds in 't jongere mnl. de *ō* (*holp*) onder invloed van de 3de en 4de categorie (andersom hgd. *half - halven*). Sedert dezelfde tijd komen in de 2de en 3de categorie *ie*-vormen op, onder invloed van *scheppen - schiep, heffen - hief* en dgl. w.w. met *ě* in infinitief; afwijkend nog *werd* (§ 44 opm. 2).

- b) idg. *ěn, ěm - ōn, ōm - ʀ, ʀ* : quant. *ěn, ěm - ʀ, ʀ*, qualit. *ě - ō*.
 ogm. *ěn, ěm - ǎn, ǎm - ǔn, ǔm* (geen a-umlaut : § 3).
 got. *ěn, ěm - ǎn, ǎm - ǔn, ǔm* : *bindan - band - bundum -
 bundans*.
 mnl. *ěn, ěm - ǎn, ǎm - ōn, ōm* : *binden - bant - bonden -
 ghebonden*.
 nndl. *ěn, ěm - ōn, ōm, - ōn, ōm* : *binden - bond - bonden -
 gebonden*.

Opm. 5. Het owgm. onderscheid tussen IIIa en b in de 4de categorie is in 't ndl. kleiner geworden, al is nog altijd de klank van b.v. *gebonden* anders dan die van b.v. *geholpen*. Mnl. *bant* werd langs analogiese weg *bond*; vgl. *halp - holp*, en ook hgd. *band - banden*. De *ie*-vormen ontbreken hier, doordat het taalgevoel een scherpere scheiding tussen praesens (*ie*) en praeteritum verlangde.

Opm. 6. Mnl. infinitieven als *begonnen*, *ronnen* zijn eerder dialektiese bijvormen dan vormen met Schwundstufevokaal in 't praesens, daar ze in 't ogm. niet voorkomen.

IV. Vóór enkele liquida of nasaal. Zeer opvallend is de lange vokaal in de 3de categorie, die men ook in 't lt. vindt, b.v. *vēnimus* = got. *qēmum* 'wij zijn gekomen' (in 't lt. ook in de sg. *vēni* 'ik ben gekomen').

idg. *ēl*, *ēr*, *ēn*, *ēm* - *ōl* enz. - *ēl* enz. - *ǰ*, *ǰ*, *ǰ*, *ǰ*: quantit.
ēl enz. - *ēl* enz. - *ǰ* enz., qualit. *ě* - *ǰ*.

ogm. *ěl*, *ēr*, *ēn*, *ēm* - *ǎl* enz. - *ǎl* enz. - *ǔl* enz., later *ǔl* enz. (a-umlaut).

got. *īl*, *aír*, *īn*, *īm* - *ǎl* enz. - *ēl* enz. - *ūl*, *aúr*, *ūn*, *ūm*:
stilan - *stal* - *stīlum* - *stulans* (*bairan-*
bar - *bērum* - *baúrans*).

ndl. *ē* - *ǎ* - *ǎ* - *ǎ*: *stelen* - *stal* - *stalen* - *gestolen*.

Opm. 7. Hierbij ook enige werkwoorden, waar een andere konsonant dan liquida of nasaal volgt, maar waarbij een *r* voorafgaat: got. *brikan* - *brak* - *brēkum* - *brūkans* (ndl. *gebroken*, niet naar kl. V *gebreken*), ndl. *spreken*, *wreken*. Een Schwundstufevokaal in 't praes. vindt men in got. *trūdan*, waartegenover vermoedelijk onoorspronkelijk is ndl. *treden*, dat bovendien naar kl. V gaat (part. praet. *getreden*); voorts waarschijnlijk in 'ndl. *komen* tegenover een onoorspr. got. *qīman*.

V. Vóór enkele konsonant, mits niet liquida of nasaal. In de 3de categorie ook hier de lange vokaal; vgl. lt. *ēdimus* = got. *ētum* (in 't lt. ook in de sg. *ēdi*); in de 4de categorie een met die van de 1^e categorie overeenstemmende vokaal.

idg. *ě* - *ǰ* - *ē* - *ě*: quantit. *ě* - *ē*, qualit. *ě* - *ǰ*.

ogm. *ěl* - *ǎ* - *ǎ* - *ě*.

got. *ī* (*aí*) - *ǎ* - *ē* - *ī* (*aí*): *giban* - *gaf* - *gēbum* - *gībans*
(saihvān - *sah* - *sēhvum* - *saihvans*).

ndl. *ē* - *ǎ* - *ǎ* - *ē*: *geven* - *gaf* - *gaven* - *gegeven*.

Opm. 8. De afwijkende praesensvokaal in ndl. *bidden*, *liggen*, *zitten* berust op indirekte invloed van een eertijds volgende *j* (§ 39); vgl. got. *bidjan* (maar afwijkend *ligan* en *sitan*).

Opm. 9. In kl. IV en V tans veelvuldig: *we namme(n)*, *gavve(n)* onder invloed van 't praet. sg.

- VI. Deze klasse is lastig te beoordelen en kan, zonder uitvoerige bespreking van Indogermaans standpunt, niet behoorlijk behandeld worden; vandaar kan er hier niet nader op ingegaan worden.

idg. $\check{a} - \bar{a} - \bar{a} - \check{a}$.

ogm. $\check{a} - \bar{o} - \bar{o} - \check{a}$.

got. $\check{a} - \bar{o} - \bar{o} - \check{a}$: *dragan* - *drog* - *drogum* - *dragans*.

ndl. $\bar{a} - oe - oe - \bar{a}$: *dragen* - *droeg* - *droegen* - *gedragen*.

Opm. 10. Onder invloed van de *j*, die hier in 't praes. bij vele w.w. voorkwam (got. *hafjan*, *-skapjan* e. a.), vindt men hier meermalen afwijkende praesensvormen als ndl. *heffen*, *scheppen*. In 't praet. verschijnt zeer vaak ndl. *ie* (b.v. reeds mnl. *hief*, *sciep*, *wiesc*) onder invloed van de redupl. w.w. (§ 104).

Opm. 11. Hiertoe behoort van germ. standpunt ook got. *standan*, mnl. *standen* (nu alleen *staan*), met *n*-versterking in 't praes. (§ 102).

- VII. Hiertoe behoren de reduplicerend-ablautende w.w., die alleen in 't got. als zodanig bewaard zijn. Daar in 't wgm. de reduplicatie en de ablaut verdwenen zijn, worden hier alleen de got. vormen genoemd.

idg. $\bar{e} - \bar{o} - \bar{o} - \bar{e}$: alleen qualit. ablaut.

ogm. $\bar{e} - \bar{o} - \bar{o} - \bar{e}$.

got. \bar{e} (vóór klinker *ai* = \bar{e}) - $\bar{o} - \bar{o} - \bar{e}$ (*ai*): *letan* - *lailot* - *lailotum* - *letans* (*saian* - *saiso* - **saisoum* - *saians*).

Opm. 12. In het tiepe got *saian* is een *j* weggevallen, die in 't wgm. bewaard is: ndl. *zaaien*, *waaien* enz. (§ 50).

15. Van idg. standpunt heeft men dus in kl. I—V éézelfde kwalitatieve ablaut $\check{e} - \check{o}$, in kl. VII $\bar{e} - \bar{o}$; daarbij komt in kl. I—V

de quantitatieve ablaut. Kl. I en II hebben zich van kl. III—V afgezonderd, doordat de op de klinker volgende semivokaal zich met die klinker tot een diphthong verbond. Kl. III—V vormen van idg. standpunt één klasse, maar in 't germ. is hier differentiëring ontstaan tengevolge van klankwetten, die op zich zelf met de ablaut niets hebben uit te staan. In kl. VI, die in 't idg. door quantitatieve ablaut gekenmerkt was, ontstond op dezelfde wijze in 't germ. daarnaast een kwalitatieve ablaut. Zo ontwikkelde zich, uit een oorspronkelijk eenvoudig verschil, in 't germ. een vrij ingewikkeld systeem, waarop de indeling van de st. w.w. is gaan berusten. In jongere tijd, in 't ndl., is dan dit systeem vereenvoudigd, doordat de verschillen tussen enk. en meerv. in 't praeteritum verdwenen of altans verkleind zijn; daardoor echter is de ablaut nog in meerdere mate het typiese onderscheidingskenmerk tussen praesens en praeteritum van de st. w.w. geworden.

16. Ook buiten de vormen van de st. w.w. vindt men in 't germ. nog de ablaut, zij het ook in mindere mate. Een belangrijke groep vormen de kausatieven, die de *o*-trap hebben, dus dezelfde vokaal als 't praeterit. sg. van de primaire st. w.w., b.v. got. - *raisjan* (kaus.) : - *reisan* (primair st. w.w. ; praet. *rais*). Zo ook -*drausjan* : *driusan* ; *kausjan* : *kiusan* ; *wandjan* : *windan* ; *dragkjan* : *drigkan* ; *lagian* : *ligan* ; *satjan* : *sitan* ; - *nasjan* : - *nisan* ; - *atjan* : *itan* ; -*brannjan* : *brinnan*. Vgl. ndl. *wenden*, *drenken* enz. (ě uit ä vóór i : § 32) naast *winden*, *drinken* enz.

Dan tal van verbale substantieven ; b.v. ndl. *beet* : *bijten*, *kneep* : *knijpen*, *reet* : *rijten*, *schrede* : *schrijden*, *sneede* : *snijden* (alle met ē uit ǝ in oorspr. open syllabe) ; *boog* : *buigen*, *goot* : *gieten*, *scheut* : *schieten*, *reuk* : *ruiken* (alle met ō, resp. eu uit ū in oorspr. open syllabe) ; *bond* : *binden*, *dronk* : *drinken* ; *braak* : *breken*, *spraak* : *spreken*, *wraak* : *wreken*, *maat* : *meten*, *waag* : *wegen*. Voorts verschillende participia necessitatis met gerekte vokaal ; b.v. got. *and-nēms* : *and-niman*, *and-sēts* : *and-sitan* ; ndl. *aangenaam*, *bekwaam*, *gaaf*, *baar*. Vgl. verder : got. *niutan*, ndl. *ge-nieten* : ndl. *ge-noot* (uit *-au-*) : got. *nūta* 'visser', ndl. *ge-not*, *nut* ; got. *bairan* 'dragen' :

barn 'kind': *bērusjōs* 'ouders': *baúr* 'de geborene', *ga-baúr* 'maaltijd, belasting', *ga-baúrþs* 'geboorte'; got. *frapian* 'begrijpen', *frāþi* 'verstand': *frōþs*, ndl. *vroed*; got. *lētan*, ndl. *lāten*: got. *lāts*, mnl. *lāt* (daarnaast, met rekking uit het bijwoord *lāte*, ndl. *laat*; de *ā* hier uit idg. *ə*). Buiten de w.w. en van w.w. afgeleide woorden komt de ablaut nog in resten voor, b.v. ndl. *heet* (*ē* uit *ai*): *hitte*; *hiuhma* 'hoop, menigte': *háuhs* 'hoog'; lt. *dentem* (acc. sg. van *dens* 'tand'), ndl. *tinne* (idg. **dent-nā-*): ndl. *tand*: got. *tunþus*; got. *qino*, mnl. *quene*: got. *qēns*; got. *hāna*, ndl. *haan*: ndl. *hoen*; got. *asts*, mnl. *ast*, hgd. *Ast*: ndl. *oest* (*noest*); eng. *hat*: ndl. *hoed*. Ook nog soms in buigingsuitgangen, b.v. got. *dagis*: *dagam*, *anstais*: *anstim*, *sunus*: *sunaus*, *gumin*: *guman*, *fadar*: *fadr*, *nimis*: *nimam*.

17. Daar de ablaut in alle idg. talen voorkomt, mag men aannemen, dat die al in de idg. grondtaal aanwezig was en dus in een vroegere periode van het idg. ontstaan is; vandaar dat de oorzaken er van niet geheel helder zijn. Het ontstaan van de quantitative ablaut („Abstufung”) schrijft men toe aan de werking van het expiratories aksent; een zwakker aksent bracht verzwakking van de vokaal met zich mee. De kwalitatieve ablaut („Abtönung”) schrijft men vaak toe aan invloed van het muzikaal aksent, waardoor b.v. de *ě* in *ǝ* veranderde.

Het ontstaan van de ablaut valt dus in voorhistoriese idg. tijd; in 't germ. kan men slechts de nawerking konstateren; de ablaut is er over 't algemeen niet meer produktief. Maar voor het germ. taalgevoel hebben de st. w.w. zich in reeksen gerangschikt, waarbij de ablaut hèt criterium was, en deze systematisering is tot nu toe gebleven, zelfs in het Engels, dat anders met zo weinig vormen volstaat. Echter hebben er in de loop van de tijd veel verschuivingen en veranderingen plaats gehad, zodat van 't standpunt van de nieuw-ndl. grammatika de indeling vrij wat anders is.

Opm. Niet iedere afwisseling van klinker is ablaut. Indien b.v. ndl. *nacht* naast lt. *noctem* staat, is de afwisseling van klinker het gevolg van de klankwet, volgens welke idg. *ǝ* germ. *ā* werd; dus geen ablaut. Maar als ndl. *tand* naast lt. *dentem* staat, dan

betekent dit, dat ééns hier δ met ζ afwisselde; die wisseling gaat op idg. oertijd terug en we spreken hier dus wel van ablaut.

II. Konsonantisme.

18. Een aantal idg. konsonanten zijn in 't germ. niet noemenswaard veranderd; zo de nasalen, de l en de r . Bij de j en de w beperkt zich de verandering tot een geleidelijke omzetting van semivokaal tot spirant. Daarom wordt hier volstaan met een bespreking van de klankverschuiving en de wet van Verner.

De germ. klankverschuiving en de wet van Verner.

19. Onder de germ. klankverschuiving verstaat men een reeks van ingrijpende veranderingen, die de idg. explosieven in het germ. hebben ondergaan; men spreekt van germ. of eerste klankverschuiving in tegenstelling tot de hgd. of tweede (zie de inleiding). Het betreft drie verschijnselen:

- a. De idg. stemloze explosieven p, t, k, k^v worden in 't oergerm. stemloze spiranten f, ϕ, χ, χ^v ;
- b. De idg. stemhebbende geaspireerde explosieven bh, dh, gh, g^vh worden in 't oergerm. stemhebbende spiranten $\bar{b}, \bar{d}, \gamma, \gamma^v$;
- c. De idg. stemhebbende explosieven b, d, g, g^v worden in 't oergerm. stemloze explosieven $\bar{p}, \bar{t}, \bar{k}, \bar{k}^v$.

Opm. 1. De term „Lautverschiebung“ is van Grimm afkomstig.

Opm. 2. De $k^v, \chi^v, g^vh, \gamma^v, g^v, k^v$ zijn labiovelaren (gelabialiseerde velaren), dus velaren met labiale naslag, welk labiaal element nog geen afzonderlike konsonant was geworden (dus b.v. k^v niet = ndl. kw enz., maar één enkele konsonant, waarbij tegelijk met het zeggen van de k de lippen gerond worden). In het got. gebruikte Wulfila dan ook voor de χ^v nog één teken, dat wij weergeven met h . Behalve de labiovelaren kende het idg. nog twee soorten van zgn. gutturalen, n.l. palatalen en velaren (afsluiting door tong en palatum durum of hard ver-

hemelte, resp. door tong en velum of zacht verhemelte); daar deze beide soorten echter in 't germ. zijn samengevallen, zijn ze boven niet afzonderlijk genoemd.

Opm. 3. Het idg. kende, behalve de stemloze explosieven, ook stemloze geaspireerde explosieven *ph, th, kh, kvh*; deze hebben zich, evenals de niet-geaspireerde, tot germ. stemloze spiranten ontwikkeld; vandaar worden ze niet afzonderlijk besproken. Daarentegen hebben de stemhebbende geaspireerde explosieven een geheel andere ontwikkeling gehad dan de niet-geaspireerde; vandaar dat ze boven in twee groepen gescheiden zijn.

20. *De ontwikkeling van de stemloze explosieven tot stemloze spiranten.*

Bij de uitspraak van de stemloze explosieven zijn er twee mogelijkheden:

a. Gedurende de tijd dat de afsluiting duurt, zijn de stembanden gesloten, zodat er geen lucht meer toestroomt in de mond; en zodra de explosie heeft plaats gehad, volgt onmiddellijk de vokaal en beginnen dus de stembanden te trillen. Zo b.v. in de Romaanse talen en, over 't algemeen, ook in 't Nederlands.

b. Gedurende de periode van afsluiting zijn de stembanden geopend, zodat er voortdurend lucht toestroomt in de mond; als dan de explosie plaats gehad heeft, ontsnapt nog een ogenblik daarna de in de mond verzamelde lucht, m. a. w. men hoort iets van een blaasklank, vóór de vokaal inzet; zulke explosieven zijn min of meer geaspireerd. Zo b.v. in Noord-Duitsland, ook in de Duitse „Bühnensprache" en vooral in Denemarken; bij ons in de interjectie *phoe*, in 'k heb, 't heeft.

Bij de tweede wijze van spreken ontwikkelt zich het blaaselement gemakkelijk tot een afzonderlijke konsonant; in het Deens is dit in die mate reeds het geval, dat een woord als *Tivoli* de vreemde-ling vaak als *Tsivoli* in de oren klinkt. Uit het feit dat de idg. geaspireerde stemloze explosief dezelfde ontwikkeling doormaakt als de niet-geaspireerde, kan men besluiten, dat de idg. stemloze

explosief, die vermoedelijk een van de eerste soort was, al in 't alleroudste germ. een van de tweede soort werd; m. a. w. idg. *p* werd *ph* en viel dan samen met idg. *ph* (evenzo *t*, *k*). Vermoedelijk werd daarna *ph* tot *pf*, dan tot *ff*, daarna tot *f*; tenminste bij de hgd. klankverschuiving zijn de tussentrappen *pf* en *ff* werkelijk overgeleverd; doordat de geaspireerde explosief zwakker gearticuleerd werd dan de niet-geaspireerde, ging de volledige sluiting verloren.

De ogm. stemloze spiranten zijn in 't got. bewaard; alleen werd de χ (steeds geschr. *h*) in de anlaut en tussen vokalen blaasklank. In 't wgm. hadden de *f* en de ϕ neiging stemhebbend te worden: in 't ndl. vindt men dan ook *v*, behalve in de geminatie, in verbinding met een stemloze konsonant en in de auslaut, en *d* ($< \bar{d} < \phi$), maar in de auslaut *t*. De χ verzwakte in 't wgm. hoe langer hoe meer; vandaar in 't ndl. *h* in de anlaut vóór vokalen; verdwijning in de inlaut tussen vokalen en na *l*, *r*; χ (geschr. *ch*) vóór *t* en in de auslaut. De χ^v verloor in 't wgm. het tweede of het eerste element; in 't eerste geval viel de klank dus samen met de χ , in 't tweede geval werd die tot ndl. *w*.

B.v. lt. *p̄ecu* 'vee' - got. *faithu* 'geld', ndl. *vee*; lt. *p̄ater* - got. *fadar*, ndl. *vader*; lt. *pellis* 'huid' - got. *þrūts-fill* 'melaatsheid', ndl. *vel*; lt. *piscis* - got. *fisks*, ndl. *vis*; lt. *cāþēre* 'nemen' - got. *hafjan*, ndl. *heffen*; lt. *clēþere* 'stelen' - got. *hlifan*.

lt. *iācēre* 'zwijgen' - got. *þāhan*; lt. *trēs* - got. *þreis*, ndl. *drie* (vgl. voor de *ie* § 94); lt. *tu* - got. *þu*, mnl. *du*; lt. *frāter* - got. *brōþar*, ndl. *broeder*; lt. *vertēre* 'keren' - got. *wairþan*, mnl. *werden*; lt. *dentem* (acc. sg. van *dens*) - got. *tunþus*, ndl. *tand* (ablaut!).

lt. *cornu* - got. *haurn*, ndl. *hoorn*; lt. *cānēre* 'zingen' - got. *hāna*, ndl. *haan*; lt. *centum* - got. *hund*, ndl. *honderd*; lt. *sp̄ecio* 'zien' - mnl. *spien* (ndl. *spieden* met onoorspr. *d*: § 30); lt. *tacēre* 'zwijgen' - got. *þahan*; lat. *dūcēre* - got. *tiuhan*, mnl. *tien*.

lt. *quōd* - got. *wa*, ndl. *wat*, *hoe* (uit $*\chi^v\bar{o}$); lt. *quīs* 'rust' - got. *weila*, ndl. *wijl*; lt. *āqua* - got. *ahwa*, ndl. *Aa*; lt. *linguēre* 'verlaten', praet. *līqui* - got. *leihvan* 'lenen'.

Opm. 1. Soms wisselde in 't idg. reeds een labiovelaar met labiaal; zie § 94.

Na stemloze spirant bleef de verschuiving achterwege, ook als die spirant eerst in 't germ. uit een idg. stemloze explosief ontstaan was, dus: idg. *sp*, *st*, *sk* = germ. *sp*, *st*, *sk* (= ndl. anl. *sch*, anders *s*); idg. *pt*, *kt* = germ. *ft* (ndl. *cht*), *χt*. B.v. lt. *sp̄ēcio* 'zien' - mnl. *spien*; lt. *spūere* - got. *speiwan*, ndl. *spuwen*; lt. *stare* - got. *standan*, ndl. *staan*; lt. *est* - got. *ist* (voor ndl. *is* zie men § 111); lt. *hostis* 'vijand' - got. *gasts*, ndl. *gast*; lt. *piscis* - got. *fisks*, ndl. *vis*; lt. *captus* 'gevangen' - got. *hafts* 'behept'; lt. *neptis* 'kleindochter' - ndl. *nicht* (uit **nifti-*); lt. *octo* - got. *ahtau*, ndl. *acht*; lt. *nōctem* (acc. sg. van *nox*) - got. *nahts*, ndl. *nacht*.

Opm. 2. Men moet echter met de mogelijkheid rekening houden, dat idg. *sp* enz. eerst wel verschoven zijn, maar dat die verschuiving later weer ongedaan is gemaakt.

Een eigen ontwikkelingsgang had de idg. *tt* (soms door assimilatie uit *dt* ontstaan), die in 't germ. *ss*, na lange vokaal *s* werd; vgl. 't lt. (b.v. *sessus* bij *sēdeo* 'zitten') en 't kelties.

B.v. got. *us-standan* (*n* van *stand-* door praesensversterking: § 102): *us-stass* 'opstanding'; got. *wait*: *wissa* (praet.), **un-wiss*, ndl. (*ge*)*wis*; got. *un-weis* (pl. *-weisai*), ndl. *wijs*; got. *qip̄an*: *ga-qiss* 'afpraak'; got. *ītan*, ndl. *zēten*: ndl. *aas* (uit **āsa-* uit idg. **ēd-tó-*: gerekte trap); got. *māts* 'spijs': ndl. *moes* (uit **mōsa-* uit idg. **mād-tó-*); got. *maidjan* 'veranderen': *misso* 'elkaar', *missa-* (uit idg. **mittó-*); got. **watjan*, ndl. *wetten*: got. *hassaba* 'scherp' (adv.) (uit idg. *-d-t-*).

Opm. 3. Got. *atta* heeft een emfatiese *t(t)*; 't is een woord uit de kindertaal.

21. *De ontwikkeling van de stemhebbende geaspireerde explosieven tot stemhebbende spiranten.*

De idg. stemhebbende geaspireerde explosieven zijn in geen andere idg. taal dan 't oind. bewaard. In 't lt. vindt men ze op de volgende wijze terug: idg. *bh* = lt. anl. *f*, inl. *b*; idg. *dh* = lt. anl. *f*, inl. *d*; idg. *gh* = lt. *h*. De ontwikkeling in 't germ. kan

men zich aldus voorstellen: $bh > b\bar{b} > \bar{b}\bar{b} > \bar{b}$, maar geen van de tussentrapen is overgeleverd. In de verschillende germ. dialecten vindt men de stemhebbende spiranten in bepaalde posities als stemhebbende explosieven terug. In 't got. vindt men ze als zodanig in de anlaut en na konsonant (voor de anl. γ is dit niet zeker); de schrijfwijze is steeds \bar{b} , \bar{d} , \bar{g} , ook waar ze spirant waren. In 't ndl. werd \bar{b} tot b in de anlaut, na m en in de geminatie; de verbinding $m\bar{b}$ werd echter geassimileerd tot m ; \bar{d} werd steeds d ; γ vindt men in 't nndl. steeds als γ , behalve in de verbinding \bar{ng} die geassimileerd is tot \bar{n} (geschreven \bar{ng}). In de auslaut vindt men natuurlijk de stemloze konsonant.

Opm. 1. Voorzover de overgang tot explosief got. en wgm. is, valt hij vermoedelijk in gemeen-germ. tijd; d. i. dus na nasaal en in geminatie; voorzover het de \bar{b} en \bar{d} betreft, ook in de anlaut. De overgang van γ tot g in de geminatie is dus in onze taal weer gevolgd door de overgang van g tot γ .

Opm. 2. Men zou ook omgekeerd de verhouding tussen de germ. stemhebbende spiranten en explosieven kunnen formuleren; n.l. de idg. mediae aspiratae hebben in 't germ. de aspiratie verloren en zijn dus stemhebbende explosieven geworden; deze explosieven zijn daarna tussen vokalen in spiranten overgegaan. Maar dit is minder waarschijnlijk, vooral omdat de stemhebbende spiranten, die volgens de wet van Verner (§ 23) uit de stemloze zijn ontstaan, volkomen met de hier bedoelde zijn samengevallen.

Opm. 3. Een eigen ontwikkeling had de ogm. γ^v , die alleen in 't got. na nasaal bewaard is (b.v. *sigggwan* 'zingen': $ggw = \bar{ngw}$). Over 't algemeen is òf het eerste òf het tweede element verloren gegaan; b.v. got. *magus* 'knaap': *mawi* 'meisje'; got. *hneiwān*: ndl. *nijgen*.

B.v. lt. *fēro* (praes. sg. 1) - got. *bairan*, ndl. (*ge*)*boren*; lat. *fāgus* 'beuk' - got. *bōka*, ndl. *boek*; lt. *frāter* - got. *brōþar*, ndl. *broeder*; lt. *fīber* - ndl. *bēver*; lt. *amb-* - ndl. *om* (< *omme* < **umbi*: ablaut!); lt. *nēbula* - ndl. *nēvel*; lt. *orbis* 'berooft van' - got. *arbi*, mnl. *erve*, nndl. *erf*; ndl. *weven*: *webbe*.

lt. *fōris* - got. *daúr*, ndl. *deur*; lt. *fē-ci* 'ik heb gemaakt' - ndl. *doe-n* (ablaut!); lt. *offendimentum* - got. *bindan*, ndl. *binden*; lt.

mēdius - got. *midjis*, ndl. *midden*; lt. *vādem* (acc. sg. van *vas* 'borg') - got. *wādi*, ndl. *wedde*; lt. *vidua* - got. *wiđuwō*, ndl. *wēduwe*.

lt. *hostis* 'vijand' - got. *gasts*, ndl. *gast*; lt. *hōmo* 'mens' - got. *gūma*, ndl. (*bruiide*-)gom; lt. *helvus* - mnl. *gele*; lt. *haedus* 'bok' - got. *gaits*, ndl. *geit*; lt. *vēhēre* 'voeren' - got. *ga-wǣgan*, ndl. *be-wēgen*.

22. *De ontwikkeling van de stemhebbende explosieven tot stemloze explosieven.*

Het lt. heeft de idg. klanken bewaard, behalve dat de *g^v* in de anlaut als *v* verschijnt. Het aantal woorden met idg. *b* = germ. *p* is in 't germ. gering. In 't ndl. is de *q* tot *kw* (twee klanken) geworden.

B.v. lt. *lābium* (*ā* uit *ē*) - ndl. *lip*; lt. *scābēre* 'krassen, beitelēn' - got. *skapjan*, ndl. *scheppen*; lt. *vīb-rāre* 'trillen, zwaaien' - got. *weipan*, mnl. *wīpen* 'bekransen'.

lt. *dūcere* - got. *tiuhan*, mnl. *tien*; lt. *dōmāre* - got. *-tamjan*, ndl. *temmen*; lt. *dēcem* - got. *taihun*, ndl. *tien*; lt. *ēdēre* - got. *itan*, ndl. *ēten*; lt. *sēdēre* - got. *sītan*, ndl. *zitten* (uit **sittian*: § 39); lt. *vīdēre* 'zien' - got. *witan*, ndl. *weten*.

lt. *gustus* 'smaak' - got. *kustus*, ndl. (*te*) *kust*; lt. *gēnu* - got. *kniu*, ndl. *knie* (ablaut!); lt. *gēna* 'wang' - got. *kinnus* 'wang', ndl. *kin*; lt. *āger* - got. *akrs*, ndl. *akker* (geminatie: § 39); lt. *augēre* - got. *aukan*; lt. *iūgum* - got. *juk*, ndl. *juk*.

lt. *vēnio* - got. *qiman*; lt. *vīvus* 'levend' - got. *qīus* (ablaut), vgl. ook mnl. *quic* 'vee' ('levende have') en, hiermee identies, 't ndl. adj. *kwik*.

Opm. Soms vindt men germ. vormen met *p(p)*, *t(t)*, *k(k)* naast verwante met *b*, *d*, *γ*, b.v. ndl. *dop*: *deuw-ik*; *schoppen*: *schuiven*; *greppel*: *graven*; *pit*: *peddick* (Kil.); eng. *hat*: ndl. *hoeden* (plur. znw.; in ausl. in 't ndl. verscherping) (ablaut!); ndl. *lekken*, *likken*: got. *bi-laigon* (ablaut!). Vermoedelijk zijn de hier bedoelde stemloze explosieven ontstaan uit oergerm. *bn*, *dn*, *yn*, welke dan eerst geassimileerd zijn tot *bb*, *dd*, *gg* en daarna verschoven zijn tot *pp*, *tt*, *kk*.

De wet van Verner.

23. Volgens de in § 20 besproken ontwikkeling beantwoorden

aan de idg. stemloze explosieven ogm. stemloze spiranten. Dit is echter niet altijd het geval; daarnaast komen stemhebbende spiranten voor, die dan samenvallen met de volgens § 21 ontstane stemhebbende spiranten en evenals deze zich in bepaalde gevallen tot stemhebbende explosieven ontwikkelen. Ook de idg. *s*, die in 't ogm. bewaard bleef, werd op dezelfde wijze soms tot *z*. Niet alleen doet zich dit verschijnsel voor in afzonderlijke woorden (b.v. got. *fǫðar* = lt. *pāter* tegenover got. *brōþar* = lt. *frāter*), maar ook vindt men zeer vaak van éénzelfde woord of woordstam vormen met stemloze en met stemhebbende spirant (b.v. got. *frǫþi* 'verstand' naast *frōdei* 'wijsheid'); zulk een wisseling noemt men met Grimm grammatische wechsel („grammatische wisseling”: Boer). In 1877 gelukte het de Deen Verner dit verschijnsel te verklaren uit het aksent. In tegenstelling n.l. tot het historische germ., dat het aksent op de eerste syllabe heeft, bestond, als erfenis van het idg., in het vóórhistorische germ. vrijheid van aksent en deze wisseling van klemtoon veroorzaakte het verschil tussen stemloze en stemhebbende spiranten; d. w. z. de stemloze spiranten, die na de klankverschuiving in 't germ. aanwezig waren (*f, þ, s, χ*), werden — behalve in de anlaut — verzacht, wanneer volgens de oorspronkelijke idg. accentuatie de hoofdtoon niet op de *onmiddellik* voorafgaande syllabe lag.

Feitelijk is deze overgang van stemloos tot stemhebbend een soort van assimilatie aan de naburige vokalen, welke bij slappe uitspraak begrijpelijk is; daarentegen bleef bij voorafgaande betoonde vokaal, dus bij energiek spreken, het onderscheid tussen stemhebbende vokaal en stemloze konsonant bewaard.

Opm. 1. Onder aksent dient men hier te verstaan het expiratories aksent. Intussen behoeft Verner's regel nog niets anders te bewijzen dan het (idg.) muzikale aksent. Vgl. verder Boer Neophil. 1, 110 en Handb. 121 v.v., die de oorzaak van de verzachting zoekt in het muzikale aksent van de volgende syllabe. „De spanning der stembanden, die voor eene lettergreep met hoogen toon noodig was, begon reeds bij den voorafgaanden medeklinker... en maakte dezen tonend” (Handb. blz. 123).

Aan de idg. stemloze explosieven kunnen dus germ. stemloze en stemhebbende spiranten beantwoorden, n.l. idg. p = opm. f (got. f ; ndl. v , maar in de auslout f) en b (got. b ; ndl. v , maar in de ausl. f); idg. t = ogm. $þ$ (got. $þ$; ndl. d , maar in de ausl. t) en $ǣ$ (got. $ǣ$; ndl. d , maar in de ausl. t); idg. k = ogm. $χ$ (got. h ; in 't ndl. verdwenen, maar in de gemin. en de ausl. ch) en $γ$ (got. $γ$; ndl. $γ$, maar in de ausl. ch); idg. k^v = ogm. $χ^v$ (got. h ; in 't ndl. verdwenen, maar in de ausl. ch) en $γ^v$ (got. ndl. $γ$, w); idg. s = ogm. s (got. s) en z (got. z); in 't owgm. werd de z tot r (ook ndl. r); de s is in 't ndl. z geworden.

Opm. 2. Daar het hier de wet van Verner betreft, zijn de ndl. representanten in de anlaut niet genoemd; evenmin bijzonderheden, die later ter sprake komen.

Meermalen is het verschil langs analogiese weg opgeheven, indien vormen met stemloze en met stemhebbende spiranten naast elkaar voorkwamen. Dat is in sterke mate het geval in het got. geweest, dat in 't algemeen een opvallende neiging tot „Ausgleichung” vertoont en zodoende hier zeer onoorspronkelijk is; vandaar dat de gramm. wechsel beter te zien is in het wgm., ook in 't ndl. Echter is het met het oog op de hierboven vermelde verandering van de ogm. konsonanten duidelijk, dat men de gramm. wechsel in het ndl. niet meer bij de ogm. f en b en de ogm. $þ$ en $ǣ$ kan aantonen, wel echter bij de ogm. $χ$ ($χ^v$) en $γ$ ($γ^v$) en de ogm. s en z . Echter bewijst een ch in de ausl. niets; b.v. mnl. *teech* (bij *tiën*) zou evengoed op een ogm. $χ$ als $γ$ kunnen wijzen. Overigens heeft ook in 't ndl. de analogie het verschil vaak doen verdwijnen (zo b.v. bij 't w.w. *genezen*, waar reeds in 't mnl. de r -vormen verdwenen zijn).

24. De gramm. wechsel vindt met het duidelijkst bij de st. w.w. Daar rustte n.l. in 't idg. 't aksent in de vormen van de 1^e en de 2de kategorie (vgl. § 13) op de wortelsyllabe, daarentegen in die van de 3de en de 4de kategorie op de uitgang; als gevolg daarvan

kreeg men in de eerstgenoemde vormenreeksen geen verzachting, in de laatstgenoemde wel. B.v. 1)

- a. ogm. *s—z*: { mnl. *kiesen* - *coos* - *coren* - *ghecoren* ;
 { nndl. *kiesen* - *koos* - [*kozen*] - [*gekozen*]; (*uit*)*ver-*
 { *koren* ;
 { hgd. *erkiesen* - [*erkor*] - *erkoren* - *erkoren*.
 { mnl. *verliesen* - *verloos* - *verloren* - *verloren* ;
 { nndl. *verliezen* - [*verloor*] - *verloren* - *verloren* ;
 { hgd. [*verlieren*] - [*verlor*] - *verloren* - *verloren*.
 { mnl. *vriesen* - *vroos* - *vroren* - *ghevroren* ;
 { nndl. *vriezen* - [*vroom*] - *vroren* - *gevroren* ; [*be-*
 { *vrozen*] ;
 { hgd. [*frieren*] - [*fror*] - *froren* - *gevroren*.
 { mnl. *wesen* - *was* - *waren* - [*ghewesen*] ;
 { nndl. *wezen* - *was* - *waren* - [adj. *gewezen*] ;
 { hgd. subst. *Wesen* - [*war*] - *waren* - [*gewesen*].
- b. ogm. *χ—γ*: { mnl. *diën* - (*deech*) - *deghen* - *ghedeghen* ;
 { nndl. (*ge*)*dijen*, ouder [*dijgen*] - zwak geworden -
 { adj. *gedegen* ;
 { hgd. *ge-deihen* - *gedieh* - [*gediehen*] - [*gediechen*],
 { adj. *gediegen* (ook zwak).
 { mnl. *tiën* - (*teech*) - *teggen* - *geteghen* ;
 { nndl. [*tijgen*] - (*teeg*) - *tegen* - *getegen*.
 { mnl. *tien* - (*toech*) - *togen* - *ghetoghen* ;
 { nndl. (*be*)*tijen*, [*tijgen*] - (*toog*) - *togen* - *getogen* ;
 { hgd. *ziehen* - [*zog*] - *zogen* - *gezogen*.
 { mnl. *plien* - (*plach*) - *plaghen* - *gheploghen*,
 { *ghepleghen*, [*gheploen*], [*gheplien*] ;
 { nndl. [*plegen*] - *placht* - [*plachten*] - — ; in
 { andere beteekenis zwak ;
 { hgd. [*pflegen*] — *gepflogen* ; in andere bet. zwak.

1) Ronde haakjes betekenen, dat de vormen op zich zelf niet bewijzend zijn voor stemloze of stemhebbende konsonant; vierkante haakjes staan om analogievormingen. Het overzicht is schematis; voor mnl. bijvormen zie Frank § 95.

{	mnl. <i>slaen</i> - (<i>sloech</i>) - <i>sloeghen</i> - <i>gheslegghen</i> ,	}
	[<i>gheslaen</i>];	
	nndl. <i>slaan</i> - (<i>sloeg</i>) - <i>sloegen</i> - <i>geslagen</i> ;	
{	hgd. [<i>schlagen</i>] - [<i>schlag</i>] - <i>schlugen</i> - <i>geschlagen</i> .	}
	mnl. <i>dwaen</i> - (<i>dwoech</i>) - <i>dwoegghen</i> - <i>ghedwegghen</i> ,	
	[<i>ghedwaen</i>].	
{	mnl. <i>haen</i> - [<i>hinc</i>] - <i>hingen</i> - <i>ghehangen</i> ;	}
	nndl. hgd. [<i>hangen</i>] - [<i>hing</i>] - <i>hingen</i> - <i>gehangen</i> .	
{	mnl. <i>vaen</i> - [<i>vinc</i>] - <i>vinghen</i> - <i>ghevangen</i> ;	}
	nndl. [<i>vangen</i>] - [<i>ving</i>] - <i>vingen</i> - <i>gevangen</i> ;	
	hgd. [<i>fangen</i>] - [<i>fing</i>] - <i>fingen</i> - <i>gefangen</i> .	
{	mnl. <i>lachen</i> - (<i>loech</i>) - <i>loegghen</i> - [<i>ghelachen</i>];	}
	nndl. <i>lachen</i> - zwak geworden - [<i>gelachen</i>].	
- c. ogm. $\chi^v - \gamma^v$: { mnl. *sien* - (*sach*) - *sagghen* - [*ghesien*]; } vgl. got.
 { nndl. *zien* - (*zag*) - *zagen* - [*gezien*]; }
 { hgd. *sehen* - *sah* - [*sahen*] - [*gesehen*]. } *saihan*.

Bij *genezen*, *lezen*, *niesen*, *rijzen*, *bevelen* (got. *filhan*), *vlijen* (nu zwak) won de oorspr. stemloze spirans het; bij *rijgen* (mnl. *riën*), *zijgen* (mnl. *siën*), *zwellen*, *gewagen* (nu zwak) daarentegen de stemhebbende spirans. In 't got. vindt men slechts bij twee w.w. gramm. wechsel, nl. bij de praeterito-praesentia *þarf* 'nodig hebben', pl. *þaúrbum*, en *áih* 'hebben', pl. *áigum* (naast analogies *áihum*); voorts tot op zekere hoogte bij *standan* (**stað-*), waar het gehele praeteritum (*stōþ-stōþum*) de scherpe spirant heeft; en bij 't adj. *fulgins* 'verborgen', dat in oorsprong een participium is bij *-filhan* (§ 100 Opm. 2). Overigens is door „Ausgleichung” overal het verschil verdwenen, gewoonlijk ten koste van de stemhebbende spirant, b.v. *wairþan* 'worden', *-leiþan* 'gaan', *tiuhan* 'trekken', *driusan* 'vallen' e.a., die de stemloze spirant in alle vormen bewaren.

Opm. *Placht*: toevoeging van *-t* onder verschillende invloeden: a. van *bracht*; b. van volgend *te* + infinitief (vandaar

ook omgekeerd *pleeg* met wegval van *t*); c. bovendien kwam uit hoofde van de betekenis vermenging van praesens en praeteritum gemakkelijk voor.

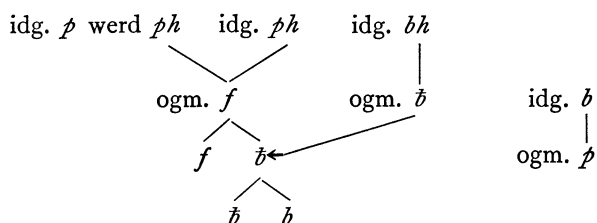
25. Ook buiten de st. w.w. vindt men gramm. wechsel. Bij de causatieven had de verzachting plaats, daar hier de klemtoon op het in onze taal verdwenen, in 't got. nog als *j* bewaarde suffix lag (§ 102 b). B.v. got. *fra-wardjan* 'te gronde richten': *fra-wairþan* 'te gronde gaan'; ndl. *ge-neren* (hgd. *nähren*): *genezen* (hgd. *ge-nesen*), maar in 't got. door ausgleichung *ga-nasjan*: *ga-nisan*; oostmnl. *reren* 'laten vallen': ndl. *rijzen*, maar got. *ur-raisjan*: *ur-reisan*.

Vgl. verder o.a. got. *af-lifnan*: *bi-leiban*; *þarf*: *þarba* (znw.); — got. *naupþjan*: *naudi-bandi*; *sinþs* 'gang, keer': *sandþjan* 'zenden' ('doen gaan'); — got. *jūhiza*, kompar. van *juggs*; *tunþus* 'tand': *aiþva-tundi* 'doornstruik' (eig. = paardetand); *hūhrus*: *huggrþjan*; *taihun*, ndl. *tien*: got. *tigus* 'tiental', ndl. *twin-tig* (in de ausl. scherp uitgespr.); mnl. *tien* 'trekken': *teugel*, *hertoghe*; mnl. *sweer* 'schoonvader', hgd. *Schwäher*: mnl. *swagher*, hgd. *Schwager*, *Schwieger-mutter*, maar in 't got. door ausgleichung *swaiþra* 'schoonvader' en *swaiþrō* 'schoonmoeder'; — got. *saiþvan*: *siuns*; *ahva* ndl. *Aa*: ndl. (*land*)*ouw*; — got. *wisan* 'zich verheugen': *wizōn* 'zwelgen'; got. *ahs* (gen. *ahsis*): ndl. *aar* (uit **ahir*); ndl. *kiezen*: *keur*; ndl. *vaars*: *var*.

Opm. Het vokalisme stemt niet altijd overeen met het konsonantisme; b.v. in got. *tunþus* vindt men de vokaal in de Schwundstufte (*un* uit idg. *ʰ*), de konsonant echter onverzacht (*þ*). Het eerste wijst op accentuatie van de 2de syllabe, het tweede op accentuatie van de 1^e syllabe. De tegenstrijdigheid is aldus te verklaren, dat door analogiewerking al zeer vroeg verschuivingen zijn opgetreden. B.v. de nom. sg. had een ander aksent dan de casus obliqui; deze verschillende vormen konden dan invloed op elkaar uitoefenen. Vgl. speciaal voor 'tvokalisme van *tunþus* lt. *dentem*, ndl. *tand*. — In het got. heeft men in de verschillende vormen van *guþ* vermoedelijk een voorbeeld bewaard van gramm. wechsel binnen het paradigma van éénzelfde woord: sg. *guþ*, *guþs*, *guþa*: pl. *guda*, *gudē*, *gudam*, in composita *guda-*.

26. *Chronologie en oorzaken.*

Schematische voorstelling:

Vermoedelijk moet men zich dus de relatieve chronologie als volgt voorstellen: De eerste en de tweede fase van de klankverschuiving zijn parallele processen en begonnen dus vermoedelijk ongeveer gelijktijdig; dan volgde de wet van Verner; daarna, ook na de overgang van $\bar{b}n$ tot $\bar{b}\bar{b}$ tot $b\bar{b}$, maar vóór de overgang van \bar{b} tot b , de derde fase. Daarna de aksentverschuiving, waardoor 't idg. vrije aksent verloren ging. Moeiliker is het, de absolute chronologie vast te stellen. Alleen is het vrij zeker, dat reeds vóór de oudste overlevering (germ. namen bij klassieke schrijvers en leenwoorden uit het germ. in het Fins en Laps) het proses volledig had plaats gehad; vandaar dat de klankverschuiving het meest typiese kenmerk van 't ogm. is; eigenlijk kan men eerst sedert de klankverschuiving van germ. spreken. Hoeveel eeuwen men echter moet teruggaan vóór 't begin van onze jaartelling en hoeveel tijd het gehele proses in beslag heeft genomen, is onbekend. De klankverschuiving berust op een ingrijpende verandering in de wijze van articuleren. Dergelijke diepgaande omzettingen hebben vooral plaats, als een ander volk de betreffende taal gaat spreken; het past dan z'n eigen wijze van articuleren op de taal toe, die het gaat aannemen en die daardoor z'n vroeger karakter verliest. Men heeft vermoed, dat ook hier iets dergelijks heeft plaats gehad, m. a. w. dat de Germanen oorspronkelijk geen Indogermanen waren, maar geïndogermaniseerd werden, d. w. z. de idg. taal overnamen en daarop hun wijze van articuleren toe-

pasten en dat zodoende het germ. ontstond als een nieuwe ontwikkelingsvorm van het idg. Daar het gehele proces zich in een prehistoriese tijd heeft afgespeeld, kan men de juistheid van deze hypothese echter niet bewijzen en blijft het zeer goed mogelijk aan een natuurlijke ontwikkeling te denken, temeer omdat de klankverschuiving zich tot op zekere hoogte later op meer beperkt terrein herhaalt (in 't ohd. en in het tegenwoordige deens).

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE ONTWIKKELING VAN DE NDL. KLANKEN UIT DE OGM. IN SYLLABEN MET HOOFDTOON.

27. De hier te bespreken veranderingen vallen in drie perioden; de oudste zijn reeds in de owgm. bronnen zichtbaar en hebben dus in 't oudere ownfrk. plaats gehad (*owgm. periode*); dan komen die, welke in 't jongere ownfrk., maar toch nog vóór de overlevering van 't oudste mnl. hebben plaats gehad (*ownfrk. periode*); ten slotte volgen die, welke sedert de overlevering van 't oudste mnl. hebben plaats gehad (*ndl. periode*). In het volgende overzicht worden de verschijnselen echter niet chronologies gegroepeerd, maar om praktische redenen worden die vooropgesteld, welke grotere groepen omvatten. Daarbij worden vokalen en konsonanten niet altijd streng gescheiden; immers beide groepen oefenen voortdurend invloed op elkaar uit. Maar terwijl in sommige talen de articulatie van de konsonanten van de omringende vokalen sterk afhankelijk is (mouillering enz.), neemt men omgekeerd in 't ndl. waar, dat de vokalen over 't algemeen weinig weerstand kunnen bieden.

I. Algemene verschijnselen.

Rekking, verkorting en samensmelting van vokalen.

28. In de ownfrk. periode zijn de korte vokalen met hoofdtoon in open syllaben gerekt en zodoende in 't algemeen beschaafd met de vanouds lange vokalen samengevallen. Daarbij werd *ǣ* tot *ē*, *ǫ* tot *ō*, zodat de owgm. *ǣ* en *ǫ* tot *ē*, *ǫ* en *ǫ* tot *ō* samenvielen (§§ 2 en 3); reeds in de 12de eeuw is blijkens oorkonden van die tijd de schrijfwijze *e* en *o* de gewone voor *i* en *u*. De ouderdom van het verschijnsel blijkt ook uit het feit, dat in 't mnl.

woorden met gerekte vokaal op die met vanouds lange vokaal rijmen; is een syllabe na de rekking van open tot gesloten geworden, dan blijft de lange vokaal (*naam, (ik) geef; beeld, maagd, voogd* enz.). Indien naast elkaar vormen met ongerekte en gerekte vokaal voorkwamen, verdween dit verschil vaak door ausgleichung; zo drong de korte vokaal van de nom. acc. sg. in de casus obliqui in bij b.v. *bisschop, glad, lek, mak, gemak, nat, rad* (adj.), *slap, smal, straf* (adj.), *tam, vlak, vlot, vrek, wak, wrak, zwak*. Vgl. ook *hol*: subst. pl. *holen* (oorspr.), adj. *holle* (onoorspr.); *getal*: pl. *getallen*, maar *ten getale van*; doubletten als *bar*: *baar, spit: speet, staf: staaf* (met differentiering van betekenis); *laat*, oorspr. de vorm van 't bijwoord *late*, dan ook adj. (vgl. got. *lats* 'traag', mnl. *lat*); *vaak* (bijw.): *vak* (znw. 'tijdvak'); verkleinwoorden als *paadje, scheepje, lootje, daagje* (uit de plur.) naast *dagje*; 't achtervoegsel *-zaam* (mnl. *-sam*: *-saem*); *schipper* i.p.v. **scheper*. Het afrik. kent pluralisvormen als *dakkə, rattə* 'raderen', *slottə*; naast *ledə, smedə, skepə, godə* vindt men *littə, smittə, skippə, gottə*. Soortgelijke vormen komen in ndl. dialecten voor, b.v. gron. *schipm, smidy*. In de verbogen vormen van *gram, lam, tam* kan ook de *m* van invloed zijn geweest (§ 29). Zie voor *zat* § 36 opm. 2.

Men onderscheidt dus in onze taal twee groepen van vokalen, lange (= van ouds lange + gerekte) en korte. Deze termen zijn van 't tegenwoordig standpunt slechts ten dele juist, zo b.v. niet bij de hoge vokalen (*i, u, ü*). Bij andere vokalen (b.v. *lat*: *laat, bek*: *beek, rok*: *rook*) schijnt naast verschil in vorming (mindere of meerdere wijde van de mondopening, tonghoogte enz.) nog verschil in tijdsduur aanwezig te zijn, als de woorden afzonderlijk worden uitgesproken. In de doorlopende rede beslissen meer de plaats en de omgeving, vooral de volgende konsonant(en); zo worden de vokalen vóór *r* langer aangehouden (ook de *i, u, ü*, b.v. *bier, boer, buur*). Ook heeft men met gewestelijke en individuele verschillen rekening te houden.

Opm. 1. Vormen als mnl. *belde* naast *beelde, helt* naast *heelt* wijzen op owgm. dubbelvormen met en zonder vokaal in de zwak betoonde middensyllabe.

Opm. 2. De mnl. *ē* rijmt in vele teksten niet met de *ē* (uit ogm. *ai*), niet als gevolg van een quantitatief, maar van een kwalitatief verschil (§ 55). In sommige, vooral zuidelijke dialecten rondde zich onder invloed van een oorspr. *o* van de uitgang (*o*-umlaut) de *ē* tot *eu*; vandaar *leunen* (naast archaïsties *lenen*, uit **hlīnon*), *reus* (mnl. *rēse*, uit **rīso*), *heur* (uit **hīro*: § 84), *besmeuren*: (*be*)*smeren*.

Opm. 3. Ook in de andere germ. talen vindt men dezelfde rekking; zo ook in 't hgd., waar echter het verschijnsel veel later optreedt (in 't mhd. vindt men nog de korte vokalen); ook hier heeft veelal *ausgleichung* plaats gehad (b.v. *Tāl, Weg*; minder vaak omgekeerd: *Gott, glatt* enz.). De oorzaak van de rekking zoekt men in de zware aksentuering van de stamsyllaben.

Opm. 4. In niet-beklemtoonde open syllaben ging de *ǃ* niet in *ē* over; vgl. mnl. *mǃ* (got. *mis*), *wǃ* (uit *wī*, got. *weis*), nu *mə, wə*.

29. In 't algemeen bestond de neiging, in 't ene dialect meer dan in 't andere, om vóór konsonantverbindingen (ook zgn. geminaten) de vokaal te verkorten; zodoende herkreëg dan de syllabe z'n normale lengte. Zo vindt men de korte vokaal reeds in 't mnl. bij *elf* (got. *ainlif*), *vet* (uit de casus obliqui, waar **fētites* eerst **fēttes* en dan **fēttes* werd: § 69 Opm.), *stond* (bij *staan*), *lichaam* (vgl. got. *leik* 'lichaam', ndl. *lijk*; vgl. ook mnl. *lijcteken* naast *littēken*); soms ook reeds in 't mnl. bij *vriend* (mnl. *vrient, vrint*, oudnndl. *vrunt*: 16de en 17de eeuw, Amsterdam), *bongerd* (mnl. *boomgaert, bongart*), *vennoot* (mnl. *veinoot, vennet* > nndl. *vent*; bij *veem*). Vgl. ook ndl. *linnen*: *lijnkoek, wingerd*: *wijngaard, most*: *moest, Dirk*: *Diederik*.

Konsequent heeft deze verkorting reeds in 't ownfrk. plaats gehad vóór de zware konsonantverbinding *cht* (owgm. *cht* of *ft*). De hieraan voorafgaande lange vokaal was in de regel ontstaan tengevolge van het verdwijnen van de nasaal vóór *χ* en *f*: in 't ogm. vóór *χ*, b.v. got. *brāhta, þreihan, þūhta* (§ § 4, 7, 9); in 't owgm. behalve in 't ohd. ook vóór *f*, b.v. ndl. *viĳf*, eng. *five* (oorspr. de verbogen vorm), fri. *fiif*: got. *fmf*, hgd. *fünf*. In de aldus ontstane verbinding: *lange vok. + cht* of *ft* = ndl. *cht*

(§ 60) werd de vokaal in 't ownfrk. weer verkort, dus b.v. ndl. (*ge*)bracht, (*ge*)dacht; *dicht*, *licht* ('niet zwaar', uit ogm. *i*); (*ge*)docht, *ochtend* (got. *ūhtwō*), *vocht* (hgd. *feucht*) (alle drie met *ɔ* uit *ū* uit *ū*); *zacht* (hd. *sanft*). Natuurlijk had de verkorting ook plaats, indien de lange vokaal niet op de genoemde wijze ontstaan was, b.v. *vracht* (§ 55 a); *zuchten*: hgd. *seufzen*; *gerucht*: *roepen*; *zocht*: *zoeken* (got. *sōkjan*); *kocht*: *kopen*; *licht* (bvnw. 'niet donker' en znw., uit ogm. *eu*, vgl. got. *liuhaþ*; hierbij ook *verluchten*, *luchter*).

Opm. 1. In tegenstelling tot het onfrk. en het ohd. verdwijnen de nasalen in 't os., ofri. en ags. ook voor *þ* en *s* onder rekking van de voorafgaande vokaal; vandaar b.v. eng. *mouth*, *other*, *us* tegenover ndl. *mond*, *ander*, *ons*, hgd. *Mund*, *ander*, *uns*. Ook buiten het eigelijke nasaalgebied vindt men enkele vormen zonder nasaal. Algemeen verbreid is *zuid*, ook in 't hgd.: *sūd*; echter is in enkele plaatsnamen de oude vorm *Zonder-* bewaard (*Zonderveld*, *Zonderwijk* in N.-Brabant; vgl. hd. *Sundgau* in de Boven-Elzas e.a.). Voorts vindt men in een vrij groot aantal plaatsnamen *Muiden*, *-muiden* (naast, en soms later weer verdrongen door, *-mond(e)*), waarbij de verspreiding op ndl. en hgd. gebied er op wijst, dat men niet of altans niet in hoofdzaak aan fri. invloed mag denken; daarnaast als appellativum noord- en zuid-holl. *mui*, gron. *mude*. Verder ndl. *duist* 'stuifmeel' (eng. *dust*, tegenover mnl. *donst*, ndl. *dons*, hgd. *Dunst*). Dial. mnl. *uus* 'ons', nog in de 17de eeuw *uijs* (Brederode), nwl. *uus*; vgl. ook za. *uis* (op oud Fries gebied), gron. (Ter Apel) *oes* (op Saks. gebied), geld. overijs. (pron. possess.) *ūse*. Dial. mnl. *swide* tegenover *gezwind*, got. *swinþs*; vgl. nog za. *swiet* 'buitengewoon, voordelig'. Voorts ndl. *-aar* 'ander' in veel gebruikte pronominale verbindingen (*elkaar*, *mekaar*, *d'n een en d'n aar*); naast 't zelfstandige *ander*: hier is uit de dialektiese schakering een allegro-lento-verschil ontstaan.

Niet hierbij mnl. *dij(sen)dach*, dat regelmatig uit **þihs-* uit *þiwx-* ontstaan was (met assimilatie van *hs* tot *s(s)*: § 58); naast mnl. *Dinx(en)dach* uit **þiŋgis-*.

Opm. 2. In 't ags. en ofri. ontstond uit de hierboven bedoelde *a* een donkere vokaal, vgl. eng. *other*, *soft*, *goose*, *tooth*. Paralleel hiermee is in het dialektgebied van westelijk Nederland de *ā* in sommige woorden tot *ɔ* gerond; het meest verbreid zijn *brocht* en *docht* (mnl. *brochte* en *dochte*) bij *brengen* en

denken, terwijl van 't geïsoleerde *zocht* = 'zacht' (mnl. *sochte*; met *cht* uit *ft*) slechts resten bewaard zijn.

In 't algemeen ndl. is uit die dialekten overgegaan *achterdocht* (: *gedachte*).

In 't ndl. had ook vaak verkorting van de vokaal plaats vóór *m*, b.v. *bloem*: *blom* (got. *blōma*), *doemen*: (*ver*)*dommen* (got. *dōmjan*), *dommekracht* (*dom* uit *doem* = *duim*: § 54), mnl. *jámer*: *jammer*, *immer* (uit **ie-mēr*), *kom(m)en*. Vgl. ook de verbogen vormen van *gram*, *lam*, *tam* (§ 28).

30. Door synkope van een konsonant vloeiden soms twee vokalen samen. In 't ownfrk. gebeurde dit in 't bijzonder door de synkope van *h*; waren de vokalen gelijk aan elkaar, dan ontstond één lange vokaal; bij ongelijkheid echter ontwikkelde zich een diphthong. Zo werd *ěhǎ*, *ěhǒ* > *ea*, *eo* > *ia*, *io* > *iē* > *iə* > *ī* (geschr. *ie*) (§ 51), b.v. *zien* (uit **sehan*, got. *saihan*), mnl. *plien*, (*ge*)*scien*, *spien*, *tien*. Zo ontstond mnl. *vie* (nog in Utrecht de *Vie-straat*) uit **feho* (got. *faihu*), maar uit de gen. dat. sg. *fehēs*, *fehe* ontstond de dan ook in de nom. ingedrongen vorm *vee*.

Opm. Naast ndl. *Aa* uit **aha* (vgl. § 1) zijn verschillende dialektiese vormen bewaard, die misschien niet op dezelfde grondvorm berusten: *-ee*, b.v. *Dokkumer Ee*, *Edam*, maar vooral in Zeeland: reeds mnl. *Sierix-ee*, *Vernouts-ee*, *Hont-ee* e.a.; *-ie* in Noordholland: *Krommenie*, *Middelie*; (-)ij: 't *IJ*, (*de*) *Krommenije* (plaatselijke uitspraak), vla. *Raversij*, *Lombardij*, *Koksij*. De noordholl. vormen op *-ie* hebben zich uit die op *-ee* ontwikkeld (ouder: *Crommenee*), vgl. § 55c; die op *-ij* schijnen als hyperkorrekte vormen zich uit die op *-ie* te hebben ontwikkeld. De verspreiding van de vormen op *-ee* (-ij) schijnt er op te wijzen, dat men niet alleen met frisismen te doen heeft.

Zeer ingewikkeld is het vraagstuk van de synkope van de *d*. Deze klank, onverschillig of die uit ogm. *ǰ* dan wel *ǣ* zich ontwikkeld had, werd tengevolge van slappe articulatie in bepaalde omstandigheden na vokaal en vóór zwakbetoonde vokaal gesynkopeerd. De volgende gezichtspunten zijn daarbij van belang:

a. Het verschijnsel is niet beperkt tot het ndl., maar is evenzeer verbreid in 't ndd.; dit in tegenstelling tot 't hgd., waar slechts

in zeer beperkte omvang de *d* verdwijnt. Iets soortgelijks in het deens (b.v. *far*, *mor*, *bror*, en, met overgang van \ddot{a} in *j*, b.v. in plaats van *gade* ($d = \ddot{a}$) 'straat', platkopenhaags *gajə*). Wat het ndl. betreft, komen de oudste gevallen — in plaatsnamen — reeds in de ownfrk. periode voor.

b. Men heeft rekening te houden met de op de *d* volgende klanken. De synkope is het oudst en het meest verbreid, wanneer op de achter de *d* staande konsonant (in 't biezonder *r* of *l*) nog een of meer klankgroepen volgden; b.v. mnl. *vlerc* < *vlederik*, *Boclo*, *Bokele* (nu *Boekel* onder Heilo) < *Bodokenlo*, *boling* (ndl. *beuling*) < *bodeling*, *lelijc*, *qualijc*, *goelijc*, *seware* < *sedeware*. Misschien is het juist hier van assimilatie te spreken, die plaats had na de synkope van de tussenvokaal. Soortgelijke gevallen vindt men in 't hgd., b.v. *Ulrich*, mhd. *Uolrich* < ohd. *Uodalrich*. Daarentegen is de synkope van jongere datum en komt ze op meer beperkt terrein voor, wanneer de op de *d* volgende konsonant aan 't eind stond of wanneer het woord op de na de *d* komende ϑ (*n*) eindigde: in mnl. dialecten, waarin b.v. *vlerc* en *bevaert* voorkomen, vindt men *vader*, *bede*. Voorts heeft men in gevallen als *bede*, *weide* onderscheid te maken tussen die dialecten, waarin de ϑ werd geapokopeerd vóór de synkope van *d*, en die, waarin de synkope vroeger plaats had; vgl. b.v. zaans *spreie* 'spreiden' tegenover *weid* 'weide'. Vgl. ook de hyperkorrekte vormen (onder *f*), die nader over de tijd van de synkope kunnen inlichten.

c. Indien de ϑ bewaard bleef, ontwikkelde zich tussen de vokaal en de ϑ een overgangsklank *j*, na *ou* echter een *w*. B.v. *ruien* (= *rui-jen*) en 't misschien hiermee in oorsprong identiese *opruien*, *uier*, *luien*, *kruier*, *kuieren*, *poeier*, *ooievaar*, *rooien*, *snijen*, *rijen*, *breien*, *raai*, en misschien *paai*; *gouwe*, *gouwenaar*, *vouwen*, *spouwen*, *hou(w)en* en *vleeshouwer*, *ouwers*, *kouwelijk* enz.; vgl. reeds in 't mnl. (holl.) *gehoersamheien*, *roeien* ('roeden'); *kouwe*. Daarentegen met volledige contractie b.v. *slee*, *gedwee*, *veer*, *weer*, *Peel* (mnl. *pedel* 'veenland'), *kwelen*, *sla*, *vaam*, *blaar*, *buil*, *kuil*, *reu*, *beul*, *hei*, *wei*, *zij*, *blij*, (*ge*)*tij*, *vlier*, *roer*. En naast elkaar b.v. *dooier*: *door*, *luier*: *luur*, *moe*: *moei* (adj.), *zo*: *zooi*. Vgl. ook

naast *goeie, kwaai, kouwe, hou(w)en* verbindingen als : oudndl. *goevrouw*, ndl. *de goegemeent, Goeree, kwajongen, koukleum, houvast*. Het is voor ieder afzonderlijk geval niet duidelijk, onder welke omstandigheden volledige samentrekking plaats vond dan wel een overgangsklank zich ontwikkelde. Echter heeft men, behalve met invloed van de volgende klankgroepen, ook met die van de voorafgaande vokaal rekening te houden; zo ligt het voor de hand, dat na *ei* volledige contractie volgde, indien op de *d* alleen een *ɜ* volgde. Ook is het van gewicht, of de volgende toonloze syllabe een bepaalde functie had (b.v. ter aanduiding van de onbepaalde wijs of van het meervoud); vormen als *raên, woên, liên, doên* zijn kunstmatige, zgn. dichterlike vormen. Voorts zijn dialektiese verschillen van belang; in de Sp. Brab. b.v. spreekt Jerolimo van *vayer* en *moeyer*, terwijl Robbeknol het over z'n *vaar* (of *vader*) en *moer* heeft. Ook wijzen de plaatsnamen op *-raai* en *-rooi* in Noord-Limburg (b.v. *Venraai, Leverooi*) en een deel van N.-Brabant (b.v. *Gijzenrooi, Wanrooi*) en die op *-waai* in de Betuwe (*Ravens-waai, Waje-stein*) erop, dat op een vrij groot, samenhangend gebied aldaar de *d* altans in bepaalde positie in *j* is overgegaan.

d. Een gewichtige faktor voor het ontstaan van dubbelvormen met en zonder *d* is de analogie. In de w.w. kan de *d* behouden zijn onder invloed van b.v. de enkelvoudige persoonsvormen: *schaden, laden, waden, baden, raden* (vgl. ook onder *c* en *e*) tegenover zelfst. naamwoorden als *scha*; het omgekeerde kan echter ook gebeuren, vgl. b.v. reeds bij Huygens *braeyt*. In de verbogen vormen van znw. en bvnw. kan de *d* onder invloed van de onverbogen vormen (met in de auslaut verscherpte klank) bewaard blijven, b.v. *broden, baden, bladens* (naast *blaren*), *luide, goede, dode, rode* (zie ook onder *c* en *e*). Zo ook *node* onder invloed van *nood*. Bij de tweesyllabige bvnw. op *-ig* en *-lik* verdween de *d* klankwettig alleen in de geflekteerde vormen, daar in de onverbogen vormen *-ig* bijtoon had; analogies werden dan beide tiepen door elkaar gebruikt met verschil van stijl, soms met verschil van betekenis, of ook ging één van beide vormen te gronde; b.v.

sneeg: *snedig* (differentiering van betekenis), *staag*: *gestadig*, *leeg*: *ledig*; *graag* (got. *grēdags* 'hongerig'), *vuig* (mnl. *vudich* 'lui, vadsig'), *lelik*, *kwalik*, *olik* (mnl. *odelijc* 'gering'; de gesynkopeerde vormen bij deze drie bvnw. ook reeds in 't mnl., vgl. onder *b*); *nederig*, *nodig*, *moedig*, *bloedig*, *tijdig* (het gevoel voor samenhang met 't suffix kwam ten voordele van de *d*-vorm). Vgl. overigens ook onder *b*.

e. De synkope van de *d* had veelal vroeger en meer algemeen plaats dan uit het schrift blijkt. Bij de mnl. teksten moet men in 't biezonder ermee rekening houden, dat het Westvlaams in 't algemeen tot de niet-synkoperende dialecten behoort; vandaar dat meestal eerst in 't jongere mnl. de synkope zichtbaar wordt. Voorts kan het rythme van invloed zijn; verder het spreektempo, waardoor éénzelfde persoon nu eens de ene, dan weer de andere vorm gebruikte en gebruikt (allegro- en lento-vormen). Een andere faktor vormen de tegenstellingen tussen stad en land, tussen hogere en lagere kringen; vgl. de ndd. zegswijze: *Wat up dem dorp heet broor, heet in de stadt heer broder*.

Zo werden dan de *d*-vormen vaak geschreven, ook waar ze niet werden gesproken; meermalen drongen ze dan uit het schrift, of ook uit de niet-synkoperende dialecten, weer in de gesproken taal, meest als de „deftige” vormen. Tegenover *broer* staan *vader* en *moeder*, die eerbiediger zijn dan *vaar* (*bestevaar*, *praatvaar*) en *moer* (*bestemoer*; ook *parelmoer*); *va* en *moe* zijn vleivormen uit de kindertaal, nagesproken van *vader* en *moeder*, en bewijzen hier dus niets. Vgl. ook het stijlverschil bij *baden*: *baaien*, *raden*: *raaien*, *Goede Vrijdag*: *goeie*, *Gode*: *goospenning*, *dode*: *op z'n dooie gemak*, *rode*: *rooie kool*, *moede*: *moe*, *weduwe*: *weeuwte*; en het verschil in familiariteit tussen de woorden: *vre(d)e*, *tevree*, *tevreje*: *tevredenhed*; *benee*: *benede(n)huis*; *neer*: *nederig*; *veer*, *windveren*: *vederwolk*; *schrijlings*: *schrijden*; *vouwen*: *enkelvoudig*; *weer*, *weerszijden*, *weerspanning*: *wederszijds*, *wederkerig*, *wederwaardigheid*; *mee*: *me(d)elijden*: *medeklinker*, *medeplichtig*; omgekeerd *zadel*: *zaél*; de *d*-vorm won het ook in *reden*, *redelik* e.a. Soms ontstond differentiering van betekenis, b.v. *boel*: *boedel*, *bode*: *booien*, *broer*: *broeder*, *vergaren*: *vergaderen*, *ijl*: *ijdel*, *teer*: *teder*, *scheel*: *schedel*.

Iets soortgelijks in afrik. *kwaad* (dat een tijdelijke toestand uitdrukt): *kwaai*, *dood* (predikatief): *dooi* en dgl.

f. Ten slotte ontstonden „hyperkorrekte” vormen, doordat vormen met en zonder *d* lange tijd naast elkaar stonden. Immers tengevolge van het feit, dat vormen met *d* vooral in de taal van de meer ontwikkelden die zonder *d* soms weer verdrongen, werd onder invloed van zulke woorden naar analogie van 't praet. en 't verl. deelw. soms een *d* ingevoegd in w.w., die vanouds die misten; zo in *spieden* (mnl. *spien*), *kastijden* (mnl. *castien*), *belijden* (mnl. *belien*: § 105), *wijden* (mnl. *wien*), *bevrijden* (mnl. *bevrien*); niet in het volkswoord *vrijen* (mnl. *vrien*). Ook in *geschieden* (mnl. *ghescien*), een st. w.w. dat zwak werd; en — als papieren vorm — in het altijd sterke *vlieden* (mnl. *vlien*).

Andere hyperkorrekte vormen, die ontstonden in die dialecten waar men de *d* vóór de apokope van de *ɔ* synkopeerde, zijn vermoedelijk: mnl. *valeide*: *valeyē*, ndl. *vallei* (< fra. *vallée*); ndl. *kade* (reeds bij Kil.): *ka*, *kaai*, mnl. *ca*, *caeye* (< fra. *quai*); Kil. *buyde* naast *buye*, ndl. *bui*; Kil. *puyde* naast *puye*, mnl. *poye* (< ofra. *poi*), ndl. *pui*.

Umlaut.

31. Onder umlaut, ook wel in tegenstelling tot de *a*-umlaut (§ 2) en *o*-umlaut (§ 28 opm. 2) *i*-umlaut genoemd, verstaat men sedert Grimm het verschijnsel, dat in 't owgm. (ook in 't on., niet in 't got.) onder invloed van een *i* of *j* van de volgende zwakbe-toonde syllabe de stamvokaal de plaats van articulatie in de richting van een *i* wijzigde. Dit had plaats in de owgm. periode, in 't ene dialect vroeger dan in 't andere; de tendenz tot de wijziging is gemeen-wgm., maar de wijziging zelf niet. In 't ownfrk. had de umlaut alleen bij korte vokalen plaats, dus bij *ǣ* en *ǫ*; immers de *ǣ* was reeds in 't ogm. vóór *i*, *j* tot *ǣ* geworden (§ 2) en een ogm. *ǫ* vóór *i*, *j* bestond niet (§ 3). De umlautsfaktor zelf is in 't mnl. al verdwenen, doordat *i* *ɔ* werd en de *j* uitviel.

32. *ǣ* > *ǣ̄*, welke klank in 't mnl. vermoedelijk niet meer verschilde van de ogm. *ǣ̄*; in open syllabe werd de *ǣ̄* gerekt tot *ē̄*.

B.v. bij de vroeger op *-jan* uitgaande w.w. *denken* (got. *þagkjan*, ndl. *dank*), *heffen* (got. *hafjan*), *kennen* (got. *kannjan*), *leggen* (got. *lagjan*, ndl. *gelag*), *generen* (got. *ga-nasjan*), *temmen* (got. *-tamjan*, ndl. *tam*), *scheppen* (got. *-skapjan*), *zenden* (got. *sandjan*), *wekken* (got. *-wakjan*; vgl. *waken* = got. *wākan*), *weren* (got. *warjan*), *zetten* (got. *satjan*), *dekken* (*deken: dak*), *lengen* (*leng, lengte: lang*), *letten* (*letsel: got. latjan, lats*), *-helzen* (: *hals*), *schenden* (: *schande*), *vellen* (: *vallen*), *strekken* (: *strak*), *stremmen* (: *stram*), *gehengen* (*hengel, hengsel: hangen*), *sperrren* (: *spar*), *tellen* (: *tal*), *krenken* (: *krank*), *redden* (: *bvnw. rad*), *rekken* (*reeks: rak*), *dempen* (: *damp*), *zeggen* (: *gezag*), *wenden* (*inwendig: wand*). Voelde men een nauw verband tussen w.w. en naamwoord, dan trad soms analogies de *ā* weer in plaats van de *ǣ*; vgl. b.v. *verlammen: lam*, tegenover *belemmeren, leemte*, die in betekenis veel waren gaan verschillen; *natten* naast *netten* (got. *natjan*): *nat*; *kammen: kam*; *kampen: kamp*, maar *kemphaan*.

Buiten de w.w. b.v. *bed* (got. *bādi*), *bes* (got. *-bāsi*), *behendig* (: *hand*), *belendend* (: *land*), *beter* en *best* (got. *bātiza* en *bātists*), *lest* (uit **letst*, naast jonger *laats*), *elders* (mnl. *el*: got. *aljis*; vgl. *ellende* uit **āli-landi*, oorspr. 'ballingschap'), *eng* (uit **engi*, naast *bang* uit **bi-ango*, oorspr. 't bijw.), *bestendig* (: *stand*), *delling* (: *dal*), *hel* (got. *halja*), *meer* (got. *mari-saiws*), *heer* 'leger' (got. *harjis*), *veen* (got. *fani*), *helft* (: *half*), *heg* (: *haag*), *mens* (got. adj. *mannisks*, bij *man*, got. *manna*), *grebbe* (: *graven*), *schepel* (: mnl. *scap*), *steng* en *stengel* (: *stang*), *stempel* (: *stampen*), *wetering* (: *water*), *veer* (: *vāren*), *veste* (: *vast*), *wedde* (: got. *wādi*), *hen* (uit **hānj-* naast *haan*, got. *hana*), *gezel* (uit **sālj-* naast *zaal*), *snebbe* (: *snavel*).

In de flexie, waar men het verband tusschen de verschillende vormen sterk voelde, werden over 't algemeen de umlautsvormen door de andere verdrongen; zo b.v. bij de *i*-stammen (*gasten, krachten* als pl. van *gast, kracht* enz.; vgl. voor *steden* bij *stad* § 78) en bij de st. w.w., waar oorspr. de 2de en 3de ps. sg. een uitgang met *-i-* had (§ 106) (*hij draagt* bij *dragen* enz.). Soms echter ontstonden uit één paradigma twee vormen, b.v. mnl.

ghewout (uit **giwald*, oorspr. nom. acc.: § 47) naast *ghewelt* (uit **giwaldi*, oorspr. gen. dat.); ten slotte zegevierde hier de umlautsvorm, evenals bij *helft* en *Schelde* (tegenover *Schouwen*). — Vgl. ook mnl. *vlassijn*, *wassijn* (-en) e. dgl., waar de *ǣ* onder invloed van *vlas*, *was* hersteld is (de vormen met *ǣ* zijn zeldzaam); *coude*. Naast een analogies mnl. en wvla. *oude* staat een klankwettig wvla. *elde* 'leeftijd'; vgl. ook veluws *Elspeet* < **Elden-spete* (bij got. *alþeis*), tegenover *Nunspeet* < **Nuwen-spete*.

De umlaut werd verhinderd door oude *hh* en *ht*, b.v. *lachen* (got. *hlahjan*); 't suffix *-achtig*, mnl. *gemachte* (uit *-i*) en *gestachte* (uit *-i*).

Opm. 1. *Machtig*, *krachtig*, *verkrachten* (uit *-jan*), *drachtig* bewijzen niets, daar de *a* hier onder invloed van de substantieven kan hersteld zijn. Mnl. vormen als *gheslechte*, *mechtig* enz. horen thuis in het Limburgs-Brabants, waar de *ht* in jongere tijd de umlaut niet verhinderde; daaruit drong in 't alg. ndl. *a-mchtig* (mnl. ook *amchtig*), waar door het verschil in betekenis het verband met *macht* niet meer gevoeld wordt.

Opm. 2. In sommige, vooral holl., maar ook zuidndl. dialecten zette zich de palatalisering voort vóór nasaal + kons. of vóór *l(l)*, zodat dan de *ǣ* in *ie* overging; vandaar in 't alg. ndl. *verminken* (: *mank*), *bil* (: *bal*), *blinken* (: *blank*), *schil* (: *schel*, got. *skalja* 'dakpan'), *kil* (: *koud* uit **kald*); vermoedelijk ook *snik* 'vaartuig'. Zie voor vormen als *einde* § 55.

Opm. 3. Als de *i* in de 3de syllabe stond, had er geen umlaut plaats, b.v. *dagelijks*, *schadelik*. *Edel* (bij *adel*) is uit **aðili* te verklaren; op dezelfde wijze *vreemd*, dat dus niet direkt met got. *framapeis* is gelijk te stellen. Ook kwam geen umlaut voor in de verbinding *ǣr* + dentaal; zie daarvoor § 44.

Opm. 4. In de verbinding ogm. *ai* volgde de umlautsfaktor direkt op de *a*; zie voor deze klank § 55.

33. a. *ǣ* > in gesloten syllabe *üö* (palatale beneden-, soms middenklinker; geschr. *u*), b.v. *dunken* (got. *pugkjan*), *kunne* (got. *kuni*), *vullen* (got. *fulljan*). Vgl. ook *brug*, *dun*, *geluk*, *grut*, *hullen*, *rug*, *stuk* met hgd. *Brücke*, *dünn*, *Glück*, *Grütze*, *hüllen*, *Rücken*, *Stück*. Vandaar ook *gulden*, *vergulden*: *goud* (uit **gold*); *hulde*: *hou* (en *trouw*), mnl. *hout* (de vorm zonder dentaal is uit de

verbogen vormen ingedrongen, vgl. § 30). Met *ghewelt*: *ghewout* (§ 32) staan op één lijn mnl. *ghedult*, *scult*: *ghedout*, *scout*; vgl. ook mnl. *hulten* en analogies *houten* bij *hout*; *gouden* bij *goud* (§ 47).

Opm. 1. In de dialecten van Holland, Zeeland en Vlaanderen trad de ongeronde klinker op als umlaut van *ü*; in 't vlaams vooral *i₂* in 't noordelijk hollands (onder fri. invloed) vooral *ē*. B.v. mnl. nndl. *put* (*Putten*): mnl. vla. *pit* (o.a. steeds bij Maerlant; in de Reinaert *Criekenpit*: *Criekenputte*; nog vla. *pit* naast *put*): mnl. noordel. holl. *pet* (*Petten*), Kil. *pet* Holl., za. *pet*. Evenzo *brug*, mnl. *brugge*: mnl. vla. *brig*: mnl. holl. *bregge* (*Terbregge* en *Vanderbreggen* in Z. Holland), za. *breg*. *Stuk*: mnl. *stucke*: *stick*, za. *stik*: *stek*, wvla. *stik*. *Hul*: mnl. *hul*: *hil(le)*, Kil. *hil(le)* (*Hil*; *Piershil* 'Pietersheuvel' in O. Beijerland); nog wvla. *hil*, *hille* naast *hul* (met differentiering van betekenis). Daarentegen heeft men in de algemeen verspreide vorm *belt* eerder ablaut met *bult* te zien; evenzo in *wensen* naast hgd. *wünschen*. — Zie voor *ür* + konsonant § 44.

b. *ü* > in open syllabe **ÿ* > *ö* (geschr. *eu*). De umlaut is ouder dan de rekking, daar alleen korte vokalen er door getroffen werden; de ontwikkeling van **ÿ* > *ö* loopt parallel aan die van *ÿ* tot *ē* en die van *ÿ* tot *ō*. Voorbeelden: *euvel* (got. *ūbils*), *heugen* (got. *hugjan*), *heup(e)* (got. *hups*: *i*-st.), *neus* (Schwundstufe bij mnl. *nēse* uit **nāsi-*, waarnaast **nāso-* = mnl. *nase*, hgd. *Nase*), *veulen* (*in-* afleiding bij got. *fūla*), *keuken* (uit **kukina* uit lt. *coquina*), *Keulen* (uit lt. *Colonia*), *teleur* (< **luzi-*, tegenover *teloor* < **luza-*). Vgl. ook *breuk*, *keur*, *reuk*, *scheur*, *teug* (uit **brūki* enz., vgl. § 16), bij de w.w. *breken*, *kiezen*, *ruiken*, *scheren*, mnl. *tien*. Zo ook *vleugel*, *beugel*, *sleutel*, *teugel*, *heuvel*, *keuvel*, *kreupel*, *deur*, *steur*, *gebeuren*, *jeuken*, *reu*, *heus* (uit **heuves* bij *hof*, waarnaast onder invloed van *hof* mnl. *hovesch*, ndl. *hoofs*).

Terwijl in sommige dialecten de *ÿ* altijd *ö* geworden is, zonder dat er van umlaut sprake is (b.v. *veugel*, *zeumer*), werd in andere dialecten de *ÿ* steeds tot *ō*; vandaar b.v. *logen*: *leugen*, zuidndl. *loteren*: ndl. *leuteren*, *sproke*: *spreuk*; vgl. ook *goot*, *koning*, *noot*, *boter* (uit lt. *butyrum*), *Jood* (uit lt. *Judaeus*), *molen* (uit lt. *molina*); daarnaast de umlautsvormen.

Opm. 2. *Toon* naast *Teun* is vermoedelijk een latere ontlening aan lt. *Antonius*. *Zoon* en *zeun* kunnen uit verschillende casus zijn ontstaan (§ 78). De geslachtsnaam *De Ro(o)de* kan bij *rood* behoren, maar kan ook een wisselvorm bij *reu* (mnl. *reude* en *rode*) zijn; vgl. de geslachtsnaam *De Reu*.

Opm. 3. In sommige dialecten had ontronding tot \bar{e} plaats: *peluw* (mnl. ook *peuluwe*; uit lt. *pulvīnus*) en *knekel* (: *ver-kneukelen*); in de oudere taal (vooral vla.) o.a. *crepel*, *evel*, nog wvla. *-evel*, *krepel*; za. *rezel*.

34. In 't ownfrk. had geen umlaut van de lange vokalen plaats (vgl. voor de \bar{u} § 54). Dit in tegenstelling tot het hgd., tot het onfrk., saks. en fri. Uit verschillende, vooral oostelijke dialecten zijn dergelijke umlautsvormen in 't alg. ndl. overgegaan :

a. \hat{e} i. p. v. \acute{a} : *bedeesd* (: *dázen*, mnl. *daes*), *gedwee* (mnl. *ghedwáde*, *ghedwéde*), *beweren* (mnl. *bewáren*, *bewéren*, hgd. *bewähren*, bij *waar*), *dwepen* (mnl. *dwápen*, *dwépen*; vgl. mnl. *dwaep* 'nar'), *geewwhonger* (uit *gee-* door volksetymologie; vgl. mnl. *gá*, hgd. *jäh*; *gauw* is een analogiese vorm: § 41 opm. 1), *scheper* (: *schaap*), *strelen* (: Kil. *straelen*, hgd. *strählen*); vermoedelijk ook: (*klaar is*) *Kees* (: *kaas*); vgl. voorts plaatsnamen als *Leeg-* (: *laag*); persoonsnamen als *Kremer* (: *Kramer*). Bij *ongeveer* (: *gevaar*, oorspr. = zonder list, bij toeval) is aan hgd. invloed (*ungefähr*) te denken.

b. \hat{o} i. p. v. \acute{o} uit ogm. *au*: *bleu* (: *blo[dē]*), *sneu* (: *snood*), wellicht ook *kreunen* (: mnl. *crónen*); ouder holl. *beus* (: *boos*).

c. \hat{o} als uml. van germ. \bar{o} , ndl. *oe*: *beuk* (: *boek*, *boek-weit*), *geneugte* (: *genoegen*), *meu* (: *moei*).

Soms vindt men \bar{i} , in 't holl. door vernauwing uit ofri. \bar{e} (> nfri. *ie*) ontstaan (vgl. § 55c). Deze ofri. \bar{e} was ontstaan als umlaut van :

a. germ. \bar{o} , ndl. *oe*: *vliering* (: *vloer*); oudnndl. *on-dieft* (: mnl. vla. *on-ghedoeve*, got. *ga-dōbs* 'passend'; vgl. ook *deftig*: § 60); za. *opdiemen* (: ndl. *opdoemen*). Vgl. verder Kil. (en [nog noordholl.] *kiem* (: ndl. *kaam*; met fri. umlaut van \bar{o} uit \bar{a} vóór nasaal). Zeer onzeker is *hiel*.

b. germ. \bar{u} , ndl. *ui*: *kies* (Kil. *ku(y)se*).

Opm. Zie voor *béken* § 56 Opm. 2.

35. De umlaut is in 't Noordzeegebied begonnen en heeft zich vandaar naar 't zuiden uitgebreid, daarbij in intensiteit afnemend; zo wordt b. v. in 't opperduits aanvankelijk de umlaut ook door andere konsonantverbindingen dan *ht* verhinderd (b. v. door *l* + kons.). Daartegenover staat, dat de umlaut in 't zuiden langer heeft nagewerkt en in 't hgd. minder door analogiewerking is verdrongen. In de flexie van de *i*-st. b. v. had de pl. de umlaut, maar terwijl in 't ndl. de vormen zonder umlaut algemeen werden, bleef niet alleen de umlaut in 't hgd. (*Gast* - *Gäste*, *Kraft* - *Kräfte*), maar werd die zelfs voor 't taalgevoel karakteristiek voor de pl. en drong dan ook bij andere stammen in (*Wolf* - *Wölfe*, *Nagel* - *Nägel*). Vgl. ook bij de w. w. (*tragen* : *du trägst*, *er trägt*), de diminutiva (*Baum* - *Bäumchen*, *Hund* - *Hündchen*), de comparatieven (*groß* - *größer*, *arm* - *ärmer*). In de ohd. bronnen wordt de umlaut van de *ä* sedert de 8ste eeuw in het schrift aangeduid (in de oudste bronnen nog niet).

De *i*-umlaut (trouwens ook de *a*- en de *o*-umlaut) behoort tot die groep van verschijnselen, die men onder de ruime naam van assimilatie kan samenvatten; immers de klinker neemt de kleur aan van de klinker (of *j*) van de uitgang, assimileert zich deels hieraan.

Het is de vraag, of de inwerking van de *i*, *j* direkt plaats had dan wel of eerst de tussenliggende konsonant(en) gepalataliseerd werd(en) en deze weer op zijn (hun) beurt de voorafgaande vokaal palataliseerde(n). Waarschijnlijk was het eerste het geval; de vokaal draagt de syllabe en de umlaut bestaat daarin, dat de artikuleringsstand van de volgende vokaal reeds ten dele aangenomen werd op het ogenblik dat de eerste vokaal werd gesproken. De konsonanten vertonen geen moullering, alleen hadden sommige een negatieve werking; de sterk velare *ht* verhinderde de umlaut, juist doordat hij niet gepalataliseerd werd.

Verder doet zich de kwestie voor, of de overgang plotseling dan wel geleidelijk plaats had (springende of geleidelijke klankwijziging). Oorspronkelijk was er verschil van kwaliteit tussen de umlauts-*ë* en de ogm.-*ë*; de eerste (*ë*) was gesloten en stond dus dicht bij de *i*, de tweede (*ê*) was open, een verschil dat in 't mnl. in de rijmen

niet blijkt, wel in mhd. dialekten. Had de overgang van *ǣ* tot *é* geleidelik plaats gehad, dan zouden als tusschentrappen *ǣ* en *ě* aangenomen moeten worden en dan zouden dus *ě* en *é* op een gegeven ogenblik zijn samengevallen, maar daar dit niet het geval is geweest, is een plotselinge overgang aannemelijk.

De dieper liggende oorzaak van de umlaut is vermoedelijk de versterking van het germ. hoofdaksent en de daarmee gepaard gaande sloping van de zwakbetoonde syllaben. De psychies zwakkere vokaal van de eindsyllabe werd door de sterkere vokaal van de behooftoonde syllabe aangetrokken en deze laatste nam toen de palatale kleur aan van de eerste. M.a.w. er is oorzakelijk verband tusschen het verdwijnen van de *i* (*j*) en de umlaut.

Opm. Daarentegen vindt men mouillering van de tussenliggende konsonant in de jongere taal onder invloed van de *j* van de volgende syllabe, indien geen andere konsonant dan een dentaal of dentaalverbinding tussen de vokaal en de *j* stond; hier ontwikkelde zich dan een *i*-achtige overgangsklank tussen vokaal en dentaal. B. v. *mandje*, *ken-je*, *botje*, *klontje*.

Stemloos en stemhebbend worden van spiranten en explosieven.

36. De spiranten en explosieven, die in de auslaut komen te staan, worden stemloos. Hetzelfde gebeurt in de regel, indien de spirant of explosief samenstoot met een stemloze konsonant; indien echter een stemloze konsonant met *b* of *d* samenstoot, wordt hij gewoonlijk stemhebbend (*avdoen* e. dgl.). Er is evenwel niet altijd eenheid van uitspraak: a. er is verschil van dialect: tegenover b. v. *dat is te vraag*, *op te hoogte*, zeggen sprekers uit het Noorden meestal *iz de*, *ob de*; b. de graad van aksentuering van de syllabe, waarin de explosief voorkomt, is van belang; vgl. b. v. *je kunt op te man rekenen* tegenover: *je kunt ob dié man niet rekenen*; c. de meerdere of mindere vastheid van verbinding is van invloed, b. v. *dat iz me te bar* tegenover *socialisme*. Vgl. ook: *mettertijd*, *nochtans* e. a.; ook gevallen als: *op-en-top* (*op ende op*), mnl. *harentare*.

Indien men met een owgm. stemloze konsonant te doen heeft,

kan men, indien de konsonant vanouds in de auslaut staat, niet van stemloos *worden* spreken, maar is hij stemloos *gebleven*. Dat geldt ook van verbindingen als *tfeuer*, *tfolk*, *tsand*, *tsuur* e. dgl., waarin de *f* en *s* de oorspronkelijke toestand bewaren tegenover de jongere *v* en *z* van *vuur*, *volk*, *zand*, *zuur* (vgl. § 37).

De auslautende *nk* werd onder invloed van de inlaut door de *n* (< *ng*: § 61) verdrongen, b.v. *lang*, *jong*, *koning* enz.; nog in de 17de eeuw (bij Vondel b.v. rijmen als *langk*: *klanck*) en nu dial. en afrik. *lank*, *jonk* enz. Alleen in de samenstelling en vóór het suffix *-lik* (zie ben.) bleef de *nk* bewaard, b.v. *lank-moedig*, *jonk-heer*, *sprink-haan*, *konink-lik*; *langzaam* bewaart in z'n *s* nog een spoor van de *nk*. Hetzelfde als met de *nk* gebeurde, had plaats met de *mp* in woorden als *kam*, *lam*, *dom* (mnl. soms nog *camp*, *lamp*, *domp*); vgl. voor de *m* uit *mb* § 21 en § 39 c.

Opm. 1. Men pleegt bij de in de ausl. stemloos geworden *s* en *f* foneties, bij de *p* en *t* analogies te spellen; analogies schrijft men dan de *s* en *f* ook in vormen als *raasde*, *leefde*, waar men een *z* en *v* spreekt. Als verbogen vormen met inl. *b* en *d* ontbreken, schrijft men gewoonlijk *p* en *t*, b.v. *kruit* (identies met *oort*), *oort* (identies met *oord*), *riet*, *omtrent*, *want* (vgw. en znw. 'scheepstuig'), *vaalt* (mnl. *vaelde*, *vaelt*), *zat* (: *verzadigen*), *bint* (: *binden*), *ruit* 'schurft' (zuidndl. *rui(de)*, mnl. *rude*), *ant* (*ont*-), *et*-.

Opm. 2. Soms verdrong de sandhi-vorm de andere, b.v. *toen*: mnl. *doe* (vgl. mnl. *nocht*); vgl. ook *te* in *deste*, *niettemin* (§ 86), *sedert* (§ 37 Opm. 1). Het suffix *-de* moest wijken voor *-te*, dat oorspronkelijk alleen na stemloze of stemloos geworden konsonant voorkwam; vgl. § 122. Bij sommige woorden drong de stemloze klank analogies in de inlaut in, 't zij in buigingsvormen of in afgeleide woorden; b.v. *graten*: *graat*, *vaarten*: *vaart* (mnl. genit. *sire verde*), *zwoeren* (en *zwoerden*): *zwoerd*, *zatte*: *zat*, *bijdehante*: *bijdehand*, *rieten* (adj.): *riet*, *boertig* (mnl. *boerdich*): *boert* (mnl. *boerde*), oudndl. *aartig*, mnl. *dusentich*. Vgl. ook afrik. *rattə*, *rantə*, *entə* als pluralia bij ndl. *rad*, *rand*, *einde*; *littə*, *smittə* naast *ledə*, *smedə*, *gottə* naast *godə*.

Opm. 3. Men neemt gewoonlijk aan, dat de *nk* ook in verkleinwoorden als *woninkje* bewaard is; de verscherping

wijst er dan op, dat *-je* hier uit *-tje* ontstaan is; zie echter § 121. Een dialekties verschil vindt men bewaard in de frank. namen op *-ing* tegenover de saks. op *-ink* (*Hesseling*: *Hesselink* enz.).

Verscherping, resp. niet-verzachting van de konsonant (vooral van de spirant) vindt men vóór *l*, *n*, *m*, waarbij op de in § 39 beschreven wijze door de aanvankelijke rekking van de konsonant de korte vokaal bewaard bleef; b.v. mnl. en dial. nndl. *bessem* = *bes(s)ŋ* < **besma-* naast ndl. *bezem* < **bes(a)mes*. Daarbij had dan veelvuldig Ausgleichung plaats. Vgl. *bochel* (: *buigen*), *schoffel* (: *schuiven*), *wafel* (: *weven*), *gaffel* (: hgd. *Gabel*), *gesel*, *richel* (: *regel*, < lt. *regula*), *tichel* (: *tegel*, < lt. *tegula*), *tafel* (< lt. *tabula*); *effen* (: *even*, got. *ibns*), *loochenen* (: got. *laugnjan*), *oefenen* (: mnl. *oeven*, hgd. *üben*); *bloesem*, *wasem*. Zo ook: de bvnw. op *-lik*, b.v. *ongelooflik*, *lieflik*; *bedriechelik*, *behāch(e)lik* naast *mogelik*, *degelik*; *vergankelik*, *koninklik*; de znw. op *-nis*, b.v. *droefenis*, *erfenis*, *begrafenis*; *verbintenis*, *beeltenis*; de frequentativa, b.v. *schuifelen*, *snuffelen*.

37. De ogm. stemloze spiranten zijn — voorzover ze niet in de auslaut stonden — met uitzondering van de χ over 't algemeen in 't ownfrk. stemhebbend geworden (§ 23). Daarbij heeft men evenwel te bedenken, dat in 't Hollands - Beschaafd de anlautende en de inlautende *v* en *z* niet meer dezelfde klanken voorstellen; in de anlaut zijn ze tegenwoordig „half gestemd” of zelfs vaak geheel stemloos, wat vermoedelijk aan Amsterdamse, resp. jonge Friese invloeden is toe te schrijven. Afgezien van deze jongere, tot een deel van 't land beperkte ontwikkeling, vindt men de oude *f* in 't ndl. terug als *v* in de anlaut en in de inlaut tussen vokalen, behalve in de geminatie (*heffen* enz.). Onder dezelfde omstandigheden werd de *s* tot *z*, behalve in de verbindingen *sl*, *sm*, *sn* (*slapen*, *smeken*, *snijden* enz.) en natuurlijk *sp*, *st* (*speer*, *stappen* enz.). Zie voor de *sk* § 59. Echter bleven de anlautende *f* en *s* meermalen bewaard in een syllabe met korte vokaal, gevolgd door een geminaat (vooral *kk*, *mm*, *pp*, *ff*); b.v. *fakk*, *flakkeren* (: mnl. *vlacken*) en *flikkeren*, *fok(kemast)*, *frommelen*; *sok(ken)*, *sukkelen* (: *ziek*), *sikkel*

(: dial. *zēkel*), *sommig*, *sop* (mnl. *soppe*), *be-seffen*, *suffen*. Het is onzeker, of men in de vormen van *zak*, *zakken* (w.w.), *vol* enz. aan analogie moet denken (b.v. *zak*: plur. **sakken* > *zakken*); vgl. ook *vos*, *zes* (met *s* uit *hs*: § 58), tegenover *Sassenheim*.

Opm. 1. In sommige gevallen is een algemeen voorkomende uitspraak van de anlautende scherpe spirant uit psychiese intensiteit te verklaren, b.v. in *vies*, *vitten*, *foei*, *flets*, *flauw*; misschien ook in de aan 't fra. ontleende woorden *fraai*, *fielt*, *fooi*. In woorden als *fladderen*, *flab*, *flappen*, *fniezen*, *floep*, *fut* heeft men echte onomatopoeën. Overigens gaan anlautende *f* en *s* vaak gepaard met vreemde herkomst. Zo b.v. uit het fra. *fat*, *fel*, *femelen*, *fiks*, *fors*, *fronsen*, *fruit* (tegenover *vrucht*); (*goede*) *sier* (*maken*), *sla*, *sikkeneurig*, *suiker*, *sjees*, *sober*, *soort*, *soep*, *sekuur* (tegenover *zeker*); misschien dat in onzijdige woorden als *floers*, *fluweel*, waar 't fra. een *v* heeft, 't voorafgaand ndl. lidwoord op de verscherping invloed had. Uit 't hgd. *flikken*, *fluks*, *foedraal*, *foezel*, *folteren*, *foppen*, *forel*, *fratsen*, *freule*, *fris* (tegenover *vers*); *sage*, *sarren*, *sidderen* (Kil. *tsitteren*), *sieren*, *sik*, *sintel*; uit 't ndd. wellicht *flink*. Uit het eng. *fitten*; *sein*. Uit het fri. (*flik*)*flooien* (: *vleien*; vgl. § 55b), *fnuiken*, *fniezen*, *foefje*, *fuik*, *Fries(land)* naast *De Vries* als geslachtsnaam); *sim* ('hengelsnoer'); vgl. ook *soezen* naast *suizen*, die echter als onomatopoeën gevoeld worden. Daarentegen kenmerken zich door hun anlaut als oude ontleeningen aan 't Fries: *vliering* (§ 34), *vracht* (§ 55a). In *samen*, *seffens*, *sestig* e.a. is de *s* geassimileerd uit *ts*; de *s* van *sedert* is uit de sandhi te verklaren.

De *þ* is, na verzachting tot *ð*, tot *d* geworden en dus samengevallen met de ogm. *ð*, die ook *d* werd. Dit in scherpe tegenstelling tot het hgd., waar de ogm. *þ* als *d*, de ogm. *ð* (*d*) als *t* verschijnt. B.v. got. *þiubs*: ndl. *dief*, hgd. *Dieb*; got. *brōþar*: ndl. *broeder*, hgd. *Bruder*; maar got. *dags*: ndl. *dag*, hgd. *Tag*; got. *fadar*: ndl. *vader*, hgd. *Vater*.

Opm. 2. Echter wordt de in 't owgm. ontstane *þþ* (§ 39) tot *s(s)*, b.v. uit *þþi*: mnl. *smisse* (nu *smidse* onder invloed van *smid*); *wisse* (vgl. got. *kuna-wida* 'boei'); misschien ook *klis* (naast *klit*); uit *þþm*: ndl. *asem* (naast *adem*); mnl. *vessemen* (naast *vadem*). In 't fri. daarentegen werd *þþ* tot *tt*; daaruit ndl. *betten* (uit **baþjan* naast *baden*).

Geminatie.

38. Dit woord komt van lt. *geminus* 'dubbel' en betekent dus verdubbeling (van konsonanten); de term dateert uit de tijd, dat men naar de letters keek in plaats van naar de klanken te luisteren. Juister is dus de term *konsonantrekking*, hgd. *Konsonantendechnung*; immers de konsonant verdeelt zich bij het uitspreken over twee syllaben, zoals dat zeer duidelijk b.v. in 't Italiaans te horen is. Heeft men te doen met een explosief, dan behoort de vorming van de afsluiting tot de eerste syllabe, de opheffing er van tot de laatste. Aldus was het in 't ogm. en is het b.v. in 't hgd. (b.v. *Go-tt-es* tegenover *gu-te*). Anders is het echter in 't ndl.; tussen *kappen* en *kapen*, *redde* en *rede* bestaat, meen ik, alleen verschil in klinker, niet in medeklinker, en feitelijk is dus de eerste syllabe van *kappen* evengoed open als die van *kapen*. De dubbele letter, die tusschen twee vokalen geschreven wordt, is dus alleen een orthografiese aanduiding, die de aard van de voorafgaande klinker betreft (soms zelfs dat niet; in b.v. *haatte* is de spelling van analogiese aard). Deze spelling is niet etymologies, want men schrijft b.v. evengoed *lamme* (oorsp. één *m*) als *lammeren* (*mm* uit *mb*), en dit wijst er ook op, dat in de tijd dat deze spelling opkwam, de inloutende geminaten niet meer gerekt werden gesproken.

Waar in 't volgende sprake is van geminaten, worden dus voor de oudere taalperioden gerekte konsonanten bedoeld, voor de nieuwere taal enkelvoudige konsonanten, die uit de gerekte ontstaan zijn; dat ze eens gerekt zijn geweest, kan men zien uit het feit, dat de voorafgaande vokaal kort is gebleven.

Opm. Een gerekte konsonant komt in onze taal nog voor bij affektvol spreken, b.v. 't is *schrikkalak*. Overigens dient nader onderzocht te worden, of er ten opzichte van de konsonantrekking in 't nndl. gewestelike of individuele verschillen zijn; mogelijk is er ook verschil tussen de onderscheiden konsonanten. Voorzover stemloze kons. meer energiek aangezet worden en dus langer duren dan stemhebbende, betreft dat niet alleen de „geminaat”: de *t* van *bed* en die van *beet* duren langer dan de *d* van *bedden*.

39. a. De weinige ogm. geminaten zijn meest door assimilatie ontstaan; zo werden door progressieve assimilatie *ln* en *nw* tot *ll* en *nn*, door regressieve *zl* en *đl* tot *ll*. B.v. got. *fulls*, ndl. *vol* (§ 100 opm. 1); got. *wulla*, ndl. *wol*; got. *-fill*, ndl. *vel*; got. *alls*, ndl. *al* (§ 100 opm. 1) (alle uit *-ln-*); ndl. *dun* (uit *-nw-*, vgl. 't ablatende lt. *iĕnuiis*); got. *kinnus*, ndl. *kin* (uit *nw*, vgl. lt. *genuĭnus* 'tot de wangen behorend'); got. *minniza*, mnl. *minre* (uit *nw*, vgl. lt. *minuĕre* 'verminderen'); ndl. *krul* (uit **krüzlo-* naast *ū* in *kruis-bes*, *kruize-munt*, *kroes*: § 54 opm. 2); ndl. *stal* (uit **stađlo-* bij *stađ-*: got. *sta-n-dan*).

Opm. 1. De idg. geminaat *tt* was in 't germ. *ss* geworden (§ 20). Zie voor andere ogm. geminaten § 22 opm. Voor de niet door assimilatie ontstane ogm. intervokaliëse *jj* en *ww* = got. *ddj* (uit **ggj*) en *ggw* zie men § 55 opm. 1; § 41 opm. 2, § 56 opm. 1.

b. In 't owgm. is het aantal geminaten sterk vermeerderd door de zgn. geminatie wet, volgens welke de konsonant vóór *j* gegemineerd wordt; deze rekking houdt slechts stand (prakties gesproken, komt slechts voor) na korte vokaal; de *j* zelf is na overgang in *i* in de ownfrk. periode verdwenen.

Vele vbb. in § 32; vgl. ook *bidden* (got. *bidjan*, tegenover *bede*, got. *bida*); *wil* (got. *wilja*); *hitte* (uit **hitj-*, naast *heet* uit **hait-*); *zitten* (uit **sittian*, tegenover got. *sitan* en ndl. *zetel*, *gezetten*); *liggen* (uit **liggian*, tegenover got. *ligan* en got. *ligrs*, ndl. *leger*, *gelegen*); *webbe* (: *weven*); *vlug(ge)* (: *vliegen*); *heffen* (: *geheven*); *scheppen* (: *geschapen*).

Alleen de *r* werd niet gegemineerd, daar zich tusschen *r* en *j* een *i* ontwikkeld had; vandaar b.v. mnl. *erien* 'ploegen', *kerien* 'vegen' naast *eren*, *keren* (uit die vormen, waar geen *j* volgde: § 102 opm. 2); verder b.v. ndl. *ge-neren* (vgl. got. *nasjan*), *weren* (= got. *warjan*), *zweren* 'een eed doen' (uit **swarjan* tegenover got. *swāran*), *neuriën* en *neuren*.

Opm. 2. Mnl. *merren* en *erre* hebben een *rr* uit *rz*; vgl. got. *marzjan* 'ergeren' en *airzeis*. Een kortgebleven vokaal in *berrie*, *merrie*.

Soms had de geminatie ook plaats voor *r*, *l*, (*w*, *m*, *n*), b.v. *akker* (got. *akrs*; maar *Aker-*, b.v. *Akersloot*), *adder* (got. *nadr̥s*), *bitter* (: *bijten*), *bladder* (: *blaar*: § 30), *wakker* (: *waken*), *otter* (ablautend met *water*), *odder* 'plant' (: *doder* 'dooier'), *modder* (hgd. *Moder*), *okker-noot* (: *oker-*, uit laat-lt. *nuc̄arius*), oudnndl. *lotteren* (Brederode) (:vla. brab. *loteren*), dial. *botter* (: ndl. *boter*, uit lt. *butyrum*), *fakkel* (uit lt. *facula*), dial. *gammel* (: *Gamelkoorn* als geslachtsnaam), *appel* (: *Apel-doorn*), *luttel*, *sikkel* (: dial. *zēkel*, uit lt. *secula*). Geen geminatie: *aker* 'eikel' (got. *akran* 'vrucht'; maar hgd. *Ecker*); *koper* (uit rom. **kupru* van *Cyprus*); *hemel* (hgd. *Himmel*); *vogel* (got. *fugls*).

Opm. 3. Vgl. voor *bessem* enz. § 36, voor *smisse* enz. § 37 opm. 2, voor *etter* en *ladder* § 55 a.

De wgm. geminatie is van rhythmiese aard. De oorzaak er van is vermoedelijk het verdwijnen van de op *j*, *r*, *l* volgende vokaal, tengevolge waarvan de *j*, *r*, *l* sonanten werden; het evenwicht van de syllaben werd daardoor verstoord, en dat herstelde zich nu, doordat de voorafgaande konsonant aan beide zijden vasthield, m.a.w. gerekt werd. Dus b.v. germ. **akraz* (got. *akrs*) wordt *akkr̥*; in de gen. sg. **akres* bleef de *r* konsonant en had dus oorspronkelijk geen geminatie plaats; eerst door Ausgleichung drong de geminaat daar in. Het omgekeerde kon echter ook gebeuren, en zo ontstonden dan twee vormen; zie de voorbeelden.

c. In onze taal is het aantal geminatien vermeerderd door assimilatie. Zo is b.v. *mb* tot *m(m)* geworden (§ 21); b.v. *kammen*, *lammeren*, *domme*. Uit de inlaut drong de *m(m)* dan ook in de auslaut in; vandaar *kam*, *lam*, *dom* (vgl. § 36).

Opm. 4. Vgl. ook vormen als *wisselen* (§ 58), *vissen* (§ 59). Voor de verdubbeling van de letter bij synkope, een zuivere spellingkwesitie, zie men vele vb. bij Franck § 103.

De *w* en *z*'n invloed op 't vokalisme.

40. In 't ownfrk. is de *w* vóór *l* afgevallen, b.v. *lisper* (uit **wisper*). Niet daarentegen — in tegenstelling tot 't hgd. — vóór *r*,

in welke positie *w* echter tot *v* geworden is, wanneer de woorden tot de algemene omgangstaal behoren; evenwel is de schrijfwijze *wr* bewaard; b.v. *wrang*, *wrat*, *wroeten*, *wreef*, *wringen*, *wrijven* (hgd. *ringen*, *reiben*). In woorden uit de literaire taal handhaafde zich *wr*, waarschijnlijk onder invloed van het schrift; b.v. *wreken* (hgd. *rächen*), *wrok*, *wraak*, *wreed*.

Opm. 1. *Rijten* is dus niet identies met eng. *to write*, maar is ontstaan uit **hrīt*-; *reus* is niet verwant met oonfrk. *wrisil*; mnl. *recke* (uit **wrecke*) is ontleend aan 't hgd.

Opm. 2. *Wrevel* heeft een abnormale spelling (vgl. hgd. *Frevel*), doordat men de *vr* opvatte als die van *wrijven* enz.

Na konsonant viel de *w* vóór geronde vokaal dialekties uit, b.v. *zoet* (vgl. eng. *sweet*), *hoe* (uit **hwō* bij got. *has*), *hoesten*, *doek*. Soms staan beide vormen naast elkaar, b.v. *zoel*; *zwoel*, *zoen*: mnl. *swoene*, mnl. *soegen*: *zwoegen*. Daarentegen viel in de konsonantverbinding *hw*, indien een andere vokaal dan *o*, *u* volgde, de *h* af; b.v. *waar* (got. *har*, 't vraagwoord), *wie* (vgl. got. *has*), *wijl* 'tijd' (got. *heila*), *wit* (got. *heits*), *weit* (got. *waiteis*), *werven* (got. *hairban*). Zo naast *hui wei*.

Verder ging in 't ownfrk. onder bepaalde, niet met zekerheid vast te stellen omstandigheden *wǣ*, *wě* in *üö* (geschr. *u*) over, b.v. *tussen* (hgd. *zwischen*), *zuster* (got. *swistar*, hgd. *Schwester*), *zulk* (got. *swa-leiks*; vgl. hgd. *solch*) tegenover *dwingen*, *ver-kwisten*, *twist*, *kwik*, *zwichten*.

Na een *w* had in verschillende ndl. dialekten de *ǣ* (*ǣ*, *ǣ*) neiging om in *ǒ* over te gaan; zie voor 't mnl. Franck § 61. Vandaar in 't alg. ndl. *worden* (mnl. *werden*, got. *wairþan*), *worstelen* (§ 45 Opm. 1), misschien ook *gezworen* en *gewogen* (§ 105); vgl. ook *woste* (§ 110). Niet hierbij *wou* uit **wolde* (§ 111).

Een overgang tot *üö* na *w* vindt men in *wuft* (Kil. *wift*), *wulp* en *wulps* (: *welp*), *verwulfsel* (: *gewelf*); zie echter voor de beide laatste voorbeelden ook § 47.

41. In 't ownfrk. ontwikkelde zich tussen vokaal en inlautende bilabiale *w* een *u*-achtige klank, welke zich met de voorafgaande vokaal

tot een diphthong verbond, dus b.v. $\check{a} + w > ouw$; $\bar{a} + w > \bar{auw}$ $>$ in de jongere taal *ouw* (geschr. *auw*); ogm. $ai + w >$ ogwm. $\bar{e} + w > eeuw$ (nu ausl. *eeu*, inl. \bar{e} met *w* in de volgende syllabe); $\check{e} + w >$ insgelijks *eeuw*; $\bar{i} + w > *iuw > uw$ (brab. holl. *ouw*).

Daarentegen was de auslautende *w* reeds in 't ogwm. tot -o gevokaliseerd, welke *o* met de voorafgaande korte vokaal samensmolt, na lange vokaal echter door deze werd geabsorbeerd. Zodoende konden in één paradigma vormen van beide soorten voorkomen en dan op elkaar inwerken, waarbij ten slotte òf de ene òf de andere de zege behaalde.

B.v. 1. $\check{a} + w$: mnl. *stro* (uit **strāo*) en *strouw* (uit de casus obliqui);

2. $\bar{a} + w$: mnl. *blā* (uit **blāo*) en *blauw* (uit de casus obl.); ndl. *ka* en *kauw*; *grauw*, *lauw*, *klauw*, *wenk-brauw* (mnl. *gra* e. a.);

3. $ai + w$: *zee* en oudnndl. *seeuw* (got. *saiws* 'meer'; vgl. ook het afgeleide *Zeeuw*, oorspr. 'zeebewoner'), *slee* (bnw.) en *sleeuw*, mnl. *ree* en *reeu* 'lijk' (in *ree*, *reeu-roof* e. a.; vgl. got. *hraiwa-dūbō* 'tortelduif, eig. 'doden-duif'), *sneeuw* (got. *snaiws*), *eeuw* (got. *aiws* 'tijd'), (*Heiliger*)*lee* (got. *hlaiw* 'graf'), *meeuw*, *leeuwerik* (mnl. *lewérke*);

4. $\check{e} + w$: *leeuw* (uit lt. *leo*), *geeuwen*;

5. $\bar{i} + w$: *spuwen* (*spouwen*) (got. *speiwan*; ook *spiën* uit die vormen, waar de *w* gesynkopeerd werd); *huwen* (*houwen*), mnl. *hiën* met wijziging van betekenis in malam partem [naast noord-holl. *hijlic*, nog in *heiligmaker*; (*een*) *hij* (*en een zij*), mnl. *hie* 'echtgenoot' uit *hī(w)a-*; *zij* volksetymologies]; mnl. *bru* (naast *bri*, ndl. *brij*); mnl. *wuwe* en *wouwe* (nu *wouw*, naast mnd. *wīe*; uit **wīwan-*).

In de verbinding *āwi* (vgl. got. *gawi*, gen. sg. *gaujis*) ontstond uit de nominatief *ouw*, uit de casus obliqui *ooi*: ndl. *gouw*, *Hene-gouwen*: 't *Gooi* (van ouds dubbelslachtig). Evenzo mnl. *houwe*: *hooi* (got. *hawi*, gen. sg. *haujis*); (*land*)*ouw*: *ooi* (in namen: *Ooiland*, 't *Ooie*, *van der Oyen*, *Ammersooi*, *Wadenoyen*); mnl. *strouwen*: *strooien* (got. *straujan*, praet. *strawida*); *touwen*: *tooien* (got. *taujan*,

praet. *tawida*); *Louw-maand*: *looien*; *verdouwen*: *dooien*. Ook *ooi* 'vrouwelijk schaaap' (vgl. got. *awēþi* 'kudde schapen'); *gooien*.

Opm. 1. Naast *gouw*, *Gooi* verschijnt *-go* (ook *go-* in *Goerecht*) uit **gau*, geabstraheerd uit de casus obliqui; de Friese vorm is *-ga*, dat in de betekenis van 'dorp' produktief is geworden (b.v. *Peper-*, *Wolve-ga*, *Appelscha*). Naast *ouw* (als fri. indringer? Vgl. § 30 Opm.) *ei-land*. Naast ndl. *kevie*, (met umlaut) uit lt. *cāvea*, staan *kouw* en *kooi* (uit **kauja-*). — Op één lijn met *blā*, *blauw* staat mnl. *rā*, *rauw*: germ. **hrāwa-*; daarnaast ablautend germ. **hrāwa-* (ablaut idg. *ē*: *ɚ*), waaruit mnl. *ro*, *rou(w)* (dus op één lijn staand met *stro*, *strouw*); dit *ro*, *rouw* werd enerzijds verdrongen door *rauw*, anderzijds door *ruw*, *rouw* (opm. 2) (naast *ruig*: § 58). Naar analogie van *blā/blauw* ontstond naast *ga* (uit **gāhi*, hgd. *jāh*) ndl. *gauw*. — Mnl. *ie* (ndl. *n-ie-t*) beantwoordt aan got. *aiw(s)*; als partikel zwak betoond, werd *ēo* tot *eo*, *io*, *ie*; ndl. *ziel* (got. *saiwala*) heeft eveneens een *ie* uit *eo* tengevolge van vokalisering van de *w*. — Ndl. *breeuwen*, een dialektiese vorm, is waarschijnlijk in de 17de eeuw uit Noordholland gekomen, naast mnl. *braeuwen* uit **brāw-*.

Opm. 2. Met bovengenoemd ndl. *-uw-* (vla. *-uw-*, brab. holl. *-ouw-*: § 54) viel samen *-uw-/ouw-* uit ogm. *ū* in b.v. *duwen* (*douwen*), *gruwen* (*grouwen*), *ruw* (*rouw*), *bouwen* (got. *bauan*), waar de *w* als overgangsklank tussen twee klinkers ontstaan is; in *-uw-* drong de *w* dan uit de casus obliqui in de nominatief in). Ook viel hiermee samen *-uw-/ouw-* uit ogm. *īww-* = got. *-iggw-*, b.v. mnl. *bluwen*, *blouwen* = got. *bliggan*; *truwe*, *trouwe* = got. *triggws*; mnl. *bruwen*, *brouwen*; *ruwen*, *rouwen*. Naar analogie van de w.w. met *ouw/uw* kwam naast 't bovengenoemde *verdouwen* ook *verduwen* op. Zie ook nog § 56 opm. 1.

42. Ook indien de *w* na konsonant stond, kon een dubbel paradigma ontstaan, daar in de auslaut de *w* in in 't owgm. *-o* = mnl. *-ɚ* werd, in de inlaut echter tussen konsonant en *w* zich een svarabhaktiese vokaal van onbepaalde kleur ontwikkelde. B.v. mnl. *gēle* (klankwettig uit **gēlo* uit **gēlw-*), gen. sg. *geluwes* (klankwettig uit **gēlwes*); dan analogies mnl. *gelu*, gen. sg. *geles*; nu *geel*, maar nog wvla. *geluw* (*geelw*). Evenzo: (*nacht*)*schade*: *schaduw*; *scheel*: *scheluw* (differentiering van bet.); *zeen*: *zenuw*; *gaar*, *kaal*, *vaal*,

meel, smeer, her(e)-(moes) (: hgd. *herb*); *zwaluw*. Vgl. ook in 't hgd. (waar de *w* tot *b* is geworden) *kahl, Mehl, Schmer, Schatten; gelb, Schwalbe; fahl* en *falb*; en in 't eng. *meal, smear; yellow, fallow, callow, swallow, sinew, shadow*.

Opm. Zonder svarabhakti *murw* (hgd. *mürbe*), *tarwe* (eng. *tare*), *nerf* (hgd. *Narbe*), *verf* (hgd. *Farbe*), de beide laatste met inl. *v* (ausl. *f*) uit *w*.

De *r* en *z*'n invloed op 't vokalisme.

43. De ndl. *r* berust op de ogm. *r* of op de ogm. *z*, die in 't owgm. in *r* overging (§ 23) en dan met de oorspronkelijke *r* geheel samenviel. In 't owgm. werd de *r* niet gegemineerd, doordat zich tussen *r* en *j* een *i* ontwikkelde had (§ 39). Meer dan bij enige andere klank komt bij de *r*, zowel in 't ndl. als in andere talen, metathesis voor (§ 45 v). De *r* kan op verschillende wijzen uitgesproken worden, zonder dat het *r*-karakter verloren gaat. Terwijl de germ. en dus ook de ndl. *r* dentaal was, begint hij in nieuwere tijd in verschillende talen hoe langer hoe meer te wijken voor de velare (uvulare) *r*; ook in onze taal is de laatste aan de winnende hand. Daar deze overgang echter van jonge datum is, wordt in 't volgende alleen met de dentale *r* rekening gehouden; zie echter nog § 59 met aant.

Behalve als konsonant kan de *r* ook als sonant voorkomen (§ 3). Indien in 't mnl. zo'n sonantiese *r* onmiddellijk op een *l*, *r*, *n* volgde, ontwikkelde zich een overgangsklank *d*, dus bv. *minz* > *mindær*. Zo in komparatieven, b. v. *meerder, zwaarder, raarder*, in volkstaal ook *dunder, kaalder*; bij pluralia op *-er-*, b. v. *hoenders, beenderen*; bij 't achtervoegsel *-er*, b. v. *mulder, hoorder, bewaarder, bestuurder, diender*; en onder invloed hiervan bij 't achtervoegsel *-erij*, b. v. mnl. *coopvaerderie*, ndl. *boerderij, peuterderij, potverteerderij, gaanderij* (uit **ganerij*, door volksetymologie ontstaan uit *galerij*, mnl. ook *gaelderie*). Voorts b. v. *daalder, helder, elders, baanderheer* (vgl. *banier*), *boender* (: *boenen*), *donder*.

Opm. Iets soortgelijks vóór *l*, zo soms vóór *-lik*; b. v. mnl. *mindelijc*: *minnelijc*, ndl. *zindelick*: *zinnelik* (differ. v. bet.), in de volkstaal *fatsoendelik*.

Maar ook als de *r* konsonant is, moet de tong bij de krachtige bewegingen, die nodig zijn om tot de *r* te komen, bepaalde vokaliëse standen doorlopen. Hiervan ondergaat de voorafgaande vokaal licht de invloed, en zodoende ziet men, dat de *r* zich meer doet gelden bij de voorafgaande dan bij de volgende vokalen. Deze invloed is van tweeërlei aard: kwalitatief en kwantitatief. Kwalitatief: een klein verschil in de *r*-articulatie is voldoende om een verandering van de voorafgaande klinker te voorschijn te roepen. Zo veranderden in 't got. de *ī* en *ÿ* o.a. vóór *r* in *ai* en *au* (§ 2 en 3). In 't ohd. was de *r* één van de medeklinkers, die de ogm. *ai* monophthongeerden (§ 55). Kwantitatief: in 't germ. schijnt in de loop van de tijd de articulatiekracht van de *r* meestal verzwakt te zijn; daarmee ging dan meerdere vokalisering gepaard, en 't gevolg hiervan kon licht zijn, dat het vokaliëse element van de *r* met de voorafgaande vokaal samensmolt; hiermee staat de lengte van de vokaal vóór *r* in 't tegenwoordige ndl. in verband (§ 28).

Met de hier vermelde eigenaardigheden van de *r* hangen verschillende klankontwikkelingen in 't ndl. samen. Doordat de diphthongering van de *ī* en *ÿ* moeilijk met de welving van de achtertong, die voor het vormen van de dentale *r* nodig was, was te combineren, bleef vóór *r* deze diphthongering achterwege (§ 52 en 54). Evenzo bleven in die streken, waar men de *ē* en *ō* in b.v. *zee* en *zo* min of meer diphthongies uitspreekt, de zuivere monophthongen vóór *r* bewaard, b.v. *beer*, *boor*.

Ook de in de volgende §§ besproken inwerkingen van de verbinding *r* + konsonant op de voorafgaande klinker laten zich uit 't bovenstaande verklaren. Dat de vokaalverlengingen samenhangen met de vokalisering en de reduksie van de *r*, wordt bevestigd door het feit, dat de rekking vooral vóór *r* + dentaal plaats had; immers in deze positie is hij in de regel zwakker dan in andere gevallen. Dat de ter sprake komende veranderingen gewoonlijk niet alle in aanmerking komende woorden betreffen, is begrijpelijk in verband met de vele dialektiese en persoonlijke verschillen in de uitspraak van de *r*; voor de al- of niet-rekking van de *ā* en *ǣ* heeft men ook verschil in ogm. aksentqualiteit vermoed. De rich-

ting waarin de kwalitatieve wijzigingen gaan, doet veronderstellen, dat de *r* meest met de tongplaatsing van de *a* werd uitgesproken. Wat de verbinding *ir* betreft, deze is tot *er* verwijld; vgl. ook *īr* > *ēr* (§ 57 Opm. 2).

44. a. owgm. *ǰ* + *r* + konsonant > ndl. *ē* + *r* + konsonant, b.v. *berk* (hgd. *Birke*), *beschermen* (hgd. *beschirmen*), *herder* (hgd. *Hirt*), *hersens* (hgd. *Hirn*), *kerk* (hgd. *Kirche*).

Opm. 1. In enkele dial. werd deze *ē* tot *ǣ*, vandaar (*in arren* (*moede*): mnl. *erre* (hgd. *irre*, got. *airzeis*), *hart* (*svanger*): *hert* (hgd. *Hirsch*). Een dialektiese overgang tot *ō* in *vormen* 'het vormsel toedienen' (uit lt. *firmare*) onder invloed van *vormen* 'een vorm geven' (uit lt. *formare*).

b. owgm. *ǣ* + *r* + dentaal werd ndl. *ā* + *r* + dentaal, òf bleef onveranderd, b. v. *gaard* (= got. *garda* 'stal' en *gards* 'huis'), *deurwaarder* (got. *daura-wards*), *aard*, *baard*, *baars*, *schaarde*, *vaars*, *vaart*, *kaarde* (uit lt. *carduus* 'distel'), *Maart* (uit lt. *Martius*). Maar: *hard* (got. *hardus*), *gard* (got. *gazds*), *zwart* (got. *swarts*), *bars*, *garstig*, *harst*, *martelen* (uit lt. gr. *martyrium*). Geen rekking vóór oorspr. *rr*, b.v. *nar*, *spar*, *kar* (uit lt. kelt. *carrus*).

Opm. 2. Op zich zelf staat *werd* (praet. v. *worden*), i. p. v. *ward*; hier is vermoedelijk analogie in 't spel (vgl. mnl. *berch*, *sterf*, *werp*; ook *help*).

Opm. 3. Een dialektiese overgang van de gerekte *ā* tot *ō*, *ū* (geschr. *oe*) in *woord*, *woerd*: *waard* 'mannetjezend', en *zwoord*, *zwoerd*: mnl. *swaerde* (hgd. *Schwarte*).

c. Een kwalitatieve én kwantitatieve verandering had plaats bij de *ē*, die gevolgd werd door *r* + dentaal; de *ē* werd n.l. gedepalataliseerd tot *ǣ* en dan, evenals de *ǣ*, vaak tot *ā* gerekt; slechts zelden bleef de *ē*, die dan soms tot *ē* gerekt werd. B.v. *aarde* (got. *airpa*), *gaarne* (got. *gairns*), *waard* (znw. = got. *wairdus*, en adj. = got. *wairps*), *haard*, *staart*, *zwaard*, *aarts-* (uit **ertsi*- uit vulg. lt. *arci-* uit lt. gr. *archi-*), *paars* (uit ofra. *pers*). Echter met *ǣ*: *hart* (got. *hairto*), *karn*, *smart*, *mars(-kramer)* (uit lat. plural. *merces*). En met *ē*: *verzenen* (got. singul. *fairzna*), *kern*, *gerst* (en

garst). Met \bar{e} : *kweern* (got. *-qairnus*). Vgl. ook: *ernst*: *naarstig* (uit **naarnstig*), *ster*: *star* (vgl. got. *stairno*), *dwaars* (oorspr. adv. bij got. *þwairhs* 'toornig'; hgd. *quer* en *Zwerch-fell* 'middenrif'; de inlautende *h* was al vroeg verdwenen en oefende dus geen invloed uit).

Opm. 4. Voor *worden* zie § 40.

Opm. 5. Let verder op de rekking in *weer* (*-geld*, *-wolf*) = got. *wair*, ndl. *wēr-eld*. Opvallend is de \bar{a} in *bāren* (= got. *bairan*, waarbij vermoedelijk ook *ont-beren*) en in 't pron. pers. *haar*, mnl. *hare* (vgl. § 84); vgl. mnl. *beghāren*, *tāren* (nog tegenwoordig in de Meierij in gebruik), oostfri. *bāren* e.a.

d. Daarentegen bleven de $\underline{ǣ}$ en $\underline{ǣ}$ vóór *r* + gutturaal of labiaal in 't alg. beschaafd en in de meeste dialecten ongerekt, b.v. *arm* (znw. en bynw., = got. *arms*), *warm* (got. w.w. *warmjan*), *harp*, *karper*; *mark* 'grensland' (got. *marka*), *barg*; *werpen* (got. *wairpan*), *zwerfen* (got. *-swairban*), *sterven*, *kerven*; *berg* (vgl. got. *baigahēi*), *dwerf*. Echter palatiseren deze konsonantverbindingen in tal van dialecten de voorafgaande vokaal; vandaar met $\underline{ǣ}$ in plaats van oorspr. $\underline{ǣ}$: *scherp* (hgd. *scharf*), *derven* (got. *-þarban*, hgd. *darben*), *nerf* (hgd. *Narbe*), *ontfermen* (: *arm*; uit 't hgd. *erbarmen*), *zwerf* (hgd. *Schwarm*), *verf* (hgd. *Farbe*), *berf*, *kermf*, *werf* 'terrein'; *erg* (: *arg-list*, hgd. *arg*), *sterk* (hgd. *stark*), *merg* (hgd. *Mark*), *zerk* (hgd. *Sarg*), *merk*, *perk*, *kerker* (got. *karkara*, uit lt. *carcer*).

e. owgm. $\underline{ǣ}$ + *r* + dentaal werd in de regel ndl. \bar{o} + *r* + dentaal, maar bleef soms onveranderd, b.v. *doorn* (got. *þairnus*), *moord* (got. *maúrþr*), *woord* (got. *waúrd*), *koorts*, *noord*, *oord*, *poort* (uit lt. *porta*), *koord* (uit fr. *corde*), *soort* (uit fr. *sorte*). Maar: *orde* (uit lt. *ordo*), *mortel* (uit lat. *mortārium*). En: *boord*: *bord* (got. *-baúrd*; in 't ndl. differentiering van betekenis); *voort*: *vort*; *hoorn* (got. *haúrn*), *Hoorn*: *-horn*; *voord*, *Amersfoort*: *Vorden*, *-vorden*.

Opm. 6. Vgl. ook *oor-* (vgl. got. *us-*), waar soms dentaal op volgde (*oor-deel*: *ver-orberen*; dan analogies *oorbaar* e. a.).

f. owgm. $\underline{ǣ}$ + *r* + dentaal > ndl. $\underline{ǣ}$ + *r* + dentaal; vóór *r* + gutturaal of labiaal wordt $\underline{ǣ}$ soms ook $\underline{ǣ}$ (geschr. *u*); dus geen rekking. B.v. *borstel* (hgd. *Bürste*), *dorst* (got. *þairstēi*), *gordel*

(hgd. *Gürtel*), *schort* (hgd. *Schürze*), *storten* (hgd. *stürzen*). Maar vóór *r* + labiaal of gutturaal: *slorpen*: *slurpen*, *worm*: *wurm*, *wurmen* (w.w.); *snorken*: *snurken*, *worgen*: *wurgen*.

M. a. w. owgm. *ǝ* en *ǘ* werden niet gerekt, maar veranderden alleen kwalitatief, in tegenstelling tot de *ǣ*, *ǣ̆*, *ǣ̇*, die meermalen gerekt werden, terwijl de *ǣ̆* in de regel ook kwalitatief veranderde. De rekking van de *ǣ̆* en *ǣ̇* staat intussen niet op één lijn met die van de *ǣ̇*; ze bestrijkt een veel groter gebied; ook in het Duits heeft ze meermalen plaats gehad, vgl. b.v. *Art*, *Bart*, *Fahrt*, *Erde*, *Herde*, *Pferd* tegenover *Garten*, *hart*, *warten*, *Erz*, *fertig*, *Herz*. Vermoedelijk is dus deze rekking van ouder datum dan die van de *ǣ̇*, welke op zeer beperkt taalgebied voorkomt.

45. § 44 heeft betrekking op de verbinding: owgm. korte vokaal + *r* + konsonant. In 't ndl. zijn er tengevolge van metathesis nog woorden met deze verbinding bijgekomen. In 't ownfrk. n.l. versprong *r* in de verbinding *r* + korte vokaal + tautosyllabiese dentaal (*d*, *t*, *s*, *n*), behalve in de verbinding *nd* (*nt*); daarbij kon dan analogies de metathesis indringen in vormen, waar de dentaal heterosyllabies was. B.v.

a. *derde* (got. *þridja*, bij *drie*; ook *dertien*, *dertig*); *vers* (hgd. *frisch*, en daaruit ndl. *fris*); *Kerst-(mis)*, *kerstenen* (door hernieuwde invloed van het woord *Christus*, en onder fra. invloed *Kristoffel*), mnl. *kerstael* (uit fra. *crystal*; nu door hernieuwde ontleening *kristal*).

b. *barsten* (uit **brestan*), *parten* (: *pret*), *kartelen*; — *pers* (uit laat-lt. *pressa*), *(te)berd(e) brengen* (hgd. *Brett*).

c. *dorsen* (Schwundstufevorm bij hgd. *dreschen*, got. *þriskan*), *borst* ('lichaamsdeel', hgd. *Brust*, got. *brusts*), *gort* (: *grut*, hgd. *Grütze*), *kik-vors* (hgd. *Frosch*), *vorst* (: *vriezen*, hgd. *Frost*), *korst* (hgd. *Kruste*), mnl. *ors* (uit **hross*, = hgd. *Ross*, waaruit waarschijnlijk ndl. *ros*), mnl. *cornike* (uit fr. *chronique*; dan ook weer mnl. *cronike*), mnl. *borne* (= got. *brunna*, hgd. *Brunnen*, waaruit ndl. *bron*), *sport* (hgd. *Sprosse*).

Hieruit volgt, dat de vokaal in geval van metathesis niet gerekt werd, maar dat *ǣr* + konsonant evengoed *ǣr* + konsonant werd en dat *ǣr* + dentaal ook hier soms *ǣr* + dentaal werd.

Opm. 1. Een overgang tot *ǝ* onder invloed van de voorafgaande labiaal, resp. gutturaal in *worstelen* (: mnl. *wrastelen*: § 40), *gors* (: *gras*; deze vorm zonder metathesis waarschijnlijk uit de verbogen vorm *gra-se*; dan differentiering ven betekenis).

Opm. 2. Geen metathesis vóór *nd*, *nt*: *omtrent*, *rund* (*r* uit *hr*), *trant*. Mnl. *bernen*, *barnen* (= got. *brinnan* en *-brannjan*, hgd. *brennen*) werd tot *branden* onder invloed van 't znw. *brand*, 't praet. *brandde* en 't part. *gebrand* (vgl. § 69). Ook geen metathesis bij hetro-syllabiese dentaal in 't alg. beschaafd: *schre-de*, *tre-den*, *vre-de*, *strot* (mnl. *stro-te*); evenmin bij van ouds anlautende *r*: *rust*.

46. Daarentegen sprong de *r* vóór *cht* naar voren, b.v. (*gods*)-*vrucht* (hgd. *Furcht*, vgl. got. *faúrhtei*); *wrocht(e)*, *gewrocht* (ook znw.) bij *werken* (vgl. got. *waúrckjan*, *waúrhta*); *-brecht* naast *-bert* (oorspr. *Adelbrèchte* naast *Adelbert*; = got. *bairhts*). Ook indien de *cht* uit *ft* ontstaan was (§ 60): *gewricht* (waarschijnlijk uit **ghewerchte* uit **ghewerfte* bij *werven*, oorspr. = 'draaien', vgl. voor de betekenis *wervel*). Daarentegen met bewaarde *ft*: *nooddruft* (hgd. *Noidurft*, got. *þaúrfts*, bij *derven*).

De *l* en z'n invloed op 't vokalisme.

47. Tengevolge van de donkere, *u*-achtige kleur van de zgn. dikke *l* ging de verbinding *ald*, *alt* in 't ownfrk. in *old*, *olt* over; daarna ontwikkelde de bij-articulatie van de *l* zich tot een zelfstandige vokaal en zo ontstond de klankverbinding *oud*, *out*. B.v. *oud* (hgd. *alt*), *zout* (hgd. *Salz*), *Wouter* (hgd. *Walter*), *mout* (hgd. *Malz*), *koud* (hgd. *kalt*), *boud* (hgd. *bald*, adv.), *smout* (hgd. *Schmalz*, bij *smelten*), *outer* (: *altaar*, onder hernieuwde invloed van lt. *altáre*), *woud* (hgd. *Wald*), *vouwen* (hgd. *falten*) (vgl. voor de *w* § 30), *spouwen* (hgd. *spalten*), *hou(w)en* (*houden*: hgd. *halten*), mnl. *wouten* en *wouteren* 'goed uitvallen' (got. *waltjan* 'wentelen', hgd. *wälzen*); — *goud* (hgd. *Gold*), *hout* (hgd. *Holz*), *stout* (hgd. *stolz*),

bout (hgd. *Bolzen*), *wou(de)* en *zou(de)* (hgd. *wollte* en *sollte*), *kouter* (uit ofra. *coltre* uit lt. *culter*).

Soms werden de *ou*-vormen analogies verdrongen; zo in 't praet. en part. praet. van *gelden*, *schelden*, *smelten* en dgl. w.w. (mnl. *gout-ghegouden* naast *galt-ghegolden* enz.); vgl. ook *ghewout*: *ghewelt*, *scout*: *scult* e.a. (§ 32 en 33). Op Saksies en Fries gebied had wel de overgang van *ald*, *alt* tot *old*, *olt* plaats, maar niet die tot *oud*, *out*; vandaar nog vele plaatsnamen met *Olde(n)*-, *-wolde*. Uit 't hgd. *gestalte*, *gehalte*, *halt* (interjektie), *kobalt* (hgd. *Kobalt*) en 't oorspr. hiermee identiese *kobold* (hgd. *Kobold*); uit 't fra. *halte*, *soldaat* (naast ouder *soudenier*), *solderen*.

Opm. 1. In enkele holl. dialecten werd *ouwə* tot *oe*: *schoer* naast *schouder*. Ook indien *ouwə* op andere wijze ontstaan was: *kloen* naast *klouwen* = *kluwen* (*uw/ouw*: § 41).

Opm. 2. In veel talen roept het *u*-achtige element van de *l* soortgelijke wijzigingen te voorschijn, b.v. lt. *alter* > fr. *autre*; fr. *cheval*, pl. *chevaux*; waar de spelling nog op de vroegere uitspraak wijst.

De donkere kleur van de *l* veroorzaakt ook soms overgang van de volgende of voorafgaande *ǣ* of *ǣ̃* tot *ü̃* (geschr. *u*), b.v. *blussen* (met 't prefix *be-*) (: *lessen*); *lus* (: *lis*); — *schulp* (: *schelp*; met differentiëring van betekenis); *spul* (: *spel*); *wulp*, *wulps* (: *welp*); *verwulfsel* (: *gewelf*) (vgl. voor de twee laatste vbb. ook § 40); dial. *zulver* (: *zilver*) = afrik. *sulwer*; afrik. *skulpad* naast *skilpad*.

Metathesis van *l* in *naald* (hgd. *Nadel*, got. *nēpla*); voorts in oudnndl. *kobvenier*: *klovenier* (bij mnl. *clover* 'voetboog'); waarschijnlijk niet in ndl. *aalt* 'gier', dat met 't oog op oostmnl. *adel* 'poel' veeleer uit *adel* (met jongere toevoeging van *t*) ontstaan is. Verder vindt men bij 't achtervoegsel *-sel* (§ 122 b²) meermalen, in overeenstemming met 't ags., fri. en mnd., een vorm met metathesis: mnl. *-als(ə)*, *-(ə)lās* (geschr. *-(e)les* of *-(e)lis*), vooral in 't noordhollands, b.v. *hengelse*, *hengeles*: *hencsel*, *ra(e)les* (uit **raetles*), *radeles*: *raetsel*, *snoeyeles (-is)*: *snoeyssel*, *deckels*: *deccsel*, *pro(e)velse*: *proefsel*, *hachtels*: *hec(h)sel* 'gesp', *cnippels*, *cnippeles*. Evenzo in 't holl. van de 17de eeuw bij Hooft (Warenar), Brederode e. a.:

sagheles, stremmeles (-is), hengeles; en nu nõg (za.): *zagels (zageles)*, en (verouderd) *stremmels, hengels* e.a.

II. De afzonderlijke vokalen en konsonanten.

(Voorzover nodig).

Korte vokalen.

48. Owgm. ǣ = ndl. ǣ , owgm. ǣ = ndl. ǣ (geschr. i), in gesloten syllaben (§ 2). Afgezien nog van die woorden met ǣ en ǣ , waarin de wisseling reeds op 't owgm. teruggaat, komt in 't mnl. door dialektiese invloeden die wisseling algemeen voor; tegenover vla. ǣ staat brab. limb. en noordelik ǣ , bv. *sente: sinte, venden: vinden; vesch: visch*. Bovendien zijn de omgevende konsonanten meermalen van gewicht; zo b.v. werd vaak ǣ tot ǣ vóór nasaal + konsonant of vóór l(l) , b. v. ndl. *twintig* (: *twee*), *sint* (uit fr. *saint*), *gillen* (: mnl. *ghellen*); vgl. § 32 opm. 2; vóór *st* in *gist, gisteren*; in de drie laatste vbb. gaat een *g* vooraf. Een verdere bespreking van dergelijke dialektiese eigenaardigheden, waarbij men ook met tussenklanken heeft rekening te houden, valt buiten 't bestek van dit boek.

Opm. 1. Een ronding tot ǣ vóór nasaal in *-munt* (*peper-, kruize-*), mnl. *mente, minte* (uit lt. *mentha*); mede als gevolg van zwakke klemtoon in *hun* (§ 84), mnl. *sunte* (vóór eigenamen zwak betoond).

Opm. 2. In sommige woorden kan de oorsprong van de wisseling berusten op meer of minder klemtoon, b.v. *es, is; du best, bist; hem, him*. D. w. z. het ontstaan van die vormen is dan het gevolg van verschil van klemtoon, maar daaruit ontwikkelde zich een dialekties onderscheid, zodat ieder van deze vormen op zijn beurt met en zonder klemtoon kan voorkomen.

49. Owgm. ǫ en ǫ = ndl. ǫ in gesloten syllaben (§ 3). Echter zijn deze klanken in 't ndl. over 't algemeen slechts op papier samengevallen, niet in de levende taal. Immers in een groot deel van ons land (niet o.a. in een aanzienlijk deel van Holland) onderscheidt men een ǫ (o^a , zgn. scherp-korte ǫ) en een ǫ (o^u , zgn. zacht-korte ǫ), die van elkaar verschillen in mate van geslotenheid.

B.v. *blok, hok, los, hol, lof* (δ): *slok, bok, bos, dol, dof* (δ). In dit verschil leeft waarschijnlijk dat tussen owgm. δ (= ndl. δ) en owgm. \ddot{u} (= ndl. δ) voort; tenminste vóór een oorspr. nasaal + kons. spreekt men steeds \acute{o} (*dom, hond, jong* enz.) Echter is de oorspronkelijke toestand nergens bewaard; in de ene streek van 't land heeft meer, in de andere minder Ausgleichung plaats gevonden, en vooral, de invloed van de omgevende medeklinkers is van veel gewicht geworden. Zo spreekt men over 't algemeen vóór *f* meest een \acute{o} , na *g* en vóór een keelklank meest een δ .

Bij umlaut vindt men voor ogm. \ddot{u} ndl. \ddot{u} (§ 33); vgl. *vullen: vol, nut: genot, druppen: drop, tucht: tocht* (de umlaut oorspronkelijk in casus obliqui van de *i*-stam; dan Ausgleichung en differentiëring van betekenis). Echter vindt men, ook zonder dat een umlautsfactor aanwezig was, soms \ddot{u} ; zulke dialektiese vormen zijn b.v. *uchtend, druk, mus, knuffelen* (naast δ); vgl. ook — met differentiëring van betekenis — *dof: duf*; in *drup* kan mede invloed van 't w.w. gewerkt hebben; in *juk, juffrouw* heeft de palataliserende *j* invloed geoefend. Zie ook § 44 v. Vgl. verder Franck § 70 v.v.

Opm. Bij zw. klemtoon kreeg men $\delta\ddot{u}$ i. p. v. δ , b.v. ndl. *dus, zus*. De $\delta\ddot{u}$ -vormen zijn meestal in de eerste plaats Vlaams.

Lange vokalen.

50. Owgm. \bar{a} (ogm. \bar{a} : § 4, maar gewoonlik ogm. \bar{a} : § 5) = ndl. *a*.

In woorden als *draaien, kraaien, maaien, naaien, waaien, zaaien* ontwikkelde zich uit de \acute{a} (ogm. \bar{a}) vóór *j* een nieuwe diphthong (got. *saian, waian* heeft \bar{a} , geschr. *ai*, welke \bar{a} niet in \bar{e} overging; de *j* is in 't got. uitgevallen). Vgl. voor een soortgelijke ontwikkeling van de \acute{o} vóór *j* § 53, van de *au* vóór *j* § 41; het verschijnsel loopt parallel met de in § 41 besproken ontwikkeling van vok. + *w*.

Opm. 1. Een vrij omvangrijk frankies taalgebied heeft \bar{a} inplaats van \bar{z} . Vroeger was dit gebied groter en omvatte het vermoedelijk Westvlaanderen, Zeeland, Zuid-Holland, 't zuiden

van Noord-Holland, 't grootste deel van Utrecht, de Nederbetuwe en 't noordwesten van de Veluwe. Men heeft verondersteld dat hier de \bar{e} de rechtstreekse voortzetting van de ogm. \bar{e} is, die dan niet in 't gehele owgm. in \bar{a} is overgegaan.

* Opm. 2. In mnl. *mielen* 'schilderen', *mielre* 'schilder' (got. *mēljan*); *lieke* 'bloedzuiger' (naast *leke*, *lake*; got. *lēkeis* 'geneesheer'); vermoedelijk ook in mnl. *grieken* 'aanbreken (van de dag)' (naast *graken*; nu — met anlautservorming — *krieken*); voorts in ndl. *schriel* (naast het in andere betekenis bewaarde *schraal*) heeft men een *ie*, die in 't hollands door vernauwing ontstaan is uit \bar{e} (vgl. § 55c); deze oorspronkelijke \bar{e} -vormen zijn (fries/ofri. \bar{e} = ogm. \bar{e}); er is dus geen rechtstreeks verband tussen de *ie* van deze woorden en de nieuwfri *iē* uit ofri. \bar{e} (*schriel* niet direkt = fri. *skriēl*).

Opm. 3. Volgens sommigen heeft got. *saian* enz. een diphthong *aī*; zo b.v. Streitberg G E. § 71.

51. Owgm. \bar{e} (got. \bar{e}) = ndl. *i* (geschr. *ie*) (§ 6).

De overgang van owgm. \bar{e} tot ndl. *i* heeft niet rechtstreeks plaats gehad. In de owgm. dialecten, met name in 't ohd., verschijnen als tussentrappen, en dat wel in kronologische volgorde, *ea*, *ia*, *ie*. M.a.w. \bar{e} kreeg eerst circumfleterende betoning (* \bar{e}); daaruit ontstond * $\bar{e}e$, dan met dissimilatie *ea* en met verdere dissimilatie *ia*; daarna werd door palatalisering van het tweede element *ia* tot *iē*, dan met verzwakking van het tweede element tot *iə*; en hieruit ontstond door absorbering van het tweede element \bar{i} (nog steeds geschr. *ie*). M.a.w. de monophthong werd diphthong en deze werd ten slotte weer monophthong. De aldus ontstane \bar{i} viel samen met de \bar{i} uit *eo* (§ 57). Vermoedelijk was in 't mnl. — o. a. blijkens de spelling in jongere leenwoorden — reeds het stadium van monophthong bereikt; in Duitsland kende het middelduits ook reeds in de mhd. periode de monophthong. De \bar{i} viel niet samen met de mnl. \bar{i} (ogm. \bar{i}), die nu een diphthong *ei* (geschr. *ij*) is en in 't oudere mnl. minstens reeds op weg was dat te worden (geen rijmen als *bieden: lijden*); vgl. § 52.

52. De owgm. \bar{i} (§ 7) is in 't ndl. niet met de \bar{i} uit \bar{e}^2 en *eo* samengevallen (§ 51); hij moet reeds in 't mnl. of diphthong

geweest zijn òf altans op weg geweest zijn dat te worden. Vermoedelijk heeft de diphthongering al vroeg in de verschillende diphthongerende dialekten plaats gehad, zonder dat dit in de conventionele (Vlaamse) spelling van het mnl. tot uiting kwam. Voor Brabant altans laat zich uit sterk dialekties gekleurde teksten aannemelijk maken, dat het proses reeds in de 12de eeuw plaats vond; voor Holland hechte men niet te veel waarde aan de Twe-spraack. Vóór vokaal (en aan 't eind van 't woord) begon de diphthongering vroeger dan vóór konsonant.

Over 't gehele gebied is de klankontwikkeling toe te schrijven aan een foneties proses, dat vermoedelijk in een vernauwing tot *i-j* z'n oorsprong vindt; naarmate deze dissimilatie tussen het begin en het einde van de lange vokaal doorwerkte, ontstond de diphthong *ei*. Alleen vóór *r* bleef de *ī* bewaard (geschr. *ie*), zie § 43; vgl. b.v. *wie-rook* (: *wijden*), *vieren* (§ 6), *gier*, *lier*, *spier*; hij viel in dit geval dus samen met de *ī* uit *ē*² en uit *eo*. Overigens is in 't algemeen beschaafd de diphthong (nog altijd met het oude teken *ij* geschreven) samengevallen met de *ei* uit ogm. *ai* (§ 55).

De diphthongering had plaats in een lange strook, lopend van het zuidoosten naar het noordwesten; niet in de tegenwoordige dialekten van West-Vlaanderen, Zeeland, de Veluwe en een deel van Limburg; evenmin in 't fries en saksies. Daar anderzijds de diphthongering zich uitstrekt over 't eng. en 't hgd. (*to bite*: *bijten*: *beissen*) — met dit verschil, dat in de ene taal het eerste element van de diphthong meer naar de *a* toe ligt dan in de andere —, mag men aannemen, dat de kiem ervan ver terugligt.

Wat hier is opgemerkt over de *ī*, geldt mutatis mutandis ook van de *ū* (§ 54), zowel wat betreft de oorzaak van de diphthongering als het terrein van de verspreiding.

Opm. 1. Slechts in enkele woorden, waar de klinker in de auslaut stond, viel de *ie* in bepaalde omstandigheden en dialekten met de *ī* samen en werd hij dan ook gediphthongeed: *bij* (znw.), mnl. *bie*; *dij*, mnl. *die*; *lij*, mnl. *gelie*.

Opm. 2. Een dialektiese *ī* in b. v. *kiem* (hgd. *Keim*), *ieþ* (: *ijþ*), *grienen* (: *grijnen*), *rarekiek* (: *kijken*), *uitsliepen* en

scharesliep (: *slijpen*), *griezzelen* (: *afgrijzen*), *piepen* (: *pijpen*, met differentiëring van betekenis), *driest* (: mnl. *drijst*), *vies* (: oudnndl. *vijs*), *kniezen*, *miezurig*, *kriezel*; *siepelen*, *andievie* (beide z.holl.); bij ouderen ook *iel*. Onzeker: *gerief* (mnl. *gerief*, zelden *gerijf*; ablaut?).

Opm. 3. In 't hgd. ontstond *eier* uit *ir*, b.v. *Geier*.

Opm. 4. Zie voor *IJ* § 30 Opm. In sommige dialecten ontstond een *ai*, waaruit amsterd. *ā* (b.v. *fān*, *mān*); uit de *ei* ontstond in enkele streken de monophthong *è*, b.v. haags en dordts *fèn*, *mèn*.

53. Owgm. \bar{o} (got. \bar{o}) = ndl. *u* (geschr. *oe*) (§ 8).

De ontwikkeling loopt parallel met die van de \bar{e} (§ 51): de \bar{o} werd $*\bar{o}$ (circumfleeterend), dan $*\bar{o}z$, *oa*, *ua*, dan met ronding van 't tweede element *uo*, met verzwakking *uz*, en ten slotte \bar{u} ; de tussentrappen *oa*, *ua*, *uo* zijn vooral in 't ohd. overgeleverd (als dialektiese verschillen). Het parallelisme met de \bar{e} , zomede fra. leenwoorden als *troep*, *joeste*, schijnen erop te wijzen, dat de monophthong \bar{u} altans reeds in sommige zuidelijke mnl. dialecten bereikt was, hoewel de normale spelling *oe* dan bevreemdend is. In elk geval was de *u*-klank nog niet algemeen verbreid, daar de handschriften b.v. voor vla. *soe* ook schrijven *so* en daar telkens *oe*- op *o*-klanken rijmen; inzonderheid voor de noordeliker dialecten is een *o*-achtige klank (wellicht $\bar{o}z$) aan te nemen; vgl. vormen als *boock*, die men herhaaldelijk in noordhollandse mss. aantreft. Voor dialektiese verschillen van later tijd is b.v. op de uitlating van de grammaticus Sewel (\pm 1700) te wijzen, die meedeelt, dat veel Rotterdammers *kookje* in plaats van *koekje* zeggen. — Het middelduits kende ook reeds in de mhd. periode de monophthongering.

In woorden als *bloeien*, *gloeien*, *groeien*, *moeien*, *roeien*, *schoeien* ontwikkelde zich uit de \bar{o} vóór *j* een nieuwe diphthong (§ 50). Mnl. dial. (brab. vla.) kennen nog *ooi* (b.v. *moien*: *vernoien*: Rein.).

Opm. Een oostelijke \bar{o} in *loom* (ablautend met *lam*), maar vla. *loeme* 'bijt'. — Een verkorting tengevolge van zwakke klemtoon in *tot*, mnl. *tot(e)* uit $*t\bar{o}$ (ndl. *toe*) + *te*.

54. Owg. \bar{u} (got. \bar{u} : § 9) is in 't ownfrk. gepalataliseerd tot $\bar{ü}$ en viel dan samen met de $\bar{ü}$ uit *iu* (§ 57); deze mnl. $\bar{ü}$ werd dan een tweeklank, die men naar gelang van de plaats in gesloten of open syllabe kan onderscheiden als $\bar{öü}$ of $\bar{öi}$. Geen diphthongering had plaats vóór *r*: *gluren, huren, schuur, muur, kuur, uur, zuur*. Er is dus parallellisme met de diphthongering van de \bar{i} (§ 52); ook bleef de monophthong over 't algemeen in dezelfde dialekten, waarin ook de \bar{i} bleef; zo vindt men b.v. bij Cats rijmen als *Musen: verhuysen*. Aan 't eind van een woord werd de \bar{u} , misschien vóór de overgang tot $\bar{ü}$, gediphthongeed tot *ou*: *nou* (: *nu*), *jou* (mnl. *ju, jou*); evenzo vóór *w*: *douwen* (: *duwen*) e.a. (§ 41 opm. 2). De \bar{u} -vormen horen in die dialekten thuis, welke niet diphthongeerden (Westvlaams e.a.); bij woorden als *nu/nou* kan men aan sandhi-invloeden denken (*nou* oorspronkelijk, als het volgend woord met een vokaal begon).

De diphthongering van de monophthong heeft ook plaats gehad in 't eng. en hgd. (*house - huis - Haus*; in 't hgd. bijumlaut *oi*, geschr. *äu* [*eu*]).

Met de hier besproken *ui* (*ui*¹) is een andere *ui* (*ui*²) samengevallen, die in de vroegere taal hiervan duidelijk te onderscheiden is, doordat hij van ouds tweeklank geweest is. Deze *ui*² komt zowel in echt ndl. als in aan 't fra. ontleende woorden voor; vgl. b.v. *bui, hui, lui, pui, buitelen, duit, fluit, fruit, kuieren, sluier, ruilen, schuin, luifel, (wam)buis*. Hij is in de oudere taal tot in de 17de eeuw aan de afwijkende spelling te herkennen: *oi* (*oy*), *oei* (*oey*), *eui* (*euy*), *eu*; met ontronding van 't eerste element in 't biezonder in 't Westvlaams *ei* (*ey*), b.v. *lei, beiten*.

Opm. 1. *-ouw-* is vooral brabant; vgl. *grouwelijck* (ogm. \bar{u}), *schouwen* (ogm. *iu*) bij Huygens.

Opm. 2. Ingedrongen uit de fri. of saks. streken zijn *kroes* (: *kruis-bes, kruize-munt*), *doezelig* (: *duizelig*), *groezelig* (: *gruis*), *poes* (: *puisje vangen*), *proesten* (: mnl. *pruusten*), *schroef* (: hgd. *Schraube*), *snoet* (: *snuif*), *smoel* (: [*mee-*]smuilen), *snoeven* (: *snuiven*), *soezen* (: *suizen*), *dommekracht* (: *duim*: § 29), *toeten* (: *tuiten*), *poezelig*, *Asse-poester*, *roes*, *snoes*, *toet*

'mond' (: *tuit*), *loeren*, *loens*, *sloerie*, *stoet*, *stroef*, (*ijzer*)*oer*. Ook *boer* met differentiëring van betekenis naast (*ge*)*buur*, *stoer* naast *stuurs*. Met *û* *beduud* (: *duizelen*), *ruzie* (afrik. *roesie*; vgl. oudnndl. *ruizen* en ndl. *roes*). In de uitdrukking *iemand een loer draaien* staat *loer* naast *luier*, mnl. *ludere* (vgl. voor de synkope van de *d* § 30), waarnaast een korte vorm *luur* (vgl. *schoer*: § 47 Opm. 1). Tegenover vormen als *muiden*, *zuid* (§ 29 Opm. 1), die de overgang van *ū* in *û* en de daaropvolgende diphthongering hebben meegemaakt, zijn die met *oe* jongere ontleningen. De *ü* in kennelijk jonge woorden als *beduud* schijnt een kompromisklank van *u* (*oe*) en *ui* te zijn, zoals die b. v. in 't gron. en geld.-overijs. veelvuldig voorkomt. Aan 't hgd. is ontleend *schuieren* (: ndl. *schuren*; vgl. voor de hgd. ontwikkeling tot diphthong + *er* § 52 Opm. 3); deze vorm is dus anders te beoordelen als *uier*, *luier* (§ 30). Een late ontlening langs schriftelijke weg via 't hgd. is *rune* (: mnl. *rune* 'gefluister', oudnndl. *ruinen* 'fluisteren').

Diphthongen.

De ontwikkeling van de diphthongen vertoont altijd en overal een grillig spel van assimilatie en dissimilatie tussen de beide componenten. In 't eerste geval ontstaat uit de diphthong licht een monophthong, in 't tweede geval wordt het diphthongies karakter geaksentueerd. Terwijl in 't ndl. zich nieuwe diphthongen door dissimilatie-verschijnselen uit monophthongen-met-een-geringe-naslag hebben ontwikkeld en terwijl andere monophthongen zich langs diphthongiese tussentrappen tot nieuwe monophthongen hebben ontwikkeld, zijn de oude diphthongen de weg van de assimilatie opgegaan en hebben ze grotendeels het monophthongiese stadium bereikt.

55. De ogm. *ai*, die in 't owgm. bijna nergens meer als zodanig bewaard is, werd in 't mnl. *ē* of *ei*. De overgang tot *ei* is in zoverre te vergelijken met de umlaut van *ǣ* tot *ē* vóór *i*, dat in beide gevallen de plaats van articulatie van de eerste komponent naar voren schuift; echter heeft men bij de *ai* > *ei* geen

afstandsassimilatie, maar invloed van de tweede komponent van de diphthong. Werd de *i* door de *ǝ* geabsorbeerd, dan ontstond de *é*. Het ndl. neemt een tussenplaats in tussen 't fri. en saks. enerzijds, waar steeds gemonophthongeed werd, en 't hgd. anderzijds, waar de monophthong alleen vóór oorspr. *h*, *w*, *r* en in de auslaut ontstond; het wvla. heeft sterke voorkeur voor de *é*, het limb. brab. voor de *ei*. Het 17de eeuwse holl. heeft voorkeur voor de *ei* (*vleisch* e. dgl.) In 't Alg. Beschaafd vindt men *é*; maar *ei* vóór *i*, *j*; b.v. *reiken*, *spreiden*, *dreigen*, *leiden* (alle *-jan-w.w.*), *heilig*, *rein* (*i-st.*), *heide* (got. *haiþi*), *weit* (got. *waiteis*), *eigen* (got. *aigin*, subst.). Vormen met *ei* vóór syllabe zónder *i*, *j* stammen in de eerste plaats uit 't limb. brab., die met *é* vóór een syllabe mèt *i*, *j* uit 't wvla. Bovendien heeft men rekening te houden met de invloed van verwante woorden of van andere buigingsvormen. Voorbeelden van zulke afwijkende vormen zijn: 1. soms of altijd met *ei* i.p.v. *é*: *heem-*: *-heim*, *heimelik*, *steen*: *-stein*, *eek* (en misschien *eek-hoorn*): *eik* (met differentiering van betekenis) (de *ei* van *-stein* en *eik* onder invloed van 't stoffelik bvnw. op *-in* ?); *beide* (vgl. got. *bai*), *geil*, *reis*, *scheiden* (got. *skaidan*; invloed van de 2de, 3de ps. sg. ?); 2. met *é* i.p.v. *ei*, vóór *i*, *j*: *veeg* (uit **faigi*), *schede* (uit **skaiþi*); *delen*, *helen*, *verbreden* (: *verbreiden*, met differentiering van betekenis), *zwemen*, *zweeten*, alle vijf *-jan-w.w.*, met *é* onder invloed van *deel*, *geheel* enz. Soms ook heeft men verschillende grondvormen, zo naar alle waarschijnlijkheid in: *gereed*, *reeds*: *bereid*, *bereids*, *eigengereid* (vgl. got. *ga-raiþs*, *a-stam*, naast ohd. *bi-reiti*). Misschien is dit ook het geval bij *menen* (uit **mainōn*) naast dial. *meinen* (uit **mainjān*), tenzij hier 't praeteritum, waar tengevolge van de vroegtijdige synkope van *i* (vgl. § 69) een *é* te wachten was, invloed heeft uitgeoefend. Ook in 't afrik. vindt men bij verschillende woorden *é*- en *ei*-vormen, b. v. bij *meining*, *vleis*, *teiken*; bij de twee laatste met differentiering van betekenis.

De kwaliteit van de *é* uit *ai* verschilde in 't mnl. (vla.) van die der door rekking ontstane *ē*, daar ze zelden op elkaar rijmen; zo mijdt b.v. Maerlant in 't algemeen dergelijke rijmverbindingen. Daarmee stemt overeen, dat in de goede oude, vooral vla. hand-

schriften (berijmd en onberijmd) de beide klanken vrij regelmatig in de spelling onderscheiden worden. Dit spellingverschil tussen de zgn. scherplange *e* uit *ai* (geschr. *ee*) en de zgn. zachtlange *e* (geschr. *e*) is in de tegenwoordige oude spelling nog bewaard, hoewel het algemeen beschaafd geen onderscheid in klank meer kent. In 't holl. waren de klanken over 't algemeen reeds ten tijde van de Twe-spraak samengevallen; daarentegen is in verschillende andere dialekten (en ook in een deel van de zuidholl. dialekten) het verschil nog altijd bewaard.

Opm. 1. Ogm. *aij* = got. *addj* wordt steeds nld. *ei*, b.v. *ei* = krimgot. *ada* (got. **addj-*), *blei*, *klei*, *wei*.

Opm. 2. Zie voor *ēw*: § 41.

Opm. 3. De spelling van *begeeren* is niet in overeenstemming met de oorsprong van de *ē* (*ē* uit *ǣ*: vgl. got. *-gairns*).

Met de *ei* is de uit oude *ī* ontstane diphthong (geschr. *ij*) samengevallen (§ 52). Ook is ermee samengevallen de *ei*, die in verschillende (o. a. in de Fries getinte) dialekten uit inlautend *ǣge* (via **ǣje*) < *ǣgi* (dit meest door umlaut uit *ǣgi*) ontstaan was; b. v. *lei*, *zei*: *legde*, *zegde*; *meid*, *meisje*: *maagd* (bet. diff.); *heining*: *haag*, *brein*: oostmnl. *bregen* (naast *bragen*, dat nog in 't noordoostel. nld. voorkomt); *peil*: *pegel*; *dweil*: met gramm. wchsel mnl. *dwale* (bij *dwaen*, got. *þwahan*); *ijzen*, *ijselik*: got. *agis* 'vrees'; *Reinaert*; suffix *-ei*: *-egge* (met geminatie door *j*); vermoedelijk ook *keilen*: *kegel*; — *teil*: *tegel* (§ 6); *zeil*: hgd. *Segel*; *steil*: *stijgen* (ablaut!) Ook viel er mee samen de *ei*, die vóór *n* + dentaal uit *ǣ* ontstaan was, welke *ǣ* weer door umlaut uit *ǣ* kon voortgekomen zijn, b. v. *einde* (: *endeldarm*, vgl. got. *andeis*), *heinde* (: *hand*), en de leenwoorden: *peinzen* (uit lat. *pēnsāre*), *veinzen* (uit rom. **fenž-* uit lt. *fingēre*).

Opm. 4. *Ijzen*, *ijselik* vertonen een afwijkende spelling, waarbij men eerder aan invloed van 't synonieme *afgrijzen*, *afgrijselik* dan aan volksetymologies verband met *ijs* te denken heeft.

Behalve als *é* en als *ei* verschijnt de ogm. *ai* nog op andere wijze in bepaalde woorden, waar een bijzondere verklaring dus vereist is:

a. *á*: ndl. *ave-gaar*: mnl. *nave-geer*, ndl. *geer*, *el-ger*; *klaver*: brab. *kléver*; *schap-raai* (uit *-ráde*): *be-reiden*; *taling*: Kil. *teelingh*; *aterling* (oudtijds = 'bastaard') en mnl. *atter*: *etter*; *ladder*: *leer* (uit *leder*); ook *vracht*, indien dit uit **fra-aixti-* (bij *eigen*) ontstaan is. Voorts *Gaasterland*: *geest(grond)*. Daar de ogm. *ai* in 't ofri. *ā* (> nfri. *ea*; daarnaast ofri. *ē* > nfri. *ie*) is geworden, heeft men hier met oude fri. leenwoorden te doen. Zie voor de verkorting in *atter*, *ladder*, *vracht* § 39, resp. § 29.

b. als *ó*: ndl. *moot*: got. *maitan* 'snijden', (*flik*)*flooien*: *vleien*, en misschien *toon*: *teen*. In een omvangrijk deel van 't ndl. taalgebied ging de owgm. *ā* in *ó* over. Indien een woord met ofri. *ā* uit ogm. *ai* in zo'n dialect werd overgenomen, kon het de overgang van *ā* tot *ó* meemaken. Bovengenoemde woorden zijn dan uit deze dialecten in 't Alg. Beschaafd ingedrongen.

c. als *ie* vooral in holl. dialecten, reeds in de middeleeuwen, b.v. mnl. *bien*, *allien*, *stien*, *tieken*; evenzo in de 17de eeuw in 't Amsterdams en nog in 't za. In verband met het feit, dat de ofri. *ē* < ogm. *ai* in 't nfri. *ie* is geworden, beschouwt men deze vormen gewoonlijk als fries. Het verdient echter de voorkeur aan een spontane holl. ontwikkeling te denken, daar ook woorden met ofri. *ā* < ogm. *ai* dezelfde eigenaardigheid vertonen (b.v. *tien*, *wiek* = fri. *tean*, *weak*) en daar de vormen ver naar 't zuiden voorkomen (b.v. in de middeleeuwen bij Willem v. Hildegasberch); vgl. ook *knielsvat* (Warenar). Op dezelfde wijze zijn andere *ie*'s te verklaren (§ 30 opm., 34, 50 opm. 2).

d. als *ui* na *w* als gevolg van dialektiese ontwikkeling: *wuiven*: mnl. *weiven*, *wuisteren*: *weisteren* (Kil. *weysteren*).

56. De ontwikkeling van de *au* loopt grotendeels parallel met die van de *ai*, met dit verschil dat het ndl. hier overal de monophthong (*ō*) heeft. Het ndl. staat dus aan de kant van het saks. en het fri. tegenover het hgd., dat de diphthong heeft behalve vóór *h*

of dentaal. De overgang heeft reeds plaats in de owgm. periode; onder invloed van het tweede element rondt zich de \ddot{a} tot δ en daarna wordt het u -element geabsorbeerd door die δ , welke dan meteen gerekt wordt. Voorbeelden zijn overbodig; vgl. ook § 11.

In tegenstelling tot de $\acute{e} : \bar{e}$ schijnt reeds in 't mnl. (vla.) het verschil tussen \acute{o} uit au en \bar{o} uit δ, \ddot{u} verdwenen te zijn, tenminste bij de meeste dichters rijmen zulke woorden op elkaar; daarentegen is in het holl. ten tijde van Spieghel blijkens de Twee-spraak het onderscheid nog bewaard; tans niet meer in het alg. besch., maar nog wel in sommige dialekten. De oude spelling berust nog op dit vroegere klankverschil.

Opm. 1. In woorden als *dauw, houwen, schouwen* ligt ogm. $\ddot{a}uw$ ten grondslag; vgl. b.v. met *schouwen* got. *skuggwa* 'spiegel' (ablaut!) Met deze *ouw* vielen de volgens § 41 ontstane *ouw*'s samen.

Opm. 2. Een fri. \acute{a} uit ogm. au in *baken, baak* (§ 74 Opm.) < ogm. $*baukan-$; daarnaast stond ogm. $*baukin-$, mnl. *bókijn, bōken*, waaruit met fri. umlaut de dialektiese noordholl. vorm *bēken* '(voorjaars)vuur' ontstond. Wellicht ook (*lichte*)*laaie*: vgl. hgd. *Lohe* (gramm. wechsel). Vgl. ook *Kaag*: *Koog*; $-ga$: $-go$ (§ 41 Opm. 1.)

57. De ogm. *eu* (§ 12) had zich reeds in 't oudste owgm. gesplitst in a) *iu* vóór i, j, u van de volgende syllabe (hgd. *eu*); b) $eo > io$ in alle andere gevallen (hgd. *ie*). In het ndl. bleef in de meeste, vooral in de noordelijke (holl.) dialekten het onderscheid bewaard: $iu >$ mnl. \hat{u} (het eerste element werd gerond en daarna met het tweede gekontraheerd; nu tot diphthong geworden volgens § 54); $io > *i\ddot{e} > *i\ddot{o} >$ mnl. \bar{i} (monophthong, geschr. *ie*: vgl. § 51.) Terwijl dus aan de ogm. *eu* in de meeste dialekten van het mnl. twee monophthongen beantwoordden, die zich alleen door de al-of-niet-ronding van de lippen onderscheidden, won in 't West-Vlaams het de ongeronde klank, m. a. w. daar vindt men uitsluitend \bar{i} (gesch. *ie*) (vóór r ook in 't zeeuws en strand-zuidhollands). Verschillende van zulke vla. vormen zijn in onze taal ingedrongen, vgl. *dier-baar*: *duur*; *Diets, diets*: *Duits, beduiden*; *lieden, jullie*:

luiden, jelui; *kieken: kuiken*; *vier: vuur*; mnl. *ghehiere: gehuer*,
ndl. *on-guur*; *stieren: sturen*; mnl. vla. *dievel: duvel*.

Opm. 1. Niet hierbij 't adj. *kies: kuis*, daar *kies* bij *kiezen* behoort, *kuis* daarentegen een ogm. *sk* heeft.

Indien in verwante vormen *i* en \hat{u} (deze vóór oude *i, j, u*) voorkwamen, dan kon door analogie het verschil verdwijnen. Zo vindt men bij de st. w.w. van de 2de klasse (tiepe *bieden*), waar 't praes. sg. op *-u, -is, -it* uitging, geen sporen meer van een \hat{u} in deze vormen. Anders te verklaren zijn de w.w. van deze klasse met mnl. \hat{u} , nndl. *ui: luiken, duiken, druipen, buigen, sluiten, kruipen, schuiven, sluipen, spruiten, stuiven, zuigen, zuipen*; beide vormen in *ruiken: rieken*; ouder *bughen: bieghen, crupen: crieppen, stuven: stieven*. Ten dele zijn deze *ui*-vormen, tenminste indien geen *ie*-vormen daarnaast voorkomen, uit een ogm. \hat{u} te verklaren; vgl. hgd. *saufen, saugen* (tegenover *biegen* enz.), got. *lúkan* en zie § 14; ten dele zijn ze opgekomen door analogiewerking.

De ontwikkelingsgang *eo > io > ie > i* maakte ook de klinker van 't praet. van de reduplicerende w.w. met ogm. stamvokaal *au* en \bar{o} (got. *hlaupan, hvōpan*) mee: *liep, riep* enz.

Opm. 2. Vóór *r* + dentaal werd *i* tot *é*, b.v. *deerne* (mnl. *deerne* en *dierne*), bij *die-nen*, got. *þius* 'dienaar' (*dee-moed* is ontleend aan 't hgd. ndd. *De-mut*); *veertien* en *veertig: vier*. Een saks. \bar{e} in *neet* 'klinknagel' naast *niet*.

Opm. 3. *Tijgen* 'trekken' (got. *tiuhan*) is ontstaan, doordat het samengevallen is met *tiën* 'beschuldigen': § 24.

Konsonanten.

58. De ogm. χ/h : zie § 20.

In 't owgm. begon het verdwijnen van de anl. *h* vóór *l, r, n*; in 't jongere ownfrk. is dit proses voltooid, b.v. *luid, ring, nek*. Tengevolge daarvan ontstonden homoniemen als *lid* (1. deksel, uit **hlid*; 2. got. *lipus*), *rijm* (1. ijzel, uit **hrīm*, 2. = fra. *rime*), *rusten* (1. hgd. *rüsten*, uit **hrustjan*, 2. vgl. got. *rasta* 'mijl').

Opm. 1. *hw*: § 40.

De χ (geschr. *ch* of *g*) bleef in de auslaut en vóór *t*, waarschijnlijk ook in de geminatie, b.v. *zag*, *sloeg*, *hoog*, *nog* en *noch*; *nacht*, *acht*, *dochter*; *lachen* (got. *hlahjan*). Echter drongen soms uit verbogen vormen, waar de *h* tussen vokalen uitviel, alsmede uit de sandhi vóór woorden die met vokaal begonnen, vormen zonder χ in de auslaut in, b.v. *ree*, *vto*, *dij*; *schoe*, zelden nog mnl. *scoech* (vgl. got. *skōhs*; zie voor *schoen* § 74 opm. 1); mnl. *ho*, *ru* (als adverbiale vormen klankwettig) naast *hooch*, *ruuch*. In *door* (ablautend met got. *þairh*) en mnl. *no* (naast *noch*) werkten de doorlopende rede en de zwakke klemtoon (bij *door* ook de invloed van samenstellingen) samen tot verlies van de χ .

Opm. 2. Vormen als *hoge*, *ruige* ontstonden naar 't voorbeeld van *heilige* bij *heilig* (germ. * χ *ailaga-* enz.) Uit 't hgd. *kachel*, *huichelen*, *pochen*; *kuchen* is een onomatopoeïese vorming. Zie voor *ruw* § 41 opm. 2.

De verbinding *hs* werd geassimileerd tot *s(s)*, in tegenstelling tot 't fri., saks., hgd. en eng., waar de *hs* tot *ks* werd (hgd. spelling *chs*), b.v. *was*, *vlas*, *zes*, *vos*, *wassen*, *das*, *los* (znw.), *wissel*, *as*, *os*. *Sassen* (*Sassenheim*) is de frankiese, *Saksen* de saksiese vorm; *Texel* heeft fri. schrijfwijze; *Brussel* (fr. *Bruxelles*) = hgd. *Bruchsal* (in Baden). Ontleend aan 't hgd. *taks* (: *das*), *buks* (hgd. *Büchse*: ndl. *bus*), *heks*; aan 't eng. *boksen* en waarschijnlijk *okshoofd* (eng. *hogshead*); aan 't fra. *taks* 'maatstaf'; aan 't lt. *tekst*. Zie voor *dijssendach* § 29 Opm. 1.

59. De ogm. *sk* (§ 20) ging door gedeeltelijke assimilatie over in *sch*, welke *sch*, behalve in 't begin van syllaben met hoofd- of bijtoon (b.v. *schalk*, *scheppen*; *boodschap*), tot *s* geassimileerd werd (b.v. *vis*, *mens*). In 't mnl. is de gewone schrijfwijze nog *sc*, *sch*, vrij zelden *s*. In Noord-Holland handhaafde zich *sk*, wat in de spelling *sk* in laat-mnl. holl. handschriften tot uiting komt. In de tegenwoordige taal is in de verbinding *schr* de χ veelal aan de volgende uvulare *r* geassimileerd, dus b.v. *srijven*, *srikken* (geschr. *sch*).

Naar analogie van *loos-loze* (got. *laus*), *boos-boze* e.dgl. ontstond bij *broos* (*s* uit *sk*) *broze*. Evenzo: *vlezen*, *vlezig* bij *vlees* (hgd.

Fleisch), *mazen* bij *maas* (vgl. hgd. *Masche*), *liezen* bij *lies*; naar 't voorbeeld van *pezen*, *kazen*, *vliezen* enz. In de uitdrukking: (*de begeerlikheden des*) *vleses* kan de oorspronkelijke vorm bewaard zijn; maar ook kan het een jongere, onder invloed van *vlees* gemaakte vorm zijn.

60. Ogm. *ft* (§ 20) > ownfrk. *cht*; vgl. b.v. *lucht*, *kracht*, *schacht*, *hechten*, *stichten*, *gehucht* met de hgd. vormen; of b.v. *kocht*: *kopen*, *verknocht*: *knopen*, *be-*, *ge-rucht*: *roepen*, *gracht*: *graven*. Soms in analogies de *ft* hersteld, b.v. *helft*: *half*, *vijftig*: *vijf*, *ziften*: *zeef*, *gift*: *geven*, *schrift*: mnl. *scriven*, *drift*: mnl. *driven*; in 't mnl. komen nog vormen als *helcht*, *vichtich* enz. voor. De overgang had natuurlijk niet bij jongere contractie plaats, b.v. *heeft* uit *hevet*, *hoofd* uit *hovet* enz.

De overgang van *ft* tot *cht* begint op frankies (ndfrk. en mfrk.) gebied reeds in de 10de eeuw en breidt zich dan in oostelijke en noordelijke richting uit, tegelijk in kracht afnemend. In het fri. bleef de *ft* bewaard. Holland behoorde oorspronkelijk, althans grotendeels, tot het *ft*-gebied (b.v. *craft*, *graft* bij Dirc van Delf); tot diep in de 17de eeuw handhaafde zich daar de *ft* tot in Delfland; vgl. ook bij Vondel *graft*, *kraftigh*. In het Zaans zijn nog verschillende woorden met *ft* in gebruik, b.v. *after*, *zaft*, *kroft*.

Een fri. holl. *ft* hebben *heft* (znw., naast *hecht*, bij *heffen*), *bruiloft* (: *lopen*), *schiften* (eng. *to shift*), *wuft* (: *wuiven*), *deftig* (vgl. got. *ga-daban* 'passen'; zoo ook *ondieft*: § 34), *schoft* (van een dier) (: dial. brab. *schocht*), *kluft* (: *klieven*; naast *klucht* met differentiëring van betekenis). Vgl. ook afrik. *saf* (: *sag*, met differentiëring van betekenis). Uit het hgd. *heftig*, *stift*, *-haftig* (naast ndl. *-achtig*, vgl. got. *-hafts*); uit het eng. *lift*.

61. De *g/γ* (§ 21 en 23). Het mnl. kende vermoedelijk nog in de geminatie en na *n* de *g*; daarop wijst de spelling *cggh* (naast *ggh*) en de verscherping in de auslout tot *k*, b.v. *licghen*, *secghen*; *vinc*, *dinc*. Later kreeg in de geminatie de *γ* de overhand, terwijl *ng* geassimileerd werd tot *n*; voor resten van de *k* uit *g* zie § 36. Voor de uitval van *γ* in *eye* zie § 55.

Opm. 1. Een rest van de in de auslout stemloos geworden explosief in *sec*, de imperatief van *zeggen*, dat als interjectie in de 17de eeuw nog voorkomt (*sick* Bredero), zelfs tot op onze tijd in de Amsterdamse volkstaal. Met de imperatief *sec* viel samen *sec* (*zec*) = *zeg ik*, dat in 't zuidnederl. nog zeer gebruikelijk is en vermoedelijk ook in afrik. *voertsek* bewaard is. Vgl. verder de plantnaam *sek* (Zeeland [Kil.], nog in Holland), naast alg. ndl. *zegge*.

Opm. 2. Het verschil tussen mnl. *g* en *gh* (de laatste schrijfwijze in de regel vóór *e*, *i*) is vermoedelijk alleen van orthografiese aard.

Opm. 3. Soms is de ndl. anl. *γ* uit *j* ontstaan, doordat *j* in 't ownfrk. vóór betoonde palatale vokaal tot *γ* werd, b.v. *gij* (got. *jus*), *gene* (hgd. *jener*; vgl. got. *jains*; vgl. ook *ginds*, *ginder*), mnl. *ghien* (naast *biecht* uit **bijjχt*-), vermoedelijk ook *gisten*.

III. Overzicht.

De besproken ndl. vokalen met hoofdtoon en konsonanten, en hun klankwettige oorsprong.

62. Vokalen en diphthongen.

ǣ = 1. ogm. *ǣ* < idg. *ǣ*, *ǝ*, *ǝ* (1); 2. verkort uit *ā*, vooral vóór *cht* (29), ook uit fri. *ā* (55 a); 3. i.p.v. *ǣ* (*ǣ*) vóór *r* + dent. (44, 45).

ā = 1. ogm. *ā* < idg. *ē* (5); 2. ogm. *ā* (*āh* < *ǣnχ*) (4); 3. ogm. *ǣ* in open syllabe (28); 4. i.p.v. *ǣ* of *ǣ* vóór *r* + dent. (44); 5. dial. *ā* (44 opm. 5, 55 a, 56 opm. 2); 6. *ǣhǣ* (1, 30 opm.).

ǣ = 1. ogm. *ǣ*, *ǣ* (48) < idg. *ǣ*, *ǣ* (2); 2. ogm. *ǣ*: umlaut (32); 3. *ǣr* + kons. uit *ǣr* + kons. (44, 45); 4. i. p. v. *ǣ* vóór *r* + gutt. of lab. (44); 5. dial. uit ogm. *ǣ* (33 opm. 1).

ē = 1. ogm. *ai* (55) < idg. *ai*, *oi* (10); 2. ogm. *ǣ* en *ǣ* in open syllaben (28), ook bij umlaut uit *ǣ* (32); 3. i. p. v. *ǣ* vóór *r* + dent. (44); 4. i. p. v. *ē* vóór *r* + dent. (57 opm. 2); 5. i.p.v. *ō* (33 opm. 3); 6. dial. *ē* (30 opm., 34, 56 opm. 2); 7. *ǣhǣ* (30).

ie (geschr. *i*) = 1. ogm. *ǣ*, *ǣ* (48, 32 opm. 2) < idg. *ǣ*, *ǣ* (2); 2. door verkorting, vooral vóór *cht* (29); 3. dial. uit ogm. *ǣ* (33 opm. 1).

- \bar{i} (geschr. *ie*) = 1. ogm. \bar{e}^2 (6, 51); 2. oergerm. *eu* (57) < idg. *eu* (12); 3. $\bar{i}r$ uit ogm. $\bar{i}r$ (52); 4. < $\check{e}h\check{a}$, $\check{e}h\check{o}$ (30); 5. dial. \bar{i} (29 opm. 1, 30 opm., 34, 50, 52, 55 c); 6. zelden uit ogm. *aiw* (41 opm. 1).
- δ (δ en δ) = 1. ogm. \check{u} , \check{o} (49) < idg. \check{u} of 't sonant. element van \check{b} , \check{r} , \check{m} , \check{n} (3); 2. door verkorting, vooral vóór *cht* (29); 3. dial. uit \check{a} (29 opm. 2); 4. dial. onder invloed van de omgeving uit \check{a} , \check{e} , \check{i} (40, 45 opm. 1).
- \bar{o} = 1. ogm. *au* (56) < idg. *au*, *ou* (11); 2. ogm. \check{o} en \check{u} in open syllabe (28, 33); 3. < $\check{a}o$ < $\check{a}w$ (41); 4. i.p.v. \check{o} vóór *r* + dent. (44); 5. dial. i.p.v. \bar{a} uit \check{a} vóór *r* + dent. (44 opm. 3); 6. dial. \bar{o} i. p. v. *oe* (53 opm.); 7. dial. i. p. v. fri. \bar{a} uit ogm. *ai* (55 b).
- $\delta\ddot{u}$ (geschr. *u*) = 1. ogm. \check{u} (33, 44, 49) < idg. \check{u} of 't sonant. element van de \check{b} , \check{r} , \check{m} , \check{n} (3); 2. door verkorting, vooral vóór *cht* (29); 3. uit *wi*, *wě* (40); 4. i.p.v. \check{e} , \check{i} (40, 47, 48).
- δ (geschr. *eu*) = 1. ogm. \check{u} (33); 2. door *o*-umlaut uit \bar{e} (28 opm. 2); 3. door dialektiese umlaut (34).
- \bar{u} (geschr. *oe*) = 1. ogm. \bar{o} < idg. \bar{a} , \bar{o} (8, 53); 2. dial. i. p. v. *ui*, \ddot{u} (54); 3. dial. i. p. v. \bar{a} uit \check{a} voor *r* + dent. (44 opm. 3); 4. dial. i. p. v. *ouwo* (47).
- \ddot{u} (geschr. *u*) = 1. oergerm. \bar{u} of *eu* voor *r* (54, 57); 2. dial. \ddot{u} (54 opm. 2).
uw = owgm. \bar{i} voor *w*, \bar{u} voor vokaal, ogm. *ıww* (41).
- ei* (ook geschr. *ij*) = 1. ogm. *ai* (55) < idg. *ai*, *oi* (10); 2. ogm. \bar{i} < idg. \bar{i} , *ei* (7, 52); 3. < \check{i} + nas. voor *f* (χ) (29); 4. < $\check{e}gi$ ($\check{a}gi$) (55); 5. < \check{e} (\check{a}) vóór *n* + dent. (55); 6. dial. *ei* (30 opm., 52 opm. 1).
- $\delta\ddot{u}/\bar{o}i$ (geschr. *ui*) (54) = 1. ogm. \bar{u} < idg. \bar{u} (9); 2. oergerm. *eu* (57) < idg. *eu* (12); 3. dial. (29 opm. 1, 55 d). De *ui*² (54).
- ou* = 1. *oud*, *out* < *ald*, *alt*; *old*, *olt* (47); 2. < \bar{u} (54).
ouw (ook geschr. *auw*) = 1. *oud*- (30); 2. owgm. \check{a} vóór *w*, \bar{a} voor *w*, \bar{i} voor *w*, \bar{u} voor vok., ogm. *ıww* (41); 3. ogm. $\check{a}ww$ (56).
- aai* = 1. ogm. \bar{a} voor *j*- (50); 2. $\bar{a}d$ - (30).

ooi = 1. ogm. *au* voor *j-* (41); 2. *ōd-* (30).
oei = 1. ogm. *ō* voor *j-* (53); 2. *oed-* (30).
eeuw = owgm. *ē* of *ě* voor *w* (41).

63. Konsonanten.

Verscherping van de stemhebbende kons. in de auslaut enz. (36).

p = 1. ogm. *p* < idg. *b* (22); 2. ogm. *p* < idg. *p* (*sp*) (20);
 3. ogm. *pp* < *bn* (22 opm.)
t = 1. ogm. *t* < idg. *d* (22); 2. ogm. *t* < idg. *t* (*st, pt, kt*) (20);
 3. ogm. *tt* < *dn* (22 opm.); 4. fri. *t(t)* (37 opm. 2).
k = 1. ogm. *k, kv* < idg. *g, gv* (22); 2. ogm. *kk* < *gn* (22 opm.)
f = 1. ogm. *f* < idg. *p* (20); 2. < ogm. *w* (42 opm.)
s = 1. ogm. *s* < idg. *s* (20, 37); 2. ogm. *sk* < idg. *sk* (20, 59);
 3. ogm. *s* < idg. *tt* (20); 4. ogm. *hs* (58); 5. owgm. *šp* (37
 opm. 2); 6. *sr* < ndl. *schr* (59).
χ (geschr. *ch*) = 1. ogm. *χ* < idg. *k* (20, 58); 2. ogm. *χ^v* <
 idg. *kv* (20); 3. *cht* < *ft* (60).
b = 1. ogm. *b* < idg. *bh* (21), *p* (23).
d = 1. ogm. *d* (37) < idg. *dh* (21), *t* (23); 2. ogm. *p* (37) < idg.
t (20); 3. als overgangsklank (43); 4. analogies (30).
v = 1. ogm. *b* < idg. *bh* (21), *p* (23); 2. ogm. *f* (37) < idg. *p*
 (20); 3. uit *w* voor *r* (40) en anders (42 opm.).
z = ogm. *s* (37) < idg. *s* (23).
γ (geschr. *g*), deels uit *g* (61) = 1. ogm. *γ* < idg. *gh* (21),
k (23); 2. ogm. *γ^v* < idg. *gvh* (21), *kv* (23); 3. uit *j* (61 opm. 3).
w = 1. idg. *w* (18); 2. ogm. *χ^v* < idg. *kv* (20, 40); 3. ogm. *γ^v*
 < idg. *gvh* (21), *kv* (23).
m: behalve uit ogm. (idg.) *m* ook uit ogm. *mb* (39).
n: de *nn* uit *nw* (39).
ŋ: behalve uit ogm. (idg.) *ŋ* ook uit *ng* (61).
l: 1. metathesis (47); 2. < *ln, zl, dl* (39).
r: 1. metathesis (45, 46); 2. ogm. *z* < idg. *s* (23).
h < ogm. *χ* < idg. *k* (20).
j, w: behalve uit ogm. (idg.) *j, w* ook als overgangsklank (30).

DERDE HOOFDSTUK.
**HET AKSENT EN DE KLANKEN VAN DE SYLLABEN
ZONDER HOOFDTON.**

I. Het aksent.

64. Het aksent bestaat uit drie elementen : sterkte, hoogte en duur. Anders gezegd : a. het *expiratories* (dynamies, intensiteits-) aksent, dat berust op de sterkte van artikulatie ; b. het *muziekaal* (chromaties, tonies) aksent, dat berust op de toonhoogte ; c. het *temporeel* (quantiteits-) aksent, dat berust op de tijdsduur. De drie elementen kunnen in verschillende vermenging voorkomen ; in de regel overheerst één van de drie, terwijl van de beide andere min of meer duidelijke sporen aanwezig zijn. In 't ndl. woordaksent b.v. overheerst de sterkte van artikulatie, terwijl toonhoogte en quantiteit op de achtergrond treden. „Klemtoon” is een juiste naam, daar „de toon” in onze taal meest met „de klem” gepaard gaat.

Het doel van 't aksent is, dat te doen uitkomen waar de spreker het meeste gewicht aan hecht ; betreft het de verhouding van de ene syllabe tot de andere, dan spreekt men van woordaksent ; betreft het de verschillende woorden of woordgroepen in éénzelfde zin, dan heeft men te doen met 't zinsaksent. Woord- en zinsaksent verschillen soms principiëel ; terwijl b.v. in 't ndl. bij 't eerste het muziekaal aksent een zeer geringe rol speelt, treedt het bij 't tweede — naast het *expiratories* aksent — meer op de voorgrond. Het zinsaksent kan op het woordaksent invloed uitoefenen, b.v. door een op zich zelf zwak betoonde syllabe meer nadruk te geven ; b.v. *geen vérkoop, maar ínkoop* (k o n t r a s t a k s e n t).

Het aksent is een van de belangrijkste bestanddelen van de taal, maar voor vroegere perioden onttrekt zich zeer veel daarvan aan onze waarneming, daar men er in 't schrift bijna geen uitdrukking

aan gaf (en geeft). Men is dus op indirecte gegevens aangewezen. In de eerste plaats klankwijzigingen : indien b.v. naast elkaar voorkomen *jonkvrouw* en *juffer*, dan wijst dit erop, dat van deze samenstelling eens twee vormen bestaan hebben: *jōnkvrouw* en *jónkvrouw*. Dan de verzen, vooral van belang voor de perioden van de vaste metra. Eindelijk, voorzover men daarin ook voor de oudere taal vertrouwen heeft, de leer van de „Sprachmelodie” en de rompsanden: de laatste uitgave van Streitberg's Gotisches Elementarbuch geeft daar voorbeelden van. Slechts zelden vindt men in oude handschriften aksenttekens (zo in 't ohd. vooral Otfrid); voor latere tijd komen daar nog de gegevens bij, in oude grammatika's vervat.

In het idg. vertoont de quantitatieve ablaut vermoedelijk de nawerking van het expiratories aksent, de kwalitatieve misschien de invloed van het muziekaal aksent (§ 17). Men mag aannemen, dat er reeds in de idg. grondtaal verschuivingen in de aard van de aksentuering hebben plaats gegrepen, zodat niet steeds hetzelfde aksent overheerste. Maar op grond van wat men in verschillende idg. talen (vooral in 't skr. en 't gr.) waarneemt, veronderstelt men, dat in de jongste tijd van de idg. grondtaal het muziekaal aksent overwoog. Dit in tegenstelling tot het germ., waar het expiratories aksent de overhand kreeg; sommige geleerden menen echter, dat de wet van Verner nog een gevolg is van het oorspronkelijke muziekale aksent (§ 23 Opm. 1).

65. Het expiratories woordaksent was in 't idg. vrij; d. w. z. de hoofdtoon rustte afwisselend op de wortelsyllabe, de suffixen en de uitgangen, zoals duidelijk blijkt uit de ablaut (§ 13 v.v.). In 't oudste germ. was dit ook nog het geval, maar al spoedig, nog in gemeengerm. tijd, werd de klemtoon naar voren getrokken, doordat men bij de aanvang van 't woord over de meeste kracht beschikt: de dynamiese aksentuatie won het van de rhythmiese. Daar nu in de regel de stamsyllabe de eerste was, kreeg deze gewoonlijk de hoofdtoon; m. a. w. de dynamiese aksentuatie werd in hoofdzaak een logiese. De klemverschuiving, die bij het begin van onze jaartelling reeds voltrokken was, volgde op de klank-

verschuiving. Behalve in 't germ., had dit terugtrekken van 't aksent op de eerste syllabe ook plaats in 't oud-lt. en 't oud-iers; daar germ., ital. en kelt. ook overigens in verschillende opzichten nader met elkaar overeenkomen, nemen sommigen aan, dat de kiem van deze nieuwvorming gemeenschappelijk is.

Opm. 1. In het latere lat. is het aksent weer versprongen. Maar vormen als *amicitia: inimicitia, factus: perfectus* schijnen door hun vokalisme op de oorspronkelijke toestand te wijzen.

Toen de klemverschuiving plaats had, had men in 't ogm. nog geen samengestelde w.w.; vandaar dat deze in tegenstelling tot de nomiale composita de klemtoon op het tweede lid hebben; b.v. got. *andbeitan: ándabeit, aflētan: áflēt*, ndl. *verzorgen: vóorzorg, weerstaán: wéerstand, bestaán: bij'stand, doorzién: doórzicht*. Dit geldt natuurlijk niet voor jongere denominatieven (b.v. *ántwoorden*), evenmin voor jongere samenstellingen (de scheidbaar samengestelde w.w., b.v. *doórzien*), en omgekeerd evenmin voor substantieven, die van w.w. zijn afgeleid (b.v. *begéerte*).

Opm. 2. H a m m e r i c h neemt aan, dat zowel nominale als verbale composita oorspronkelijk de klemtoon op de wortel-syllabe hadden en dat eerst door een reeks van analogiese verschuivingen het verschil tussen beide groepen ontstaan is.

De klemverschuiving is voor de ontwikkeling van het germ. van groot gewicht, vooral door de indirecte werking. Immers zodoende kregen de uitgangen een zwak aksent, en wanneer deze nu hun funksie verloren of ook wanneer de funksie gemakkelijk door andere delen of door omschrijvende woordjes kon worden overgenomen, verdwenen ze of sleten ze af (de zgn. *a u s l a u t s w e t t e n*), een proces dat nog steeds voortduurt (denk aan het „inslikken” van de slotklanken). Zodoende werden vooral het Engels, maar ook het Nederlands min of meer flexieloze talen, die geheel van het idg. tiepe afweken. Vgl. b.v. idg. **p̥l̥-no-s* met got. *fulls*, eng. *full*, ndl. *vol*; idg. **p̥l̥-n-jo-no-m* met got. *fulljan*, eng. *(to)fill*, ndl. *vulle(n)*. Op andere indirecte gevolgen van de klemverschuiving is vroeger gewezen: de rekking van de vokalen (§ 28) en de umlaut (§ 35); vgl. ook de geminatie (§ 39).

66. In het ndl. is, in 't algemeen gesproken, het ogm. woord-aksent bewaard gebleven, maar er hebben zich toch een reeks van verschuivingen ontwikkeld, die deels door rhythmiese factoren beheerst werden, deels van analogiese aard waren. Zo trokken verschillende suffixen (*-ig, -lik, -baar, -loos, -zaam*) het aksent op de onmiddellik voorafgaande syllabe, b.v. *misdadig, hartstóchtlik, omkoópbaar, voorbéeldloos, arbéidzaam*. Het uitgangspunt voor deze verschuiving vormden de samenstellende afleidingen op *-ig*. Indien b.v. van *hard* en *hand* door middel van *-ig* een nieuw woord gevormd werd, stieten twee hoofdaksenten samen: *hårdhándig*, en nu ontstond de tendez om het tweede hoofdaksent, dat door het bijaksent van de derde syllabe beschermd werd, de zege te laten: *hàrdhándig*. Daar kwam bij, dat er al talrijke tweesyllabige bvnw. waren, waardoor men gewoon werd aan een onmiddellik aan 't suffix voorafgaande aksentuering, b.v. *vrúchtbaar, héilzaam* enz. Zo, onder invloed enerzijds van de vele woorden als *hårdhándig*, anderzijds van *héilzaam* enz., werd de klemverschuiving bij deze bvnw. algemeen: *éenvoudig* werd *eenvoudig* enz.

Opm. 1. De verspringing van klemtoon had niet plaats, indien de aan 't suffix voorafgaande slot-syllabe van 't grondwoord een *ɹ* bevatte; afwijkend *ordéntelik* (§ 114b).

Ook bij de tot bvnw. geworden tegenwoordige deelwoorden — en onder invloed daarvan ook bij sommige verleden deelwoorden — heeft dezelfde verschuiving meermalen plaats gehad, b.v. *aanhoudend, uitmúntend, uitstékend*. Waarschijnlijk bewaart hier het jongere adjektief de oudere aksentuatie. Immers, 't participium praesens had in 't ogm. een zware uitgang; zo werd dus volgens de bovengenoemde tendenz **ána-háldàndi* tot **àna-háldàndi*, ndl. *aanhóudend*. Maar in 't participium verdween deze aksentuatie onder invloed van de andere werkwoordsvormen, terwijl hij bleef in 't geïsoleerde adjektief. Is deze opvatting juist, dan moet de verschuiving al in de vóór-mnl. periode vallen.

Een ander voorbeeld van eigenaardige aksentuatie biedt het prefix *on-*. Het heeft in onze taal vóór znw. de klemtoon, is daarentegen vóór bvnw. (en bijwoorden) zwakbetoond, b.v. *óndiepte*:

ondiep, ónvrede: ontevréden. Dit verschijnsel vindt z'n oorsprong in 't owgm., waar een zwakbetoond *un-* reeds voorkomt in verbaaladjektieven, in aansluiting aan de zwakbetoonde verbale prefixen (§ 65). Daar de verbaaladjektieven en de participia met *on-* de talrijkste categorie gingen vormen, sloeg dan de zwakke toon van *on-* analogies op de andere bvnw. over, temeer daar in verbindingen als *onge-, onbe-* de neiging bestond de volle toon op de derde syllabe te leggen. Zo ontstond in onze taal de scherpe tegenstelling tussen substantieven en adjektieven, anders dan in 't Duits, waar de emfatische toon in tal van gevallen vast werd (*únecht, únlieb, únfreundlich, únerfreulich* enz.)

Op deze wijze hebben dus grote groepen van bvnw. in 't ndl. 't aksent naar achteren geschoven, en onder invloed daarvan hebben weer andere adjektieven (b.v. *oprecht, vierkant*), 't zij overal, 't zij in bepaalde streken dezelfde verschuiving ondergaan.

Opm. 2. Zie ook § 114 a (*-loos*), § 120 III b (*-achtig*), § 122 a (*-in*).

67. In samenstellingen (samenkoppelingen) is de klemtoon vast (vgl. § 112). Van groot gewicht is daarbij het finale eenheidsaksent, dat in tal van woorden de plaats innam van het initiale waardeaksent; b.v. *burgemeester, hogeschool, platteland*. Het duidelijkst komt dit uit in namen van plaatsen en straten, die immers hoe langer hoe meer hun betekenis zijn gaan verliezen en tot formule zijn geworden, b.v. *Blokzijl, Genemuiden; Heregrácht, Muiderpoort*. Dit finale eenheidsaksent is in oorsprong eigenlijk een zinsaksent; het ontstaan moet gezocht worden in 't finaal aksent van bijeenbehorende woordgroepen; de aldus ontstane categorie heeft zich dan analogies uitgebreid.

Voor de aan vreemde talen ontleende woorden geldt als regel, dat zij hun oorspronkelijk aksent bewaren. De belangrijkste uitzondering vormen de aan 't lat. reeds in de ownfrk. periode of nog vroeger ontleende woorden, die zodoende hun vreemd karakter geheel verloren hebben. Daarentegen hebben de vele Franse woorden over 't algemeen hun eigen aksent behouden, en zodoende

werkten ze ertoe mee, dat het gevoel voor de aksentuering van de eerste syllabe verzwakte en dat dus de kans op verschuivingen in inheemse woorden en woordgroepen toenam.

II. De klanken van de syllaben zonder hoofdtoon.

68. De ogm. auslautswetten vormen een van de moeilijkste problemen van de ogm. grammatika, niet alleen omdat de got. en de owgm. vormen niet altijd een gemeenschappelijke oorsprong hebben, maar ook door de aard van het materiaal; in de doorlopende rede vloiede het woord samen met het volgende; de toestand van de auslautende syllabe varieerde dus telkens en was weer gehéél anders, als het woord in de pausa stond. Zodoende is er minder regelmatigheid in de ontwikkeling van de klanken dan wanneer ze in syllaben met hoofdtoon staan. Daar komt nog bij, dat de woorden, die niet verbogen werden, niet dezelfde regels volgden als de buigbare; er is een nauwe samenhang tussen vorm en funksie, en het komt dus niet alleen op lengte en getal van de syllaben aan, maar ook op de betekenis. Men is het dan ook zelfs over principiële punten niet altijd eens; zo met name niet over de vraag, hoe het komt, dat idg. lange vokalen soms in 't oudste germ. reeds verkort zijn, soms echter nog b.v. in 't got. als lang verschijnen. Daar de verschillende opvattingen niet op de basis van het got. alleen tot hun recht kunnen komen, wordt hier van een algemene uiteenzetting afgezien. Voorzover nodig, wordt bij de vormleer op enkele punten gewezen; hieronder wordt slechts behandeld, wat direkt voor 't ndl. van belang is.

69. In 't owgm. werd de korte middenvokaal na lange wortel-syllabe gesynkopeerd: volgens de zgn. synkope-wet van Sievers, aldus naar de ontdekker er van genoemd. Deze klankwet is van veel belang voor de praeterita van de zwakke werkwoorden van de 1e klasse, die in 't got. altijd op *-ida* uitgaan, in 't owgm. krachtens deze wet op *ida* of *-da* (*-ta*). In 't mnl. is dat over 't algemeen niet meer te zien, daar men *-ede* en *-de* (*-te*) zoowel bij lang- als kortsyllabige w.w. vindt; voorzoover één bepaald tiepe overheerst,

hangt dit af van de voorgaande konsonant, zie Franck § 154. Slechts in één geval kan men indirect de werking van de genoemde wet terugvinden, n.l. als de vokaal van de stamsyllabe voor umlaut vatbaar is. Immers de synkope is ouder dan de umlaut en dus mist het praeteritum van de langsyllabige w.w. de umlaut; men spreekt dan met een onjuiste term vaak van rü ckumlaut. In het part. praet. ontbreekt de umlaut klankwettig alleen in de verbogen vormen: owgm. **gi-sandit*, gen. sg. **gi-sandidis* > **gi-sand(d)is*. Analogies ontstaan dan in 't mnl. in 't praet. ook vormen met umlaut, in 't part. vormen met en zonder umlaut. Dus: mnl. *senden* - *sande* - *ghesant* en *sende* - *ghesent*.

Zo bij nog enige w.w., waarvan de stam op *nd* of *n(n)* uitgaat, b.v. *kennen*, *rennen*, (*be*)*wenden*, *schenden*, *bernen* (-*brande* - *ghebrant*; vgl. § 45). In onze tegenwoordige taal is overal de umlaut ingedrongen; alleen niet bij *bernen*, dat door een analogies *branden* is verdrongen. In 't hgd. is de rü ckumlaut beter bewaard gebleven, b.v. bij *brennen*, *kennen*, *nennen*; dubbele vormen bij *senden*, *wenden*.

Opm. 1. Uit deze regel is ook ndl. *vet* te verklaren, dat eigenlijk 't part. praet. van een w.w. **fëttian* (uit **faitian*-) is; in de casus obliqui werd de *i* van **fëtit* gesynkopeerd; deze vorm gen. sg. **fëttes* enz. werd **fëttes* (vgl. *etter*: § 38, en zie § 29) enz. en drong dan ook in de nomin. in.

Opm. 2. *Gezant* en *verwant* ontbreken in 't mnl.; ze zijn, ook blijkens de pl. met *t*, ontleend aan 't hgd.

Opm. 3. Men verwarre met bovengenoemde w.w. niet die, welke van ouds (dus ook in 't got.) de tusschenvokaal missen; zo vooral got. *bugjan* - *baúhta*, *brükjan* - *brúhta*, *þagkjan* - *þáhta*, *þugkjan* - *þúhta*, *briggan* - *bráhta*, *waúrkjan* - *waúrhta*; ndl. *denken* - *dacht* (mnl. *dachte*; de -*ə* werd, evenals bij de volg. w.w., later geapokopeerd), *dunken* - *docht*, *brennen* - *bracht*, *werken* - *wrocht* (§ 46), *zoeken* - *zocht* (onoorspr. got. *sokjan* - *sokida*), *hebben* - *had* (assimilatie), mnl. *roeken* - *rochte* (maar *bruken* - *brukede*). Hierbij sloten zich aan: *kopen* - *kocht* (uit **kofte*) (leenwoord bij lt. *caupo* 'koopman'); mnl. *raken* - *rochte* (naast *rakede*); *cnopen* - *cnochte* (nu nog geïsoleerd *verknocht*) e. a. Evenzo de part. praet. got. *bráhts* = ndl. *gebracht* enz. Op dezelfde wijze zijn de praet. van de praeterito-praesentia

gevormd: got. *skulda*, *mahta*, *þáurfta*, *wissa* enz. Dat de vormen zeer oud zijn, bewijzen b.v. de *ss* van *wissa*, de *ht* van *brāhta*. Soortgelijke vormen vindt men dan ook in 't lt. bij de part. praet., b.v. *auctus* bij *augeo*, *sectus* bij *seco*, *passus* bij *patior*.

70. De auslautswetten hebben tengevolge gehad, dat over 't algemeen de slotmedeklinkers afvielen en de klinkers, voorzover ook zij niet geheel verdwenen, verzwakt werden. Het resultaat van die verzwakking van de klinkers in 't ownfrk. is de neutrale klinker *ə*, die immers van alle vokalen ongeveer even ver afgit en die daarom bij afslijting van het eigenaardige, dat iedere klinker heeft, ontstaat. Zo dus b.v. mnl. *help-en* < ogm. *-ǎn* < idg. *-ǎnm*; mnl. *kunn-e* < owgm. *-i* < idg. *-jǎm*.

In de mnl.-nndl. periode is dat proses voortgezet, maar met sterke dialektiese verschillen. Zo is in 't Algemeen Beschaafd de *-ə*, vooral sedert de 15de eeuw, hoe langer hoe meer geapokopeerd, b.v. *hane* > *haan*. Deze apokope is in 't hollands al voor de tijd kort na 1300 te bewijzen; vormen als *son*, *maen* vindt men reeds in Utrechtse mss. (Natuurkunde des Heelals, Traktaat van broeder Thomas) uit 't begin van de 14de eeuw. Ook in 't brabant en limburg viel de *-ə* af; daarentegen niet in 't vlaams, waar de *-ə* tot nu toe bewaard is.

Voorts is de *-n* na *ə* in de westelijke en zuidelijke streken geapokopeerd (behalve soms vóór klinkers, b.v. *geven en neme*); dus b.v. *lopen* > **loþē* > *lope* (vgl. reeds bij Hooft rijmen als: *ick jaghe: de haghen*); nog kan men als rest van de oude nasaalvokaal in 't minder beschaafde spreken meermalen een gerekte en iets meer dan normaal geaksentueerde *ə* horen. De apokoperingslijn loopt van 't zuidoosten naar 't noordwesten; zij, die uit saks. streken afkomstig zijn, spreken, ook bij gebruik van 't Algemeen Beschaafd, een nasaalvokaal, dus b.v. *lātŋ*, *loōpŋ*; *vrouwŋ*, *manŋ*. In 't fri. daarentegen moet men de w.w. scherp scheiden van de znw., daar in eerstgenoemde categorie de *-n* reeds in 't ofri. was verdwenen; vandaar dus b.v. fri. *skiedə*, *treffə*, tegenover znw. als *boek(e)n*, *wierhēd(e)n*.

71. Ook de vokalen, die in 't mnl. nog bijtoon hadden, verzwakten vaak verder, ten dele reeds in 't mnl., b.v. *-ijn* > *-ɪ(n)*, *-lijk* > *-lɪk* enz.; tegenover b.v. *-heid*, *-schap*, *-zaam*, waarop de bijtoon gebleven is. Bij sommige stoffelijke bvnw. leidde dit, doordat de *-ɪ* uit *-ijn* voor het taalgevoel één werd met de buigings *-ɪ*, tot het ontstaan van nieuwe vormen: *goud* enz. (b.v. *een goud horloge*).

De *ɪ*, die in de eerste syllabe van een woord stond, werd vaak gesynkopeerd, in 't biezonder voor vokaal en *l* of *r*, vgl. reeds in 't mnl. *bagel* naast *behagel*, *boef* naast *behoef*, *bachten* enz. Vandaar in onze tegenwoordige taal b.v. *bang*, *binnen*, *buiten*, *boven*, *blussen*, *blijven*, *blieven*, *blok*, *gunnen*, *grif*, *(on)guur*, *thuis*, *tans*, *tevens*; ook *gloven* (*gegloofd*). Vgl. ook in 'thgd. *Glaube*, *Glück*, *Glied*, *Gnade*.

In een aantal woorden is 't prefix *ge-*, *be-* afgevallen, b.v. *beuren*, *beurt*, *buur*, *buurt*, *lijken*, *heel*, *lukken*, *makkelik*, *span*, *bint*, *stadig*, *stel*, *tij*, (*iets op*) *touw* (*zetten*), *rad* (bvnw., hgd. *gerade*); *horen*, *hoeven* e.a. Waarschijnlijk heeft men met indringers uit 't fries-hollands te doen, die de overhand kregen, omdat hier het prefix geen duidelijke betekenis meer had. Daarentegen bood *ge-* met meer sukses weerstand, indien het een scherp omlijnende funktie had, zoals in de verleden deelwoorden (vgl. § 100 met Opm. 5).

Opm. 1. Zie voor de afslijting van samengestelde woorden § 112.

Opm. 2. De synkope van de zwak betoonde vokaal is, zoals begrijpelijk is, het sterkst in ontleende woorden; b.v. *bril*, *kleur*, *kraal*, *krant*, *krent*, *krek*, *kroon*, *kroot*, *pruik*, *sla*; of: *bisschop*, *(a)mandel*, *(nacht)pon*, *pul*, *sjerp*.

VORMLEER.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE SUBSTANTIEVEN.

72. Van de idg. vormenrijkdom is slechts weinig overgebleven (deflexie). Dat geldt het meest van de naamvallen, echter ook van geslacht en getal.

Het idg. bezat 8 naamvallen (casus), die in het skr. nog bewaard zijn (behalve de 4 bekende de lokatief, de instrumentalis, de ablatief en de vokatief); in 't lt. bestaan er nog 6, in 't ogm. slechts 4 (in 't got. ook nog de vokatief; voorts in enkele resten de instrumentalis). Soms n.l. nam van twee naamvallen, die in funksie niet al te veel uiteenlopen, één de funksies ook van de andere op zich; zo is de germ. dat. pl. got. *dagam* formeel een instrumentalis, die echter als dat. is gaan dienstdoen. Vaker echter deed afslijting van de uitgangen het verschil tussen twee casus verdwijnen. In de got. nom. sg. *dags* en de acc. sg. *dag* is nog onderscheid te bekennen, doordat alleen in de acc. sg. de uitgang verdwenen is; in de owgm. nom. acc. *dag* is alle verschil verdwenen.

Dergelijke gevallen deden zich hoe langer hoe meer voor; éézelfde nitgang kon verschillende naamvallen aanduiden. En daarnaast waren allengs andere middelen opgekomen om het casusbegrip uit te drukken, voorzover de gehele samenhang dat niet voldoende deed: strengere woordorde, overgangswoordjes en soms het aksent. De uitgangen werden dus overbodig en dit verhaastte het afslijtingsproses. Eigenlijk bestaat de geschiedenis van de germ. flexie in hoofdzaak daarin, dat men stapsgewijze deze geleidelijke gelijkwording nagaat, en de analogiewerkingen, die er invloed bij uitoefenden. In onze tegenwoordige taal is, in 't algemeen gesproken, geen vormverschil meer bij de znw. over.

Opm. 1. Zo is b.v. *van* tot omschrijvingswoordje voor de gen. geworden, aanvankelijk in zinnen als: *De appel is van de boom gevallen* = *De appel van de boom is gevallen* enz. De aanduiding met *van* verschilt daarin van de genitief, dat men de betrekking niet achterna, maar reeds vroeger tot uitdrukking brengt.

Het idg. kende 3 geslachten en dit grammatikaal geslacht was niet beperkt tot de gevallen, waarin van natuurlijk geslacht sprake kan zijn. Sommige klassen van znw. bevatten woorden van verschillend geslacht (b.v. de *i*- en *u*-st.), andere daarentegen bijna alleen mannel. en onz. (b.v. de *ǎ*-st.) of vrouwelike (b.v. de *ō*-st.). Het is opmerkelijk, dat de nom. acc. pl. van de onz. *ǎ*-st. op dezelfde wijze als de nom. acc. pl. van de vrouwel. *ō*-st. is gevormd, b.v. got. *waúrd-a* = *gib-a*. Men neemt daarom wel aan, dat de *-a* oorspr. een kollektief suffix was en zich reeds in het idg. tot een afzonderlijk teken voor het vrouwelik had ontwikkeld. Van nog oudere datum is het onderscheid tussen mannel. en onz., dat alleen in de nom. sg. en de nom. acc. pl. tot uiting komt en misschien uit een oude onderscheiding van transitivus en intransitivus is voortgekomen, welke onderscheiding zelf weer op een verschil van levend en levenloos zou berusten.

Opm. 2. Vgl. voor het verband van pl. neutr. en sg. fem. het kollektief gebruik van de pl. neutr. in 't volkslatijn, tengevolge waarvan in de romaanse talen het neutr. verloren gaat, b.v. lt. *gaudia* (pl. neutr.) = fr. *la joie*.

In het ogm. waren de drie geslachten nog bewaard; in het got. is het onderscheid ook nog bij de znw. te zien. In het wgm. — ook het mnl. — is het verschil tussen mannel. en vrouwel. buigingsuitgangen bij de begeleidende woorden (lidw., adj. enz.) nog bewaard, maar bij de znw. is het grotendeels verloren gegaan. Als gevolg van de werking van de auslautswetten n.l. gingen de meeste vrouwel. znw. uit op *-e* in tegenstelling tot de meeste mannel. en onz.; zodoende konden de mannel. en onz. znw. op *-e* ook vrouwel. gebruikt worden (§ 77). De onzekerheid werd nog vergroot, toen de vrouwel. subst., die niet op *-e* uitgingen, in 't jonger mnl. in

de gen. veelal een *-s* aannamen (§ 78 opm. 3), d. w. z. ook mannel. gebruikt konden worden. Toen nu ook de ausl. *-e* sedert de 15de eeuw hoe langer hoe meer geapokopeerd werd (§ 70), leidden deze factoren, tezamen met het uitsterven van de naamvallen, tot het teloorgaan van het onderscheid tussen mannel. en vrouwelik — behalve in enkele gevallen (in de eerste plaats bij de pers. vnw.). Het onz. geslacht echter komt nog vaak tot uiting in de vorm van de begeleidende woorden en de verdere vnw., bij enkele woorden ook in de meervoudsuitgang (*-er-*).

Intussen is de ontwikkelingsgang niet dezelfde geweest op het gehele ndl. taalgebied. In 't zuidelike ndl. dient de *n* van het lidwoord vaak nog als geslachtsonderscheiding, niet meer tot aanduiding van de naamval (b.v. *den boer* ook in de nominatief, maar slechts vóór bepaalde klanken). Eigenaardig is het, dat ook in 't brab., waar de *-e* toch wèl geapokopeerd is, de geslachtsonderscheiding nog bewaard is. Daarentegen is in 't afrik. *die* tot het lidwoord voor alle drie geslachten geworden.

Wat het getal betreft, het idg. onderscheidde behalve sg. en pl. de dualis als uitdrukkingsvorm voor de tweeheid. Van deze dualis vindt men in 't ogm. nog resten, vooral in 't got., nl. bij het persoonl. vnw. 1^e en 2^e ps. en het w.w.; in 't ndl. zijn er geen sporen van bewaard. Daarentegen bleef het verschil in aanduiding tussen sg. en pl.; zelfs werden de uitdrukkingsmiddelen daarvoor scherper en breidden zich enkele uitgangen buiten hun oorspronkelijk gebied uit (*-en, -s, -er*).

Opm. 3. In enkele moderne germ. dialecten vindt men nog sporen van de oude dualis: noordfri. *jät* 'jullie beide', dat.-acc. (*d*)*jonk*, possess. *jonkens* (op Föhr en Amrum); het bey. kent nog oude dualisvormen [*es* en (verbogen) *enk*], die nu voor 't meervoud gebruikt worden.

73. De meeste idg. znw. waren tweesyllabig, d. w. z. bestonden uit een wortel + suffix (tezamen stam of thema genoemd), waarachter de casusuitgang werd gezet. Gaat dit suffix op een vokaal uit, dan spreekt men van vokaalstammen, anders van konsonantstammen. Daar in 't germ. de *n*-stammen de voornaamste groep

van de konsonantstammen zijn, plaatst men deze ook wel eens als de zwakke deklinatie tegenover alle andere, die dan „sterk” verbogen worden. Ontbreekt het stamvormend suffix, dan heeft men wortelnomina (b.v. got. *baúrg-s*, waar reeds in 't idg. de *-s* direkt achter de wortel gevoegd werd).

Opm. De onderscheiding in zwak en sterk is van Grimm afkomstig; vgl. dezelfde namen (echter volgens een ander beginsel) bij het w.w. (§ 101 opm. 1). In 't algemeen bedenke men, dat de indeling in stammen voor de germ. talen door de grammatici gemaakt is op grondslag van vermoede idg. toestanden. Een Goot uit Wulfila's tijd zal in het paradigma van b.v. *dags* geen *a*-stam meer herkend of gevoeld hebben, maar een stam *dag-* met uitgangen erachter.

Het suffix kenmerkte zich veelal door ablaut; in 't germ. vindt men daar nog verschillende sporen van. Zo bij de *a*-st. b.v. got. *dagis - dagam*; daar de zwakbetoonde idg. *ǵ* in 't germ. *ǰ* werd, heeft men hier de idg. ablaut *ǵ*: *ǰ*; vandaar noemt men de *ǵ*-st. van idg. standpunt ook wel *ǵ/ǰ*-stammen. Zie verder § 16.

De casus-uitgangen zijn over 't algemeen bij alle groepen dezelfde.

Vaak zijn echter door de werking van de auslautswetten suffix en casusuitgang in de verschillende ogm. dialekten reeds geheel of gedeeltelijk verdwenen; b.v. idg. **dhǵgh-ǵ-s* > germ. **dǰyǰz* > got. *dags*, owgm. *dag*. Soms zijn reeds in 't idg. suffix en casusuitgang met elkaar versmolten; b.v. got. *dǰgōs* < idg. **dhǵghōs* en dit vermoedelijk uit **dhǵgh-ǵ-ǵs*. Soms is een oudere germ. vorm nog bewaard in:

a) Finse (en Lapse) leenwoorden uit het germ., b.v. nom. sg. *ǵ*-st. *kuningas* 'koning';

b) lt.-germ. inscripties, b.v. dat. pl. *Saitchamimi(s)*, *Aflims*, *Vatvims* (matronennamen), waar de konsonant achter de *m*, in 't eerste woord ook de vokaal bewaard is;

c) Oernoorse runen, b.v. nom. sg. *ǵ*-st. *ǰewar* = got. *ǰius*. Het onderscheid tussen de verschillende klassen gaat in de overgangperiode van het owgm. tot het mnl. grotendeels verloren, doordat de zwakbetoonde vok. van de uitgangen tot *ǰ* verzwakken —

om nog later grotendeels te verdwijnen — en doordat de *j* vóór vok. in zwak betoonde syllaben uitvalt. Daardoor vloeiden de groepen in elkaar en bleven slechts enkele verschillen over.

74. De mannelike *ǎ*-stammen.

	got.	mnl.
Sg. nom.	<i>dags</i>	= <i>dach</i>
gen.	<i>dagis</i>	= <i>daghes</i>
dat.	<i>daga</i>	<i>daghe</i>
acc.	<i>dag</i>	= <i>dach</i>
Pl. nom.	<i>dagōs</i>	<i>daghe</i>
gen.	<i>dagē</i>	<i>daghe</i>
dat.	<i>dagam</i>	= <i>daghen</i>
acc.	<i>dagans</i>	<i>daghe</i>

De mannelike *ǎ*-stammen beantwoorden aan die van de lat. tweede declinatie, dus b.v. sg. nomin. idg. **dhǒgh-ǎ-s* = ogm. **dǎyǎz* (got. *dags*) = lt. *equ-u-s*; sg. accus. idg. **dhǒgh-ǎ-m* = ogm. **dǎyǎm* (got. *dag*) = lt. *equ-u-m*.

Sg. gen. In 't mnl. vaak synkope van de *e* (zie Franck § 173); nndl. geïsoleerde vormen als (*des*) *daags*, *zijns weegs*, *goospenning*, *scheeps-* wijzen door de stamvok. nog op ouder *-es*.

dat. De got. *-a* (niet de wgm. vorm) is ontstaan uit oudere *ǎ*, bewaard in *þǎ*, *hǎ* (oude instrumentalis). In 't mnl. vindt men naast de *-e* oudere vormen zonder *-e* (met ongerekte stamvokaal: tiepe *god*; ontstaan onder invloed van de konsonantstammen) en jongere dito (met gerekte stamvokaal: vgl. nog b.v. *vandaag* of, bij de neutra, *-daal* in plaatsnamen: lokatieve datief; *scheepgaan* > *'scheep gaan*).

Pl. nom. Tegenover got. *dagōs* staat ohd. *taga* en in overeenstemming hiermee mnl. *daghe*, jonger *daach* (vgl. nog *veertien daag*). Daarnaast drong echter reeds in 't mnl. de zwakke vorm op *-en* in, die nog voor 't eind van de middeleeuwen de *-e* vrijwel verdrongen had; datzelfde geldt voor de gen. en acc. pl. Het uitgangspunt van deze gelijkmaking was de dat. pl., die zowel bij de sterke als bij de

zwakke flexie op *-en* uitging. Het tegenwoordige holl. *dage* is dus waarschijnlijk geen rechtstreekse voortzetting van mnl. *daghe*, maar is door jongere apokope van de *-n* ontstaan; vandaar evengoed bij de zwakke als bij de sterke verbuiging. Het eerst zijn deze *n*-vormen opgekomen bij de op een vokaal uitgaande woorden; in b.v. *scoe*, waar *-e* na klinker verdween, voelde men geen plur.; vandaar reeds van de oudste tijden af *scoen*.

Opm. 1. Dit *scoen* werd later weer als sg. opgevat en zo ontstonden nieuwe pl. *scoene*, *scoens*, *scoenen*; of omgekeerd: er ontwikkelde zich een nieuwe pl. *scoene(n)*, en daarbij ontstond dan de nieuwe sg. *schoen*. De oude vorm *schoe* is bewaard in *schoe- en laarzenmaker* (ten onrechte geschreven *schoen-*); vgl. hgd. *Schuhmacher*. Zie voor mnl. *scoech* § 58. — Op dezelfde wijze als *schoen* ontstonden: *peen*, mnl. en nog zuidndl. *pee* (vermoedelijk uit *pede*); *kaan* (oorspr. vr.), mnl. *cåde* 'korstje geroosterd vet'; en vermoedelijk ook *teen* (oorspr. vr.), mnl. *tee*; vgl. de soortgelijke gevallen in § 75 opm. 3. Omgekeerd werden woorden, die op *-en(e)* uitgingen, soms als pl. gevoeld en zo kon dan een nieuwe kortere sg. ontstaan; b.v. *baak*: *baken*, *els*: mnl. *elsen(e)*, *zeis*: mnl. *seisen(e)*, *raaf* < *raven*.

In het tegenwoordige ndl. vindt men — echter niet juist bij de *ǣ*-st. — naast *-en* vaak als pluralisuitgang *-s*, 't zij bij dezelfde woorden beide uitgangen (soms met different. van bet., soms plaatselijk of in stijl verschillend), 't zij uitsluitend de *s*; de volkstaal heeft een voorkeur voor deze *s*. Hiertoe behoren in de eerste plaats woorden op *-er*, *-el*, *-en*, *-em*, alle verkleinwoorden, veel vooral éénsyllabige persoonsnamen (*koks*, *maats*, *ooms*, *bruigoms* enz.), verder een aantal aan 't fra. ontleende woorden. In 't mnl. was het gebruik van die *-s* meer beperkt; het waren daar vooral de woorden op *-er(e)* en *-ar(e)* (*jǣ*-st.: § 76), b.v. *die ridders* (in alle casus) naast *riddere(n)*. In 't nieuwere hgd. vindt men diezelfde *-s* vooral in fra. leenwoorden (*Hotels*, *Chefs*, *Leutnants*), maar toch ook bij andere (*Kerls*, *Fräuleins*, *Jungens*). Waarschijnlijk is de mnl. *-s* van germ. oorspong (vgl. de os. pl. *dagos*) en hebben welluidendheidsmotieven de doorslag gegeven voor het gebruik ervan bij de genoemde mnl. woorden in alle naamvallen, alsmede het feit, dat

hier al vroegtijdig enkel- en meervoud aan elkaar waren gelijk geworden en er dus behoefte aan een andere pluralis-aanduiding bestond. De verbreiding van die *-s* is echter vermoedelijk aan fra. invloed toe te schrijven.

Opm. 2. In familjare taal is in een deel van ons land zeer verbreid de uitgang *-es* (*tobbes*, *kippes* enz.), vermoedelijk een kontaminatie van *-en* en *-s*, mede door toedoen van de in de sg. reeds op *-e* uitgaande woorden (vooral de diminutieven). Algemeen: *omes* onder invloed van *tantes*; vgl. reeds in 't mnl. de sg. *ome* (naast *oom*), onder invloed van *moeye*.

Opm. 3. De betrekkelijk geringe verbreiding van de *-s* in 't hgd. hangt vermoedelijk samen met 't feit, dat daar deumlaut vaak dezelfde funktie vervulde (§ 35).

gen. owgm. *dǎgǝ*.

In het got. wijken de gen. pl. van de meeste declinaties af: *-ē* (vermoedelijk een nieuwvorming).

acc. In 't owgm. is de acc. door de nom. vervangen.

75. De onzijdige *ǎ*-stammen.

De onzijdige *ǎ*-stammen wijken oorspronkelijk van de mannelijke alleen in zoverre af, dat de nom. sg. gelijk is aan de acc. sg. en dat de nom. acc. pl. afwijkend gevormd zijn. Ze beantwoorden aan de neutra van de lat. tweede declinatie, dus b.v. sg. nomin. acc. idg. **ǵǔg-ǝ-m* = ogm. **ǵǔkǎ** (got. *juk*, ndl. *juk*) = lt. *iugum*.

De nom. acc. pl. werd in 't idg. gevormd door *-ā*, dus idg. **ǵǔg-ā* = lt. *iug-ā* (met verkorting van de *-ā*). Deze *-ā* werd in 't germ. aanvankelijk *-ō*, dus oergerm. **ǵǔkō*; aldus nog in 't monosyllabum got. *þō*; maar overigens is de *-ō* in 't got. tot *-ǎ* geworden, b.v. *waúrda*. In 't owgm. werd de *-ō* tot *-ǔ*, maar deze *-ǔ* werd na lange syllabe geapokopeerd; dus *dǎlǔ* 'de dalen', maar *word* 'de woorden'. In 't mnl. vindt men dan door analogie bij lang- én kort-syllabigen soms geen uitgang, vaak echter overal *-e*; dus b.v. *woorde*, *dale*; *woord*, *dal*. De vorm zonder uitgang dringt soms in de gen. pl., zelden in de dat. pl. in, maar op de duur wint de zwakke vorm *-en* het, evenals bij de masculina. Zonder uitgang nog: (*drie*) *jaar*, *op de been*, *van kindsbeen af*.

In het ndl. gaan voorts een aantal onz. woorden — niet juist oude *ǣ*-st. — in de pl. uit op *-er* (*en*), *-er* (*s*), soms naast *-en* (een enkele keer met differentiëring van betekenis); over 't algemeen in overeenstemming met 't mnl. (*-er(e)*, *-re*): zie de opgave van de mnl. znw. bij Frank § 179. In 't hgd. vindt men dezelfde uitgang *-er* bij een groter aantal znw. (b.v. ook bij *Dorf*, *Glied*, *Haupt*, *Weib*; zelfs bij masculina als *Geist*, *Mann*, *Wald*). Enkele sporen vindt men ook in 't eng. (b.v. *children*). Voor de verklaring van deze uitgang moet men uitgaan van de idg. neutrale *es/os*-stammen: tiepe lt. *genus* (uit *-os*), gen. sg. *generis* (uit *-es-is*). Een langsilbige *es/os*-st. als oergerm. **kalbiz* (uit idg. *-es/os*) werd volgens de auslautwetten in de nom. acc. sg. **kalf*; daarentegen werd de nom. acc. pl. oergerm. **kalb-is-ō* tot **kalb-ir-u* > **kalbir* > **kelbir*, hgd. *Kälber*. De meervoudsuitgang viel dus af, maar 't stamsuffix *-ir* bleef en werd nu als meervoudsuitgang gevoeld; vandaar ndl. *kalver* en met bijgevoegde nieuwe meervoudsuitgang *kalvers*, *kalveren*. Langs analogiese weg breidde zich dan het aantal van deze woorden uit; naast de *-er*-uitgang van oude *-es/os*-st. in b.v. *ei*, *hoen*, *kalf*, *lam*, *rund* staan analogies aldus gevormde pluralia in b.v. *gelid*, *gemoed*, *goed*, *kleed*, *lied*, *rad*, mnl. *telch*.

Vgl. ook afrik. *maters*, *klippers*, *bogters* bij *maat*, *klip*, *bog*. Men vindt de *-er*-vorm ook in een kollektief als *gebladerte*; in samenstellingen (b.v. *kinder-feest*), ook als 't eerste lid een enkelvoudige betekenis heeft (b.v. *eier-schaal*); zie § 112. Voorts in een enkel afgeleid ww.: *bladeren*; vgl. hgd. *blättern*, *gliedern*, *begeistern*, *vergöttern* en zie § 123 a. Waarschijnlijk ook vóór enkele suffixen in *kinder*-: *kinderloos*, *kinderachtig*, *kinderlik* (mede invloed van *ouderloos* enz.?) Vermoedelijk niet in *afgoderij*, *boekeryj*, *landerij*, die eerder met het secundaire suffix *-erij* gevormd zijn; zie § 119 II b.

Opm. 1. Verschillende *es/os*-st. zijn in 't ogm. naar andere categorieën overgegaan, zo vooral in 't got., dat deze stammen niet meer kent. B.v. got. *ahs* (neutr. *a*-st.), hetzelfde woord (met gramm. wetsel) als ndl. *aar* (uit **ahar*), waar de *-r* dus in de sg. in 't owgm. een deel van de wortel is geworden. Bij dit woord leidde de pluralisvorm *die aer* tot verloop van geslacht: *de aar* i. p. v. *het aar*.

Ook *ding* was eens een *es*-stam (vgl. *Dinsdag*: § 29 Opm. 1); toch zal de dialektiese pl. *dingen* (b.v. in 't westerwolds en 't betuws) wel een jonge, analogiese vorming zijn. Ook bij *dag* kwam een *es*-stam voor, die misschien nog voortleeft in *dageraad*.

Opm. 2. Evenmin als de n. pl. van de neutr. *ǎ*-st. had **oorspronkelijk** de n. pl. van de konsonantstammen een uitgang (§ 80). Zulke oude meervouden zijn nog *maand*, *voet* (als maat en in de uitdrukking *onder de voet*). Naar analogie van woorden als *jaar*, *maand*, *voet* drong deze uitgangloze pluralis in bij allerlei namen van tijdperken, maten, munten, gewichten enz., indien en doordat een pluralisaanduidend telwoord voorafgaat (b.v. *uur*, *el*, *gulden*, *ons*).

Opm. 3. Naast ndl. *-er*: *-der* (mnl. *-dre*): § 43. *Spaander* en *lover*, oorspr. pl. van *spaan* (in 't mnl. m. en onz.) en *loof*, zijn tot nieuwe enkelvouden geworden. Vgl. ook afrik. *blaar* (Kil. *blader*: vetus), *eier*, *hoender*. Meervoudige diminutievormen als *eier-tje-s*, *kind-er-tje-s*, mnl. *kinderkijns*, *telgerkijns* zijn gemaakt van het meervoud van het grondwoord (naast *eitjes* enz.); ze staan dus op één lijn met vormen als *daag-jes*, *loot-jes*.

76. De mannel. en onz. *wǎ*- en *jǎ*-stammen.

Aan de *-ǎ* kon een tot het suffix behorende konsonant voorafgaan; men kan dan spreken van *lǎ*-, *mǎ*-, *rǎ*- enz. stammen, die geheel als de *ǎ*-stammen vervoegd worden. Indien een *w* voorafgaat, veranderen de znw. volgens § 41 en 42: *zee*: *sneeuw*, *meel*: *schaduw* enz.

Een oude *jǎ*-stam is in 't mnl. te herkennen aan de umlaut van de stamvokaal (soms ook aan de geminatie), b.v. *here* = got. *harjis* (in 't mnl. onz. geworden; geen geminatie van de *r*: § 38), *erve* = got. *arbi*, *kunne* = got. *kuni*. Verder aan de n. sg. op *-e* (owgm. *-i*), waardoor het verloop naar de zwakke flexie sterker is dan bij de *ǎ*-stammen. Het meest komen die op *-ere*, *-are* voor, b.v. *riddere*, *dorpere*, *martelare*, *moerdenare*.

Opm. 1. Daarnaast een kort tiepe, dat reeds in 't owgm. voorkomt; b.v. *ric*, *put* (*pit*); *bed*, *net* (= got. *badi*, *nati*), naast analogies *rugghe*, *putte*; *bedde*, *nette*.

Opm. 2. In het got. hebben de nomin. *hairdeis* (langstammig): *harjis* (kortstammig) een eigenaardige vorming, welke hier onbesproken blijft.

77. De vrouwelijke \bar{o} -stammen.

Daar de \bar{o} uit idg. \bar{a} ontstaan is, noemt men van idg. standpunt deze znw. \bar{a} -st.; ze beantwoorden aan die van de lat. eerste declinatie, b.v. lat. *equā* (uit $-\bar{a}$).

	got.	mnl.
Sg. nom.	<i>saiwala</i>	<i>siele</i>
gen.	„ <i>ōs</i>	<i>siele, sielen</i>
dat.	„ <i>ai</i>	„ „
acc.	„ <i>a</i>	= <i>siele</i>
Pl. nom. acc.	„ <i>ōs</i>	<i>sielen (siele)</i>
gen.	„ <i>ō</i>	<i>sielen</i>
dat.	„ <i>ōm</i>	= „

Sg. nom. = nom. acc. pl. neutr. (§ 72 en § 75). De germ. $-\bar{o}$ is nog bewaard in de monosyllaba got. *sō*, *hō*. In 't ownfrk. verdrong de acc. de nom.; vandaar steeds mnl. $-e$.

gen. mnl. $-en$ in gen. en evenzo in dat. door invloed van de zw. flexie.

acc. de got. $-a$ is uit germ. $-\bar{o}(n)$ ontstaan, welke $-\bar{o}$ nog in 't monosyllabum got. *þō* (acc. sg. fem. van *sā*) bewaard is.

Pl. nom. acc. is gevormd als de gen. sg.; in 't mnl. echter als regel $-en$ door invloed van de zw. flexie.

gen.: hier is in 't got. de $-\bar{o}$ bewaard. In 't owgm. vervangen door $-ono$ van de zw. flexie, vandaar mnl. $-en$.

Klankwettig hadden de \bar{o} -st. in 't mnl. geen $-en$ behalve in de gen. dat. pl.; daarentegen hadden de vrouwel. n -st. overal $-en$ behalve in de nom. sg. Wat in 't owgm. reeds bij de gen. pl. gebeurd was, gebeurde in 't mnl. in alle casus: het tiepe (got.) *saiwala* smolt samen met het tiepe (got.) *tuggō* en het resultaat van die versmelting was: Sg. nom. acc. $-e$; gen. dat. $-e$, $-en$; Pl. nom. acc. $-en$ ($-e$); gen. dat. $-en$. In de acc. sg. zegevierde de $-e$, daar de acc. meest gelijk was aan de nom.; in de pl. won het de $-en$, die een betere meervoudsaanduiding was dan de $-e$.

In 't later ndl. (niet in 't vla.: § 70) is de $-e$ in de sg. over 't algemeen geapokopeerd. Er zijn echter uitzonderingen, b.v. *gave*,

(*er is geen*) *sprake (van)*, *schande*; de *jō*-stam *zonde*; de enkele woorden op *-e* (= got. *-ei*; in 't got. zwak verbogen: § 79): *hulde*, *koude*, *waarde*; de weinig op *-de* (= got. *-iþa*): *liefde*, *vreugde*; de vele op *-te* (= got. *-iþa*), b.v. *diepte*, *hoogte*. Vormen als *vreze*, *ere* zijn archaïsmen.

Opm. 1. *Woede* is een jongere vorm naast mnl. *woet*, hgd. *Wut*. Zie overigens voor *-e*, *-de*, *-te* § 122 b 1. Voorts ndl. *-name*, *-lage* e. a., ontstaan onder hgd. invloed, maar bevorderd door ndl. woorden als *gave* (: *geven*), *sprake* (: *spreken*). *Bijdrage* is een ndl. enkelvoud, dat onder invloed van hgd. *Beiträge* (mannel. pl.) is ontstaan.

Daar in 't mnl. de meeste vrouwelijke znw. op *-e* uitgingen, werd voor het taalgevoel de *-e* een kenmerk van vrouwelijke woorden. Zodoende konden mannel. en onz. znw. op *-e* (*ja*-stammen, kort-syllab. *i*-stammen, zwakke znw.) licht geheel of gedeeltelijk naar het femininum verlopen. Zo zijn b.v. *ellende*, *kudde*, *kunne*, *oorlog* (mnl. *orloghe*), *speer* (mnl. *sperē*) van *het-* tot *de*-woorden geworden (echter niet *einde* en de collectiva op *-te*). Vgl. ook: *ter harte*, *van ganser harte* (got. *hairto* n.), *ter ore* (got. *auso* n.), *ter wille*, *om der wille* (got. *wilja* m.). Ook feminina, die oorspr. de *-e* missen, krijgen zodoende soms in 't mnl. de *-e*, b.v. *dade*, *crachte* (§ 78).

Opm. 2. De *jō*-st. kenmerken zich alleen doorumlaut en geminatie, b.v. *helle* (got. *halja*), *brugghe*. Het tiepe got. *bandi* is voor 't owgm. van geen betekenis.

Opm. 3. Op een owgm. vokaalloze nominatief, die bij de langsyllabige stammen klankwettig was (zie boven, en vgl. het over de nom. acc. pl. van de onz. *ǣ*-stammen opgemerkte: § 75), berusten mnl. *stont*, *wijs*, *coninghin* (naast vormen met *-e*).

Opm. 4. Voor de pluralis op *-s* zie § 74.

78. De *ǣ*- en *ǣ*-stammen.

Deze beide groepen omvatten ieder in hoofdzaak masculina én feminina; een neutr. *i*-st. is b.v. lt. *mare*, ndl. *meer* (got. *mari-saiws*); neutr. *u*-st. zijn lt. *pěcu*, got. *fathu*, ndl. *vee*; got. *filu*, ndl. *veel* (oorspr. een subst.). De flexie is — afgezien van de nom. acc.

neutr. — voor de verschillende geslachten dezelfde; het verschil bij de *i*-st. in 't got., waar de mannel. woorden, tengevolge van de overeenstemming in nom. en acc., in de sg. naar de *a*-st. zijn verlopen, is secundair.

Het suffix kenmerkt zich door ablaut. Het verschijnt hoofdzakelijk in drie vormen, welke in 't idg. zich als volgt vertoonden:

1) <i>-ei-</i> , resp. <i>-eu-</i>	}	zgn. <i>sterke</i> casus.
2) <i>-oi-</i> , resp. <i>-ou-</i>		
3) <i>-i-</i> (<i>j</i>), resp. <i>-u-</i> (<i>w</i>): zgn. <i>zwakke</i> casus.		

Zwakke naamvallen vindt men o. a. in: got. *ansts*, *anst*, *anstim*, *anstins*; *sunus*, *sunu*, *sunum*, *sununs*. Sterke vormen vindt men o. a. in: got. *anstais* (idg. *oi*), *ansteis* (idg. *-či-* *-čs* > germ. *-ii-* *-iz*); *sunaus* (idg. *ou*), *sunjus* (idg. *-čw-* *-čs* > germ. *-iw-* *-iz*; wordt na synkope van de laatste *-i-* tot *-jus*).

Opm. 1. De dat. sg. (got. *anstai*; *sunau*), waarvan de verklaring moeilijkheden biedt, en de gen. pl. (got. *anstē*; *sunivē*), die bij de *i*- en de *u*-st. niet gelijk gevormd is en bovendien in 't got. de karakteristieke *-ē* heeft, worden hier niet nader besproken, daar ze voor 't ndl. niet van belang zijn.

De *i*- en *u*-stammen gingen in de nom. sg. op idg. *-is* en *-us* (vgl. lt. *host-is*, *turr-is*, *ign-is*; *fruct-us*, *lac-us*, *man-us*) > ogm. *-iz* en *-uz* uit. Daar de *-i* en *-u* na lange syllabe verdwenen (vgl. § 75), splitsen ze zich ieder in twee groepen: de langsyllabigen verloren de *-i* en *-u*, de kortsyllabigen behielden die. Dus b.v. owgm. *gast*: *beki*; *luft*: *sunu*; vgl. mnl. *gast*: *beke*; *lucht*: *sone*. In 't got. is dit verschil langs analogiese weg weer verdwenen; bij de *i*-stammen ten koste van de *ž*, bij de *ū*-stammen ten voordele van de *ŷ*; dus b.v. got. *ansts* en *mats*, *handus* en *sunus*.

Opm. 2. Een enkele rest van het uitvallen van de *-u* bij de *u*-stammen is in 't got. bewaard: *tagr*, een oude neutrale *u*-stam, die juist daardoor naar de *a*-stammen is overgegaan.

In 't owgm. gingen de *u*-stammen, die verre in de minderheid waren, over 't algemeen tot de *i*-stammen (soms tot de *a*-stammen) over; alleen enkele *u*-vormen (o. a. bij de kortsyllabigen de nomina-

tieven op *-u*) zijn bewaard. In 't mnl., waar zowel ausl. *-i* als *-u* tot *-ə* werd, kan men de *u*-stammen niet meer afzonderlijk onderscheiden; misschien is nog een rest bewaard in de mnl. gen. sg. *sonē* (*soon*) (naast *soons*) = ohd. *sunō*, got. *sunaus*.

Bij de *i*-stammen zijn de mannelike langsyllabigen in 't mnl. geheel gelijk geworden aan de *a*-stammen (*gast, worm, balch, halm, raet* = *dach*), de mannelike kortsyllabigen aan de *ja*-stammen (*rese, bete, heuge* = *herde*); de neutrale *i*-stammen gaan als de *ja*-neutra (*mere* = *vene*). De belangrijkste groep is die van de vrouwelijke langsyllabigen (*daet, aex, cracht, macht*). De flexie van deze is:

Sg. nom. acc. *daet*.

gen. dat. *dade* (uit de dat. reeds in 't owgm. in de gen. ingedrongen), *daet* (invloed van nom. acc., deze vorm wint het allengs), ook *dadēn* (invloed van de zw. fl.).

Pl. nom. gen. acc. *dade*; daarnaast de zw. vorm *dadēn*, die het langzamerhand wint.

dat. *dadēn*.

Opm. 3. Onder invloed van de masculina en neutra in 't jonger mnl. ook een gen. sg. op *-s* (*daets*).

De umlaut, die in de casus obliqui thuishoort, verdwijnt meest door Ausgleichung; soms echter dringt hij in: *helft, Schelde, geweld* (§ 32), *schuld, geduld* (§ 33). — Bij de vrouwelijke kortsyllabigen gaat de nom. acc. sg. op *-e* uit: *beke, stede* (waarnaast echter reeds owgm. *stad*, naar analogie van de langsyllabigen gevormd: nog *stad - steden, ste(d)e*). Vandaar dat ze nog makkelijker naar de zwakke flexie verlopen en met de *ā*-stammen geheel op één lijn staan.

Opm. 4. De woorden op *-scap, -scepe* zijn neutr. of fem.; zie de vele mengvormen bij F r a n c k § 186.

79. De *n*-stammen.

Deze groep omvat mannelike, vrouwelijke en een aantal onzijdige woorden; vgl. b.v. lt. *homō*, gen. *homin-is*; *ratiō*, gen. *ratiōn-is*, *carō*, gen. *carn-is*; *nōmen* (uit **nōmē*), gen. *nomin-is*. De bekendste

neutra in 't germ. zijn got. *áugo, áuso, háirto*. Het aantal *n*-stammen is in 't ogm. sterk toegenomen, zó sterk dat de andere konsonantstammen op de achtergrond traden. Dit kwam, doordat *-an-* in 't ogm. produktief werd ter aanduiding van nomina agentis (dus ongeveer in de funktie van ndl. *-er*); deze hadden oorspronkelijk het aksent niet op de wortel; vandaar dat die de Schwundstufte heeft en de werking van de wet van Verner toont; b.v. got. *niutan* 'vangen' (ndl. *ge-nieten*): *nuta* 'visser'; mnl. *tien*: *hertöge*; ndl. *bieden*: *bōde*; got. *bairan*: ouder ndl. *mom-boor* 'voogd' (uit **mond-boor* 'beschermingdrager'; vgl. *mond-ig*). Daar komen nog de bvnw. bij, die door de overgang tot de *n*-st. gesubstantiveerd kunnen worden. Evenals bij de *i*- en *u*-st. vindt men hier een getrapte flexie met ablaut.

Dus: idg. *-ǵn-*: in got. *hanins, hanin* (met overgang van zwakbetoonde *ǵ* in *ǵ*: vgl. § 73);

idg. *-ǵn-*: in got. *hanan, hanans* (nom. pl., in 't gehele germ. ook als acc. pl. gebruikt);

idg. *-n-* (vóór vokaal): in got. *abnē, aushnē* en 't neutr. *namnē*; maar overigens met de *ǵn*-trap: *hananē*;

idg. *-ŋ-* (vóór konsonant): in de dat. pl. germ. *-num*: als *-nam* (invloed van de *ǵ*-stammen) bewaard in got. *abnam* en de neutra *namnam, watnam*; maar overigens met volledig verloop naar de *ǵ*-stammen *hanam*.

De nom. sg. van alle geslachten biedt eigenaardige moeilijkheden, waarvan de verklaring hier niet beproefd kan worden. In 't got. vindt men *han-ǵ*; *tugg-ō*; *háirt-ō*; in 't owgm. *han-ō*; *tung-ǵ*; *hert-ǵ*; evenzo de acc. sg. neutr. got. *háirt-ō*; owgm. *hert-ǵ*. De nom. acc. pl. neutr. luidt in 't got. *háirt-ōna* (maar *namn-a*). Overigens gaan de feminina en de neutra als de masculina; alleen verschijnt bij de feminina in 't got. *-ōn-* in alle casus als stamsuffix en gaat de gen. pl. uit op *-ō* (*tuggōnō*). Een afzonderlike kategorie vormen bij de feminina de *-īn*-stammen (oorspronkelijk een zwakke trap bij *-īōn-*), b.v. got. *managei*; hier werd *-īn-* vast in alle casus.

In 't mnl. is te verwachten: *-e* in de nom. sg.; *-en*, dat dan niet meer stamsuffix, maar casusuitgang is, in alle andere casus (bij de

neutra natuurlijk *-e* in nom. acc. sg.). Werkelijk komen bij de masc. deze vormen voor. Maar in de regel vindt men in de acc. sg. *-e* onder invloed van de nom., welke *-e* dan ook in de dat. indringt en daar reeds in 't mnl. de gewone uitgang is (afwijkend vooral *here*); slechts zelden dringt deze *-e* in de gen. in. Dus sg. nom. *hane*; gen. *hanen* (*hane*), soms *haens* (invloed van de sterke flexie); dat. acc. *hanen*, *hane*; pl. overal *hanen*, zelden *hane* (invloed van de st. fl.). De vrouwelijke *n*-stammen smolten in 't mnl. geheel met de *ō*-stammen samen (§ 77).

In 't nndl. hebben de gesubstantiveerde adjektieven, alsmede een aantal persoonsnamen (b.v. *bode*, *getuige*; *weduwe*; vla. *mensch*) de *-e* bewaard, andere (b.v. *hertog*, *vorst*) hebben ze verloren; in *jongen* (naast *jonge*) is de *n* van de verbogen casus in de nomin. ingedrongen (bij Vondel o. a. *necken*, *kinnebacken*, bij Sewel een pl. *bodens*). Vgl. het hgd.: *Bote*, *Gatte*, *Geselle* enz. naast *Fürst*, *Graf*, *Mensch* enz.; vaker dan in 't ndl. drong *-en* in de nom. in en dan werd zo'n substantief sterk verbogen; b.v. *Balken*, *Bogen*, *Garten* (g. sg. *Balkens* naar 't vb. van *Wagen*, g. sg. *Wagens*). Bij ons komt alleen archaïsties nog de gen. sg. op *-en* voor (wat de neutra betreft, alleen bij *hart*); voorts in plaatsnamen (*'s Gravenhage*, *'s Hertogenbosch*, *'s Heerenberg*; fem. *Geertruidenberg*, *Vrouwenparochie*).

Opm. Oude *jān*-st. zijn b.v. mnl. *erve* 'erfgenaam' (got. *arbja*), *kempe* (beide met umlaut), *wille* (got. *wilja*) (geminatie).

80. De andere klassen (konsonantstammen).

a) Een aantal verwantschapsnamen behoren tot de idg. *tr*-st., n.l. lt. *pāter* = got. *fādar*; lt. *māter* = ndl. *moeder*; lt. *frāter* = got. *brōþar*; got. *daúhtar*. Daarbij voegde zich in 't germ. de idg. *r*-st. idg. **swesōr* = lt. *soror*, got. *swistar* (§ 59 Aant.). De verbuiging was getrapt; vgl. b.v. lt. *pater* : *patris*, got. *fadar* (uit *-ēr*) : *fadr̥s*. De acc. pl. idg. *-r̥s*, got. *fadr̥ns*, en de dat. pl. idg. *-r̥miz*, got. *fadr̥m*, vielen samen met got. *sununs* en *sunum*, en zodoende verliep de n. pl. in 't got. naar de *u*-st.: *fadr̥jus* i. p. v. **fadr̥s* = lt. *patres*, idg. *-es*.

Opm. 1. Andere konsonantstammen werden in 't got. zelfs geheel en al *u*-stammen, b.v. *fōtus*, *tunpus*; vgl. nog eng. *foot*: pl. *feet* (uit **fōt-iz*), *tooth*: pl. *teeth*.

In 't owgm. vond geen verloop naar de *u*-stammen plaats. Men had dus in 't mnl. te verwachten: Sg. *vader*; Pl. nom. acc. *vader* (de oorspr. acc. was door de nom. verdrongen), gen. *vad(e)re*, dat. *vad(e)ren*. In de gen. sg. drong de *s* in naar analogie van *ridders* enz.; vgl. nog — zelfs bij feminina — *moeders (japon)* enz. In de pl. vindt men soms in de gen. en dat. *vader* (invloed van nom. acc. en apokope), maar ook dringt in alle casus *-(e)re, -eren, -ers* in.

b) Germ. *-nd-*, idg. *-nt-*stammen, al vroeg tot part. praes. geworden, b.v. got. *gibands* (zwak verbogen), ndl. *gevende* (§ 100). Maar een aantal worden substantivies gebruikt en hebben dan in hoofdzaak de oude konsonantiese, met die van de *tr*-stammen overeenstemmende verbuiging, al zijn sommige casus ook verlopen. B.v. got. *nasjands* 'de Heiland'; got. *frijōnds*, ndl. *viend*; got. *fijands*, ndl. *vijand*; uit 't hgd. stamt ndl. *Heiland*. In 't mnl. heeft de gen. sg. gewoonlijk al *-s*, de dat. sg. meermalen *-e*; de pl. heeft naast *-e(n)* geen uitgang.

Opm. 2. Got. *manna* gaat deels naar de *n*-stammen, deels naar de konsonantstammen. Ook bij ons luidt de pl. nog *man* naast *mannen* en *mans*; vgl. hgd. *Mann*, *Mannen* en (naar de *es*-st.) *Männer*; eng. *men* (umlaut). Ndl. *men* is een verzwakte vorm van *man*, beantwoordt dus niet aan de eng. pl. *men*, daar in 't ownfrk. de *i* afviel vóór de umlaut. In *maanmaand* = got. *mēna*: *mēnōps* heeft men doubletten, ontstaan uit de onverbogen, resp. de verbogen vorm, daar de dentaal in de casus obliqui bewaard bleef; vgl. ndl. *neef*: lt. *nepōtem* (acc. sg. van *nepōs* 'kleinzoon'). Zie voor enkele andere resten F r a n c k § 193.

VIJFDE HOOFDSTUK.
DE PRONOMINA, ADJECTIVA EN NUMERALIA.

I. De pronomina.

Persoonlik en bezittelijk voornaamwoord.

81. Een eigenaardigheid van de persoonlijke voornaamwoorden is, dat de casus obliqui niet van de nominatiefstam door toevoeging van een naamvalselement gevormd zijn, maar dat ze over 't algemeen van een andere stam komen. De dualis is nog in 't ogm. (ook in 't got.) bewaard (vgl. § 72); verschil van geslacht komt alleen bij het pronomina van de 3de persoon (niet bij het reflexief) tot uitdrukking. De bezittelijke vnw. zijn in vorming nauw verwant met de gen. van de persoonlijke vnw., waarmee ze in betekenis immers ook veelszins overeenstemmen (*mijn boek = het boek van mij*).

82. Pers. v n w. 1^e persoon. Er zijn 4 stammen.

- a. idg. *ǵ-*: Sg. nom. idg. **ǵgōm*, **ǵgōm*, lt. *egō* (uit *-ō*) = got. *ik* (uit idg. *-ōm*); ndl. *'k*, *ək* en emfaties *ik*, *ikke* (reeds mnl. *icke*, met *-a* uit owgm. *-a*).
- b. idg. *mǵ* (vgl. lt. *me*), *meǵ*, in de verbogen casus van de sg.:
gen. got. *meina*, mnl. *mijns* (met analogiese *s*) en jonger *mijnre*; tans omschrijving (behoudens enkele archaïstiese resten).
dat. got. *mis*, owgm. *mi* (maar ohd. nhd. *mir*), mnl. *mi*, bij betoning gerekt tot *mī*, en hieruit nndl. *me*, resp. *mij*.
Dial. *mijn* reeds in 't mnl.
acc. got. *mik*, ohd. nhd. *mich*. Overigens verdrongen door de dat., ook in 't ndl.

Opm. 1. *Ikke*, *ditte*, *datte*, *watte* zijn emfatiese vormen, in de kindertaal zeer gebruikelijk; een met *ditte* korresponderende vorm komt echter reeds in 't owgm. voor.

Opm. 2. Dial. *mijn* heeft z'n *n* van 't bezittelijk vnw. Zoals *ons*, *u*, *jou boek = 't boek van ons*, *u*, *jou* is, zo is *mijn boek =*

't boek van mijn; vgl. *het boek van zijn* en in de kindertaal *hem boek*. Zie ook *haar* als bezittel. vnw. (§ 85).

Opm. 3. In een klein stukje in 't zuidoosten van ons land komen *ich-*, *mich-*, *dich-* vormen voor, *mich* en *dich* zelfs nog even ten N. van de Uerdinger-linie. Men heeft hier niet met klankwettige vormen (hgd. klankverschuiving) te doen, maar ze berusten op ontlening aan het mfrk.

c. idg. *weǵ*: plur. nom. got. *weis*; mnl. *wí* en bij zw. betoning *wǝ*; hieruit nndl. *wij*, resp. *we* (ook *me*, in enklities gebruik na 't w.w. ontstaan: $-n + w- > m$).

d. idg. *us*, de Schwundstufe bij lt. *nōs*, in de verbogen casus van de pl.:

gen. got. *unsara*, mnl. *onser*; vgl. ook nndl. *ons aller (vriend)* (in plaats van *onser*; *ons aller* als eenheid opgevat);

dat. got. *unsis* en de accusatiefvorm *uns* } mnl. *ons*.
acc. got. *uns* en de datiefvorm *unsis* }

Opm. 4. De met hgd. *wir* enz. overeenstemmende *-r*-vormen in Zuid-Oost-Limburg zijn ingedrongen uit het mfrk. — Zie voor *uus* § 29 Opm. 1.

83. Pers. vnw. 2de persoon, grotendeels parallel met de 1^e persoon gevormd.

Sg. nom. idg. **tū*, **tū̃*; lt. *tū* = got. *þū*, mnl. *dū*, *dū*, enklit. *-de* (na *-s* van 't w.w. *-te*).

gen. dat. acc. got. *þeina*, *þus*, *þuk* = mnl. *dijns*, *di*. Vgl. lt. acc. *te*. De got. vokaal van *þus*, *þuk* is vermoedelijk onoorspronkelijk (invloed van *þu*); voor de mnl. vormen, evenals voor hgd. *dir*, *dich*, geldt het bij de 1^e pers. opgemerkte.

Pl. nom. got. *jūs*, maar in 't wgm. onder invloed van de 1^e pers. pl. en met overgang van *j* tot *g* (§ 61 opm. 3): mnl. *ghē* (holl. **ji*, dat zich reeds in 't mnl. waarschijnlijk al verbergt achter de schrijfwijze *gi*; zie verder beneden), enklities *-i* (b.v. *segdi*; uit *-jī*).

gen. dat. acc. got. *izwara*, *izwis*, maar owgm. *iūwar*, *iū* (zonder *z*) > mnl. *uwer*, *u*; *iū* (= *ju*) (in holl. hss. sedert 1400).

In 't ndl. is echter de verhouding van *du*: *ghi* veranderd. Gold aanvankelijk *du* voor de sg., *ghi* voor de pl., in 't mnl. reeds was deze verhouding verstoord: immers het werd in 't hoofse leven, zoals uit de weerspiegeling ervan in de hoofse literatuur blijkt, gebruik elkaar met de pluralis reverentiae aan te spreken (dit onder invloed van 't fra., dat zelf deze gewoonte weer aan 't lt. ontleende). Dit was het uitgangspunt en zo nam dan in de middeleeuwen het gebruik van *ghi* sterk toe, terwijl dat van *du* verminderde. Tegen 't eind van de 16de eeuw is *ghi* overal regel en tevergeefs tracht Marnix het dan reeds dode *du* nieuw leven in te blazen. Over een groot gebied (niet alleen in de fri.-frank. dialecten, waartoe men ook een groot deel van 't hollands pleegt te rekenen, maar ook b.v. in 't oostgron. en drechts) schijnt dit *ghi* echter alleen een papieren vorm geweest te zijn; men sprak daar vermoedelijk de vorm *jī*. Tenminste *je*, emfaties *jīj* wordt dan later de gebruikelijke vorm, terwijl *gij* ook tegenwoordig nooit in deze streken gesproken wordt. Daarbij trad een nieuwe verschuiving in: het voormalig beleefdheidspronomen werd de gemeenzame vorm (*je*, *jīj*), terwijl een nieuwe beleefdheidsvorm ontstond (*U*). Deze aanspreekvorm *U*, die het w.w. nog vaak in de 3de ps. bij zich krijgt en eventueel dan ook het refl. pron. *zich*, ontstond in de loop van de 18de eeuw uit *Uwz*, een nevenvorm van *uwē* (de schrijfwijze *UE*, in brieven vooral, leidde tot het lezen van *uwē*), mede onder invloed van de objektvorm *u*. *Uwē* zelf, oorspronkelijk een hoffelijke vorm, is nu uitsluitend in minder beschaafde kringen in gebruik (invloed van de dienstbodentaal).

Uit de objektvorm owgm. *iu*, *īu* ontwikkelde zich *u*, maar ook mnl. *ju*, *jou* (§ 54), waaraan de nndl. emfatiese objektvorm *jou* (naast het anders gebruikte *je*) beantwoordt. Terwijl men in het mnl. de pluralisvorm voor de sg. ging gebruiken, ontwikkelde zich reeds in 't mnl. een nieuwe pluralisvorm door samenstelling met *liede*, *lude*; deze leeft vooral in *jullie*, *jelui* voort; vgl. ook *gullie* en bij de 3de ps. *zullie*, *hullie*; 1^e ps. zeeuws *wullie*; brab. *wellie*, *gellie*, *zellie* met *ē* uit *ei* (*īj*); afrik. *jul(le)*, *hul(le)* en, weinig gebruikt, *ha(ar)lie*, *sullie*, *sulle*.

Opm. 1. Dat op het ontstaan van *U* ook de objektvorm invloed had, is waarschijnlijk door de gelijkheid van *je* als subjekt en als objekt; parallele ontwikkeling komt in verschillende dialekten bij andere pronominale vormen voor, b.v. zeeuws *ons*, haags *hun* als subjekt.

Opm. 2. In 't mnl. vindt men nu en dan vormen als *segt dij*, die zich ontwikkeld hebben uit vormen als *segd-i*, maar die het niet tot een zelfstandig vnw. *dij* gebracht hebben. Natuurlijk onafhankelijk hiervan, gebruiken dan in de 19de eeuw Drost, Ten Kate e. a. in archaïstiese taal *dij*, dat door hen kunstmatig geabstraheerd is uit b.v. *segd-i*, *segd-ij*. Soms leidden vormen als *segd-i* tot nieuwe toevoeging van 't pronomen; b.v. vla. *neemde-ge*, brab. *hedde-ge*; vgl. de verdubbeling bij de 1^e ps. in *hebickick* (= *hebək-ik*) (Sp. Brab.).

84. Pers. v n w. 3de persoon. Er zijn drie stammen :

a. germ. *ǝ*, overal in 't got. behalve in de nom. sg. fem. Ook in andere idg. talen, b.v. lt. *is*, *id*.

b. germ. *sǝ*, in 't got. in de nom. sg. fem. (*si*), in 't wgm. (ndl.) in de nom. (acc.) sg. fem. en de nom. acc. pl. comm. gen.: mnl. *si*, ndl. *ze*, *zij* (deze laatste vorm alleen in de nom.)

c. germ. *hǝ*: in 't owgm. oorspr. in de nom. sg. masc. en dan in 't ndl. — in tegenstelling tot 't hgd. — ook in de andere vormen ingedrongen, behalve in de nom. sg. fem. en de nom. pl. comm. gen. (daar alleen *s*-vormen) en in de gen. sg. masc. neutr. (waar alleen bij enklities gebruik (*ə*)*s* wordt gebezigd). Bij enklise viel de *h* af; *-i*, (*ə*)*m*, (*ə*)*t*, (*ə*)*s* enz. zijn dus waarschijnlijk geen oude *ǝ*, maar *hǝ*-vormen. Voor de verlenging van de *i* bij klemtoon (zodoende ndl. *hij* naast 't meer gewone, enklitiese *ie*) vgl. *mi* (§ 82).

Opm. 1. Vormen als *gavvət*, *wazzət* tegenover *gaffi*, *wassi* bewijzen niet, dat *ət* uit owgm. *it* (i. p. v. *hit*) ontstaan is, maar alleen dat in de laatstgenoemde vormen het gevoel voor de afzonderlike zelfstandige delen sterker is dan bij de eerstgenoemde. Intussen heeft men ook nog met een andere mogelijkheid te rekenen, dat n.l. naast *hij ət* stond, zoals naast eng. *he it* staat.

In de nom. sg. fem. vindt men naast mnl. *si* mnl. (vooral vla.) *soe*, het oude demonstratief (= got. *sō*, fem. van *sǝ*), en *su*, uit

owgm. (os.) *siu*. In de pl. is *si* onder invloed van *wi*, *gi* in de plaats gekomen van *sie* (oonfrk. *sia*). De vormen *hen*, *hun* zijn in oorsprong identies; 't was aanvankelijk de datiefvorm, ontstaan uit *hem* (soortgelijke vormen in de dat. acc. sg., waar *heme* de oudste vorm is); daarnaast *him*, *hin* en *hun* (§ 48), dat tans (naast *ze*) de gebruikelijke vorm is voor alle geslachten. Het naamvalsverschil tussen *hen* en *hun* is dus in oorsprong kunstmatig.

Opmerkelijk zijn in 't fem. de \bar{a} -vormen: reeds mnl. *hare* naast *heure* in plaats van een te verwachten **here* (grondvorm **hiro*, in de gen. dat. sg. en de gen. pl.; *hare* dringt dan ook in de acc. sg. in); vgl. § 28 opm. 2 en § 44 opm. 5. Bij de veelvuldig gebruikte enklitische vorm 'r vindt men als bijvormen *t'r*, *d'r*, welke zich in de sandhi (b.v. *Hij heeft 'r gezien*) hebben ontwikkeld.

Opm. 2. De oorspronkelijke gen. pl. *er* is van het pronominale verband geïsoleerd; formeel is hij samengevallen met de zwak betoonde vormen van *daar* (*d'r*, 'r).

Naast de vormen van *hij* bestond in de casus obliqui een afzonderlijke vorm voor het reflexief; vgl. lt. *sibi*, *se*; got. *seina*, *sis*, *sik*. In een brede groep van wgm. dialecten, in 't ndl. en 't ndd. zowel als in 't eng. en 't fri., ontbreekt dit pronomen van oudsher; voorzover men er zulke vormen vindt, zijn ze dus uit 't hgd. ingedrongen of onder hgd. invloed ontstaan. *Zich* komt in 't mnl. dan ook vooral in zuidoostelijke teksten voor, begint echter in de latere middeleeuwen in Holland in te dringen om eerst na hardnekkige strijd met *hem* en *z'n eigen* in de 17de eeuw algemeen beschaafd (maar niet volksaardig) te worden. Ook in het ndd. drong de hgd. vorm in, maar daar werd hij vernederduitst tot *sik*; terwijl deze vorm in 't mnl. slechts nu en dan voorkomt, dringt hij dan ± 1600 verder door en vindt men hem bij brab. vla. en zeeuws-holl. schrijvers; nu nog in 't drechts en gron. *zük* (*zok*).

Naast *zich* vindt men zeer zelden in 't mnl. *si*, dat uit hgd. *sich* is ontstaan onder invloed van *mi*, *di*. Met het oog op het sporadies voorkomen van dit *si* in 't mnl. moet men hier niet mee identificeren het 16de eeuwse brab.-antwerpense *si* (*sy*, *se*) *selve* (b.v. *Dit*

gat is in sy selver niet ront, mer meer vierkant); identiteit met *sijn* ligt hier meer voor de hand.

Opm. 3. Nauwkeurig de mnl. vormen bij F r a n c k § 210.

Opm. 4. Afrik. *hom* (*sig* alleen onder ndl. invloed).

85. De bezittel. vnw.

Got. *meins*, *þeins*, *seins* = mnl. *mijn*, *dijn*, *sijn*; het laatste wordt reeds in 't mnl. ook niet-refl. gebruikt; *dijn* is nu alleen nog over in *het mijn en dijn*.

In de pl. staan tegenover got. *unsar*, *izwar*, hgd. *unser*, *euer* kortere mnl. vormen *onse*, *uwe*, nu *u(w)* (holl. *u*; *uw* spelvorm naar *uwe*), *je*, *jou* en de spellingvariant *jouw* (met dezelfde verschuiving als bij 't pron. pers.); mede onder invloed van *je* en van 't gelijkkluidend pers. vnw. ontstond naast *m'n me*; onder invloed van *mijn* enz. kwam dialekties *joun* op.

Terwijl oorspronkelijk *sijn* voor alle genera en numeri werd gebruikt, is in 't mnl. voor 't fem. en de pl. reeds *hare*, de gen. van 't pron. pers., het gewone woord (vgl. hgd. *ihr*); daarnaast soms al in 't mnl. de dat. van 't pron. pers. *hun* (ook *hen*).

De flexie is die van 't adj.; alleen vindt men tengevolge van 't proklities gebruik reeds vroeg vormen zonder uitgang (ook bij *ons*: mnl. *ons vader*; vgl. fri. *uus*).

Aanwijzend voornaamwoord.

86. Het demonstratief werd in 't idg. van twee verschillende stammen gevormd, een met *s-* en een met *t-* beginnende stam; de *s-* hoort thuis in de nom. sg. masc. fem., vgl. got. *sǎ* en *sō*; in de jongere germ. talen, ook in 't ndl., zijn deze *s-*vormen vervangen door andere met germ. *þ-* (ndl. *d-*) < idg. *t-*.

Bij dit pronomen blijkt het duidelijkst, welke eigenaardigheden in de casus-uitgangen de pronominale flexie kenmerken tegenover de substantiviese. Een aantal casus stemmen overeen, n.l.

Sg. nom. fem. got. <i>sō</i>	= <i>giba</i> (§ 77);
gen. masc. neutr. got. <i>þis</i>	= <i>dagis</i> ;
acc. fem. got. <i>þō</i>	= <i>giba</i> (§ 77);

Pl. nom. acc. fem. got. *þōs* = *gibōs*;
 nom. acc. neutr. got. *þō* = *waurda* (§ 75);
 acc. masc. got. *þans* = *dagans*.

De andere casus verschillen min of meer. De meest karakteristieke afwijking is die van de nom. acc. sg. neutr., welke idg. *-d* heeft; vgl. lt. *id, illud, istud* tegenover *bellum, iugum*. In 't germ. moest die *d* tot *t* worden en dan bij enklities gebruik afvallen, daarentegen bij klemtoon blijven; vgl. got. *wa* (zwak betoond als pron. indefin. en soms als interr.); ndl. *dat, dit, het, wat*. De got. vormen *it-a, þat-a* hebben dezelfde toevoeging, die men ook in de acc. sg. masc. *þan-a* vindt; blijktens got. *ainnōhun, warjatōh* is deze *-a* uit *-ō(n)* ontstaan. — Zeer karakteristiek is ook de got. *ai* (idg. *oi*) van de nom. pl. masc. *þai* en de dat. pl. comm. gen. *þaim*. Oorspronkelijk had ook de got. gen. pl. masc. die *ai* (nog bewaard bij 't adj. *blindaize* en daar in 't fem. ingedrongen: *blindaizo* i. p. v. *-ōzō*, en zelfs in de gen. sg. fem. *blindaizos* i. p. v. *-izos*), maar hier is de *i* van de sg. ingedrongen: *þizē* onder invloed van *þis, þizōs*; hierdoor ook in de gen. pl. fem. *þizō* i. p. v. **þōzō*. — Een intern langere vorm heeft de dat. sg. masc. neutr. got. *þamma* (*mm* < germ. *zm* < idg. *sm*; de *-a* uit *-ē*, vgl. de instrument. neutr. *þē* en zie § 74); verder de gen. dat. sg. fem. en de gen. pl. comm. gen. *þizōs, þizai, þizē, þizō* (*z* uit idg. *s*). — De nom. sg. masc. got. *sa* heeft geen *-s* (tegenover b.v. got. *dags*), maar vgl. daartegenover de andere pron. *is, was*. Jonger is hgd. *der*. — Terwijl oorspr. geen afzonderlike vorm voor het lidwoord aanwezig was, differentiëerde het demonstratief in verschillende wgm. talen, ook in het ndl. (anders in 't hgd.), zich tot demonstrat. enerzijds en tot artikel anderzijds; in 't laatste geval ontstonden dan zwakke vormen: vgl. *de* naast *die*. In 't mnl. is die scheiding minder scherp dan tegenwoordig; zie de paradigmata bij Franck § 216 en 217; overigens zijn in de volkstaal nog sporen van *die/dat* als lidwoord aanwezig. In het neutr. kent het mnl. *dat* (en bij het demonstr. een emfatis *datte*: § 82 Opm. 1), proklities *t, d* (b.v. *tkint, dwater*). Daar de proklitiese vorm, uiteraard voor het lidwoord gebruikt, meest 't (*ɛt*) luidde, viel die samen met 't (*ɛt*) uit

het (pron. pers.); vandaar dat men nu op 't papier *het* als de volle vorm van 't onz. lidwoord heeft (in de levende taal alleen in de betekenis „bij uitnemendheid” en dus dan geen lidwoord meer). Overigens is in 't mnl. de invloed opmerkelijk, die van de nominatieven uitgaat, waardoor de *ie* in de casus obliqui dringt, b.v. gen. sg. masc. neutr. *dies* (naast oorspronkelijk, maar verouderd *dis*, *des*; in 't neutr. ook *das* onder invloed van *dat*); zelden *diens* (met *n* van de acc. sg. masc.).

Opm. 1. Een genitief als *des*, *das* kan in bepaald syntakties verband tot nominatief worden; vgl. de uit partitieve genitieven ontstane vormen nndl. *moois*, *lekkers*, *praats*, *goeds*, *nieuws*, *iets*. Vermoedelijk hierbij ook *alles*; indien dit echter uit 't hgd. is overgenomen, is het niet een oorspronkelijke genitief, maar beantwoordt het aan got. *allata*.

In de acc. en dat. sg. masc. dringt reeds in 't mnl. vaak de vorm *die* (in plaats van *dien*) in; men heeft hier vooral aan invloed van 't relatief partikel *die* (§ 88) te denken, dat in alle casus werd gebruikt. Zodoende komt er hoe langer hoe meer overeenkomst tussen mannelik en vrouwelik in verschillende casus; *de*, *deze* en de adjektieven volgen het voorbeeld van *die*; daarbij komt de omschrijving vooral van de gen. door *van*, en zo verdwijnen ten slotte alle uitgangen. Men heeft dus bij deze apokope van de *n* een analogies, niet of altans niet alleen een foneties proses, dat op één lijn staat met de apokope van de *n* in *lope* e. dgl. (§ 70); hier immers verdwijnt de *n* na *ə* in ongeaksentueerde syllabe; bij het pronomen daarentegen betreft het monosyllaba die soms geaksentueerd waren. Vandaar dat de *-n* van het pronomen ook verdwijnt op dat deel van het taalgebied, waar de fonetische apokope van de *-n* niet voorkomt.

Opm. 2. Verbogen vormen komen nog archaïsties en in geïsoleerde uitdrukkingen voor, vooral in de verbindingen *ten*, *ter*. In plaatsnamen werd de lokatieve datief vaak de algemeen gebruikelijke vorm, b.v. *Den Haag*, *Ter Apel*.

Naast de instrumentalis got *þē* stond in 't owgm. een instrumentalis os. *thiu* = mnl. *die*, *de* (zwakbetoond), b.v. mnl. *die ghelike*,

die mere, de minder, de bet. Onder invloed van verbindingen als *dieste* en onder invloed van *te* ontstond hieruit *te: te bet, te hoghere*; vgl. nog *deste, niette.* — Een andere instrumentalis (oorspronkelijk waarschijnlijk lokatief), got. *þei* (vgw.), is bewaard in mnl. *be-di* (en *be-die*: andere schrijfwijze of invloed van *die* [*ghelike*]); evenzo in 't interrogatieve *t-wi*.

Andere demonstratieven zijn: a. *gēne*, en met afwijkende vok. got. *jains* (*j-g*: § 61 opm. 3); vgl. ook *ginds* (oorspr. bijwoord, mnl. *ghens*) en *degene*; in 't mnl. nog soms de neutrale vorm *ghent*.

b. *dēze*, dat waarschijnlijk door samenstelling van 't boven besproken demonstrativum (ndl. *de*) met het partikel got. *sai* ontstaan is; in 't got. komt het woord nog niet voor. Hierbij het neutr. *dit* (*ditte*: § 82 Opm. 1).

Opm. 3. Vgl. voor *de-ze* vormen als *this here house* in moderne eng. dialecten.

c) got. *sah* uit *sa + uh*, voor het ndl. van geen belang.

Vragend voornaamwoord.

87. Uit de aard van de zaak ontwikkelt zich bij het interrogativum eerst laat een femininum en een pluralis; zo kent het got. nog geen verschillende vormen voor het getal. De stam van het pronomen idg. *kvō-* (vgl. lt. *quod*; naast *quis, quid* met idg. *ǵ*), germ. *hwa-*, vertoont ablaut (idg. *ǵ - ǵ̥*); vgl. got. *was: wis* (gen.); ndl. *welk*: got. *hi-leiks*. De ndl. vormen *wie* enz. hebben sterk de invloed van 't demonstrat. *die* ondergaan; vgl. het paradigma bij Franck § 220. Zie voor de instrumentalis got. *hwē* § 74 en § 86, voor *t-wi* § 86; een andere oude instrumentalis is bewaard in *hoe* (§ 40). Zie voor *watte* § 82 Opm. 1.

Betrekkelijk voornaamwoord.

88. Een afzonderlijk pronomen voor het aanduiden van de relatieve betrekking bestond oorspronkelijk niet; men had er geen behoefte aan, daar het gevoel voor het verschil tussen neven- en onderschikking niet voldoende ontwikkeld was. In 't got. heeft zich

echter reeds een aanduiding ontwikkeld door *-ei* achter het demonstratief (of pron. pers.) te voegen, b.v. *sa-ei* (*ik-ei*). In 't owgm. en dienovereenkomstig in 't mnl. gebruikt men het demonstratief of deels ook het interrogatief, voorzover men een pronomen er voor gebruikt; daarnaast bestond een relatief-partikel *die*, dat in alle casus gebruikt kon worden. Ook in 't nndl. wisselen de *d-* en *w-*vormen met elkaar af.

II. De adjectiva.

89. De verbuiging van de bvnw. is altijd in sterke mate onderhevig geweest aan congruentie. Terwijl aanvankelijk de adj. vermoedelijk onverbogen waren, namen ze reeds in 't idg. de flexie van de znw. aan; zo is dan ook in 't algemeen de toestand in 't lt., b.v. *bonus - bona - bonum* = *hortus - mensa - bellum*. In 't oergerm. echter ondergingen ze de invloed van de pronomina, vooral daar een bepaalde groep, die van de pronominaal-adjectieven (*al, ander* enz.), tussen beide categorieën instond. Tengevolge daarvan ontstond een gemengde flexie; men kreeg dus naamvalsuitgangen, die gelijk waren aan die van de znw., en andere, die gelijk werden aan die van de vnw. (aanw. vnw.). Terwijl nu de adjektieven aldus zich in de flexie min of meer van de substantieven isoleerden, was een nieuwe flexie ontstaan, doordat alle adjektieven in zwak verbogen substantieven konden overgaan en de vorm daarvan konden aannemen (vgl. b.v. hgd. *der Blinde, der blinde Mann: ein blinder Mann*). Bij die zwakke verbuiging, welke in substantivies gebruik en na het artikel voorkwam, vindt men in 't mnl. een nieuw gedeeltelijk verloop naar de pronominale flexie van 't voorafgaande woord; immers terwijl de klankwettige vormen dezelfde zijn als die van het znw., vindt men naast die vormen in de gen. sg. masc. neutr. vaak *-s* en vooral in de gen. dat. sg. fem. en de gen. pl. comm. gen. *-er* en bijna altijd in de nom. acc. pl. comm. gen. *-e* (*des goets mans, der goeder vrouwen* naast *des goeden mans* en een vrij zeldzaam *der goeden vrouwen*; zo goed als altijd *die goede mannen*), waardoor deze vormen gelijk worden aan die van de sterke flexie (§ 90).

Opm. 1. Ook in andere talen vindt men soortgelijke verschijnselen. Zo is in 't lt. in de nom. pl. masc. de pronominale uitgang idg. *-oi* (§ 86) = lt. *-ī* niet alleen bij 't adj., maar zelfs bij 't subst. ingedrongen (*bonī hortī*).

Opm. 2. Het gesubstantiveerde adjektief kon geheel en al tot zwakverbogen znw. worden, waarbij dan de *-ə* geapokopeerd kon worden. Een oud voorbeeld daarvan is *mens* < owgm. *mennisko*, bij got. *mannisks* 'menselijk'; voorts de oorspronkelijke komparatieven *heer* < owgm. *hēriro* (volgens de synkopewet van Sievers: § 69; bij 't adj. mnl. *heer*, bewaard in *heer-lik*, hgd. *hehr*) en de plur. *ouders* (oorspronkelijk *ouderen*); de oorspronkelijke superlatief *vorst* (bij *voor*); vgl. ook *jongen* (§ 79). Het kon ook de sterke vorm aannemen; vgl. reeds got. *aigin* (neutr.) 'eigendom'; mnl. *een sot* (naast *een sotte*); (*sonder*) *valsc* enz.; bij Vondel *de heilig*; nndl. (met verschil in graad van isolering) *vrek, zot, gek, dwaas, zonderling, groen, arm en rijk, oud en jong, (lijf)eigen, gulden; jong (van een dier), (doel)wit, ('t) vuil, (lief en) leed, recht, ('t algemeen) beschaafd, 't Duits, 't rood, 't kwaad en 't goed*; verkleinwoorden als *grootje, oudje, grauwtje, nieuwtje, halfje*; familienamen als *Klein, De Wit, De Zwart, De Bruin, De Mooy, Dedel* (< *D' edel*), naast *De Goede, Grootte* enz. Zie voor *moois* enz. § 86 Opm. 1.

De verdere geschiedenis is die van 't verlies van de buigingsuitgangen, 't eerst bij predikatief gebruik, daar de nom. sg. klankwettig in 't owgm. z'n uitgang verloren had (maar in 't got. wel verbuiging, b.v. *sadai waúrþun*). Voor het ndl. geldt het bij de pronomina opgemerkte (§ 86); tans is alleen de *-ə* bewaard, terwijl in 't eng. zelfs alle flexie verdwenen is.

Men onderscheidt in 't ogm. *ǎ-* (*jǎ-, wǎ-*), *ǖ-* en *ǘ-st.*, evenals bij de znw.

90. De sterke flexie van de *ǎ*-stammen.

Zeer duidelijk is de gemengde substantivies-pronominale flexie in 't got. bewaard, zie het overzicht bij b. v. Braune (§ 123) of Streitberg G. E. (§ 180), en vgl. § 86 voor *blindaižōs*, *blindaižō*. De got. dat. sg. fem. *blindai* is in plaats van de ogm. pronominale vorm (os. *blindaro*) gekomen, zoals omgekeerd in 't

os. de dat. pl. *blindun* tot de substantiviese flexie is teruggekeerd (tegenover got. *blindaim*). De dubbele vormen van de nom. acc. sg. neutr. got. *blind* en *blindata* vindt men nog in 't hgd. (*gut* en *gutes*); in 't mnl. echter ontbreekt de pronominale vorm (wel nog *allet* bij *al*). In 't mnl. vindt men de volgende flexie:

	masc.	femin.	neutr.
Sg. nom.	<i>blint, blinde</i>	<i>blinde, blint</i>	<i>blint, blinde</i>
gen.	<i>blind(e)s</i>	blind(e)re, blinder	<i>blind(e)s</i>
dat.	blinden ¹⁾	blind(e)re, blinder	blinden
acc.	blinden	<i>blinde, blint</i>	<i>blint, blinde</i>

comm. gen.

Pl. nom.	blinde
gen.	blinder(e), blindre
dat.	<i>blinden</i>
acc.	<i>blinde.</i>

Sg. nom. masc. Oorspronkelijk geen uitgang, maar dan ook *-e* onder invloed van de zwakke flexie en van de *ja*-stammen. Nu gewoonlijk *-e*, behalve in de bekende gevallen (*een groot veldheer* enz.), waarbij rythmiese factoren vaak van invloed zijn.

nom. fem. Oorspronkelijk geen uitgang in 't onfrk., maar in 't mnl. gewoonlijk *-e* onder invloed van de zwakke flexie, de accusatief en de substantieven; omgekeerd in de acc. fem. soms geen uitgang door de nominatief.

nom. acc. neutr. Oorspronkelijk geen uitgang, maar vaak *-e* onder invloed van de zwakke flexie. Omgekeerd soms bij de zwakke flexie verlies van de *-e*.

gen. masc. neutr. Nog in geïsoleerde vormen als *goedsmoeds*, *blootshoofs*; vgl. ook *moois* e.a. (§ 86 opm. 1). Een zwakke gen. op *-en*, nog zeldzaam in 't mnl., in b.v. *grotendeels*, *vol zoeten wijns*.

¹⁾ Het vet gedrukte duidt de in oorsprong pronominale vormen aan.

- dat. masc. neutr. Resten in: *met voorbedachten rade, in arren moede* enz.
- gen. dat. fem. Vgl. nog: *zaliger* enz.; *te gelegener tijd* enz.; de datief is soms tot de vaste vorm geworden in namen (oorspr. lokatief: *Heiligerlee, Nieuwersluis*; vgl. ook *Sinterklaas*), ook in *midnacht, linker- en rechterhand*.
- acc. masc. Soms geen uitgang onder invloed van de nominatief.
- Pl. nom. acc. In 't neutr. oorspronkelijk geen uitgang; soms zo nog in 't mnl. en dan ook wel eens analogies in 't masc. en fem. (*stom dieren, swaer sonden* enz.).
- gen. Rest in *aller-(beste* enz., *-wegen, -hande, -lei, -heiligen, -zielen*).

Van deze sterke flexie verschilt in 't mnl. de normale zwakke flexie nog min of meer in de nom. sg. masc. en de nom. acc. sg. fem. neutr., doordat daar de vormen met *-e* regel zijn; zie verder § 89.

Opm. Een instrumentalis (owgm. *-u*) is bewaard in enkele mnl. uitdrukkingen (vooral bij participia), b.v. *beslotene grave, bi levende live*.

91. De *jǎ*-st. (got. *midjis, wilþeis*) verschillen van de *ǎ*-st. in 't mnl. alleen nog in de nom. sg., die *-e* heeft (*rike* enz.; vgl. nog *blo(de), moe(de)*); ook de *ǎ*- en *ǎ*-st. (got. *hrains, hardus*) zijn meest hierheen, soms ook naar de *ǎ*-st. verlopen. Onder invloed van die *ǎ*-st. komen dan in al deze categorieën ook vormen zonder *-e* voor; zie voor de verdeling er van bij de verschillende adjektieven Franck § 196. De umlaut, die in 't hgd. veel voorkomt, is in 't ndl. tot enkele gevallen beperkt; vgl. hgd. *blöde, böse, müde, schnöde, träge*; *dünn, grün, schwer, schön*; ndl. *streng, eng, dun* e.a. Zie voor de *wǎ*-stammen (*gele: geluw* enz.) § 41 v.

92. De trappen van vergelijking.

In 't got. heeft de zwak verbogen komparatief *-iz-*, bij de *ǎ*-stammen soms *-ōz-*, de sterk en zwak verbogen superlatief *-ist-*, bij de *ǎ*-stammen soms *-ōst-*; b.v. *managiza, managists* (bij *manags*); *frōdōza, frōdōsts* (bij *frōþs*). Hieraan beantwoordt mnl. *-(e)re (-er), -(e)st,*

beide met sterke en zwakke flexie. De umlaut, die op een oude vorm met *-i-* zou wijzen, vindt men in de geïsoleerde vormen *beter - best* (< **betst*) (got. *bätiza-bätists*); vgl. ook *lest* (< **letst*) naast *later - laatst*.

Opm. Zie voor de adverbia § 124.

III. De numeralia.

93. In de vorming van de telwoorden vindt men in 't germ. (en deels in 't idg.) opmerkelijke veranderingen na 12 en 60. Terwijl *elf* en *twaalf* (got. *ain-lif* en *twa-lif*) samenstellingen met *een* en *twee* zijn (got. *-lif* 'overschietend', verwant met *leven*, got. *liban*, en *blijven*, got. *bi-leiban*), worden de volgende telwoorden door samenstellingen met *tien* gevormd (*der-tien*, *veer-tien* = got. *fidwor-taihun* enz.). *Twintig* tot *zestig* zijn in 't got. gevormd met *tigus* 'tiental' (*twai tigjus* enz.), de volgende met *-tēhund* (*sibun - tēhund* enz.); een soortgelijk verschil in 't owgm.: zo in 't os., waar de telwoorden van 70 af door voorvoeging van *ant-* worden gevormd (*ant-sibunta* enz.), en in 't mnl., waar een rest van dit *ant-* bewaard is (*tseventich*, *tachtich*, *tnegentich*, ook ingedrongen in *tsestich*: nog *sestich*, *seventig* [gespeld met *z*], *tachtig*, en dial. *tnegentig*; nu ook *feertig*, *fijftig* [gespeld met *v*]). Het zijn resten van het twaalftalig stelsel.

Opm. 1. Zie voor *twaalf* de aantekening bij § 32.

Opm. 2. Os. *ant-* vermoedelijk = *hund* 'honderd'. — Sommigen denken bij de ndl. vormen aan invloed van *end(e)*; men krijgt dan een gelijke verklaring van 40—90 en beroept zich op de meerderheid van de getallen 71, 72 . . . 79 tegenover 't enkele 70; bovendien zou 't verschijnsel juist zo duidelijk zijn in de niet-saksiese streken. Maar *ent* < *ende* is zeldzaam; *ende* **achtig* kon niet *en tachtig* worden; juist bij 40 en 50, die een analogiese *f* hebben, zegt men *een en veertich* enz. (met *v*); bovendien blijft *dertig* onverklaard. Voorts is de zgn. meerderheid van 71 enz. maar schijn, daar ze veel minder in gebruik zijn dan 70 enz. *Tachtich* en *tnegentich* zijn zeker ook goed saksies; in de Graafschap, waar *z* en *s* duidelijker onderscheiden worden dan in 't Noorden, zegt men ook *sestich*, *söventich*, *tach(en)tich*, *tnegentich*, volgens Galleé ook *fiftich*, maar nog *veertich*.

De flexie biedt weinig opmerkeliks. In 't got. onderscheidt men alleen bij *ains*, *twai*, **þreis* de 3 geslachten; 3—19 gaan, voorzover verbogen, naar de *i*-st., 20—60 (*tigjus*) naar de *u*-st.; 70—100 zijn onverbuigbaar. De mnl. vormen zijn, voorzover verbogen, in de regel die, welke men verwacht; nu zijn er nog resten van de flexie over in b.v. *met z'n tweeën*, *bij tweeën*, *tweeërlei*, *in tweeën* (mede onder invloed van de znw.: *in tweeën* = *in twee stukken*).

94. De afzonderlike telwoorden: cardinalia.

- got. *ains*, ndl. *één* < idg. **oinos* (lt. *ūnus*: § 10). In de jongere germ. talen in verzwakte vorm (ndl. *en*, 'n) tevens als onbepaald lidw. gebruikt (samenstelling *geen*, mnl. *engheen*, *negheen*, uit **nih* + **aina*).
- got. *twai*, maar owgm. (os.) *twēne*, neutr. *twē*. In 't ndl. is de oorspr. neutrale vorm *twee* algemeen gebruikelik geworden (maar *twēne* in *twin-tig*). Vgl. lt. *duo*. Naast *twee* got. *bai*, ndl. *bei-de*.
- got. *þreis*, hgd. *drei*, ndl. dial. (brab.) *drij*; maar alg. ndl. *drie*, oorspr. de vorm van 't femin. (ohd. *drīo*); idg. **trejēs*, lt. *trēs*.
- got. *fidwōr*, maar wgm. ndl. *vier* en met andere afwijking lt. *quattuor*. In de anlaut wisselen idg. *kʷ* en *þ*, in de inlaut idg. *tw* en *kʷ* (> germ. *hʷ* > *γʷ* > *w*, *u* en zo ndl. *vier*).
- got. *fimf*, ndl. *vijf* (§ 29), maar lt. *quinque*. In de anlaut idg. *þ*, in de inlaut idg. *kʷ*, maar dan assimilatie (in 't germ. ten gunste van de *f*, in 't lt. van de *qu*).
- got. *saihs*, ndl. *zes* = lt. *sex*.
- got. *sibun*, ndl. *zeven*: de idg. *t* (vgl. lt. *septem*) is verloren gegaan.
- got. *ahtau*, ndl. *acht*; vgl. lt. *octo*. Oorspronkelijk dualis-uitgang als in lt. *duo* („twee viertallen”).
- got. *niun*, hgd. *neun*, maar in 't ndl., met *g* uit *w*, *negen*. Vgl. lt. *novem*.
- got. *taihun*, ndl. *tien* = lt. *decem*. Hierbij (volgens de wet van Verner) got. *tigus*, ndl. *-tig*.
- got. **hund* (als pl. *twa hunda* enz., anders *taihuntaihund*, - *tēhuna*), maar in 't owgm. een samenstelling hiermee: ndl. *honderd* uit

**hunda* + *raða*, d.i. 'honderd-getal' (vgl. got. *rǎþjō* 'getal').
Vgl. lt. *centum*.

got. *þūsundi*, ndl. *duizend*; daarnaast mnl. *dusentech* (invloed van *twintig* enz.).

Opm. Got. **hund*, idg. **kyntó-m*, is waarschijnlijk ontstaan uit idg. **dkyntó-m* bij **dékmt* = got. *taihun*; een samenstelling met dit *hund* is vermoedelijk got. *þūsundi* uit **þūs-hund-i* 'sterke honderd'. — Het simplex *hund* is in 't ndl. nog bewaard als vlakke- en inhoudsmaat, in de samenstelling *hondgeld* en in plaatsnamen (b.v. *Vijfhondje*, *Elfhond*, misschien ook *Hondsbos*).

95. De ordinalia, in 't germ. over 't algemeen als zwakke adjektieven verbogen, zijn meest door 't suffix idg. *-teito-* van de cardinalia gevormd; vgl. b.v. lt. *quartus*, *sextus*; got. *saihsta*, *ahtuda*, *niunda*; ndl. *vierde*, *zevende*, *negende* (en onder invloed van deze ook *vijfde*, *zesde* i. p. v. mnl. *vijfte*, *seste*). Daarnaast in 't wgm. andere superlatief-vormingen op *-ste*, vooral vanaf 20 (ook *achtste*, mnl. *sevenste*). Aan lt. *tertius* (idg. *-tjo-*) beantwoordt in vorming got. *þridja*, ndl. *derde*. *Eerste* is een superlatief van *eer*, got. *áir* 'vroeg', waarnaast got. *fruma* en *frumists*. *Tweede* is een jongere formatie naast *ander*, got. *anþar*.

ZESDE HOOFDSTUK.

DE VERBA.

96. *Genera.* De term *genus* 'geslacht' hoort bij het nomen thuis, wordt echter bij het verbum ook gebruikt tot aanduiding van de richting, waarin de handeling gaat: actief, medium en passief. Het idg. had afzonderlijke uitdrukkingwijzen voor het actief en het medium, d. i. het genus dat aanduidt, dat de handeling in de sfeer van 't subjekt plaats heeft, b. v. lt. *sequor* (deponens, d. w. z. verschijnt alleen in mediale vorm) 'ik houd mij aan iemand', d. i. 'ik volg'. Daar de mediale betekenis vaak dicht bij die van 't passief staat (vgl. *zich verspreiden*, *zich kenmerken* = *verspreid*, *gekenmerkt worden*), kon het medium ook voor het passief gebruikt worden, en voorzover het in 't ogm. (got.) bewaard is, heeft dit zgn. *mediopassivum* dan ook die betekenis aangenomen: got. *nimada* = 'ik, hij word(t) genomen'; het is mogelijk, dat in 't ndl. bij *heten* in de zin van 'genoemd worden' hiervan resten bewaard zijn. Overigens wordt in 't germ. het passief omschreven; zo reeds in 't got. door de hulpw.w. *wairþan* en *wisan* (*daupþs warþ* of *ist* naast *daupþada*). Het mediaal begrip wordt in 't germ. omschreven door 't pron. pers. en voor de 3de pers. door een afzonderlijk pronomen, al dekken beide categorieën elkaar niet geheel.

97. *Modi.* Het idg. kende de indikatief of werkelijkheidsmodus, de imperatief of bevelmodus, de konjunktief of wilmodus, en de optatief of wensmodus. Doordat het onderscheid tussen de twee laatstgenoemde wijzen weinig scherp was, nam in 't ogm. de optatief beide funksies over en ging de konjunktief verloren. Een rest is misschien bewaard in got. *ōgs* (imperat. 2 sg.); vgl. voor de uitgang lt. *agā-s* (praes. conj. 2 sg. bij *ago*). In 't jonger ndl. is de optatief op enkele resten na verloren gegaan, doordat

omschrijvingen met hulpwoorden er voor in de plaats getreden zijn; ook bij de imperatief zijn dergelijke omschrijvingen zeer gewoon.

98. Tempora. Het idg. kende — behalve een voor 't germ. niet ter zake doend futurum — een praesens, dat echter geen zuiver tempusbegrip was, en een praeteritum. Het praeteritum werd gevormd door voorvoeging van het zgn. augment *e*-, dat oorspr. een bijwoord van tijd was; één rest is misschien in 't ogm. bewaard: got. *iddja* 'ging' < idg. **é-īām* (vgl. lt. *īre* 'gaan'). Daarnaast had het idg. uitdrukkingsmiddelen voor de wijze waarop de handeling plaats heeft, de zgn. aspecten of aktionsarten; deze drukten uit, of men de handeling zag in z'n duur of alleen op een bepaald punt van z'n ontwikkeling, of dit het begin- of het eindpunt was, of de handeling slechts ééns of vaker plaats had, of er een eindpunt en een resultaat was. Een van die aspecten was het *praesens perfectum* ('voltooid praesens'), kortweg perfectum genoemd, dat de toestand aanduidde, die in het tegenwoordige bereikt is als gevolg van een verleden handeling. Doordat het zwaartepunt verlegd werd naar de verleden handeling, kreeg dit perfectum in 't germ. praeteritale betekenis; het nam de funktie van 't praet. over en werd zo tot *perfectum historicum*; in de ogm. gramm. wordt het gewoonlik *praeteritum* genoemd. Overigens werden en worden de tijden uitgedrukt door middel van hulpwoorden, vooral hulpwerkwoorden.

Opm. 1. Bij de aspecten onderscheidt men dus de door het w.w. uitgedrukte handeling niet naar de *tijd* (b.v. verleden of heden), maar naar de *plaats* waar men zich bevindt (b.v. voltooid of onvoltooid); het verschil tussen aspekt en tijd ligt in 't gezichtspunt, vanwaaruit men de handeling ziet. Het idg. had er vróeger uitdrukkingswijzen voor dan voor het tijdsverschil. Het meest karakteristiek zijn ze bewaard in de slaviese talen; aan de slav. grammatika ontleent men de term aspekt. In 't germ. zijn de afzonderlike uitdrukkingswijzen ervoor meer op de achtergrond getreden; een van de middelen, die men tans gebruikt, is het zinsaksent; een van de resten wordt bij het verleden deelwoord (§ 100) besproken; vgl. ook § 104 en § 110. Overigens hoort de geschiedenis van de aspecten in de syntaxis thuis en wordt daarom hier niet nader

behandeld. Datzelfde geldt van de periphrastiese tijden van de w.w.

Opm. 2. Het praesens vervult in 't ogm. de rol ook van 't futurum; daarnaast vindt men reeds in 't got. soms omschrijving met *skal* e. a.

99. Numeri. In 't got. zijn nog dualisvormen bewaard; overigens in 't germ. bijna alleen singularis en pluralis.

100. De nominale vormen van het w.w.

a. De *infinitief*, in vorming een neutraal nomen actionis, b.v. idg. **bhéro-no-m* = got. *baíran*. Oorspronkelijk is er dus geen nader verband met het praesens; vandaar dat b.v. naast lt. *cāpio* (met praesens-versterking *i*) als infin. *cāpère* (zonder *i*) staat; maar in 't germ. heeft de infinitief zich nader bij 't praes. aangesloten: got. *hafja*: *hafjan*. In 't wgm. staat naast de infin. het zgn. *gerundium*, dat zich voordoet als een verbogen vorm van de infinitief; vgl. b.v. mnl. *te vaerne*, *te singen(e)* (dat.); de genit. is tans alleen in resten (b.v. *peinzensmoede*; vgl. ook *tot barstens toe* e.a.) bewaard. In 't Fries onderscheidt men nog infinitief en gerundium, doordat alleen na *te* de vorm met *-n* staat.

b. De *participia* zijn in oorsprong verbale adjektieven. Het germ. kent:

1. het part. praes. act., in 't idg. gevormd door *-nt-*, b.v. lt. *vehens*, gen. *vehentis*; germ. *-nd-*, b.v. got. *sokjands*, dat over 't algemeen zwak verbogen wordt (in 't got. alleen nom. sg. *sokjands* naast *sokjanda*); ndl. *zoekenl* (met apokope) naast *zoekende* = os. *sōkiandi* (dus geen zwakke vorm, maar *ja*-stam). Enkele van deze participia zijn substantieven geworden (§ 80 b).

2. het part. praet. pass., in 't idg. gevormd door *nē/nō* of *tē/tō*; het laatste is zeer gewoon in 't lt., b.v. *factus*, *captus*, *monitus*, *amātus*, *delētus*. In 't germ. heeft differentiëring plaats gehad, doordat de zwakke werkwoorden participia op *-Ń* (*ǣ*) (bij de zw. w.w. van kl. I met voorafgaande vok. *ǝ*), de sterke werkwoorden die op *-n-* (met voorafgaande vok. *ǣ*) kregen, b.v. got. *nasip̃s*, *numans*.

Opm. 1. Bij enkele st. w.w. zijn part. met *t* bewaard als adj., b.v. got. *hafsts* 'behept' = lt. *captus*, bij got. *haffjan* = lt. *capio*. Ook andere part. hebben zich van het ww. geïsoleerd en zijn adj. of subst. geworden, b.v. *vol*, got. *fulls* uit **fulna-* (§ 39a) bij lt. *plere* 'vullen', vgl. lt. *plenus* 'vol'; got. *barn* 'kind' bij *bairan*; got. *-gairns* (in 't ndl. alleen als bijw. *gaarne*), vgl. *be-geren*; ndl. *recht*, got. *raihts*, vgl. *rekken*; ndl. *licht* 'niet donker' < *leuxta-*, vgl. lat. *lucere*; ndl. *kind* en, met ablaut, got. (*himina-*)*kunds*, vgl. lat. *gi-gnere* 'voortbrengen'; ndl. *dood*, got. *dauþs* bij *diwan* 'sterven'; ndl. *koud*, got. *kal-ds*, vgl. *kil* en *koel* (met ablaut); ndl. *luid*; *zat* (met fonet. spelling). Ndl. *oud* bij got. *alan* 'opgroeien', vgl. got. *alþeis*; bij hetzelfde w.w., maar met *n* gevormd, ndl. *al*, got. *alls* < *alna-* (§ 39a). Ndl. *kond*, got. *kunþs* bij *kunnen*, got. *kunnan*; ndl. *wis*, got. *-wis*, en *wijs*, got. *-weis*, bij *weten* (§ 20). Zie ook *vet* (§ 69 Opm. 1).

Opm. 2. Idg. *-ēnō-* (ablautend met *-ōnō-*) vindt men nog in 't got. adj. *fulgins* 'verborgen', bij *-filhan*; in 't got. znw. *aigin* bij *aih*. Mogelijk ook nog in enkele mnl. part. *geslegen*, *gedregen*, *gedwegen*, *gevlegen*; *gescepen*, *beseven*, *geheven* (nu nog alleen *geheven*), indien hier de *ē* door *i*-umlaut ontstaan is. Het schijnt minder juist, bij de vier eerstgenoemde vormen aan palataliserende invloed van de volgende *g* te denken, daar een *g* in 't ndl. na *a* toch niet palataal was; ook is het dan nodig voor de drie laatstgenoemde participia een andere verklaring te geven: invloed van het praesens en de infinitief (met *ē*). — Soms ontbreekt de vokaal vóór 't suffix; vgl. boven got. *kunþs* enz. en vgl. § 69 Opm. 3. Misschien behoort hierbij ook 't sterke participium got. *usluknans* (acc. pl.) (Mc. 1 : 10).

Opm. 3. In ndl. *verkouden* uit mnl. *vercoudet*, *vercout* is de sterke uitgang achter de zwakke gevoegd (maar vgl. nog *verkoudheid*); de verbogen vormen waren hierbij het uitgangspunt.

Een karakteristiek verschil tussen het got. en het wgm. is de wgm. voorvoeging van *ge-*. Het germ. prefix *ge-* (got. *ga-*) betekende oorspr. 'samen' (got. *ga-skōhi*, ndl. *gebroeders* enz.); toen deze betekenis verbleekte, kreeg het bij uitstek de funktie om het perfectieve aspekt uit te drukken; b.v. got. *ga-hausjan* geeft de handeling van horen aan met het oog op het moment van de

voltooiing, dus = vernemen. In het part. praet., waar de perfectieve betekenis licht op de voorgrond kon treden, werd zodoende in 't wgm. *ge-* het vaste prefix; men ging *ge-* voelen als een integrerend deel van 't participium, en het werd daardoor tevens een onderscheidingsmiddel bij die w.w., bij welke infinitief en participium gelijkvormig waren. Slechts enkele mnl. participia, vooral van werkwoorden, die reeds op zich zelf perfectieve betekenis hadden en dus dat *ge-* konden missen, hebben gewoonlijk vormen zonder *ge-*: vooral *worden, vonden, comen, bracht; leden*. In 't nndl. ontbreekt *ge-* nog in 't part. van de onscheidbare samenstellingen, vermoedelijk omdat deze in oorsprong perfectief zijn; ook in de verbale adj. *nieuwbakken, rechtschapen, dronken* en natuurlijk in *dood* enz. (Opm. 1); voorts in mnl. *dus-, sodaen* (nu met nieuwe achtervoeging *dus-, zodanig*).

Daarentegen heeft men wel ten onrechte gemeend, resten van een oud partic. zonder *ge-* te hebben in zinnen als: *hij is komen aanlopen, ik heb het hem zien doen*; waarnaar dan analogies — toen *komen* en *zien* voor het taalgevoel infin. waren geworden — zinnen gevormd zouden zijn als: *ik heb het horen zeggen, ik heb het niet kunnen doen*. Veeleer is hier het participium onder invloed van de tweede infin. door een infin. vervangen.

Opm. 4. Let op *ge-b-leven, ge-b-lust, ge-vr-eten*; ook op *ge-g-eten*; vaak ook *ge-g-loofd* (afrik. *geglo*). Vormen als *gemaskeerd, gemanteld, gespikkeld* zijn in oorsprong geen verl. deelw., maar afleidingen van *masker* enz.; vgl. b.v. naast *gehaard* (mnl. *gehaert*) 't ouder tiepe, dat als got. *ga-skōh-s* gevormd is: mnl. *gehaer*.

Opm. 5. In verschillende dialecten, in de eerste plaats, maar niet uitsluitend in de friese en fries getinte, ging de *g* voor *i* in *j* over. Zo werd *gi-* tot *ji-, i-, ɶ-*, en dit *ɶ-* kon dan licht verdwijnen, in de eerste plaats na woorden die op een vokaal uitgingen, dan ook in andere positie. Maar op de duur breidden zich de vormen met *ge-* weer uit, daar dit prefix hier een belangrijke funktie had te vervullen. Het ontbreekt nog in 't fri., 't wfri. en 't gron., deels in 't za.: hier vindt men echter ook *ɶ-*, dat tevens op zuiver saksies gebied

gesproken wordt. Vgl. voor de oudere taal b.v. mvla. (owvla.) *igaen* (maar evengoed b.v. *inas* 'genas', *jaeritide*), mnl. (holl. brab.) *gheven* e. a. (niet op één lijn staand met *worden* enz., want meest in jongere geschriften); 17de eeuws Amsterdams *z*-. Vgl. hiertegenover de zeer verbreide afval van een funksieloos *ge-* : § 71.

Opm. 6. Resten van een part. perf. act. vindt men in got. *weitwōþs* 'die gezien heeft, die weet', dus = 'getuige' (bij got. *wait*) en *bērusjōs* 'ouders', pl. (eig. dualis) van **bērusi* 'moeder' (bij got. *bairan*).

101. Men verdeelt de werkwoorden in thematische en athematische, een indeling die ongeveer parallel loopt met die der zelfstandige naamwoorden in vokaliëse en wortelnomina (§ 73). D. w. z. de meeste werkwoorden worden gevormd door achter de wortel een suffix te voegen; zo'n wortel + suffix heet thema of stam en achter die stam komen dan de persoonsuitgangen, altans in 't praesens. Bij de athematische w.w. daarentegen staan de persoonsuitgangen direkt achter de wortel; in 't germ. zijn er slechts enkele resten van over. De thematische w.w. deelt men in naar de aard van het suffix, dat in 't praesens er achter komt; in 't idg. was dit het karakteristieke onderscheid tussen de verschillende w.w. In 't germ. is dit onderscheid veelal uitgewist en daarvoor is een andere indeling op de voorgrond getreden: naar de wijze waarop 't praet. en 't part. praet. gevormd is (sterke en zwakke w.w.) en naar de klankwisseling die daarbij optreedt (de ablaut die in 't idg. bij de w.w. een ondergeschikte rol speelt; daarbij als afzonderlike kategorie de redupl. w.w.).

De persoonsuitgangen zijn bij alle w.w. dezelfde, behalve dat de athematische verba de 1^e ps. sg. praes. indic. in 't idg. op *-mi* vormden (tegenover *-ō* bij de thematische verba). In 't germ. verschrompelen de uitgangen hoe langer hoe meer, mede tengevolge van het feit, dat het onderwerp steeds meer wordt uitgedrukt. Zo is misschien in 't got. de weglating van 't pron. 2^e ps. pl. in *jabai afletip mannam missadedins ize* (Matth. 6 : 14) als een graecisme te beschouwen.

Opm. 1. De termen *sterk* en *zwak* zijn van Grimm afkomstig: de st. w.w. helpen zich zelf in 't praet., de zw. hebben de steun van een suffix nodig.

Opm. 2. Slechts zelden vindt men klinkerwijziging bij een zw. w.w.: got. *briggan* - *brāhta*.

De praesensvorming van de thematische w.w.

102. a. De idg. *ǰ/ǰ*-klasse (de lt. 3de konjugatie, b.v. *duco*, infin. *ducere*) = de germ. *ǰ/ǰ*-klasse. De *ǰ*, resp. *ǰ* komt in de 1^e ps. van alle numeri (in de sg. 1 gerekt, zonder verdere uitgang) en in de 3de ps. pl. voor; overigens verschijnt de *ǰ*, resp. *ǰ*. In 't germ. horen hiertoe bijna alle sterke werkwoorden, zowel de ablatende als de reduplicerende. In 't idg. waren er twee categorieën, die met de klemtoon op de wortel en die met de klemtoon op 't suffix. In 't germ. is de tweede soort over 't algemeen geabsorbeerd door de eerste, maar toch zijn er nog resten, de zgn. *aoristpraesentia*, herkenbaar aan de Schwundstufte en de werking van de wet van Verner in de wortel (§ 14).

Opm. 1. Ze heten aoristpraesentia, omdat ze 't zelfde vokalisme hebben als de idg. aoristus (, die in funktie ongeveer met de franse *passé défini* overeenstemt).

b. Aan het suffix idg. *ǰ/ǰ* kon een *ǰ* voorafgaan; zo ontstonden als een afzonderlijke klasse de *ǰǰ/ǰǰ*-verba (vgl. b.v. lt. *capio*, infin. *capere*; de lt. 4de kl., b.v. *finio*, infin. *finire*) = de germ. *jan*-w.w. In 't ndl. is de *j* over 't algemeen verdwenen, maar men ziet de werking er van in umlaut en geminatie (§ 32 v. en 39). In 't germ. behoren er toe de zwakke werkwoorden van de 1^e klasse (got. *sōkjan* enz.) en enkele sterke werkwoorden, o. a. in kl. V: got. *bidjan*, ndl. *bidden*; *liggen*, *zitten* (maar got. *ligan*, *sitan*); kl. VI: got. *hafjan*, *hlahjan*, *-skapjan* = ndl. *heffen*, *lachen* (§ 32), *scheppen*; ndl. *beseffen* (vgl. lt. *sāpio*), *zweren* (tegenover got. *swaran*; vgl. § 39); got. *wahsjan* (maar ndl. *wassen* uit een owgm. vorm zonder *j*).

Met de zwakke werkwoorden van de 1^e kl. zijn samengevallen de *kausatieven*, die in 't idg. door 't suff. *-ǰǰ/-ǰǰ* werden gevormd, welk suffix gewoonlijk achter de wortel met *ǰ*-vokaal werd gevoegd;

de wortelsyllabe had dus dezelfde vokaal als 't praeteritum van de sterke werkwoorden, en de slotkonsonant van de wortel onderging, indien mogelijk, de werking van de wet van Verner. Vgl. voor het idg. lt. *moneo* 'vermanen': *me-min-i* 'zich herinneren' (idg. *mōn/mēn*), *doceo* 'onderwijzen': *disco* 'leren' uit **di-dc-sco* (idg. *dok/dk*) en zie voor 't germ. § 16 en 25.

Opm. 2. De *j* van het suffix is na lange klinker bewaard, b.v. *zaaien*, *bloeien*, *strooien* (§ § 50, 53, 41); daar is de *j* zelfs in praet. en part. ingedrongen (*zaaide*, *gezaaid* enz.; vgl. voor de oorspronkelijke synkope van *i* in deze vormen § 69). Ook na *r*: mnl. *erien* enz. (§ 39), maar dan door generalisatie van de andere vorm mnl. *eren*; *gebeuren*.

c. Ook andere konsonanten konden aan de idg. *ǝ/ō* voorafgaan; enkele overblijfselen van zulke praesensklassen zijn in 't germ. bewaard bij de idg. *nē/nō*-klasse. Vgl. voor 't idg. lt. (*con*)-*tem-no*, perf. (*con*)-*temp-si*; *ster-no*, perf. *strā-vi*; *sper-no*, perf. *sprē-vi*. Hier van zijn twee resten in 't got. bewaard, n.l. *frāihnan* - *frāh* - *frēhum* - *frāihans* (kl. V); en *keinan*, part. praet. *uskijanata* (Lc. 8: 6).

Opm. 3. Ndl. *vragen* is een van ouds zw. w.w. met lange vokaal. Bij got. *keinan* wijst 't praet. *us-keinoda* op verloop naar de zw. w.w. kl. IV; ndl. *kiemen* is denominatief van *kiem*.

In andere, met dit suffix gevormde werkwoorden is de *n* in alle vormen doorgedrongen; dan heeft men dus van germ. standpunt niet meer met een *n*-suffix te doen. B.v. got. *skei-nan*, ndl. *schij-nen* (: got. *skei-rs*, *skei-mā*); ndl. *bakken* uit idg. **bhōgn-* (vgl. § 22 opm.) (: *bakeren*, eng. *to bake*, uit idg. **bhōg-*): de door de geminaat kortgebleven vokaal verraadt de vroegere aanwezigheid van de *n*.

Soms drong de nasaal in de wortel; men spreekt dan van een *n a s a a l* infix; b.v. lt. *ru-m-po*, perf. *rūpi*; *fu-n-do*, perf. *fūdi*; *fra-n-go*, perf. *frēgi*. Hiervan vindt men één rest in 't germ., n.l. got. *standan* - *stōþ* - *stōþum*, mnl. *standen* - *stoet* - *stoeden*.

Opm. 4. Daarnaast in 't mnl. *staen* (§ 111); voorts de analogiese vormen: *stont* - *stonden* - *gestanden* (invloed van *standen*) en *gestaen* (invloed van *staen*).

Soms drong de *n* ook in andere vormen door; b.v. lt. *finġo-finxi*, maar *fictum*; *pingo-pinxi*, maar *pictum*: en in alle vormen: *iungo - iunxi - iunctum*. Zo in 't germ. b.v. ndl. *klimmen* (uit **klimban*) naast (*be*)*klijven* (uit **klīban*); *klimmen* ging toen naar de 3de kl. over. Omgekeerd drong soms de vorm zonder *n* in 't praes., b.v. *bijten* tegenover lt. *findo-fidi*.

103. De idg. *ā*-klasse = de germ. *ō*-klasse omvat oorspronkelijk de denominativa van vrouwelijke znw. op idg. *-ā*, maar doordat deze vorming produktief werd, voegde zich de *-ā* ook achter andere wortels. Het zijn de lt. w.w. van de 1^e konjugatie (b.v. *plantāre* bij *planta*), de got. zwakke w.w. van de 2de klasse (b.v. *salbōn*).

De idg. *ē*-kl. omvat de lt. w.w. van de 2de konjugatie (b.v. *vidēre*), de got. zwakke w.w. van de 3de klasse (b.v. *haban*). Vgl. lt. *tacēre* = got. *ḥahan*; lt. *silēre* = got. *-silan*; lt. *vidēre* = got. *witan* 'letten op'; waarschijnlijk ook lt. *habēre* en got. *haban*, hoewel de anlaut niet overeen schijnt te stemmen.

Opm. 1. In 't got. vindt men bij deze w.w. naast de *a* een *ai* (b.v. *haban*: *habais*). De verhouding van de lt. *ē* tot deze got. klanken is een van de problemen van de auslautswetten.

De zwakke w.w. van de 2de en 3de klasse (dus tiepe got. *salbōn* en *haban*) zijn in 't owgm. nog ten dele bewaard; in 't mnl. zijn ze echter over 't algemeen niet meer van de andere zwakke w.w. te onderscheiden, daar de suffixvokaal toonloos werd; alleen ontbreekt umlaut en geminatie, voorzover ze niet naar de 1^e klasse verlopen zijn (zoals in *hebben* en *zeggen* tegenover hgd. *haben* en *sagen*). B.v. *verlangen* (ohd. *langēn*, os. *langon*) tegenover *verlengen* (uit **langjan*).

Opm. 2. Anders staat het met w.w. als *kammen*: *kemmen*, zie § 32. — Plaatselik (oostelik) of literair (Beierse tijdvak) zijn vormen als mnl. *saghen*, *haven*, *ic haen* (> *ic haven*; de *n* volgens § 111), en limb. *have*; zie voor vormen als *du seghes*, *du heves* § 109.

Opm. 3. De got. zwakke w.w. van de 4de klasse (*fullnan* enz., meest inchoatieven) blijven onbesproken, daar ze voor 't wgm. (ndl.) geen betekenis hebben.

104. De reduplicerende w.w.

Zoals gezegd is, verdeelt men de w.w. van germ. standpunt in sterke en zwakke werkwoorden, en deze indeling doorbreekt die, welke op de vorming van de praesensstam is gebaseerd. Zo omvatten de sterke w.w. dan de idg. *ǵ/ǵ-kl.*, alsmede sommige *ǵǵ/ǵǵ-w.w.*; tot de zwakke w.w. behoren de meeste idg. *ǵǵ/ǵǵ-w.w.* (kl. I), maar ook de idg. *ā-* en *ē-w.w.* (kl. II, resp. III). De sterke w.w. zijn naar hun indeling in klassen vroeger besproken (§ 13 v.); vandaar dat hier alleen de reduplicerende w.w. nader behandeld worden.

De reduplicatie heeft in oorsprong een affektief karakter; door de beginklanken van de wortel te herhalen, legt men biezondere nadruk op de semantiese waarde van die wortel. Vandaar dat ze oorspronkelijk niet tot het werkwoord beperkt was, en, wanneer ze bij het werkwoord gebruikt werd, in de eerste plaats diende tot uitdrukking van het aspekt; vgl. nog ndl. *beven* (ohd. *bi-bēn*) met duidelijke herhalingsbetekenis.

Opm. 1. Een parallel vindt men in 't afrik., waar men door herhaling veelvuldig het iteratief en het intensief karakter uitdrukt; b.v. bij het werkwoord *hij loop staan-staan* (iteratief), bij het zelfst. nw. *hij drink die medisyne so bietjie-bietjie* (iteratief), bij het bvnw. of bijwoord *gou-gou* (intensief).

Voorzover de reduplicatie bij het werkwoord gebruikt werd, was ze dus oorspronkelijk niet tot een bepaalde tijd ervan beperkt; vgl. bv. lt. *gi-gn-o* (perfectum zonder reduplicatie *genui*), *si-st-o* e.a.; zie ook 't bovengenoemde ndl. *beven*. Maar al spoedig bond zich de reduplicatie aan het idg. perfectum, waarbij dan de aanvangskonsonant herhaald werd, gevolgd door *ǵ*; vgl. lt. *cano*: *ce-cini*, *pello*: *pe-puli*; in 't lt. is echter die *ǵ* vaak vervangen door de klinker van de wortel, b.v. *pungo*: *pupugi* (ouder *pe-pugi*), *mordeo*: *momordi* (ouder *me-mordi*). In 't germ., d.w.z. in 't got., is de reduplicatie vooral bij die sterke w.w. bewaard, welke geen klinkerwijziging hadden om het verschil tussen praesens en praeteritum uit te drukken; daarnaast staat een kleinere groep reduplicerend-ablautende ww. De reduplicatie bestaat in 't got. uit de aanvangskonsonant (of konsonantgroep) + betoonde *ǵ* (geschr. *ai*), welke

vokaal onder invloed van die red. w.w., welke met *h*, *h*, *r* beginnen, niet in *ǝ* is overgegaan. Men onderscheidt: a. de red. w.w. met *ǣ* + twee konsonanten (*haldan*: *haihald*), *ē* = owgm. *ā* (*slēpan*: *saislēp*; *lētan*: *lailōt*, *saian*: *saisō*), *ai* = owgm. *ei*, *ē* (*haitan*: *haihait*); b. die met *ō* = owgm. *oa* enz. (*hōpan*: *haihōp*) en *au* = owgm. *ou*, *ō* (*aukan*: *aiauk*).

In 't owgm. is de reduplicatie verdwenen; in plaats daarvan vindt men bij de 1^e groep in 't praet. *ē* = ndl. *ī* (geschr. *ie*), bij de 2de *eo*, *io*, *ie* = ndl. *ī* (geschr. *ie*); dus mnl. *sliep*, *liet*, *hiet*; maar ook *riep*, *liep*. Indien oorspronkelijk twee verschillende konsonanten volgden, dan vindt men in de regel een verkorte klinker *ǝ* of *ǣ* (dialekties verschillend); b.v. bij *houden* (uit *haldan*) mnl. *helt*, *hilt*, minder vaak *hielt*.

Het verlies van de reduplicatie in 't owgm. is even moeilijk te verklaren als de owgm. vokaal van de stamsyllabe: *ē*², respectief *eo*; men zou verwachten, dat aan got. *haihait*, **haihlaup* mnl. **hēt*, **loop* en niet *hiet*, *liep* zouden beantwoorden. Daar de gereduplicateerde praeterita de hoofdtoon op de eerste syllabe hadden, is misschien de afwijkende vokaal uit de bijtoon van de stamsyllabe te verklaren. Is dit juist, dan ontwikkelde zich dus in 't praeteritum een andere klank dan in 't praesens. M.a.w. er ontstond ablaut en deze werd een voldoende aanduiding van het praeteritum. Zo is dus vermoedelijk de ondergang van de reduplicatie 't gevolg van 't verlies van z'n funksie, te eer daar het aantal reduplicerende w.w. tegenover de niet-reduplicerende slechts gering was.

Opm 2. Resten van de reduplicatie zijn in 't wgm. bewaard in enkele ags. (angliese) vormen, b.v. *heht* (bij *hātan* 'heten'), *reord* (bij *riēdan* 'raden').

Eén werkwoord heeft in 't wgm. (ndl.) zijn reduplicatie behouden, doordat voor het taalgevoel die reduplicatie tot stamsyllabe werd, n.l. *deed* bij *doen* (§ 111). Bij dit — in 't got. niet overgeleverde — w.w. heeft het owgm. in 't praeteritum een reduplicatie-syllabe met afwisselend *ǝ* en *ā* (mnl. *ā*). Op grond van de owgm. vormen is in 't mnl. te verwachten: Sg. 1. 3. *dēde* (*ē* uit *ǝ*) (nu *dee* en *deed*), 2. *dādes*; Pl. *dāden*. Deze vormen komen voor, maar ze werken

op elkaar in, vooral ten gunste van de \bar{e} , die in 't nndl. in 't praeteritum uitsluitend voorkomt. Dit in tegenstelling tot 't hgd. (*ich tat* enz.).

105. Overgang van de st. w.w. naar een andere klasse of naar de zw. w.w. of omgekeerd.

Reeds in 't ogm. waren soms werkwoorden, die tengevolge van een of andere klankwettige ontwikkeling buiten het kader van hun klasse vielen, naar een andere klasse overgegaan. Zo b.v. got. *bidjan*, ndl. *bidden*, oorspr. een aoristpraesens van kl. I, maar tengevolge van de korte vokaal naar kl. V overgegaan; vgl. 't mnl. sterke w.w. *biden* 'wachten' (ablautend met 't w.w. *beiden*). Ook got. *hafjan*, ndl. *heffen*, vermoedelijk oorspr. een aoristpraesens bij kl. VII (§ 14), maar tengevolge van de \check{a} in 't ogm. overgegaan naar kl. VI; vgl. lt. *cēpi*: got. *hōf* (idg. ablaut \bar{e} : \bar{o}). Got. *þreihan* is tengevolge van 't verlies van de \bar{n} naar kl. I overgegaan (tegenover ndl. *dringen* met \bar{n} uit de 3de en 4de kategorie). Verder ndl. *klimmen* (§ 102).

De werkwoorden, die een liquida vóór de vokaal (\check{e}) hebben, weifelen tussen kl. IV en V; in het got. gaan b.v. *brikan* en 't aoristpraesens *trudan* naar kl. IV, *wrikan* naar kl. V; in 't ndl. gaan *breken*, *spreken*, *wreken* naar kl. IV, *treden* naar kl. V; voor *plegen* zie men § 24. Got. *speiwan* (kl. I) werd ndl. *spuwen* (§ 41) en verliep zodoende in 't mnl. naar kl. II: tiepe *bluwen*; *bluwen* zelf luidde in 't got. *bliggwan* en was zodoende in die taal naar kl. III verlopen. *Bevelen* (got. *filhan*; kl. III) ging tengevolge van 't verlies van de h tot kl. IV over. *Zweren* 'pijn lijden' ging, evenals *scheren* 'snijden', van kl. IV naar kl. VI over, waarbij onder invloed van 't part. met \bar{o} de \bar{o} in 't gehele praet. indrong (*zwoor* - *gezworen*, *schoor* - *geschoren*); op dezelfde wijze *wegen* (oorspr. kl. V), waarbij de voorafgaande w de \bar{o} -klank bevorderde (§ 40). Vgl. ook *hielp*, *hief* e.a. (§ 14).

Opm. 1. Men zou hier ook bij kunnen rekenen *zweren* 'een eed doen' (kl. VI): verloop in 't part. praet. naar kl. IV (*gezworen*), waarmee de infinitief overeenstemde en waartoe *zweren* 'pijn lijden' oorspronkelijk behoorde; daarbij zou dan

ook de *w* invloed hebben kunnen uitgeoefend (§ 40). De verklaring is echter twijfelachtig met 't oog op 't feit, dat de *o* in 't part. praet. reeds voorkomt in 't ohd. en 't ags., waar de infinitief (*swerien*, resp. *swerian*) verschilde van 't tiepe *bēran*.

Ook werden verschillende sterke w.w. zwak, geheel of gedeeltelik; bij gemengde vervoeging behield 't part., beschermd als het vaak werd door de infinitief, vaker dan 't praet. de oorspronkelijke vorm. Vgl. b.v. *dijen* (kl. I: nog adj. *gedegen*; oorspr., evenals got. *þreihan*, kl. III), *spuwen* (kl. I/II), *belgen* (kl. III; *verbolgen*), *dorsen* (kl. III), *baren* (kl. IV; *geboren*) en *ontberen*, *helen* 'verbergen' (kl. IV; *verholen*), *geschieden* (mnl. *ghescien*; kl. V), *kneden* (kl. V), *schaven* (kl. VI), *waden* (kl. VI), *waken* (kl. VI), *beseffen* (kl. VI), *gewagen* (kl. VI), *zaaien* (red. w.w.), *vloeken* (red. w.w.). En gemengd b.v. *brouwen* (kl. II), *barsten* (kl. III: § 45), *kerven* (kl. III), *zwellen* (kl. III), *wreken* (kl. IV), *weven* (kl. V), *wezen* (kl. V; *gewezen*), *lachen* (kl. VI), *laden* (kl. VI), *bakken* (kl. VI), *spannen* (red. w.w.), *heten* (red. w.w.), *stoten* (red. w.w.), *vouwen* (red. w.w.), *waaien* (red. w.w.; *woei* naar kl. VI).

Minder vaak werden zw. w.w. sterk; b.v. *belijden* (§ 30), *kwijten*, *prijzen*, *spijten*, *wijzen* (maar: *het gewijsde*) (alle naar kl. I), *fluiten* (naar kl. II), *zenden* (*gesant* blijkens de pluralis-*t* uit 't hgd.), *schenken*, *schenden* (alle drie naar kl. III), *scheren* 'toedelen' (viel samen met het van kl. IV naar VI overgegane *scheren* 'snijden'); en gemengd: *jagen*, *vragen* (bij beide 't praet. deels naar kl. VI).

Soms had er differentiering van betekenis plaats (*prijzen* e. a.); bij *scheppen* echter heeft men met twee in oorsprong verschillende w.w. te doen (*scheppen* 'creare' = got. *-skapjan*, st. w.w. kl. VI, naast *scheppen* 'haurire', denominatief van 't aan 't lt. ontleende mnl. *scap*).

Soms gingen de vormen van sterke werkwoorden en zwakke kausatieven door elkaar; b.v. *rennen*, formeel = got. *rannjan*, maar semanties = got. *rinnan*. Zo staan bij de formeel kausatieve infinitieven *zwemmen* en *brennen* als praet. en part. de vormen van **zwimmen* en **bringen* (got. *briggan*); daarentegen won de sterke infinitief het bij *klommen* en *krimpen*. *Trekken* verdrong mnl. *treken*,

maar werd zelf sterk. In *bederven* vloeiden klankwettig beide w.w. samen (vgl. § 44); tans heeft het sterke w.w. beide betekenissen. *Genezen* en *wegen* nemen, reeds in 't mnl., ook kausatieve betekenis aan. Zie voor *branden* § 45 opm. 2, voor *liggen/leggen* § 109.

Opm. 2. Een veelheid van vormen in 't mnl. vooral bij *spuwen* (*speech* en *spooch* bij *spien* onder invloed van vormen als *teech* en *tooch* bij *tien*; ook jonger *spugen*); ook bij *treden* (metathesis; dan ook naar kl. III *terden* - *ghetorden*).

106. De persoonsuitgangen van 't praesens indikatief.

	idg.	lt.		got.		mnl.
Sg. 1.	-ō	<i>ago</i>	=	<i>nīma</i>	=	<i>nēme</i>
2.	-ēsī	<i>agis</i>	=	<i>nimis</i>	=	<i>nēm(e)s</i>
3.	-ētī	<i>agit</i>	=	<i>nimīþ</i>	=	<i>nēm(e)t</i>
Pl. 1.	-ōmēs	(<i>agimus</i>)		<i>nīmam</i>	=	<i>nēmen</i>
2.	-ētē	[<i>agite</i>]	=	<i>nimīþ</i>	=	<i>nēm(e)t</i>
3.	-ōntī	<i>agunt</i>	=	<i>nīmand</i>		<i>nēmen</i>

Wat de lt. vormen betreft, in de pl. 1 vindt men een ablatende vorm, terwijl in de pl. 2 de gewone uitgang *-itis* is, *-ite* echter in de imperatief pl. bewaard is. In 't germ. slijten de uitgangen langzamerhand af; ze worden overbodig, doordat het meer en meer gewoonte wordt, de pronomina erbij te gebruiken. Overigens geldt, wat hier van de persoonsuitgangen gezegd wordt, evengoed voor de germ. sterke als zwakke w.w.; alleen is er in 't got. bij de zwakke w.w. een verschil tussen de lang- en de kortsyllabigen, dus b.v. sg. 2. 3 *nasjis*, *nasjiþ*: *sandeis*, *sandeiþ* (vgl. de znw. *harjis*: *hairdeis*). In 't owgm. vindt men alleen *-is*, *-it*; in deze beide personen heeft men dus in 't mnl. geen geminatie (wèl umlaut) te wachten, maar vaak heeft hier *Ausgleichung* plaats gehad (vgl. § 109).

Sg. 1. De idg. *-ō* bleef in 't germ. aanvankelijk *-ō*, welke in 't got. tot *-ǫ* werd, in 't owgm. tot *-ū*; deze *-ū* moest klankwettig na lange syllabe verdwijnen (vgl. § 75), maar werd naar analogie van de kortsyllabigen weer bijgevoegd; dus b.v. owgm. *bindu*, mnl. *binde*. De mnl. *-e* is later geapokopeerd (resten: *zegge*, *verblijve* enz.); voor mnl. *-(e)n* zie § 111.

2. Naast mnl. *nemes* verschijnt nu en dan *nemest*, dat vooral noordndl. is; het komt b.v. in de onuitgegeven vertaling van het Nieuwe Testament, vóór 1400 in 't Noorden ontstaan, veelvuldig voor; vgl. nog gron. *doe woonst*; hgd. *du nimmst*. De vorm is, evenals mnl. *nemeste*, ontstaan door enklise van 't pronomen personale, dat niet meer als zodanig gevoeld werd; daarbij oefenden ook de praet.-praes. invloed. Vooral in 't jongere mnl. *du nemet*, evenals soms in de pl. 2 *ghi nemes*: inwerking van pl. op sg. en omgekeerd (vgl. § 83); door nieuwe achtervoeging van *-s* dan ook *du nemets*. Nu: *je neem(t)*, maar bij inversie alleen *neem-je*, doordat dan uitgang en pronomen vlak op elkaar volgen en de overbodigheid van de dubbele karakterisering dus zich opdringt; reeds bij Vondel vindt men in de volksliedjes vormen als *mooghje, drinckje*.

Pl. 3. De klankwettige vorm **nēment* komt niet voor, maar is verdrongen door die van de pl. 1, mede onder invloed van de optatief en van het praeteritum, waar pl. 1 en 3 gelijk aan elkaar waren.

107. Praesens Optatief en Imperatief.

De optatief werd in 't idg. door het suffix *-i-* gevormd, dat dan met de stamvokaal samensmolt; vandaar in 't got. overal *ai* (behalve in sg. 1, waar een raadselachtige *-au*). De persoonsuitgangen verschillen in zoverre van die van de indikatief, dat ze over 't algemeen korter zijn (*secundair* tegenover *primair*). Het duidelijkst blijkt dit in de 3de ps. sg.: idg. *-t*, die in 't germ. afviel (got. *nimai*). In 't ndl. vielen de uitgangen geheel samen met die van de indikatief, behalve juist in die 3de ps. sg., waar aan got. *nimai* mnl. *neme* beantwoordt (nog resten, ten dele met apokope van de *-e*: *hij leve lang, gelieve, God bewaar me, 't ga je goed* enz.).

De imperatief: sg. 2 gevormd zonder uitgang, dus de stam idg. **ghébhe* (lt. *agĕ*) = got. *gif*, mnl. *gef, gif* (wisseling van *ĕ* en *ĭ* onder invloed van de andere werkwoordsvormen). Bij de *jan-w.w.* had het mnl. oorspr. *-e* (got. *sōkei* = mnl. *soeke*), maar beide categorieën gingen door elkaar, dus evengoed mnl. *geve* (ndl. *geef*) en *soek*; in 't ouder mnl. heerst echter zekere voorkeur voor de éénsyllabige vormen. Oude imperatieven met bewaarde ausl. *-χ* zijn

mnl. *slach*, *sich* bij *slaen*, *sien*; naar analogie hiervan zelfs *lach* bij oostmnl. *laen* naast *laten* en *doch* (*doech*) bij *doen*. De pl. 2 = praes. indic. pl. 2. In 't mnl. wordt meermalen de pluralisvorm gebruikt voor de singularis; nu nòg wanneer een hiaat zou ontstaan, b.v. *gaat-U nou maar zitten* (onder invloed van de praesensvorm); overigens gebruikt men tegenwoordig juist omgekeerd de singularisvorm ook voor de pluralis.

Opm. 't Is onzeker, of in de sg. 2 *gef* of *gizf* de oorspronkelijke vorm is; dat hangt er van af, of de *-e* geapokopeerd werd vóór de overgang tot *-i* of daarna.

108. De persoonsuitgangen van 't sterke praeteritum.

Indikatief.	got.	=	mnl.
Sg. 1.	<i>nam</i>	=	<i>nam</i>
2.	<i>namt</i>	=	<i>names</i> (<i>naems</i>)
3.	<i>nam</i>	=	<i>nam</i>
Pl. 1.	<i>nēmum</i>	=	<i>namen</i>
2.	<i>nēmup</i>	=	<i>namet</i> (<i>naemt</i>)
3.	<i>nēmun</i>	=	<i>namen.</i>

Daar de lat. vormen afwijken, worden hier de voorgermaanse vormen niet besproken. Slechts zij opgemerkt, dat in 't ogm. reeds de sg. 1 (idg. *-a*) en 3 (idg. *-e*) zijn samengevallen en zich niet meer door een uitgang kenmerken. De mnl. vormen beantwoorden aan de got. met uitzondering van de sg. 2, die in 't owgm. op een karakteristieke wijze afwijkt. Hier vindt men nl. een vorm van de 3de categorie op *-i*: *nāmi* (dus met *ā* en met suff. *-i*). In 't mnl. zou hieraan beantwoorden **nāme*, maar in plaats daarvan vindt men — onder invloed van praes. indic. en optat. en praet. opt. — *nāmes*, *naems* (dus de wortelvokaal van de 3de categorie). Daarentegen is de ogm. *-t* in 't owgm. bij de praeterito-praesentia bewaard, en ook nog soms in 't mnl.: *du sout* (*salt*), *macht* naast analogies *du sals* (*salst*), *machs* (*machst*); zelden *du cont*. Aan got. *waist* zou beantwoorden mnl. **du weest*, maar in plaats daarvan vindt men *du wētes* (*wets*, *weets*) (met *ē* uit *ǝ*, de vokaal van de 3de categorie

du); echter komt *weest* (*weist*) nog in de Limb. Sermoenen voor. Bijvormen van *du names* zijn *du nameste* enz., als bij 't praesens (§ 106). In 't nndl. *je nam* (invloed van sg. 1 en 3), evenals bij de zwakke praeterita (§ 109): *je hoorde*. Mnl. *ghi hoorde* is te verklaren uit *ghi hoorded-i*; vgl. Franck § 129.

Opm. De *-i* van owgm. *nāmi* is waarschijnlijk een oude aoristus (idg. *-es*). Volgens anderen is het een oude optatief-vorm, ingedrongen uit de direkte vraagzin, uit de sfeer van de optativus dubitativus of potentialis.

Optatief: Deze kenmerkte zich door *ī* [got. *nēmeis* enz.; echter sg. 1 *nēmjau*; sg. 3 (met verkorting) *nēmi*]. In 't mnl. valt de optatief samen met de indikatief, die zich in de sg. 2 naar de optatief schikte; behalve in sg. 1. 3. *ic*, *hi nāme*.

109. Het zwakke praeteritum.

Dit is een germ. nieuwvorming met een dentaal-suffix, dat in 't idg. waarschijnlijk *dhē/dhō* geluid heeft en dat achter de stam van 't w.w. gevoegd werd. Het ligt voor de hand dit suffix met de gelijkkluidende idg. wortel van 't w.w. *doen* te vereenzelvigen (*dhē*: ndl. *daad*, *gedaan*; *dhō*: ndl. *doen*); is dit juist, dan zou de oorspronkelijke betekenis van b.v. got. *hausida* geweest zijn: *ik horen deed*.

Indikatief.	got.	=	mnl.
Sg. 1.	<i>hausida</i>	=	<i>hoorde</i>
2.	<i>hausidēs</i>	=	<i>hoordes</i>
3.	<i>hausida</i>	=	<i>hoorde</i>
Pl. 1.	<i>hausidēdum</i>		<i>hoorden</i>
2.	<i>hausidēduþ</i>		<i>hoordet</i>
3.	<i>hausidēdun</i>		<i>hoorden.</i>

Sg. 1. 2. 3. oergerm. *-dō(m)*, *-dēz*, *-dēð*. Vgl. overigens § 108. De got. pluralis is onoorspronkelijk; de uitbreiding van het suffix wijst erop, dat in 't got. 't w.w. *doen* eens bestaan heeft en samenhang er mee gevoeld werd. Vgl. verder voor de synkope van de middenvokaal en de zgn. rückumlaut § 69.

De optatief, die in 't got. op dezelfde wijze als bij de sterke w.w. gevormd werd, viel in 't mnl. geheel met de indikatief samen.

Opm. 1. Het verband, dat in 't germ. bestaat tussen praet. en part. praet. (got. *hausida* - *hausips*, nld. *hoorde* - *gehoord*), is, indien bovenstaande verklaring juist is, sekundair: in 't praet. idg. *dh*, in 't part. idg. *t*. In got. *bauhta* enz. (§ 69 opm. 3) is dan de dentaal na stemloze of stemloos geworden konsonant verscherpt; in vormen als got. *kunþa* moet jongere analogie worden aangenomen. Met het oog op dergelijke moeilijkheden worden dan ook wel andere verklaringen gegeven.

Daar het praeteritum een *i* in plaats van een *j* had, is hier evenmin als bij praes. indik. sg. 2. 3, imperat. sg. 2 en part. praet. geminatie te verwachten. Echter had over 't algemeen Ausgleichung plaats ten gunste van de geminaat. Soms evenwel vindt men in 't mnl. de enkele kons., zo b.v. bij *mennen*, *tellen*, *wennen*, maar vooral bij *segghen* en *legghen*:

du segghes, hi segghet; seghe; segghede; gheseget } dan ook: *segghen,*
du legghes, hi legghet; leghe; legghede; gheleget } *legghen* enz.

Daarnaast *ei*-vormen: *hi seît, seide, gheseit* enz.; zie § 55.

Du legghes, hi legghet vielen klankwettig samen met 't praesens indicatief sg. 2. 3 van *liggen* en zo werden deze vormen het uitgangspunt voor de versmelting van beide werkwoorden, zoals men dat vooral in het hollands (sedert de middeleeuwen) kan horen. *Zeggen* behoorde oorspronkelijk tot de 3de klasse (§ 103); evenzo *hebben*, waarbij *du heves, hi hevet* (nog *hij heeft*).

Opm. 2. Vgl. ook mnl. *verweent* bij *verwennen*; versmolten met *verwaand*, waarmee het in betekenis vrijwel overeenkwam.

110. De praeterito-praesentia (werkwoorden met opgeschoven verleden tijd).

Het (praesens) perfectum gaf oorspronkelijk de toestand te kennen, die het resultaat van de voorafgaande handeling is (perfektiese aktionsart), vgl. § 98. B.v. lt. *dixi* = ik heb gezegd, d.i. ik zwijg; nld. *hij is gestorven*, d. i. hij is dood. Zo kon het perfectum zich tot een duratief praesens ontwikkelen, waarbij dan het oorspronkelijke

praesens verloren ging. Dit nu is gebeurd bij de of altans bij verschillende praeterito-praesentia, die dus met een sterke praeteritale vorm een praesentiale betekenis verbinden. B.v. lt. *novi* oorspr. = ik heb leren kennen, dus = ik weet; lt. *odi, memini, coepi*; got. *wait* oorspr. = ik heb gezien (vgl. lt. *videre* 'zien'), dus = ik weet. Ze gingen dan nieuwe zwakke praeterita zonder bindvokaal vormen, b.v. got. *wissa* bij *wait* (§ 69 opm. 3; 109). In 't jongere germ. ontwikkelen zich vervolgens de vormen hoe langer hoe meer in de richting van regelmatige zwakke w.w. In 't mnl. hebben echter in de regel de sg. 1. 3. nog geen uitgang (zelden *-e*, resp. *-t*) en heeft de sg. 2 bij drie werkwoorden nog *-t* (vgl. § 108). In tegenstelling tot de gewone zwakke w.w. viel later in 't praeteritum de slot-*e* af, b.v. *wist(e), kon(de)* (met assimilatie); het verschil met 't praesens bleef groot genoeg; bij *wist* en *kon* ontstond voor 't taalgevoel een nieuwe ablaat. Men deelt de praeterito-praesentia in naar de klassen van de sterke w.w., waartoe ze oorspronkelijk behoorden.

I. got. *wait*, ndl. *weet*; praet. got. *wissa* (§ 20), maar mnl. *wiste* (invloed van de gewone zwakke praeterita), jonger (vooral holl.) *woste* (§ 40). 't Part. praet., in 't got. ontbrekend, is in 't wgm. analogies gevormd: ndl. *geweten*, naast oorspr. got. *-wiss*, ndl. *(ge)wis*, als adj. bewaard.

II. got. *daug*, mnl. *dooch*, pl. *deughen*; nu ook in de sg. de *eu*. Praet. en part. mnl. *dochte - ghedocht* (en *gedoghen*); nu regelmatig zw. w.w. De *eu* van *deughen* verklaart men gewoonlijk uit invloed van de optatief, waarbij het echter opmerkelijk is, dat deze modus, die zoveel zeldzamer is dan de indikatief, zo'n invloed zou uitoefenen. De verklaring wordt echter gesteund door de *u* van *kunnen, gunnen, zullen, durven*, en de *eu* van *meugen*; vgl. hd. *können, gönnen, dürfen, mögen* en de ags. vormen.

III. 1. got. *kann*, ndl. *kan*; praet. *kunþa*, mnl. *conde* en (onder invloed van *wiste, dorste, moeste*) *conste*; ook *coste* [nog brab. *ik kos*, meerv. *wij kossə(n), kostə(n)*]. Part. praet. got. *kunþs*, maar mnl. *gheconnen* (zelden *gheconst*); nu *gekund*.

2. mnl. *an*; praet. *onde* en *onste*; part. praet. *geonnen* en *gheont*.

In 't got. alleen 't znw. *ansts*. In 't ndl. alleen 't regelmatig zwakke w.w. *g-unnen*; daarnaast *jonnen* in 17de eeuwse litteraire taal (Hooft).

3 en 4. got. *þarf* 'nodig hebben', mnl. *darf*; praet. got. *þáurfta*, mnl. *dorfte*, en met gedeeltelijke assimilatie *dorste*.

got. *ga-dars* 'wagen', mnl. *dar* (uit *rz*) en *der*, praet. got. *ga-daúrs-ta*, mnl. *dors-te*.

Het gedeeltelijk samenvallen in 't praeteritum werd het uitgangspunt voor de versmelting van de twee w.w.; vandaar nndl. *durven* = wagen, dat regelmatig zwak vervoegd wordt, waarnaast nog praeteritum *dorst*.

IV. got. *skal*, praet. *skulda*; praes. pl. *skulum* (zwakke trap in plaats van lange vokaal). In ndl. *zal* - *zou(de)* is *sk*, evenals in 't hgd., tot *s* geworden, vermoedelijk als gevolg van geringe klemtoon bij enklities gebruik. Pl. *zullen* onder invloed van de sg.; in 't mnl. komen de vormen met vóór enkele konsonant gerekte vokaal nog voor. In de loop van de tijd is de betekenis van *zullen* verzwakt; oorspronkelijk gebruikt in de zin van 'moeten', heeft het reeds in 't mnl. meestal de funktie van hulpwerkwoord van tijd.

V. got. *mag*, praet. *mahta*; praes. pl. *māgum* (met afwijkende vokaal). In 't wgm. gaat het w.w. als *skal* en kan men het dus tot de 4de klasse rekenen. Mnl. *mach*; praet. *machte* en *mochte* (reeds os. ohd. *mahta* en *mohta*; de laatste vorm waarschijnlijk onder invloed van *scolda* bij *scal*); part. praet. *ghemogen* en *ghemocht*; nu *gemoogd*, maar *vermocht*. Zie voor *meugen* onder II.

VI. got. *ga-mōt*, praet. *ga-mōsta* (voor *-*mōs(s)a*), = ndl. *moet*, praet. *moeste*, holl. brab. *moste* (§ 29) (ook bij Vondel; nu is *most* onbeschaafd); part. praet. *gemoeten* (b.v. 't had anders gemoeten).

111. De athematiese werkwoorden.

In 't idg. was het aantal athematiese werkwoorden groot, maar vele ervan zijn in de loop van de tijd in de afzonderlike talen door thematische vervangen. Zodoende zijn er in 't historische germ. slechts enkele resten over.

In 't got. bestaan er twee: *im* en *wiljau*, in 't wgm. bovendien *doen*, *gaan*, *staan*. 't Zijn dus alle veelgebruikte w.w., bij welke immers de anomale vormen minder gemakkelijk door analogiewerking verdrongen worden. De persoonsuitgangen zijn dezelfde als bij de thematische w.w., behalve in 't praes. indik. sg. 1 : idg. *-mi* = lt. *-m* (*sum*); ogm. *-m*: got. *im* (< idg. **es-mi* > oergerm. **ez-mi*), mnl. *ic bem* (zie *ben.*) (*bim*, *ben*, *bin*: § 48), nndl. *ik ben*. In jongere tijd en nog dialecties vindt men ook: *ic doen*, *gaen*, *staen*, en zelfs *ic sien* e.a.; hier heeft men dus veeleer aan invloed van geïnverteerde vormen te denken (*doe-n-ic*, *sie-n-ic*).

a. Het verbum substantivum: idg. wortel *es-*, b.v. sg. 2. 3 idg. **es-si*, **es-ti* = lt. *es*, *est*; got. *is*, *ist*; sg. 3 hgd. *ist*, maar ndl. *is* (vla. *es*: § 48). De vorm zonder *-t*, die ook reeds in verschillende ogm. dialecten voorkomt, is waarschijnlijk uit de sandhi te verklaren, daar de assimilatie gemakkelijk plaats had, als een konsonant volgde (vgl. *moes(t)*, *Kers(t)mis*, ndd. *Os(t)frislant* e. dgl.). De idg. zwakke trap *s-* is bewaard in lt. *s-unt*, *s-im*; got. *sijau*; mnl. *sí* (optat.). Reeds in 't idg. was dit w.w. onregelmatig, d.w.z. een deel van de vormen werd vervangen door die van de wortel idg. *bheu-*, Schwundst. *bhu-*: lt. *fui*, *futurus*. Zo ook in 't wgm.: sg. 1. 2. mnl. *ben*, *bes(t)* als versmelting van *bheu-* en *es-*; nu *je bent* (onder invloed van *ben*); ook: *we bennen* enz. Overigens werden in 't germ. de vormen aangevuld door *wezen* (got. *wisan*), een sterk w.w. kl. V met gramm. wechsel (praet. pl. *waren*, echter niet meer in 't part. praet.). In 't ndl. is 't verleden deelwoord zwak geworden (*gewezen* nog als adj.). Oorspr. bestond *wezen* in alle vormen, dus ook in 't praes. (zo nog in 't mnl.), maar langzamerhand verdwijnt dit praesens; ook 't part. praes. luidt nu *zijnde* (maar: *nu ter tijd wezende*). In de infin. echter blijft *wezen* naast het jongere (maar toch reeds owgm.) *zijn*, in de imperat. en 't part. praet. worden zelfs het in 't mnl. reeds zeldzame *sí* en het daar nog vaak voorkomende *ghesijn* verdrongen. — De pl. praes. indik. staat onder invloed van de optat: mnl. *sijn*, *sijt*, *sijn* (mede onder invloed van de pl. 1 in plaats van **sind*, got. *sind*, hgd. *sind*).

b) *Willen*: oorspronkelijk athematis (wortel idg. *wě-*), vgl. b.v. olt. *vol-t* uit **vel-t* 'hij wil'. In 't ogm. is de optatief bewaard, met uitgangen die met die van 't praet. optat. overeenstemmen: got. *wileis, wili* (vgl. de lt. praes. conjunct. *velis, velit*); thematis is de sg. 1. *wiljau*. De betekenis echter is die van een indikatief; 'ik zou willen' werd tot 'ik wil' (vgl. hgd. 'ich wünschte, möchte'). Een nieuw zwak praeteritum got. *wilda* werd gevormd, op dezelfde wijze als bij de praet. praes. In 't ndl. *willen*: sg. 3 *hij wil*, praet. *ik wilde* (vla.) en *ik wou* (holl.) uit **wolde*, os. *wolda*, ohd. *wolta* (hgd. *wollte*), een oude ablautsvorm (zwakke trap). Reeds in 't mnl. is de geminatie regelmatig, ook in sg. 2. en 3. (zelden sg. 3. *wele*); in sg. 2. staat naast *du willes* (*wils*) onder invloed van de praet. praes. *du wilt*.

c) *Doen, gaan, staan*. In 't got. ontbreekt *doen*; in plaats van *gaan* en *staan* vindt men daar *gaggan* (oorspr. red. w.w.: part. praet. *gaggans*, maar ééns 't zwakke praet. *gaggida*; gewoonlijk *iddja*: § 98) en *standan* (§ 102). In 't wgm. (mnl.) zijn echter naast *ganghen* en *standen* de oude vormen *gaan* en *staan* bewaard, welke in 't wgm. *ā-* en *ē-*vormen hebben; zo soms nog in 't mnl.; in 't nndl. echter alleen *ā-*vormen (maar hgd. *gehen, stehēn*). Voor 't praet. van *doen* zie § 104; 't part. praet. luidt *gedaan* (ogm. *ǣ*).

Opm. *Gaen* staat dus niet tot *ganghen* als *vaen* tot *vanghen* (§ 24). Wel oefenden de w.w. *gaen, staen* en *vaen* invloed op elkaar uit; vgl. b.v. *sting* (: *ving: ging*), *vong* en *gong* (: *stong* i. p. v. *stond*).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

WOORDVORMING.

I. Samenstelling.

112. Samenstellingstiepen ontstaan uit syntaktiese verbindingen; ze onderscheiden zich van dergelijke verbindingen, doordat het geheel ten opzichte van de afzonderlike delen in een of ander opzicht geïsoleerd is. Echter zijn de meeste composita niet door isolering uit een woordgroep ontstaan, maar gevormd naar analogie van eenmaal bestaande tiepen. De isolering begint in de regel daarmee, dat de betekenis van de verbinding niet meer dezelfde is als die van de afzonderlike delen, maar heeft vaak tevens betrekking op het aksent, op de wijze van verbinding, op de vorm (klankverandering), op de funksie of op het niet meer voortbestaan van een der delen als afzonderlik woord. B.v. *hoge-schóol, zoute-vis; boos-wicht, ver-gezicht, groot-vader, Groot-jan, Kort-muller, Nederland, Hoog-kerk, Oud-burg; ganze-bloem, aard-bei; Nie-meijer, wie-rook, arg-list, te-vreden; of-schoon, in plaats van; weer-wolf, oog-lid, maar-schalk, de-moed, e-ga, in de war*. Vgl. ook verschillende, vrij jonge, appositionele samenstellingen, waarin het tweede lid het soortaanduidende, verduidelikende woord is, terwijl het eerste lid als afzonderlik woord buiten gebruik is geraakt; bv. *dam-hert, muil-dier, ruis-voorn, tortel-duif, wal-vis, wind-hond*. Met deze groep is die van de tautologiese samenstellingen nauw verwant, b.v. mnl. *stuur-roeder*, Kil. *spinne-koppe* (mnl. *spinne* en *coppe*), ndl. *mee-krap* (mnl. *mede* en *crappe*, ook *crap-mede*), *lint-worm*.

De grens tussen samenstelling en woordgroep is niet altijd scherp te trekken; vandaar ook de vaak weifelende schrijfwijze. In 't biezonder geldt dat van de grote groep van *samenkoppelingen*, die men als *juxtapositie* van de eigelijke *kompositie* kan onderscheiden, in zoverre dat hier de delen van de samenstelling ook nog los naast elkaar kunnen voorkomen; b.v. *hoge-schóol, hoge hóed*,

bij-de-hánd. De isolering betreft hier gewoonlijk de betekenis en 't aksent; vaak heerst hier 't finale eenheidsaksent (§ 67). Samenkoppelingen ontstaan naar de syntaktiese gewoonten van elke periode; later, als die syntaktiese gewoonten zich wijzigen, worden ze echte samenstellingen, waarbij dan nieuwe woorden naar analogie van de reeds bestaande worden gevormd. B.v. in de tijd, dat een genitief voorafging aan het woord, waarbij hij behoorde, kon zo'n verbinding een samenkoppeling worden: got. *baúrgs-waddjus*. Later toen de volgorde *genitief + regerend woord* niet meer in de levende taal voorkwam, werden *lands-belang*, *burgemeesters-zoon* enz. samenstellingen, evenals de naar analogie daarvan ontstane: *regerings-maatregelen*, *stads-muur* enz. Een soortgelijke ontwikkeling vindt men bij de werkwoorden; oorspronkelijk bestond een woordorde, waarbij 't adverbium aan 't verbum voorafging. Daaruit ontwikkelden zich in 't got. (ogm.) de samengestelde werkwoorden, waarbij die met *af-*, *mîþ-* enz. evengoed onscheidbaar zijn als die met *bi-*, *us-* enz.; b.v. *af-mait* (imperat. sg. 2: Mc. 9: 43); de klemtoon rustte op het verbum (§ 65). Alleen was het mogelijk, tussen adverbium en verbum een encliticum in te schuiven, dat zich bij 't adverbium aansloot, waardoor dit dan een bijtoon kreeg; b.v. got. *mîþ ni qam* (Joh. 6: 22). Eerst in een jongere periode ontstonden naast deze werkwoorden de samenkoppelingen met de klemtoon op 't eerste lid, b.v. *ná-doen*, *thúis-laten*; zie § 65. Deze, de scheidbaar samengestelde werkwoorden, zijn zgn. *distantie-composita*, d.w.z. de delen ervan kunnen door andere woorden van elkaar gescheiden worden; als zodanig staan ze tegenover de *kontakt-composita* (hgd. *Fern-* en *Nahkomposita*). Ook buiten de w.w. treft men ze aan; b.v. *wat-voor-een* (*wat is dat voor een weer*); *al...ook*; mnl. *en...niet*; fra.*ne...pas*. Vaak verandert in de loop van de tijd een distantiecompositum in een kontaktcompositum, doordat het gevoel voor het bijeenbehoren van de delen sterker wordt; b.v. *mekaar* (mnl. *manlijc...ander*); *ofschoón* (in de 17de eeuw nog *óf...schoon*), waarbij dan tevens aksent en betekenis (van verondersteld geval tot werkelijkheid) veranderd zijn; *vanwege*; fr. *j'aimerai* (*amare habeo*).

Doordat de grens tussen samenstelling en groep van woorden vaak niet scherp te trekken is, kunnen verbindingen, die nog geen samenstellingen zijn, toch wel tot grondslag voor afleidingen dienen : zgn. samenstellende afleiding, b.v. *vrijgevig*, *tweedehands*, *onderzeeër*, *inbeslagneming*. Door „Rückbildung” konden bij zulke woorden samenstellingen ontstaan ; b.v. *driehoek*, *almacht*, *weemoed*, *toekomst*, *eenvoud* (znw.), die jonger zijn dan *driehoekig* enz. Onder de groepen van samenstellende afleidingen nemen die verbale samenstellingen een eigenaardige plaats in, die ontstaan door de verbinding van een werkwoordelijke stam met een substantief, dat de naam van een lichaamsdeel is ; b.v. reeds mnl. *pluc-haren* (synoniem met het geheel anders gevormde *haer-plucken*), *crisel-tanden*, *schuum-becken*, *clapper-tanden*, *labber-mulen*, bij Kiliaen *treck-becken*, *kort-vlerken*, *kort-vloghelen*, *wip-steerten* e.a., naast talrijke voorbeelden in de tegenwoordige taal.

De nominale composita hadden in 't ogm. vaak een ander buigingstiepe dan het grondwoord van 't tweede lid ; deze vorming is zeer oud blijkens de overeenstemming met 't latijn, zoals het 't duidelikst bij de *ja*-stammen in 't oog springt ; vgl. by. lt. *nox* : *aequi-noctium*, *verbum* : *ad-verbium*, *annus* : *bi-ennium*, en daarnaast got. *nahts* : *anda-nahti*, *waúrd* : *anda-waúrdi*, *aþn* : *at-aþni*. Het eerste lid is in 't ogm. meest de nominale stam, een zeer oud tiepe, dat ontstaan moet zijn, toen zo'n vorm nog geen „stam”, maar het woord zelf of een bepaalde woordvorm was. Vgl. b.v. got. *hunda-faþs*, *mati-balgs*, *fötu-baúrd*, *sigis-láun* ; maar bij de *ō*-stammen *-ǎ*, b.v. *airþa-kunds* ; bij de *n*-stammen *-ǎ*, b.v. *guma-kunds*. Doordat men de betekenis van de stamvokaal niet meer voelde, kwamen daarnaast reeds vormen zonder stamvokaal op, vooral bij de *ǎ*-stammen ; b.v. got. *wein-drugþja* naast *weina-basi*, *gud-hūs* naast *guda-faúrhts* ; soms ook gebruikte men reeds de genitiefvorm : *baúrgs-waddjus*.

In 't ndl. nam, mede als gevolg van de verzwakking van de auslaut, het aantal composita met een eerste lid zonder uitgang sterk toe ; in die mate dat ze thans de meest gebruikelijke zijn. Het gevoel voor de genitief, die, behalve op *-s*, ook op *-e* en op

-en kon uitgaan (enkely. en meerv., st. en zw. verbuiging), ging verloren, toen de volgorde *genitief + regens* in onbruik raakte. Naast een meervoudsuitgang *-e(n)* kwam in bepaalde groepen *-er* voor. Het gevolg van deze verschillende factoren was, dat tal van analogieformaties nu eens naar de ene, dan weer naar de andere groep ontstonden (onverbogen vorm, verbindings *-e* of *-s*, soms *-er*), zonder dat de funksie van het eerste lid (enkel- of meervoud, naamvalsverhouding, geslacht) daarop van invloed was. Veelal gaven welluidendheid en rythme de doorslag; ook heeft men met dialektiese en individuele verschillen rekening te houden; zo is op frankies gebied *-en* ongebruikelik, op saksies gebied daarentegen niet; de sterke toeneming van de vormen met de verbindingsklank *s* houdt waarschijnlijk met hgd. invloed verband.

Reeds in 't mnl. vindt men de stam als eerste lid met pluralisbetekenis, b.v. *duuf-huus*, *dief-hanger*, *wolf-jager*, *hont-voeder* 'opzichter van jachthonden'; ook komt daar reeds de verbindings-*s* bij vrouwelike woorden voor, b.v. *leits-man* naast *lei(de)man* (bij *leide* vr. [in andere betekenis]), *scheides-man* (bij *scheide* vr.), *segs-man* (bij *segge* vr.), *taels-man* naast *tael-man* (bij *tale* vr.); nu behoren de eerste leden van *leids-man*, *scheids-rechter*, *zogs-man* voor 't taalgevoel bij de werkwoorden *leiden*, *scheiden*, *zeggen*. Vgl. voor 't nndl. *schaapherder* (waarin *schaap* een oude pluralisvorm kán zijn: vgl. § 75): *schaaps-kooi*: *schape-stal* (maar *koe-stal*); *raads-heer*: *raad-huis*; *kippe-ei*: *hoender-ei*: *kievits-ei*; *rund-vee* (waarnaast ouder ook *rundervee*): *rund-vlees* (en soms *runder-vlees*, zuidndl. ook *runds-vlees*): *runder-haas* (vgl. *kalfsvlees*, *schape-vlees*); *Woensdag*: *Donderdag* (mnl. ook *donres-dach*); *Oud-burg*: *Oudewater*: *Ouden-dijk*: *Ouds-hoorn*; *kinder-meisje*: *kinder-stoel*: (*van kinds-been*; *eier-schaal*: *eier-dopje* en *ei-dopje*. Met differentiering van betekenis: *land-man*: *lands-man*; *stad(s)-húis*: *stáds-huis*; *waternood*: *waters-nood*. Voorts b.v. *vrouws-persoon*, *lievelings-boek*, *tweelings-broeder*, *smids-baas* (naar *smids-knecht*), *varens-man* (uit *varents-man*?). Ook als het tweede lid een adjektief of een tot adjektief geworden participium is, dringt de *s* vaak analogies in; b.v. *levens-groot* (naar *levens-grootte*); *hemels-blauw* (naar *hemels-naam*;

misschien ook invloed van 't adjektief *hemels*); *doods-bleek* (naar *doods-angst*; invloed van 't adjektief *doods?*); *mans-hoog* (naar *mans-hoogte*, of oude genitiefbepaling?); *waarheids-lievend* (naar *waarheids-liefde*, dat zelf een analogiese *s* heeft, daar *waarheid* een femininum was). In woorden als mnl. en oudnndl. (Kiliaen) *berken-*, *eicken-*, *lindenboom* kan men aan invloed van de stoffelijke bvnw. op *-en* denken.

Opm. 1. De samenkoppelingen met verbogen adjektiefvorm (b.v. *hoge-school*, *platte-land*, *dolle-man*) kunnen het gebruik van vormen op *-e* bevorderd hebben, samenstellingen met die znw. welke op *-s*, *-e*, *-er* uitgingen (b.v. *loods-*, *gids-*, *beurs-*; *horloge-*, *groente-*; *broeder-*, *visser-*), het gebruik van vormen op *-s*, *-e*, *-er*.

In de nominale samenstelling kunnen, behalve substantieven en adjektieven, ook werkwoordelijke stammen als eerste lid voorkomen; zelfs is dit tiepe in onze taal produktief (*naai-machine* enz.) In 't ogm. (got.) kwamen ze nog zo goed als niet voor; wel zulke, waarin 't eerste lid een nomen actionis was. Daar de vorm van het nomen actionis vaak samenviel met de stam van 't werkwoord, kon hij als zoodanig worden opgevat, en zo werden naar analogie van woorden als *roof-vogel*, *rust-bed*, *slaap-kamer*, *dans-lust*, *reis-vaardig* nieuwe composita met de stam van 't w.w. gevormd. In 't mnl. is bij sommige woorden de verbindingsklank *-el* opmerkelijk; deze formatie is ontstaan onder invloed van de vele werkwoordelijke stammen, die op *-el* uitgaan; vandaar b.v. mnl. *lopel-jaer* en 't hiermee synonieme, nog bewaarde *schrikkel-jaar*; *sittel-dach*; *werkel-dach*; *vastel-avont*; oudnndl. *lasschel-woord* (Spiegel).

Ook adverbia kunnen als eerste lid voorkomen, oorspronkelijk vóór nomina actionis, dan ook vóór andere substantieven; b.v. *voor-rang*, *mede-burger*, *na-zomer*. In adverbiale funktie werd in 't ogm. ook *al* met versterkende betekenis als eerste lid vóór adjektieven gebruikt, b.v. got. *ala-þarba*, ndl. *al-* (o.a. in mnl. oudnndl. *al-warich*, te vergelijken met mnl. saks. *aleweer*, hgd. *albern*; met eigenaardige betekenis-ontwikkeling).

De nominale composita zijn in hoofdzaak determinatieve composita, d.w.z. het tweede lid wordt door het eerste op de een of andere wijze nader bepaald; allerlei verhoudingen zijn daarbij mogelijk: vgl. behalve de algemeen bekende b.v. de lokatieve (b.v. *tafel-bel*, *hals-kraag*, *hoofd-pijn*, *zee-slag*), de instrumentale (b.v. *hand-slag*, *stoom-boot*) en de appositionele (b.v. got. *þiu-magus*; ndl. *weduw-vrouw*, *wees-kind*, *vrouws-persoon*, *struis-vogel*, *eend-vogel*, *koe-beest*, *eike-boom*, *vlier-struik*; vgl. ook boven). Nauw verwant met deze appositionele composita zijn de kopulatieve (d v a n d v a), waarbij beide leden gecoördineerd zijn (parataktiese groepen), b.v. lt. *duo-decim*; got. *fimf-taihun* = ndl. *vijf-tien*; mnl. *ganc-gave* (vgl. hgd. *gäng und gäbe*); ndl. *dichter-schilder*, *Sleeswijk-Holstein*, *Naarden-Bussum*, *zoet-zuur*, *zuur-zoet*, *bereid-vaardig*, *noord-oost*, *kers-vers*, *ruile-buiten*.

Opm. 2. Woorden als *god-mens*, *moeder-maagd*, *meid-huishoudster*, *koningin-moeder*, *prins-gemaal*, *weer-wolf*, *here-boer* kunnen evengoed tot de appositionele als tot de kopulatieve samenstellingen gerekend worden. Sommige berusten op navolging van vreemde composita, b.v. *koningin-moeder* (fra. *la reine-mère*), *doof-stom* (fra. *sourd-muet*), *god-mens* (gri.).

Een afzonderlike groep vormen de possessieve composita (b a h u v r i h i), die het bezit van de door de samenstelling uitgedrukte eigenschap aanduiden; naar de vorm samenstellingen (samenkoppelingen), zijn het naar de betekenis samenstellende afleidingen. B.v. lt. *miseri-cors* 'medelijdend', *capri-cornus* 'steenbok' (gesternte), oorspronkelijk 'met bokshoorns'; got. *laus-handus*, *twalib-wintrus* (beide adjektieven); ndl. *wit-kiel*, *drie-voet*, *negen-oog*. In 't ogm. behoorden hiertoe veel persoonsnamen, b.v. *Hilde-brand*, *Koen-raad*; vgl. ook familienamen als ndl. *Kort-hals*, *Hoog-hart*, *Kroes-kop*. Oorspronkelijk behoorden hierbij ook de vormingen met got. *-leiks*, ndl. *-lik* (§ 114b).

Ermee verwant zijn de zinwoorden, die voor een deel imperatieve samenstellingen zijn; b.v. lt. *noli-me-tangere*, *vade-mecum*, *Vince-malus* (uit **vince malos* 'overwin de slechten'); mnl. *hanc-dief*, *dwinge-lant*, *gader-goet*, *quiste-goet* (*Quist-goed*, *Kwist*

goed: *Brederode, Langendijk*); oudnndl. *schudde-bol* (D. Heinsius), *ruim-straat* (eig. 'ruim de straat', d. w. z. gebod om de straat te ruimen); ndl. (*kruidje*-)roer-mij-niet, *vergeet-mij-niet*, *breke-spel* (vroeger en nog zuidndl. *breek-spel*), *waag-hals*, *lichte-kooi*, *stoke-brand*, *kijk-in-de-pot*, *spring-in't-veld*, *sta-in-de-weg*; zelden met finaal aksent: *sla-dóod*. Hierbij behoren ook familienamen als *Gare-goed*, *Quiste-corn*, *Schimmel-penninck*. Soms is de volgorde de omgekeerde, b.v. *al-bedil* (naast *bedil-al*), *beeldjes-koop*, *meisjes-plaag*, *schare-sliep*, *olie-koop*.

Opm. 3. Verschillende ervan berusten op navolging van fra. composita; b.v. *doe-niet* (: *fai-néant*), *deug-niet* (: *vau-rien*).

Simplicia ontstaan uit composita door afslijting, indien het gevoel voor de betekenis van de afzonderlijke delen verloren ging (zgn. verholen samenstellingen). B.v. got. *þus-undi* (§ 94 opm.); mnl. *vuylst* 'hulp' uit *vol-leest* (**full-laisti*-); oudnndl. *schoester* uit mnl. *scoe-sutter* (uit lt. *sutor* 'schoenmaker'; vgl. hgd. *Schuster*); ndl. *jonker*, *juffer*, *schout* (mnl. *scoutet*, vgl. hgd. *Schult-heiss* naast *Schulze*), *laars* (**leder-hose*), *elf*, *twaalf* (§ 93), *elger* (: *aalgeer*), *vent* (: *vennoot*), *bakkes*, *lei(d)sel*, *lerp* (*leder* + *reep*), *wereld* (hgd. *Welt*; vgl. got. *wair* en *alds* 'leeftijd'), *wingerd*, *bongerd*, *wimper* (: *wenkbrauw*; *wenk*- volksetymologies), *mes* (uit **meti*, got. *mats* 'spijs' + *sahs* 'mes'; vgl. hgd. *Messer*), *oom* (vgl. hgd. *O-heim*, met onzekere etymologie), *verrel* (mnl. *verndel*: *vierendeel*, hgd. *Viertel*), *echt* (uit owgm. *ē-haft*), (*n*)*iet(s)* (uit (*n*)*io-wiht*), *immer* (**ie-mēr*); ook zeer talrijke namen (*Wouter*, *Dirk* enz.). Vgl. hgd. *Adler*, *Jungfer*, *Kiefer* (*Kien* + *föhre*) e.a.

Voorts ontstaan simplicia uit composita door „verdichting van betekenis” (*W u n d t*); aanvankelijk blijkt de betekenis voldoende uit de situatie, later wordt de korte vorm de gewone. Naast de vele bekende voorbeelden uit nieuwe tijd (*kaartje*, *boord*, *bankje* enz.) behoren hier toe uit oudere tijd o. a. *bestje*, *min(ne)*, *baker* (alle drie uit *-moe(de)r*), *baai(tabak)*, *loods* (mnl. *lootsman*), *zorg(stoel)*, misschien ook *schimmel* (Kil. *schimmel-peerd*). Het kan hierbij zelfs gebeuren, dat dat deel, dat oorspronkelijk de klemtoon droeg, wordt weggelaten; b.v. *auto* (*automobiél*), eng. *bus* (*ómnibus*). Wanneer in een samengesteld woord

het eerste lid zelf een samenstelling is, wordt meermalen het tweede deel van 't eerste lid onderdrukt, c. quo wordt de kortere samenstelling gevormd, zonder dat de logies verwachte verbinding ooit gezegd is; b.v. *boots(mans)-maat*, *hulp(onderwijzers)-akte*, *stieren(houders)-vereniging*; hgd. *Sonn(tag)-abend* (eig. = de avond vóór de Zondag); eng. *news(paper)-boy*; vgl. ook *bisdom* (mnl. ook nog *bisschop-doem* met zwakbetoonde tweede syllabe).

II. Afleiding.

113. Afgeleide woorden zijn gevormd met affixen, ook wel *formantia* genoemd, waarvan het eigenaardige is, dat ze niet zelfstandig kunnen voorkomen. Men onderscheidt de affixen in prefixen of voorvoegsels en suffixen of achtervoegsels; de met eerstgenoemde gevormde woorden behoren tot dezelfde woordsoort als het stamwoord.

Opm. De term *formantia* (sg. *formans*) is van Brugmann afkomstig. Tegenover de *formantia* staan de *preformanten* en de *worteldeterminatieven*, d. z. prefixen en suffixen uit een oudere taalperiode, die wortelvast geworden zijn. Indien b.v. in talrijke idg. woorden vormen met en zonder anlautende *s* naast elkaar voorkomen (b.v. ndl. *stier* : lt. *taurus*), is deze „bewegelijke” *s* vermoedelijk als *preformant* te verklaren. Naast pre- en suffixen staan infixen : § 102.

Een suffix heeft in de regel geen scherptomlijnde betekenis; vandaar dat het, wanneer het in verschillende in betekenis nauw samenhangende woorden voorkomt, licht voor het taalgevoel de kleur van die woorden aanneemt en aan nieuwvormingen dezelfde schakering van betekenis geeft; op deze wijze kunnen suffixen b.v. een pejoratieve betekenis krijgen. In 't algemeen kan men zeggen, dat in betekenis nauw verwante woorden vaak met hetzelfde suffix gevormd zijn. Het is geen toeval, dat b.v. *vader*, *moeder*, *broeder*, *dochter* alle idg. *-tr*-stammen zijn en dat zich later in 't germ. daar *zuster* bijgevoegd heeft (§ 80); of dat b.v. de adjektiviese aanduidingen van kleuren vaak idg. *w*-stammen zijn, b.v. lt. *fulvus*, *flavus* (= ndl. *blauw*), *helvus* (= ndl. *geel*), *ravus* (= ndl. *grauw*), ndl. *vaal* (vgl.

§ 42). Sommige suffixen worden in de loop van de tijd tot buigingsuitgang, b.v. ndl. *-en* (§ 79); *-er* (§ 75). Omgekeerd kan een buigingsuitgang tot suffix worden, b.v. de adverbiale *s* (§ 124 b).

Daar het formans geen zelfstandig bestaan leidt, worden de daarmee gevormde nieuwe woorden niet gemaakt door samenvoeging van stam en formans, maar naar analogie van reeds bestaande woorden. Van vele affixen kan men bewijzen, dat ze langzamerhand uit eerste of tweede leden van samenstellingen ontstonden, doordat ze in een aantal woorden in dezelfde betekenis voorkwamen; vervaagde dientengevolge de betekenis, dan ging daarmee verzwakking van klemtoon en vaak ook verandering van klank gepaard; ook als het grondwoord als zelfstandig woord niet verloren ging werd de isolering zo sterk, dat de samenhang niet meer gevoeld werd. Een scherpe grens is dan niet altijd te trekken; wat in oudere tijd nog samenstelling is, is vaak in jongere tijd afleiding geworden, op dezelfde wijze als in 't tegenwoordige ndl. de woorden met *dood-*, *reuze-*, *-rijk* > *-rak*, *-vol*, *-boer*, *-goed* e. a. op weg zijn of schijnen om afleidingen te worden. Er zijn echter ook veel suffixen, waarvan men het ontstaan niet meer kan nagaan, omdat ze reeds bij 't eerste optreden, soms reeds in 't idg., als zodanig verschijnen; het is evenwel niet onmogelijk, dat hier eenzelfde ontwikkelingsgang in vórhistoriese tijd heeft plaats gehad.

Suffixen.

114. Voorbeelden van suffixen, die zich in historische tijd in 't germ. uit zelfstandige woorden hebben ontwikkeld, zijn, behalve het later te bespreken *-haft*: *-acht(ig)* (§ 120 III b) en *wan-* (§ 125a):

a. ndl. *-loos*, ablatend met *ver-liezen*, got. *fra-liusan*. In 't got. is *laus* 'los van, leeg, vergeefs' een zelfstandig woord; *akrana-*, *andi-*, *guda-*, *witoda-* *laus* zijn vermoedelijk nog composita. In 't hgd. schijnt het gevoel voor de samenhang met 't adjektief nog niet geheel verloren; vgl. uitdrukkingen als: *sein Geld los sein*. In 't mnl. is *-loos* reeds suffix; slechts zelden komt het nog in de betekenis 'los, vrij van, zonder' voor, b.v. *Den wive, die sceen eren* (genit.) *loos*; *van den live los* (= levenloos). En dit geldt nog sterker voor 't nndl., waar de

betekenis van 't bvnw. veranderd is en die van 'berooft, ontdaan van' niet meer voorkomt. Evenzo in 't eng., waar de vormen verschillen (-less: loose [onder noorse invloed]).

Terwijl in onze oudere taal *-loos* meest een gemis uitdrukt, verzwakt in de laatste halve eeuw onder hgd. invloed de betekenis tot *zonder*, b.v. *geruis-loos*, *draad-loos*, *pijn-loos*, *rook-loos*; gevallen die in de oudere taal vrij zeldzaam zijn: mnl. *boet-loos*, *broke-loos*, *coste-loos*; oudnndl. *breek-loos*, *reuke-loos* (*reukeloos tulp*) (beide bij Six van Chandelier) e.a. Met deze verzwakking van betekenis gaat een verzwakking van de klemtoon op *-loos* gepaard, tengevolge waarvan de voorafgaande *ɶ*, die vooral na beklemtoonde syllabe voorkomt (niet na *l*, *r*), hoe langer hoe meer gaat verdwijnen. Het zgn. verschil tussen *belangloos* en *belangeloos*, *werkloos* en *werkeloos*, bestaat alleen op papier. Soms springt onder invloed van de erbij behorende znw. op *-heid* het aksent op *-loos*; zo hoort men vaak *goddeloós*, *trouweloós*, *werkeloós*; vaker schuift bij meersyllabige grondwoorden het aksent één syllabe op, b.v. *voorbeeldeloos*, *meedogenloos*. Oorspronkelijk stond *-loos* achter substantieven; doordat echter verschillende van die znw. nomina actionis waren en dus opgevat konden worden als werkwoordelijke stammen en doordat de betekenis van *-loos* zich wijzigde, komen ook werkwoorden als grondwoorden voor, vaak met passieve betekenis (b.v. *reddeloos* 'niet te redden').

b. ndl. *-lik* (hgd. *-lich*), got. *-leiks*. Vgl. got. *silda-leiks*, *missa-leiks* = ndl. *misse-lik* (met veranderde betekenis), *sama-leiks*, *ga-leiks* 'ge-lijk' enz. Het suffix is in oorsprong identies met het znw. ndl. *lijk*, got. *leik* 'lichaam'; een woord als got. *liuba-leiks* betekende oorspronkelijk 'een lief uiterlik hebbend', dan 'liefelijk'. Aanvankelijk dus possessieve composita (§ 112), waren ze in 't ogm. (got.) reeds afleidingen geworden; got. *-leiks* was reeds een suffix. Dientengevolge verzwakte de toon hoe langer hoe meer: *-lik-* werd tot *-lək*.

Meermalen ging en gaat een *ɶ* vooraf, wat aanvankelijk een kwestie van rythme was, dan een van gewoonte werd; indien deze *ɶ* ontbrak, werd de voorafgaande konsonant verscherpt (§ 36). Tussen *n* en *-lək* werd soms een *t* als glide in de „silbenauslaut” ingevoegd, b.v. mnl. *eigentlich*, *loventlijk*, *minnentlijk*; nog soms

eigentlich, opentlik, wezentlik, gezamentlik; vgl. hgd. *eigentlich, hoffentlich, namentlich, öffentlich, wesentlich, sämtlich*; met verspringing van aksent en differentiëring van betekenis ndl. *ordentelik* (vgl. hgd. *ordentlich*) naast *ordelik*. Niet alle hiertoe behorende vormen zijn inheems; sommige zijn onder du. invloed ontstaan; zo b.v. mnl. *samentlike, wonnentlik* (beide in der Minnen Loep) naar mhd. *samentliche, *wunnentlich*; zo 't jonge *erkentelik* naar hgd. *erkennlich*. Deze *t* kan bevorderd zijn door 't deelwoord: vgl. de talrijke ohd. vormen, bestaande uit part. praes. + *-lich*, b.v. *wäsentlich, minnóntlich*. Men scheidte hiervan de vormen met tussen *n* en *-læk* ingevoegde *d*, b.v. mnl. *mindelijc* e.a. (§ 43).

Het zeer produktieve suffix komt na znw., bvnw. en bijw. voor; dan ook, doordat sommige verbaalsubstantieven als werkwoordstammen werden opgevat (b.v. *schadelik*), ook na w.w.; in 't laatste geval zowel met passieve als aktieve betekenis (beide betekenissen o.a. in *aandoenlik, onbegrijpelijk, verachtelik*). Soms is het grondwoord verloren gegaan, b.v. in *bil-lik, lieder-lik*; soms wordt het afgeleide woord alleen met *on-* gebruikt, b.v. *onbeschrijfelik, onvermijdelik*. Het suffix is in betekenis nauw verwant met *-baar* (zie hieronder). Zoals alle bvnw., kunnen ook die op *-lik* gebruikt worden als bijwoorden (oorspronkelijk *-like*: § 124), maar doordat een groot aantal ervan zonder groot verschil van betekenis naast bvnw. zonder *-lik* stonden (b.v. mnl. *vro: vrolijc*, mnl. en nndl. *open: openlik, ziek: ziekelik, gewoon: gewoonlik* [nu bijw.]), ontwikkelde zich al vroeg een nieuw verschil, waarbij *-lik* als bijwoordelijk suffix gevoeld werd; vandaar soms nog (maar nu meest archaïsties of ook ironies) *ganselik, lichtelik, respektievelik, valselik, vuriglik, voorspoediglik, waarlik, zekerlik* enz. Vgl. eng. *-ly* (uit ags. *-lice* naast 't adjektiviese *-lic*), dat uitsluitend adverbiaal is.

Van de adjectiva op *-lik* zijn te scheiden vormen als *dage-lik-s*, waar *-lik-* door verkorting uit **gi-lik* < **gi-hvilik* (vgl. got. *hi-leiks* en ndl. *welk*) is ontstaan: mnl. *elker dagelike* < *elker dage (ge)like*, d. i. op iedere van alle dagen, dagelijks; evenzo b.v. *alre dage gelike* = ohd. *allero tago giliches*. Naar analogie daarvan *jaarliks, wekeliks* enz. (alle met genitief *-s* als in 't ohd.; vgl. voor deze *s*

ook § 124b), en naar 't voorbeeld daarvan *nauweliks* e.a. (in kanselstijl b.v. *zwaarliks*, *groteliks*).

Het suffix *-lik* is niet aanwezig in *huwe-lik*, waar *-lik*, evenals in mnl. *feeste-lijc* 'feest', *vechte-lijc* 'gevecht', *weder-lijc* 'weerlicht' uit *-leec* = got. *laiks* 'spel' ontstaan is; vgl. eng. *-lock* (*wed-lock* 'huwelik').

c. ndl. *-baar* (hgd. *-bar*), een owgm. suffix **-bāria-*, dat, als behorend bij got. *bairan* 'dragen', oorspronkelijk een verbaaladjektief met gerekte vokaal was (vgl. § 16); vgl. het verwante lt. *-fer*, b.v. *fructi-fer* 'vrucht-baar'. Aanvankelijk vormde het dus samenstellingen met znw.; dan, daar deze meermalen verbaalsubstantieven waren (b.v. *weer-baar*, *strijd-baar*, *gruw-baar*: mnl. *gru(w)* 'afkeer'), zeer vaak met w.w. In dit laatste geval stond *-baar* eerst achter transitieve w.w. in passieve betekenis, b.v. *drink-baar*, *eet-baar*, *lees-baar*; dan leidden vormingen als *breek-baar*, *brand-baar* tot afleidingen met intransitieve w.w., b.v. *vloei-baar*, *wankel-baar*, *bestaan-baar*. Zelden staat *-baar* achter bvnw. en bijwoorden, b.v. *middel-baar*, *zonder-baar*, mnl. *vore-baar* (nu met nieuw achtervoegsel verlengd tot *voorbarig*; vgl. mnl. *-barig*: § 116a); daarentegen zijn *dier-baar* en *open-baar* waarschijnlijk met de gesubstantiveerde adjektieven gevormd. In *open-baár* is onder invloed van *openbāren*, *openbāring* de klemtoon versprongen, vermoedelijk reeds in 't mnl. blijkens de spelling *oppenbare* naast *openbare*; vgl. ook hgd. *offenbár*. Verschillende adjectiva op *-baar* worden alleen met *on-* gebruikt, b.v. *onmiskenaar*, *onloochenbaar*.

d. ndl. *-zaam* (hgd. *-sam*); mnl. *-sam* en daarnaast reeds, uit de casus obliqui, *-saem* (§ 28); got. **-sams*, alleen in *lustu-sama* (de zwakke vorm), oorspronkelijk = 'met lust verbonden', dan = 'begeerd'. Vgl. ndl. *zamelen*; got. *sama* 'dezelfde', eng. *same*. Aanvankelijk na substantieven en adjektieven, werd het suffix dan ook, als *-lik* en *-baar*, na werkwoorden gebruikt; b.v. *waak-zaam*, *volg-zaam*. *Zeldzaam*, mnl. *selt-saem*, is in de plaats van een ouder mnl. *selt-siene* gekomen.

e. ndl. *-heid*, hgd. *-heit*, eng. *-hood* (*-head*), berust op een owgm. suffix, dat in 't got. nog alleen als znw. voorkomt: *haidus* 'wijze'.

Het suffix, dat abstracta vormt, hoorde — blijkens 't ohd. — aanvankelijk in de taal van de geleerden thuis, maar drong langzamerhand in de algemene omgangstaal door; dank zij de zwaarte van klank, wist het zich geleidelijk uit te breiden naast en ten koste van *-ida* en vooral van *-ī* (§ 122 b 1). Het stond achter substantiva, maar dan in onze taal ook en vooral achter adjectiva; soms ook achter pronomina, b.v. mnl. *wat-heid* (Ruusbroeck); vgl. ook mnl. *sonderheit* (nog *inzonderheid*). Doordat het veel achter bvnw. op *-ig* voorkwam (*bezig-heid*, *treurig-heid* enz.), ontstond een nieuw suffix *-igheid*, b.v. *fraaiigheid*, *gladdigheid*, *kleinigheid*, *lievigheid*, *malligheid*. In 't afrik. ontstond zodoende *-geid* naast *-heid*, b.v. *naar-geid* naast *naar-heid*; vgl. hgd. *-keit*, dat, op dezelfde wijze ontstaan, tot een nieuw suffix geworden is, b.v. *Süssigkeit*, *Wahrhaftigkeit*, *Ehrlosigkeit*, *Lustbarkeit*.

f. ndl. *-dom*, hgd. *-tum*, eng. *-dom*, berust op een owgm. suffix, waarnaast het znw. (oudnndl. *doem*) in verschillende ogm. talen voorkomt in de betekenis '(toe)stand'; de klinker van het achtervoegsel is tengevolge van de bijtoon verkort. Het staat zowel achter znw. als bvnw.; ook achter als bvnw. opgevat deelwoord: *geschapendom* (naast het meer en in meer betekenissen voorkomende *geschapenheid*). Sporadies komt een *s* als overgangsklank voor, doordat woorden met het zware *-dom* voor het taalgevoel niet zo ver van samenstellingen afstonden; b.v. *ballings-*, *konings-dom* (Vondel).

g. ndl. *-schap*; mnl. *-scap*, *-scepe*, *-scip* (§ 78 opm. 4); eng. *-ship*; daarnaast hgd. *-schaft* (met bijvoeging van een *t*-suffix); berust op een ogm. suffix, dat oorspronkelijk een nomen actionis bij got. *-skapjan*, ndl. *scheppen* was en in 't got. nog alleen als znw. verschijnt: *ga-skafts* 'schepping, schepsel'. De betekenis vervaagde tot die van 'gestalte, vorm, geaardheid, toestand' en maakte zodoende het woord geschikt voor suffix. Het staat achter znw. en bvnw., dan soms ook achter w.w.: *weten-schap*, *reken-schap* (in plaats van **rekenen-schap*), *zeggen-schap* (alle drie reeds in 't mnl.); wellicht ook ndl. *wedden-schap*, *naláten-schap*.

115. De suffixen zijn uiteraard sterk aan afslijting onderhevig; ze kunnen dan door hun kortheid ongeschikt worden voor de

vorming van woorden en worden, mede door hun inproductiviteit, vaak als zodanig niet meer herkend in de eenmaal ermee gevormde woorden. Zo zijn in 't ndl. nog alleen resten bewaard van:

a. idg. *-ti-*, dat nomina actionis vormde, b.v. lt. *menti-* (nom. sg. *mens*), *morti-* (nom. sg. *mors*); naast deze vrouwelijke *i*-stammen vindt men \bar{a} -stammen, b.v. lt. *avari-tia*, *stulti-tia*; veelvuldig in 't lt. *-tjōn*-stammen, b.v. *cap-tio*, *men-tio*, *fac-tio*, *ven-tio*. In 't germ. beantwoorden overeenkomstig de klankwetten aan idg. *-ti-* drie vormen, n.l.:

1. germ. *-þi-*, b.v. got. *ga-baúr-þs*, *ga-qum-þs*, *ga-taúr-þs*, bij *ga-bairan*, *ga-qiman*, *ga-tairan*;

2. germ. *-ði-*, b.v. got. *dē-þs(d)*, *sē-þs(d)*, *sta-þs(d)*; ndl. *daa-d*, *zaa-d*, *sta-d* (met in de auslaut verscherpte konsonant); bij *doen*, *zaaien*, *staan*; ndl. *gloe-d* bij *gloeien*, *schul-d* bij *zullen* (§ 110 IV). Soms werd in 't ndl. de *t* vast (§ 36 opm. 2), b.v. *vaar-t*, pl. *vaarten*, bij *varen*. Suffixsubstitutie komt voor in *ge-boor-te* uit mnl. *gheborn* (*gheborde*, naast *gheboort(e)*), vgl. hgd. *Geburt*.

Opm. Niet hierbij *dood*, *vloed*: zie § 117.

3. germ. *-ti-*, ndl. *-t*, na germ. *f* (ndl. *ch*: § 60), χ , *s*; bv. got. *-gif-ts*, *saiuh-ts*, *mah-ts*, *lis-ts* = ndl. *gif-t* (§ 60), *zuch-t*, *mach-t*, *lis-t*, bij got. *giban*, *siukan*, *magan*, *lais*; got. *-skaf-ts* bij *-skapjan*; ndl. *vluch-t*, *gewich-t*, *tuch-t*, *drif-t*, *kluch-t* (: *klieven*), *drach-t*, *boch-t*, *biech-t* (: mnl. *be-gien*). Bij deze woorden sloot zich aan *schrift* uit lt. *scriptum*. Betrekkelijk jong is *klacht*, jonger mnl. *clacht(e)* inplaats van ouder *clage*.

Een nieuwe vorm van dit suffix ontstond in 't germ. door uitbreiding met *-s*, waarbij vermoedelijk woorden als *dors-t*, *vors-t*, *lis-t*, opgevat als *dor-st*, *vor-st*, *li-st* het uitgangspunt waren; vgl. b.v. got. *an-sts*, ndl. *g-un-st* bij *g-unnen*; got. *-brun-sts*, hgd. *Brun-st* (waaruit ndl. *brunst*) bij got. *brinnan*; ndl. *kom-st* tegenover got. *ga-qum-þs*; ndl. *vond-st* naast ouder mnl. *vont*, hgd. *Fund*; ndl. *last* uit **χlað-sti-*, bij *laden*; ndl. *worst* uit **wurp-sti-*, bij *worden*, lt. *verto* 'draaien'; ndl. *dien-st*, *win-st*, *kun-st*, *vang-st*. Vgl. ook *ern-st* naast got. *arn-iba* (bijwoord; ablaut).

b. idg. *-m-* (*-mo(n)-*, *-men-*, *-mi-*), dat diende tot vorming van abstracta en concreta bij werkwoorden, in enkele resten in 't germ. bewaard. B.v. got. *mal-ma*, mnl. *mel-m* (ablaut), ndl. *mol-m* (hgd. *Mulm*) (ablaut): got. *malan*, ndl. *malen*; got. *skai-ma*: *skai-nan* (§ 102); got. *blō-ma*, ndl. *bloe-m*: *bloeien*, *bloe-sem*; got. *bar-ms*: *bairan*; got. *hil-ms*, ndl. *hel-m*: ndl. *helen*; ndl. *kie-m* (oude *n*-stam): got. *kei-nan* (§ 102); ndl. *gal-m*: mnl. *galen*, ndl. *nachte-gaal*; ndl. *wal-m*: *walen*; ndl. *zoo-m*: vgl. got. *siujan* 'naaien'; ndl. *droom* en *toom* < **drauy-ma-* en **tauy-ma-* (assimilatie) bij *be-driegen* en *tien* 'trekken'; ndl. *doe-m*, *-dom* (§ 114, 6) bij *doe-n*. Daarnaast staan vormingen, die niet direkt bij een werkwoord behoren; b.v. ndl. *roe-m*: got. *hrō-þ-eigs*; *ar-m* (znw.) = lt. *ar-mus*; *zwer-m*, *bezem*, *adem*, *vadem*.

c. idg. *-ro-* en *-lo-*, die dienden tot vorming van bvnw., b.v. lt. *ruber*; *macer* = ndl. *mager*; *credulus*, *querulus*, *tremulus*; *agilis*. In 't germ. behoren hier o. a. toe: got. *gáurs*, *hlūtrs*, *báitrs* (ablautend met ndl. *bitter*), *fagrs* (naast *-fahjan*), ook *sáir* (alleen gesubstantiveerd, maar vgl. ndl. *zeer*); *hails*, *fūls* (ndl. *vui-l*; vgl. *vui-g*: § 116 a opm. 1) en, met tussenvokaal, *ubils*, *leitils*, *mikils*; *sakuls*, *skapuls*; *slahals*. In 't mnl. zijn ze nog veel talrijker dan in onze tegenwoordige taal; b.v. mnl. *bitter*, *wacker* (beide met geminatie: § 39), *lekker* (bij *lekker*: *likken*), *duuster*, *deemster*, *donker*, *dapper*, *weiger*, direkt na de stamvokaal *zuur* (vgl. hierboven *zeer*); *snodel*, *idel*, *wankel*, *scamel*, *vergetel*, *behagel*, *vermetel*, *verstandel*, *wantrouwel*, *wrakel*, *crepel*, *costel*, *stotel*, *wandel*, *aenhangel*, *schuwel*, *midel*, *middel* (ndl. *middel-*), *nosel* (ndl. *on-nozel*), *crigel* (met ablaut ndl. *kegel*), ndl. *dartel*, direkt na de stamvokaal *geil* (vgl. got. *gailjan*), *heel*, *vuil* (zie boven). Soms wisselt *l* met *r* af, b.v. mnl. *donkel* (hgd. *dunkel*) naast *donker*. Nu vaak met achtervoeging van 't synonieme suffix *-ig*: *kegelig*, *korzelig*, *poezelig* e. a. (§ 116 a).

d. Ook prefixen staan aan 't zelfde proses bloot; vgl. b.v. got. *at-* (naast 't bijwoord got. *at* = lt. *ad*) in *at-augjan* met ndl. *t-* in mnl. (nog vla.) *t-oghen* (= hgd. *zeigen*, met ontronding uit *zöugen*) naast de parallelle formatie ndl. *t-onen* (stam *augi-* naast *augn-*). Ook 't prefix *af-* in ndl. *ont-f-ermen* (naast het aan 't hgd. ontleende

er-b-armen), vgl. got. *arman* 'medelijden hebben met'. Vgl. nog ndl. *g-unnen*, *b-ang* enz. (§ 71).

e. Andere resten van suffixen zijn vroeger besproken: idg. *-tr-* (verwantschapsnamen: § 80), idg. *-nt-* (§ 80 en 100: part. praes.), idg. *ně/nǝ* en *tě/tǝ* (part. praet.: § 100). Het suffix bij de w.w. op *ǰē-/ǰǝ-* is geheel verdwenen, evenzo dat van de kausatieven *-ǰǰē-/ǰǰǝ-* (zie § 102, waar ook resten van andere suffixen in praesensvormingen zijn besproken); alleen verraden umlaut en geminatie soms nog de vroegere aanwezigheid. Tengevolge daarvan is het onderscheid tussen de sterke werkwoorden met de zich direkt bij de wortel aansluitende nomina actionis enerzijds en de naamwoorden met de daarvan afgeleide zwakke denominatieven anderzijds verdwenen; er is voor het taalgevoel geen verschil in de verhouding van b.v. *bijten*: *bijt*, *beet*; *vallen*: *val*; *vlieten*: *vliet*, *vlot*, *vloot*; en *vlot*: *vlotten*; *haat*: *haten*; *tam*: *temmen* enz. Vandaar dat men nu niet alleen van de naamwoorden rechtstreeks werkwoorden afleidt, maar evengoed van de werkwoorden naamwoorden door weglating van de uitgang (postverbale substantiva), b.v. *wenk*, *druk*, *duur*, *haal*, *pluis*, *offer*, *handel*, *rommel* en de talrijke znw. met prefixen als *be-* en *ver-* (b.v. *bericht*, *bestuur*; *verzoek*, *vervolg*).

116. Verschuiving van de grenzen van 't suffix.

Indien een aantal grondwoorden, waarvan met éézelfde suffix nieuwe woorden zijn gevormd, op dezelfde klank(en) uitgaan, kunnen die slotklanken voor het taalgevoel een deel van het suffix gaan uitmaken; het gevolg hiervan kan zijn, dat een nieuw suffix ontstaat. Zulke verschuivingen van de grenzen van 't suffix hebben in alle taalperioden plaats; hiervóór zijn reeds besproken *-igheid* (§ 114) en *-st* (§ 115 a); zie voorts *-(e)naar* en *-(e)laar* (§ 118 I b), *-erij*, *-nij*, *-ernij*, *-dij* (§ 119 II b), *-enist* (§ 119 II c), *-aarster* (§ 118 c), *-ares*, *-ersse* (§ 119 d), *-in* (§ 122 a 1), *-ell-er* (§ 123 a). Een enigszins afwijkend geval is ndl. *-éren* (mnl. *-eren* en *-ieren*, hgd. *-ieren*), dat op de fra. uitgang van de infinitief berust. Andere voorbeelden volgen hieronder.

a. idg. *-k(o)-* diende tot vorming van adjektieven, b.v. lt. *civi-cus*

bij *civis*, *amni-cus* bij *amnis*. De aan het suffix voorafgaande vokaal, die de stam van het grondwoord aangaf, kon als zodanig verschillend zijn, doch op de duur werd die vokaal als deel van 't suffix opgevat. In 't got. vindt men *-ags* en met „grammatische wechsel” *-ahs*, *-eigs* (*-igs?*) en zelden *-ugs*; b.v. *man-ags*, *mod-ags*, *unhuns-l-ags*; *ain-ahs*, *stain-ahs*, *unbarn-ahs*; *maht-eigs*, *andanem-eigs*, *sin-eigs*; *gab-igs* (*-eigs?*); *hand-ugs* (bij *handus?* maar afwijkende betekenis ‘wijs’). In 't wgm. vindt men alleen de *-g-* (niet de *-h-* vormen), dus ndl. *-ɣ* (geschreven *-ig*), hgd. *-ig*, eng. *-y*, ‘hebbende wat in 't grondwoord is uitgedrukt’. Het suffix stond oorspronkelijk achter znw.; maar doordat in woorden als got. *grēd-ags*, ndl. *honger-ig*, *dorst-ig*, *gelov-ig*, *toorn-ig* het grondwoord evengoed als een werkwoordelijke stam (got. *grēdus* en *grēdōn* enz.) kon opgevat worden, kreeg het bvnw. ongeveer de betekenis van een tot adjektief geworden deelwoord, en kwam, met verschuiving van de groepering, het suffix ook achter werkwoordelijke stammen te staan, b.v. *nalat-ig*, *beger-ig*, *bevall-ig*, *vrijgev-ig*. Anderzijds kwam het vaak achter bvnw., soms achter telwoorden of bijwoorden (b.v. *en-ig*, *neder-ig*); vermoedelijk is deze vorming uitgegaan van gesubstantiveerde adjektieven (b.v. *nut*: *nut-ig*, *vocht*: *vocht-ig*, *zoet*: *zoet-ig*). Meestal is er verschil van betekenis tussen 't ten grondslag liggende adjektief en 't afgeleide; vgl. b.v. *goed*: *goed-ig*, *nat*: *natt-ig*, *zoet*: *zoet-ig*, *best*: *best-ig*, *levend*: *levend-ig*. Soms ook is 't oudere adjektief verdrongen, b.v. reeds mnl. *behend-ig*, *gier-ig*, *eenvoud-ig*, *standvast-ig*, *gestad-ig*, *onderdan-ig*, *zodan-ig*, naast ouder *behende*, *gier*, *eenvoud*, *standvast(e)*, *gestade*, *onderdaen*, *so(-ghe)daen* (oorspronkelijk verleden deelwoord); ndl. *deftig* (bij Vondel nog *deft*), *zal-ig* (: got. *sēls*); vgl. ook *kregel-ig* e. a. (§ 115 c). De vorming komt reeds in 't got. voor: *andanēmeigs*: *andanēms*.

Opm. 1. *-ig* ook in *graag* (Teuth. *gredych*): got. *grēdags* ‘hongerig’; *vuig*, mnl. *vūdich* (vgl. *vui-l*: § 115c); zie § 30.

Opm. 2. Naast *-ig* staan meermalen woorden met *-lik* in min of meer verschillende betekenis (b.v. *tijdig*: *tijdelik*, *verstandig*: *verstandelik*, *wettig*: *wettelik*, *geestig*: *geestelik*, *statig*: *statelik*, *schendig*: *schandelik*); vandaar dat soms een vorm

op *-ig* in de plaats kwam van een oudere op *-lik*, b.v. *akelig*, oudnndl. *akellik* (bij mnl. *akel* 'leed, schade'; beide vormen reeds in 't mnl.) (dissimilatie).

Opm. 3. Onder invloed van de wisseling van adjectiva met en zonder *-ig* heeft men, vooral sedert de 17de eeuw, in de poëzie (Bilderdijk!) meermalen kunstmatig adjectiva zonder *-ig* gemaakt, wanneer een substantief ten grondslag lag, b.v. *bloed, gift, lafhart*.

Doordat verschillende grondwoorden in 't ndl. op *-er* uitgingen (b.v. *honger-ig, stumper-ig, water-ig, etter-ig, ijver-ig, schemer-ig*), ontstond een nieuw suffix *-erig*, gewoonlijk met pejoratieve betekenis; b.v. *drad-erig, hout-erig, strep-erig, plekk-erig, wind-erig, zand-erig, vlek-erig, zwet-erig*, Kil. *weld-erigh* (naast mnl. en Kil. *we(e)ldich*, bij *weelde*; waarnaast bij de aan *weelde* ten grondslag liggende vorm **wele*: mnl. *welich*). Vooral in 't afrik. is dit suffix produktief.

Doordat verschillende grondwoorden samenstellingen met *-maat* waren (b.v. *middelmatig, regelmatig*), ontstond onder invloed van de hgd. woorden op *-mässig* (bij [*ge-*]*mäss*, bij *meten*) een nieuw suffix *-matig* 'overeenkomstig', b.v. *schriftmatig* (Coornhert), *riddermatig, waarheidmatig* (beide bij Hooft), *doelmatig, gelijkmatig, kunstmatig, plichtmatig, stelselmatig, toneelmatig*.

In 't mnl. vindt men ook vaak *-barig* en *-samig* naast *-baer* en *-sa(e)m*. Zie voorts *-achtig* (§ 120 III b), *-zalig* (§ 122 b2).

Van de adjectiva op *-ig* werden werkwoorden gevormd; in 't got. heeft men er twee voorbeelden van: *gabigjan* en *audagjan*; vgl. ndl. *heilig-en, zondig-en* e.a., vooral de vele met het prefix *be-* (*be-moedig-en, be-krachtig-en, be-veilig-en* enz.). Doordat men verschillende van die werkwoorden ook kon opvatten als afleidingen van znw. (b.v. *zondigen, bemoedigen, beangstigen*: *zonde, moed, angst*), ontstond in 't jongere wgm. een nieuw suffix *-ig(en)* tot vorming van werkwoorden, b.v. reeds mnl. *be-gift-igen, end-igen, sten-igen, huld-igen, pin-igen, cruc-igen, rein-igen*, naast ouder *begiften, enden, stenen, hulden, pinen, crucen, reinen*.

Opm. 4. Hierbij niet *verdedigen*, mnl. *verdadingen* (bij *dading*, mnl. *dage-dinc*).

Het suffix idg. *-ko-* kwam meermalen achter een *n*-stam te staan, en daaruit ontwikkelde zich een nieuw suffix idg. *-rko-*; vgl. lt. *longinquus*, *propinquus* naast *longus*, *prope*; *iuvencus* (< **iuvincus*) 'jonge stier' naast *iuvenis*, vgl. germ. *iurōga-* (< idg. **iuu-ŋkó*), got. *juggs*, ndl. *jong*. In 't germ. vindt men van dit suffix twee met elkaar ablatende vormen: *-ing-* en *-ung-* (in 't ndl. bijna alleen *-ing-*; vgl. echter mnl. *vierdonc* 'naam van een munt en van een gewicht' naast *vierdinc*, en plaatsnamen als *Amerongen*); aanvankelijk in de betekenis 'behorend bij het door 't grondwoord uitgedrukte' en dan vooral patronymies gebruikt. Vgl. oostgot. *Greutungi*; mhd. *Nibelunge*; ndl. *Mervingen*, *Karolingen*, *Vlamingen*, *Thuring(ers)*; *koning* (bij *kunne*), *edeling*; geslachtsnamen op *-ing* (*-ink*: § 36 opm. 3); landnamen op *-ingen* (b.v. *Lotharingen*, *Thuringen* [oorspronkelijk dat. pl. van de volksnaam]); plaatsnamen op *-ing-hem* (*-eghem*; uit *-ing-heim*), vooral in Zuid-Nederland, b.v. *Verlinghem*, *Zotteghem*, *Landeghem* (vgl. daarnaast in Noordnederland b.v. *Gorinchem*; *Dokkum* naast ouder *Dockinga*).

Doordat in verschillende van de met *-ing* gevormde woorden een *l* aan 't suffix voorafging (b.v. *edel-ing*, *Karol-ing*), ontstond een nieuw suffix ndl. *-ling*, na beklemtoonde syllabe meest *-ŋling* (niet na *l* en *r*); hetzelfde gebeurde in 't hgd. en — minder veelvuldig — in 't eng. (b.v. *found-ling*, *dar-ling*: *dear*); het oudste voorbeeld vindt men vermoedelijk reeds in 't got.: *gadi-liggs* 'neef' (vgl. ndl. *gade*). Vgl. verder b.v. mnl. *inboor-linc*, *jonge-linc*, *camer-linc*, *keiser-linc*, *nacome-linc*, *ooster-linc*, *inwoon-linc*, *hovet-linc* (naast *hoved-inc*), *dien-linc* (naast *dien-inc*), *leer-linc* (naast *leer-inc*), *ouder-linc* (naast *ouder-inc*); oudndl. *bezete-ling*, *Hage-ling* 'Hagenaar' (beide bij Hooft), *hate-ling* (Antonides); vla. *boor-ling*, *eeuwe-ling* 'honderdjarige', *Brugge-ling*. Terwijl *-ing* in 't ndl. niet produktief is, is *-ling* dat nog wel ter vorming van gemeenslachtige persoons- (en dier)namen; b.v. *liste-ling*, *eenzaam-ling*, *naar-ling*, *slimme-ling*, *harts-tochte-ling*, *verplege-ling*, *dichter-ling*; *Hate-ling* (Camera obscura); vgl. ook namen als *Muur-ling*, *Hesse-ling*. Vandaar dat woorden als *hemeling* (*hemelling*), *enkeling* (*enkelling*), die eerst sedert de 17de eeuw voorkomen, als vormingen met *-ling* moeten opgevat

worden. De toevoeging van *-e* tot aanduiding van het vrouwelijk geslacht (*leerlinge* enz.) is kunstmatig, d. w. z. behoort niet tot de levende taal. Het grondwoord van de woorden op *-ling* was oorspronkelijk een adjektief (b.v. *lamme-ling*, *stomme-ling*), dan ook een substantief (*stede-ling*, *hemel-ling*) of een werkwoord (*zwerve-ling*, *drenke-ling*); in 't laatste geval vertoont de betekenis vaak verwantschap met die van het verleden deelwoord. Het suffix is niet meer produktief ter vorming van adjektieven, als b.v. bij Kiliaen *bleve-linck* 'reliquus', *vonde-lingh* o. a. = 'repertitius', ndl. *zonder-ling*.

In een aantal woorden dient *-(l)ing* tot vorming van namen van kleine dieren, planten, munten en andere dingen; de begrippen afstamming en verkleining zijn nauw verwant en worden vaak door éénzelfde suffix uitgedrukt. B.v. *har-ing*, *wijt-ing*, *bokk-ing*, *bunz-ing*, *hout-ing*, *spier-ing*; *tal-ing*, *pal-ing*, *grondel-ing*; *hokke-ling*, *enger-ling*; *zur-ing*; *pipp-ing* en *pippe-ling*; mnl. *dries-linc* 'eetbare paddestoel', ndl. *zaai-ling*; *zilver-ling*, mnl. *ster-linc*; mnl. *vinger-linc*, *crake-linc*, ndl. *ruime-ling* 'kleine takkebos van afgehakte takken'.

Meermalen heeft assimilatie tussen grondwoord en suffix plaats gehad; b.v. ndl. *balling*: *banneling* (mnl. *ballinc*: *banlinc*), *spalling* 'jong varken' bij *span* (waarnaast *speen*), *gelling* < **geld-ling*; waarschijnlijk ook *schelling* (met secundaire *ē*), got. *skilliggs* < **skild-liggs* bij *schild*, got. *skildus*. Vgl. ook *penning* bij *pand* en dit waarschijnlijk uit lt. *pondo*. Voorts *beroer-ling* < **beroerde-ling*. Met suffixsubstitutie mnl. *kettinc* naast ouder mnl. *ketene* < lt. *catena*. Eindelijk mnl. *sceerlinc*, hgd. *Schierling*, uit **skernink* bij mnl. *scarn* 'mest'; ndl. *teerling*, mnl. *taerlinc* naast ouder *taerninc*.

Naast het hier besproken suffix *-ing* komt in 't germ. (niet in 't got.) een vrouwelijk suffix *-ing/-ung-* voor, dat nomina actionis vormt en nog produktief is; indien het zich op dezelfde wijze als 't bovenbesproken *-ing* ontwikkeld heeft, moet het oorspronkelijk achter nominale *n*-stammen gestaan hebben, waarvan echter maar weinig voorbeelden in 't ogm. te vinden zijn. In 't ndl. vindt men *-ing* tegenover hgd. *-ung* (*zitting*: *Sitzung*, *verbanning*: *Verbannung* enz.). Bepaalde vormen van deze woorden werden als adverbia

gebruikt; vandaar met de adverbiale uitgang *-ō* (§ 124) got. *un-wēn-iggō* 'onverwacht'. Hieruit ontwikkelde zich op de boven bij *-ing* aangegeven wijze een adverbiaal suffix mnl. *-linge*, ndl. *-ling*; b.v. mnl. *arme-linge* 'met de armen', *hande-linge* 'met de hand, aanstonds', *monde-linge*, *duuster-linge*, *corte-linge*, *onder-linge*; ndl. *monde-ling*, *plotse-ling*, *onder-ling*, meestal echter met toevoeging van *-s* (§ 124b): *beurte-lings* (ouder *beurt-ling*), *korte-lings*, *schrij-lings*, *rugge-lings*, *blinde-lings* e. a., vermoedelijk ook *ijl-lings* (**ijl-lings*). Vele ervan worden dan ook als bvnw. gebruikt. Intussen is het niet onmogelijk, dat men voor een deel van deze vormen een andere oorsprong moet aannemen; daarop schijnen ablatende vormen als mnl. *onderlange*, *sonderlange* (naast *-linge*) te wijzen.

Een andere uitbreiding van 't suffix idg. *-ko-* had in 't idg. plaats door voorvoeging van *-(i)s-*, b.v. lt. *priscus* < **pri-iscus*; misschien is dit suffix, germ. *-iska-*, uitgegaan van komparatieven op *-is* (vgl. § 92). In 't germ. werd dit *-iska* (ndl. *-s* [§ 59], hgd. *-isch*) vooral achter znw. veelvuldig gebruikt, in de eerste plaats tot aanduiding van de herkomst; b.v. got. *judaiw-isks*, *fynik-isks*, *gud-isks*, *mann-isks*, *barn-isks*; doordat een woord als *judaiw-isks* (met *w* uit de *u*-stam *Judaius*) werd opgevat als *judai-wisks*, ontstond in 't got. een nieuw suffix *-wisk-*: *haiþi-wisks* 'wild', oorspr. 'van de „heide"' (got. *haiþi*, vr. *jō-* stam) afkomstig'. In 't ndl. staat *-s* niet alleen achter znw. (o.a. *heus*: *hoofs*: § 33b), maar ook achter w.w. (b.v. *steel-s*, *waak-s*) en bvnw. (b.v. *groot-s*; *stuur-s* met verdringing van 't oudere adjektief mnl. *stuur*); soms achter een vreemd suffix (b.v. *Italiaan-s*). Op zich zelf staan mnl. *mals* 'overmoedig', got. *-malsks* (*untila-malsks* 'onbezonnen'; te scheiden van *mals* 'zacht'); mnl. *vers*; in deze woorden ontbrak van ouds de tussenvokaal. Ndl. *vals* heeft een geheel andere oorsprong; 't is ontleend aan lt. *falsus*. Vgl. nog wvla. *hers(ch)* 'hersteld in z'n vorige staat' bij *her*.

Bij substantivering wordt het suffix *-s* in 't ndl. in 't bijzonder tot aanduiding van de herkomst van vrouwelijke personen gebruikt, b.v. 'n *Groningse*. In 't noorden van het land komt het soms ook voor achter mannelijke beroepsnamen om de echtgenote aan te duiden, b.v. *meesterse*, *dokterse*, *dominese*, *kasteleinse* (dialekties

dokterske, domineeske enz.). Men verwarre deze vorming niet met die, waar het suffix *-érse* voorkomt (vgl. ook *meestérse* tegenover *meésterse*); laatstgenoemde woorden hebben de klemtoon op 't achtervoegsel en zijn vlaams; zie voor het ontstaan er van § 119 II d.

Het naast *-s* voorkomende *-ies* is aan 't hgd. ontleend. Men vindt zulke vormen sedert de 16de eeuw, b.v. *eerdisch* (Marnix), *geschiedisch* (v. Mander), *barbarisch* (Vondel); tegenwoordig wordt het veelvuldig gebruikt in afleidingen uit vreemde woorden en uit namen, in navolging van lt., resp. fra. adjectiva op *-icus*, resp. *-ique* (b.v. *histories, komies, chemies; Semities, Indies*) of van lt. adjectiva op *-(ar)ius* (b.v. *vegetaries*).

Opm. 5. Vgl. voor woorden als *dagelik-s* § 114 b.

117. b. Idg. *-tu-* diende tot vorming van verbaalabstracta, b.v. lt. *cantus* (: *cano*), *quaestus* (: *quaero*), *eventus* (: *evenio*). Hieraan beantwoordt germ. (got.) *-þu-/ðu-* (*-tu-* na *f* en *s*), b.v. got. *daupþus* (: *diwan*), *flōðus* (: *vloetien*); met veranderde betekenis *hlifþus* 'dief' (: *hlifan*); soms is er aanraking met de *-ti-* stammen (§ 115 a), vgl. got. *kustus* (: *kiusan*): *ga-kusts*, *wahstus* (: *wahsjan*): *us-wahsts*. In 't ndl. bleef alleen de konsonant (*-t*) over, b.v. *dood, vloed, (te) kust (en te keur)*; maar: *vrede* (§ 78).

Door aanvoeging van de vokaal van 't werkwoord, indien dit een idg. *ā*-stam was (§ 103), ontstond een nieuw suffix idg. *-ātu-*, b.v. lt. *magistr-ātus*, *sen-ātus*, *princip-ātus*. Hieraan beantwoordt germ. *-ōþu-* (got. *-ōþus*, *-ōðus*), b.v. got. **gaunōþus* (: *gaunōn*), *wratōðus* (: *wratōn*); *manniskōðus*. In 't ndl. zijn enkele resten, waar de vokaal door de zware bijtoon bewaard bleef: *arm-oe(de), klein-ood*; vgl. dezelfde eigenaardige afwisseling van vokaal in hgd. *Arm-ut, Klein-od* (daarbij, met uitgestoten vokaal, hgd. *Gegen-d*); uit 't hgd. ndl. *sier-aad* (met dezelfde ontwikkeling van vokaal die men ook aantreft in 't evenzo gevormde hgd. *Heim-at*).

Het suffix germ. *-þu-* kwam vaak achter werkwoorden, eindigend op (got.) *-atjan* (hgd. *-zen*, b.v. *blitzen, schluchzen*), waarbij dan *-atþu-* werd tot *-assu-*, b.v. got. *ibn-assus* (bij **ibn-atjan*). Dit *-assu-* werd dan ook achter andere werkwoorden gevoegd; vandaar b.v.

got. *gudjin-assus* (: *gudjinōn*), *fraujin-assus* (: *fraujinōn*), *hōrin-assus* (: *hōrinōn*), *lēkin-assus* (: *lēkinōn*); ook achter andere woorden: got. *ufar-assus*. Doordat men *gudjin-assus* enz. opvatte als *gudjinassus* (bij *gudja* enz.), ontstond een nieuw suffix *-(i)nassus*, b.v. got. *blōtinassus* (: *blōtan*), *waninassus* (: *wans*). Dit suffix verschijnt in 't wgm. met een tengevolge van de zwakke toon verzwakte vokaal: ndl. *-nis* (mnl. *-nisse*, *-nesse*, hgd. *-nis*, eng. *-ness*), dat niet meer produktief is. Meestal gaat tegenwoordig (behalve na *l* en *r*) na beklemtoonde syllabe een *ɔ* aan *-nis* vooraf; naast *vuilnis* bestaat de geassimileerde vorm holl. *vullis*. Een aantal van de met *-nis* gevormde woorden zijn van verleden deelwoorden afgeleid, b.v. *begrafenis*, *gevangenis*, *vonnis* (mnl. ook nog *vondenisse*; zonder *ge-*: § 100); *bekente-nis*, *gebeurte-nis*, *geschiede-nis*.

Opm. 1. De got. werkwoorden op *-inōn* behoren oorspronkelijk bij *n*-stammen; een w.w. als *hōrinōn* (: *hōrs*) is naar 't voorbeeld hiervan gevormd.

Opm. 2. Zie voor de verscherping van de aan *-nis* voorafgaande konsonant (*begrafenis* enz.) § 36.

118. Ontleende affixen.

Indien een aantal woorden, met éézelfde affix gevormd, uit een vreemde taal zijn overgenomen, kan zo'n affix in de eigen taal produktief worden. Dit gebeurt vooral, indien de ontleende woorden door de betekenis, die het affix aan 't geheel geeft, worden bijgehouden. Is dat niet het geval, dan is de kans op produktiviteit gering; vgl. b.v. *-eel*, dat, hoewel in onze taal een groot aantal woorden op *-eel* < fra. *-el* zijn overgenomen, niet produktief geworden is; immers reeds in 't fra. is er weinig eenheid onder de hiermee gevormde woorden, zoals met 't oog op de verschillende herkomst (lt. *-ellum* en *-alis*) begrijpelijk is.

I. Uit het Latijn.

a. ndl. *aarts-*. Terwijl in 't got. met dit prefix alleen het leenwoord *ark-aggilus* voorkomt, werd lt. gri. *archi-* in de romaanse vorm *arci-* in 't owgm. opgenomen; vandaar ndl. *aarts-* < **ertsi-*

(§ 44 c), vóór substantieven (bijna alleen persoonsnamen), en later ook vóór adjektieven; met versterkende betekenis, in 't biezonder in pejoratieve zin produktief (*aarts-dom* enz.).

Opm. 1. Ndl. *arts* uit hgd. *Arzt*, 't zelfde woord als mnl. *arsater*, uit mlt. *archiater* 'eerste geneesheer'. In jongere woorden vindt men vaak *archi-*, deels met gri., deels met fra. uitspraak. Mnl. *ertsc*, *aertsc* (b.v. *ertsce*, *aertsce bisscop*), dat op volks-etymologie berust, behoort in de literaire taal; immers het verschil in klemtoon verhinderde de vervorming in de levende taal.

b. ndl. *-aar*, *-er*.

Reeds in 't got. wordt *-areis* — maar nog slechts in geringe mate — gebruikt tot vorming van mannelike persoonsnamen, aanvankelijk achter substantieven, waarschijnlijk ook reeds achter werkwoorden; b.v. *bōkareis* (: *bōka*), *mōtareis* (: *mōta*), *wullareis* (: *wulla*); *sōkareis* (: *sōkjan*; eerder dan bij een hypoteties **sōka*). Waarschijnlijk is dit *-areis* (vermoedelijk *-āreis*) ontleend aan lt. *-ārius*: woorden als *bōkareis*, *wullareis* zijn dan gevormd naar 't voorbeeld van lt. *librarius*, *lanarius*. In 't owgm. is lt. *-ārius* ook overgenomen: ndl. *-er* (*-der*: § 43) en *-aar*; zo b.v. uit lt. *molinaris* ndl. *molenaar*: *mulder*; uit lt. *monetarius* ndl. *munter*, uit lt. *cellarius* mnl. *kelre* (nog als geslachtsnaam *Keller*, naast *Kelder*), waarnaast uit lt. *cellenarius* mnl. *kelnare* (uit 't hgd. ndl. *kellner*); uit lt. *ru(p)tarius* ndl. *ruiter*; uit lt. *tolonarius* ndl. *tollenaar*; naar lt. *carpentarius* mnl. *wagenaer*, naar lt. *sellarius* mnl. *sadelaer*. De vorm *-aar* vindt men tegenwoordig na onduidelijke klinker, en na *n* en *r* (*dienaar*, *leraar*, *zondaar*, *minnaar*, *winnaar*). In 't zuidndl. heeft men meer voorkeur voor *-er*; vandaar dat in de mnl. overlevering deze vorm meer op de voorgrond treedt. Vgl. b.v. noordndl. *metselaar*: zuidndl. *metser* (zo in hoofdzaak reeds verdeeld in 't mnl.); ndl. *leugenaar*: mnl. *lieger*. Andere mnl. vormen zijn: *camerare*, *predicare*, *toverare*, *molenare*; *sondare*, *lerare*: *rid(de)re*, *recht(e)re*, *jaghere*, *sanghere*, *sondere*, *lerere*. Het suffix is zeer produktief ter vorming van nomina agentis; secundair vormt het ook zaaknamen, oorspronkelijk doordat men daarin ook het begrip van agens voelde.

Naast *-aar* ontwikkelde zich door de in § 116 besproken verschuiving *-(e)naar*. Reeds in de ontleende woorden ging soms een *n* vooraf, b.v. *molenaar*, *kelnare*, *tollenaar* (zie boven); vgl. voorts *wagen-aer*, *leugen-aar*, *reden-aar*, *winn-aar*, *dien-aar*, *Antwerpen-aar*, *Leiden-aar*; verder enkele andere woorden, waar *-naar* door dissimilatie ontstaan was: mnl. *toven-are*, *woeken-are* en misschien *morden-are* (naast *tover-are*, *woeker-are*, *mord-are*; *morden-are* kan echter ook direkt bij 't w.w. mnl. *morderen* behoren). Onder invloed van deze en dergelijke woorden ontstonden b.v. mnl. *sculde-naer*, *conste-naer*, *gronde-naer* naast *sculd-er*, *const-er*, *grond-er*; nndl. *harpe-naar*, *bultenaar*, *Hage-naar*, *Luike-naar* enz.

Opm. 2. Geen dissimilatie in *laster-aar*. Gemoveerd masculinum: *weduw-naar*, mnl. *wedewer*, *wedewaer*.

Meermalen verdrongen woorden op *-er* oudere, welke met 't suffix *-jǎ(n)*- gevormd waren; voorbeelden van zulke suffixsubstitutie zijn: *visser*, reeds owgm. naast ouder got. *fiskja*; *herder*, mnl. *herder* naast ouder *herde*, hgd. *Hirt*; *schenker*, mnl. *schenker* naast ouder *schenke*; *schutter*, mnl. *scutter* naast ouder *scutte*, hgd. *Schütze*.

Opm. 3. *Misdadiger* en *reiziger* (reeds mnl. *reisiger*, maar nog in de betekenis 'ruiter'; later is de betekenis onder invloed van *reizen* gewijzigd) staan in de plaats van ouder mnl. *misdader* en *reiser*, vermoedelijk onder hgd. invloed (vgl. de adj. *missetätig* en *reisig*, die *-er* als buigingsuitgang konden krijgen).

In 't hgd. ontwikkelde zich, onder invloed van woorden als *Bettl-er*, *Gürtl-er*, *Sattl-er*, een nieuw suffix *-ler*, b.v. *Künst-ler*, *Tisch-ler*. In 't ndl. heeft zich *-(e)laar* alleen ontwikkeld als suffix voor boom- en struiknamen, vooral in 't zuidndl.: naar 't voorbeeld van mnl. *appel-aer*, ndl. *hazel-aar* ontstonden mnl. *pere-laer*, *rose-laer*, *kerse-laer*, *crieke-laer*, oudnndl. *eecke-laar*, *kastanje-laar* (beide bij Vondel) e.a.

Opm. 4. In 't ogm. was *-an-* produktief tot vorming van nomina agentis; zie § 79.

Opm. 5. Met *-er* is een ander *-er* samengevallen, dat in 't ogm. *-varii* (in bij de klassieken overgeleverde namen) luidde en tot

het vormen van samenstellingen, in 't biezonder in volksnamen, gebruikt werd; b.v. *Angri-varii*, oorspronkelijk = 'weidebewoners', *Baioarii* 'Beieren'. Zo is ook een woord als *burger*, ohd. *burgāri*, ontstaan uit **burg-wari* 'stadsbewoner' (vgl. ags. pl. *burg-ware*).

Opm. 6. Door middeleeuwse ontlening uit het mlt. verschijnt het suffix als mnl. *-arijs* (*-aris*), nu *-aris*; b.v. *notaris*, *sekretaris*, *falsaris*, *rudarijs*.

Het hierboven behandelde suffix lt. *-ārius* is nog op een andere wijze en in een andere vorm in onze taal gedrongen, n.l. door middel van het frans. Lt. *-ārius* > fra. *-ier*, waaruit ndl. *-ier* (achter znw.), b.v. reeds mnl. *officier*, *bankier*, *barbier*; *herbergier*, *afgodier*. Onder invloed van woorden als mnl. *palfren-ier*, *deken-ier*, *aelmoesen-ier* (van mnl. *aelmoesene*, onder invloed van fra. *aumônier*), ndl. *tuin-ier*, *harpoen-ier*, *proven-ier* (daarbij ook met dissimilatie oudndl. *klovenier*, bij mnl. *clover* 'voetboog'), ontstond een nieuw suffix *-(e)nier*, mede naar analogie van *-aar*: *-(e)naar*; vgl. b.v. reeds mnl. *drapenier*: *drapier* (fra. *drapier*), *frutenier*: *frutier* (fra. *fruitier*); *spadenier* 'spitter'; *warmoesenier*: mnl. *warmoesier*. Soms werd in aan 't fra. ontleende woorden *-(en)ier* gesubstitueerd door *-(en)aar*, b.v. mnl. *soldenaer* naast *soldenier*, *soldier* (ofra. *soldier*), mnl. *rentenaer* naast *rentier* (fra. *rentier*) en ndl. *rentenier*; soms zullen daarbij mlt. vormen op *-āris* (*-ārius*) invloed gehad hebben; b.v. mnl. *scolare* (mlt. *scholaris*) en *scolenaer* naast *scolier*, *valkenaer* (mlt. *falconarius*) naast ndl. *valkenier* (fra. *fauconnier*), mnl. *porter* (mlt. *portarius*) en *portenaer* naast *portier*. Vgl. ook ndl. *hovenier*: mlt. *hovenaer*; mnl. *gaerdenier* (onder invloed van fra. *jardinier*): *gaerdenaer*; mnl. *crudenier*: *crudenaer*.

Opm. 7. Als femininum mnl. *cameriere* uit mlt. *cameraria*; daarnaast met dissimilatie reeds mnl. *camenier*. Opeenstapeling van suffixen in b.v. mnl. *drapenierder*, *camerierster* (in de volkstaal nog *kamenierster*). Ndl. *vliegenier*, waarvan het eerste lid een werkwoordelijke stam is, is kunstmatig gevormd.

c. Misschien ndl. *-ster*. Dit suffix vormt, parallel aan de mannelijke nomina agentis op *-er*, vrouwelijke nomina agentis; b.v. mnl. *bac-ster*, *bid-ster*, *leer-ster*, *orsaet-ster* 'herstelster', *scep-ster* 'kleermaakster',

spin-ster; daarnaast jongere feminina door movering uit 't masculinum (vooral bij die welke op *-aar* uitgaan), b.v. mnl. *makelaer-ster*, *tovenaer-ster*, *sang-ster* (bij *sang-er*); oudnndl. *Arabier-ster* (Six van Chandelier); ndl. *bedelaar-ster*, *huichelaar-ster*, *herbergier-ster*.

Het suffix is, behalve uit 't ndl. (en enkele ndd. dialecten, waar het uit 't ndl. geïmporteerd is), bekend uit 't engels. In 't ags. vormde het suffix oorspronkelijk, evenals in 't ndl., vrouwelijke nomina agentis, maar al vroeg werd het, doordat vrouwelijk werk ook door mannelike personen verricht werd, ook tot aanduiding van mannen gebruikt, d.w.z. het werd gemeenslachtig. Allengs trad het mannelik beroep meer op de voorgrond, en zo is nu in 't eng. *-ster* in 't wezen van de zaak een mannelik suffix, b.v. *gamester* 'speler', *tapster* 'tapper', *huckster* 'venter', *trickster* 'bedrieger'; ook *youngster* 'jongeling'.

In 't ndl. daarentegen kwamen gemeenslachtige persoonsnamen op *-ster* slechts zelden voor, b.v. mnl. *dien-ster*; wel echter vindt men de mannelike betekenis in de aan 't ndl. ontleende vormen in de dialecten van de mark Brandenburg, b.v. *Mähster* 'maaier'. Toch wordt in 't ndl. vaak nog een ander vrouwelijk suffix toegevoegd, b.v. mnl. *dien-ster-se*; *was-(s)ter-sce* (naast *wasscester*); *scep-ster-ige* (vla.) (naast *scep-ster*); *naey-ster-ige* (vla.), nwwl. *naai-ster-ege* (naast mnl. *naey-ster*, nwwl. *naai-ege*); oudnndl. *gebied-ster-es* en, bij Six van Chandelier, *aanleid-ster-es*. Vgl. hiermee eng. vormen als: *huck-str-ess*, *seam-str-ess*, *song-str-ess*.

De oorsprong van het suffix is niet zeker; het is niet onwaarschijnlijk, dat het, evenals het parallelle *-er*, van lat. oorsprong is. In dit geval dient men uit te gaan van woorden als ags. *timpestre*, *hearpestre*, *fiðelestre* (namen voor vrouwelijke muzikanten), die dan ontleend zijn aan lt. *tympanistria* enz. en die zich semanties groepeeren om ags. *miltestre* 'prostitute' < vulg. lt. **meletristria* (vgl. *meletrix* Lex Salica), gevormd naar *citharistria*, *tympanistria*, uit lt. *meretrix*. Is dit juist, dan werd het suffix oorspronkelijk in verachtelijke zin gebruikt; daarmee stemt overeen, dat het in de mnl. poëzie nog weinig voorkomt; ook tegenwoordig nog overweegt de ongunstige betekenis en behoren de meeste woorden in familjare stijl thuis.

119. II. Uit het Frans (zie ook *-ier*: § 118 I b):

a. ndl. *-aard*, *-erd*: vormt mannelike persoonsnamen, welke in overeenstemming met 't fra. meest een ongunstige betekenis hebben (niet meer *grijs-aard*); meermalen staat het achter verbale stammen naast ouder *-er* (§ 118 I b), b.v. *schreeuw-er(d)*, *veinz-er(d)*. Vgl. reeds mnl. *viliaert*, *groniaert*, *musaert*; *dullaert*, *galgaert*, *clappaert*, *mooyaert*, *behaghelaert*. Het suffix stamt uit fra. *-ard*, dat zelf oorspronkelijk een tweede lid van een samenstelling was; immers het is ontleend aan germ. *-hard*, dat als tweede deel van eigenamen zeer gebruikelijk was (*Regin-hard*, *Bern-hard* enz.).

Opm. 1. Woorden als *goedaardig*, *wreedaardig* zijn samenstellende afleidingen van *goed*, *wreed* + *aard* + *-ig*; *wreedaardig* is dus geen afleiding van *wreedaard*. *Drossaard* (reeds mnl.) is onder invloed van de woorden op *-aard* ontstaan uit mnl. *drossate*.

b. ndl. *-ij* (hgd. *-ei*), mnl. *-ie*, is ontstaan uit fra. *-ie* (< lt. *-ia*); het suffix vormt concreta en abstracta. Vgl. reeds mnl. *astronomie*, *favelie*, *prophetie*, *nigromantie*, *partie*, *dekenie*, *abbedie*; ook reeds: *heerscapie*, *hovaerdie*, *scampie* enz. De oorspronkelijk tweesyllabige uitspraak is bewaard in *balije* en in enkele landnamen (b.v. *Lombardije*, *Turkije*, *Walachije*). Soms is bij nieuwe of hernieuwde ontlening de *ij*-vorm van 't suffix weer verdrongen door *-ie*, b.v. *astronomie*, *fantasie*, *galanterie*, *teorie*, *melankolie*, *profetie*, *tirannie*, *poëzie* (*poëzy* e.a. archaïsties-literair). De vele mnl. woorden op *-ie* werden de bemiddelaars voor 't overnemen van 't suffix in 't hgd. (invloed van Veldeke e.a.). De grote verbreiding in 't ndl. dankt het suffix ongetwijfeld aan de omstandigheid, dat het vaak achter de zo talrijke woorden op *-er*, *-aar* kwam te staan; b.v. mnl. *joncker-ie*, *porter-ie*, *wever-ie*, *kel(de)r-ie*; ndl. *burger-ij*, *bakker-ij*, *ruiter-ij*, *bedrieger-ij*, *visser-ij*, *schilder-ij*, *Meyer-ij*; *huichelar-ij*, *bedelar-ij*, *koppelar-ij*; soms ook achter een werkwoordelijk stam op *-er*, b.v. *tover-ij*. Vanzelf moesten vormen als *bakkerij*, *bedriegerij*, welke voor het taalgevoel zich rechtstreeks aansloten bij de ww. *bakken*, *bedriegen*, leiden tot het ontstaan van een nieuw suffix *-erij*. Echter was *-erij* reeds vroeg langs andere weg ontstaan, doordat

een aantal woorden op *-erij* (*-arij*) (hgd. *-erei*) uit 't fra. werden overgenomen, waar *-erie* uit *-ie* ontstaan was, als gevolg van het feit, dat een aantal stammen op *-er* uitgingen; vgl. fra. *boulangerie*, *chancellerie*, *chevalerie*; *cochonnerie*, *avoinerie*, *boverie*, *draperie*, *trumperie*; en vgl. reeds ofra. doubletten als *diablerie*: *diablie*, *ribauderie*: *ribaudie*, *marechausserie*: *marechaussie*. Zo werd dus reeds in 't mnl. *-erie* naast *-ie* gebruikt, niet alleen in de aan 't fra. ontleende, maar ook in echt ndl. woorden; m.a.w. er ontstond een nieuw produktief suffix mnl. *-erie*, ndl. *-erij*. Vgl. mnl. *ribaudie*: *ribauderie*, *tirannie*: *tirannerie*, *boverie* 'koestal'; *afgodie*: *afgoderie*, *gokelie*: *goketrie*, *ammanie*: *ammanrie*, *duvelie*: *duvelrie*; *boeverie* 'schelmerij', *dieverie*, *slaverie*, *sotterie*, *raserie*; ndl. *schelmerij*, *letterknechterij*, *snakerij*, *boekery*, *landerij*, *smederij*, *gewichtigdoenerij*, *bruierij*; *kanselarij*, *kwezelarij*. Hierbij ook *Jodenrijtje*, naam van een steegje in Utrecht, uit mnl. *joderie* 'jodenbuurt'. *Gaanderij* is door volksetymologie ontstaan uit *galerij* of uit een daaruit voortgekomen, reeds mnl. *gaelderie* (*-derij*: § 43).

Opm. 2. Het is dus niet nodig, bij woorden als *afgoderij*, *boekery* aan invloed van een pluralis op *-er* te denken (§ 75).

Doordat in woorden als mnl. *deken-ie*, *amman-ie*, ndl. *kapelan-ij*, *komen-ij* het suffix als *-niel-nij* kon opgevat worden, ontstond een nieuw suffix *-niel-nij*, b.v. mnl. *lecker-nie*: *lecker-ie*, *dorper-nie*: *dorper-ie*, *loddernie*: *lodder-ie*, *tover-nie*: *tover-ie*. Doordat in deze woorden *-nie* na *-er* stond, ontstond naast *-erie* een nieuw suffix *-erniel-ernij*; b.v. mnl. *truffernie*: *trufferie*, *pompernie*: *pomperie*; *slavernie*: *slaverie*, *rasernie*: *raserie*, *smekernie*: *smekerie*, *sotternie*: *sotterie*, ndl. *spotternij*: mnl. *spotterie*; mnl. *gravernie*, *ogernie*, *scalkernie* e.a.

Onder invloed van woorden als *abd-ij*, *afgod-ij*, *dwingeland-ij*, *voogd-ij*, mnl. *quad-ie* ontstonden ndl. *proos-dij*, mnl. *proost-die* uit *proostie*, *proofstie*, *provestie*; ndl. *heer-dij*; *makelaar-dij* (naast *makelarij*).

Opeenstapeling van suffixen in *heerschappij*, *maatschappij*; *voogdij-schap*, *partij-schap*.

Opm. 3. *Woesten-ij*, mnl. *woesten-ie* staat in plaats van 't oudere mnl. *woestine*, nu *woestijn* (met een onder invloed van de Romaanse woorden op *-ine* verplaatst aksent). Op dezelfde wijze is *-ij* toegevoegd in *grieten-ij*, *waard-ij*.

c. ndl. *-ist*, mnl. *-iste* uit fra. *-iste*. Onder invloed van woorden als *organist* (reeds mnl. *organiste* naast *orgeliste*), *hoornist*, ontstond een nieuw suffix *-(e)nist*, b.v. *lampenist* (fra. *lampiste*), *harpenist* (reeds bij Coornhert, naast jonger *harpist*), *fluitenist* (Vondel, naast jonger *fluitist*), *klokkenist*. *Pianist* e.d. naast *artïst* zal wel op spellinguitspraak berusten; vgl. nog *modïst* (nooit *modïst*) en bij Vlamingen steeds *socialist* enz.

d. ndl. *-és* (zelden *-ís*: *abbís*), mnl. *-ésse*, *-ísse*, is ontleend aan fra. *-esse*, dat zelf voortgekomen is uit lt. *-issa* (vooral in voornam zien gebruikt, b.v. *abbatissa*, *principissa*). Het suffix werd in 't ndl. in 't biezonder achter mannelike persoonsnamen op *-aar* gezet, b.v. *dienares*, *minnares*, *overwinnares* enz., ook daar waar niet een ww. ten grondslag ligt (*eigenares*, *schuldenares*, *zondares*). In 't vla., waar meer *-er* dan *-aar* in gebruik was (§ 118 b), had in *-(e)résse* metathesis van de *r* plaats, zoodat het suffix *-érse* luidde, b.v. mnl. *crudenérsse*, *dienérsse*, *naeyérsse*, *sangérsse*, ook *meestérsse*; en, doordat men *-érsse* als één suffix voelde, ontstonden vormen als *patronérsse*, *princérsse*, *voochdérsse*, *quadérsse*.

120. III. Uit het Duits (behalve het reeds in § 116 a besproken suffix *-ies*).

a. ndl. *oer-*, soms vernederlandst tot *oor-*, is in de betekenis van 'oorspronkelijk, oudst' ontleend aan hgd. *ur-*; het is bij ons produktief geworden, in tegenstelling tot 't echt ndl., in oorsprong hiermee identiese, maar in betekenis verschillende *oor-*, dat voorkomt in *oor-baar*, *oor-deel*, *oor-konde*, *oor-lof*, *oor-log*, *oor-sprong*, *oor-zaak*, waarvan de beide laatste woorden echter ook onder hgd. invloed kunnen ontstaan zijn; verder in *ort*, mnl. *or-ate*, *or-ete* 'afval (van het eten)', dat formeel identies is met got. *uz-ēta* 'krib'; vgl. ook mnl. *or-lemsc* 'uitlands', *or-sate* 'vergoeding', *or-sinnich* 'uitzinnig', *or-vede* 'afzwering van vijandschap'. *Oor-*, zowel als hgd. *ur-*, is

ontstaan uit ogm. *uz-* (vgl. § 44 Opm. 6), = got. *us-* (*uz-*, *ur-*), dat in 't got. ook nog als afzonderlijk woord voorkomt (praepositie = 'uit, van . . . weg'); vgl. got. *us-bairan*, *us-beidan*, *us-fulljan*; *us-liþa*, *us-filma*, *us-wiss*.

Opm. 1. Niet hierbij *oer-os* (Kil. *oor-os*) uit hgd. *Auer-ochs*, mhd. *úr(-ohse)*, waar het eerste lid (ook opgenomen in 't lt. als *ūrus* [Caesar]) de naam van het dier zelf is (vgl. blz. 140). Evenmin Kil. *oor-haen* uit hgd. *Auer-hahn*, vroegnhd. *Ur-hahn*.

Naast het oorspronkelijk ndl. *oor-* in nominale composita komt tengevolge van zwakke toon in verbale composita *er-* voor: in 't mnl. weinig en dan nog vooral in oostelijke geschriften, in 't nndl. ook maar in enkele woorden die meest niet tot de volkstaal behoren: *er-kennen*, *er-varen*, *er-barmen*, *er-langen*, (*mijns*) *er-achten(s)*. Het is dus waarschijnlijk, dat dit *er-* uit het duits geïmporteerd is; overigens hebben in onze taal *her-* en ten deele *ver-* de functie van *er-* overgenomen; vgl. b.v. *her-*, *ver-nieuwen* = mnl. (limb.) *er-nuwen*; *her-*, *ver-rijzen* = mnl. *er-risen*; *her-kennen* naast *er-kennen* (nu met differentiëring van betekenis), oostmnl. *er-kennen* en in dezelfde betekenis mnl. *ver-kennen*; *her-inneren* (sedert de 16de eeuw) = hgd. *er-innern*; *her-halen* = mnl. *ver-halen*; mnl. *hem her-halen* = hgd. *sich er-holen*.

De oorsprong van het specifiek ndl. *her-*, dat vooral in Zuid-Nederland veel gebruikt wordt, is niet duidelijk.¹ Invloed van het bijwoord *her*, dat ook in composita voorkwam (b.v. mnl. *hércomen*: nog in *herkomst*; *hérbringen*; met de klemtoon op *her-*, als in hgd. *hérstellen*) is waarschijnlijk; daarnaast heeft men rekening te houden met dialektiese voorvoeging van *h*; vgl. Kiliaen s. v. *er*: „Fland. et Hollandi dicunt *ermaecken*, Brabanti *hermaecken*.”

Opm. 2. Naast *her-kaúwen*, mnl. *hercuwen*, staat mnl. *éer-cauwen*; dit is ontstaan uit mnl. *eder-cauwen*, dat zelf een contaminatie is uit *her-cauwen* en 't synonieme *eder-icken*. Laatstgenoemde vorm is oorspronkelijk *ede-ricken*: *ede-* = *ed-* in mnl. *ed-wijt*, got. *id-weit* 'smaad'; ndl. (ook mnl.) *et-gras*, *et-groen* (mnl. *et-groede*), *et-maal* (met fonetiese, niet etymologische spelling: § 36). Het hier bedoelde germ. prefix, dat

herhaling uitdrukte, is verwant met got. *iþ* 'maar' (grammatische wechself), lt. *et* (ook met lt. *iterum* 'wederom'?).

Het echtndl. prefix *ver-*, dat soms naast *er-* en *her-* optreedt, is in 't owgm. ontstaan door het samenvallen van verschillende prefixen; vandaar de veelheid van betekenissen in 't ndl. In 't got. vindt men ze nog gescheiden:

1. got. *fair-*, b.v. *fair-háitan*, hgd. *ver-heissen*; oerverwant met lt. *per* 'door';

2. got. *faúra-*: *faúr-*, b.v. *faúr-biudan*, ndl. *ver-bieden*; ook als zelfstandige woorden: got. *faúra*: *faúr* (praepositie en adverbium), ndl. *voor*. 't Is etymologies verwant met *fair-*, waarbij het de zwakke trap is;

3. got. *fra-*, b.v. *fra-dailjan*, ndl. *ver-delen*; oerverwant met lt. *pro* 'voor'. 't Is waarschijnlijk verwant met *fair-*, *faúra-*, waarbij het dan de nultrap is. In de meeste gevallen beantwoordt ndl. *ver-* aan dit *fra-*. Door samensmelting van *fra-* met het volgende, met een klinker beginnend woord ontstonden ndl. *vr-eten* (got. *fra-itan*), *wr-ewel* (< **fra-evil*; vgl. voor de spelling § 40 Opm. 2), *vr-acht* (§ 55 a), mnl. *vr-eiscen*.

b. ndl. *-haftig*, uit hgd. *-haftig*, dat zelf uit ouder *-haft* ontstaan is; vgl. got. *haftis* 'behept' (§ 100 Opm. 1), waarmee samenstellingen gevormd werden: *anda-*, *qifu-haftis*. De echt ndl. vorm van dit *-haft* is bewaard in 't bvnw. *echt* uit **ē-haft* (§ 60); daarentegen zijn *manhaft*, *zeeghaft* aan 't hgd. ontleend. De echt ndl. vorm van *-haftig* is *-achtig* (§ 60), welke vorm in 't mnl. nog uitsluitend voorkomt, b.v. *eer-achtig*, *twivel-achtig*, *root-achtig*. De betekenis van *-achtig* 'lijkende op', dat als zodanig meest zwakbetoond is gebleven, geeft niet het recht een dubbele oorsprong (vgl. *acht* 'voorkomen') van dit suffix aan te nemen, maar heeft zich vermoedelijk uit de oudere betekenis ontwikkeld.

121. Zelfstandige naamwoorden: de diminutief-suffixen:

In de literaire overlevering van 't mnl. was *-kijn* (*-kin*, *-ken*, *-ke*) de gewone, vrij veel voorkomende uitgang, b.v. *bosc-kijn*, *huse-kijn*, *crans-kijn*, *magede-kijn*, *straet-kijn*; nu is *-ke* — behalve in kansel-

stijl — vooral in de zuidelijke dialecten, en in Friesland en een deel van Groningen in gebruik. Naast *-kijn* treft men in 't mnl. nu en dan *-lijn* aan, b.v. *gaerne-lijn*, *cnape-lijn*, *cranse-lijn*, *magede-lijn*; oudnndl. (Hooft e.a.) *monde-lijn*, *prinse-lijn*, *slotte-lijn*, *Roze-lijn*; nu is *-lijn* beperkt tot enkele letterkundige woorden, waaraan hgd. invloed vermoedelijk niet vreemd is (b.v. *maagde-lijn*, *sterre-lijn*; ook *vogel-(l?)ijn*). Beide suffixen *-kijn* (hgd. *-chen* [oorspronkelijk noordduits]) en *-lijn* (hgd. *-lein* [oorspronkelijk zuidduits]) zijn ontstaan door versmelting van *k* en *l* met *-in*.

Het suffix germ. *-in-* < idg. *-in-* diende oorspronkelijk tot vorming van adjectieven vooral bij dier- en stofnamen, b.v. lt. *lup-īnus*, *taur-īnus*, *can-īnus*; got. *airþ-eins*, *silubr-eins*, *stain-eins*; *gum-ein*, *gin-ein* (beide gesubstantiveerd); mnl. *-ijn* (*-in*, *-en*); ndl. *-ɨ(n)*, tot vorming van stoffelijke adjectieven (vgl. dezelfde vorming bij de bezittelijke voornaamwoorden: § 85; zie voor de uitgang § 71). In de van diernamen aldus gevormde bvnw. werd het gesubstantiveerde neutrum gebruikt tot aanduiding van het jonge dier, d.w.z. het kreeg een verkleinende betekenis; b.v. got. *gaitēin* (: *gaits*; vgl. lt. *haedīnus*); ndl. *kuiken*, eng. *chicken* (vgl. eng. *cock*); ndl. *veulen*; mnl. *welpijn*, *hoekijn* 'bokje'; daarentegen is in ndl. *zwijn*, got. *swein* (vgl. lt. *su-īnus*) het element „jong” uit de betekenis verdwenen. Voorts: mnl. *magedijn*, eng. *maiden*. Vgl. verder namen: misschien reeds de got. naam **Barīn* (Báριw); verder mnl. (vooral zuidndl.) namen als: *Costijn*, *Moenin*, *Ritsin*; nu nog wvla. *-en*, b.v. *Gielen*, *Gusten*, *Koben*, *Wieten*, *Wuiten*.

Het suffix germ. *-k-* werd in 't bijzonder gebruikt tot vorming van vleinamen; vgl. b.v. oostgot. *Gevica* = mhd. *Gibeche*. In 't ndl. kreeg *-k* (geschreven *-ik*) een pejoratieve betekenis: mnl. *vulic* 'krenge', ndl. *vuilik* (ook vervormd tot *vuilak*), *viezik*. Vermoedelijk naar 't voorbeeld van *-erig* : *-ig* (§ 116 a) ontstond naast *-ik* de vorm *-erik*, b.v. *viezerik*, *valserik*, *botterik*, *gemenerik*, *stommerik*, vla. *dwazerik*; vgl. echter reeds mnl. (Teuth.) *wiveric* 'pantoffelheld'; dit *-erik* is zeer produktief in 't bargoens.

Het suffix germ. *-l-* < idg. *-l-* diende oorspronkelijk tot aanduiding van de afstamming en dan ook van verkleining; b.v. lt. *filiolus*,

servuus, Proculus, filiola, bestiola. Dezelfde funktie vervulde het in 't got., met zwakke buiging, terwijl — in overeenstemming met 't idg. (lt.) — het geslacht van 't grondwoord bewaard bleef: er zijn ons overgeleverd drie aldus gevormde appellativa: *magula* (m.), *mawilō* (f.), *barnilō* (n.), en vele vleinamen, b.v. *Attila, Totila, Wulfila*. In 't ndl. voelt men in de woorden op *-el*, die herkomst of verkleining te kennen geven, niet meer de vormende kracht van het suffix: vgl. *korrel, eikel, stengel, mazel, pukkel* (: *pok*) e.a.; *egel, hommel, kwartel, kwakkel, wachtel, wezel* e.a.

Opm. 1. Een andere funktie van *-l-* bestond in de vorming van zaaknamen (veelal werktuigen), vooral bij werkwoorden; b.v. got. *sitls* (: *sitan*) = ndl. *zetel*; got. *stōls* (: *staan*) = ndl. *stoel*; ndl. *gordel, vleugel, hevel, klepel, sleutel, beugel* en *bochel, teugel* (bij *gorden* enz.); *wafel* (: *weven*), *schoffel* (: *schuiven*), *greppel* (: *graven*). Het tiepe heeft alle produktiviteit verloren, hoewel het aantal door leenwoorden, vooral uit het lt., versterkt is (b.v. *schemel, sikkell, tafel, tempel, fakkel, vlegel, schotel, spiegel, sievel, tegel, zemel, zegel*). Vgl. voor een ander, in oorsprong hiermee waarschijnlijk identies *l*-suffix § 115 c.

In 't mnl. is de verbinding *-el-kijn* (*-ken*) als verkleiningsuitgang gewoon, b.v. *berg-elkijn, bossc-elkijn, cnap-elkijn, pad-elkijn, sack-elkijn, vissc-elkijn, scep-elkijn*; zuidndl. *bossch-elke*; vgl. bij Brederode *mensch-el-tjes*.

Soms vindt men vóór *-kijn, -ke(n)* een overgangsklank *s*, oorspronkelijk na gutturaal (vooral *k*), mogelijk mee onder invloed van woorden met slotmedeklinker *s* (b.v. *vos*); vgl. mnl. *conincskijn* (naast *conincsjijn*), *clocskijn* (naast *clocsjijn* en *clockijn*, = *clock-kijn*?); nndl. *jongske, penningske*, ouder ook *tongsken, balksken*. Zo waarsch. ook, onder invloed van *jongskijn*, mnl. *meiskijn* (*-ken*) uit **meidskijn*; ook *meis(s)ijn* (*-en*), Kil. *meydskén, meidsen, meyszen*; nu *meiske* (*meisje*).

Behoudens het boven opgemerkte is in Noordnederland tegenwoordig *-(t)jə* (*-etjə*) 't algemeen gebruikelijke diminutiefsuffix, waarbij het afhangt van de slotklanken van 't grondwoord, welke van deze vormen wordt gebruikt. Op grond van de uitspraak van woorden als *korffje, snuifje* (met *f*, niet met *v*) mag men aannemen, dat *-jə* zich uit *-tjə* ontwikkeld heeft. Na *-m* spreekt men, voorzover

niet *-tjə* wordt gebruikt, *-pjə* < **-ptjə* (met *p* als overgangsklank). Indien het grondwoord op *-s* of *-st* eindigt, gaat *-s* + *-jə* (in 't laatste geval na assimilatie van *t*) over in *-ʃə* (b.v. *huisje*, *nes(t)je*); een soortgelijke palatalisering hoort men bij bewaarde *-t*, b.v. *katje*, *mandje* (§ 35 Opm.); vgl. ook *plunje* < **plundje* (verwant met *plunderen*). Vormen als *koninkje* zijn eveneens ontstaan uit *-k-tjə* (vgl. voor de *nk* § 36); volgens de nieuwste waarneming zou men echter *koningtje* uitspreken en het schriftbeeld dus misleidend werken.

Men vindt dus in de middeleeuwen de uitgang *-kijn*, maar in nieuwere tijd een hoe langer hoe meer zich vanuit Holland uitbreidend *-(t)jə*; a priori is het dus waarschijnlijk, dat dit *-tjə* zich op beperkt taalgebied uit *-kijn* heeft ontwikkeld en dan door de suprematie van Holland zich ver buiten z'n oorspronkelijk terrein heeft uitgebreid. Bewijzen ervoor, dat de gang van zaken inderdaad aldus is geweest, vindt men in verschillende overgangsvormen:

1. mnl. *-tgin* (*-tgen*), b.v. *keteltgin*, *stiertgin*; *Beertgin*, *Hugetgin*, (grafelijkheidsrekeningen 1343—1346: Amstelland, Waterland, Zeevank); *Foytgen* = *Foykijn* (beide in Leidse rechtsbronnen). Vgl. later, in de 17de eeuw, nog de spelling *-gie(n)* (Hooft, Huygens), wanneer de uitspraak reeds *-je* is (vgl. b.v. een rijm als *banckgie: ick bedankje* in Huygens' Voorhout);

2. mnl. *-tiaen*, speciaal in Egmondse, altans in Noordhollandse stukken, b.v. *vennetiaen*, *endetiaen*, *lappetiaen*, *sticketiaen*, *hoeveltiaen*; ook in eigennamen, b.v. *Elletiaen*, elders genoemd *Ellekijn*; *Tydetiaen* = *Tydetgin*; 't vrouwelijke *Heinetiaen*, vgl. 't tegenwoordige *Heintje* (bij *Hein(e)*). De *ae* (*æ*) schijnt op dialectiese ontwikkeling vóór nasaal te berusten. De gelijkheid van *-tgen* en *-tiaen* blijkt o.a. uit de „omgekeerde” vorm *Ponstghen* (a. 1423/24: Leiden) inplaats van *Pontiaen*.

Naast *-tiaen* vindt men in Noordholland in de grafelijkheidsrekeningen vaak *-iaen* (*-jaen*), b.v. *Abbejaen*, *Doevejaen*, *Louweiaen*.

In Zuidholland, een enkele maal ook in Zeeland, vindt men *-kiaen*, b.v. *Hertekian* (grafelijkheidsrekeningen), *Mandekiaen*, *Foykiaen*, *Heynkiaen*, *Willekiaen* (Leidse rechtsbronnen, ± 1370—1400),

Ossenkiaenssoon (Zeeland, 1323). Als variatie hiervan verschijnt *-kajen*, b.v. *Ludikajen*, *Bonikajen* (a. 1319), *Ghizikaien* (a. 1322, later geschreven *Ghisikaen*).

Op grond van dgl. gegevens is het aannemelijk, dat in Noord-holland, met Westfriesland als uitgangspunt, in de 13de à 14de eeuw de mouillering van de *k* vóór volgende *i* plaats greep en dat deze gemouilleerde klank allengs opdrong naar 't zuiden. De verschillende, boven aangehaalde schrijfwijzen verraden de verschillende stadia van de ontwikkeling: ze zijn pogingen om de nieuwe klank in 't schrift af te beelden. *Hannekijn* > *Hanne-tχiñ* > *Hannetje(n)*; de vormen op *-iaen* zijn de voorboden van holl. *-ie* (*meisie* enz.); zuidholl. *-kiaen* is een tussentrap tussen *-kijn* en noordholl. *-tiaen*; vgl. ook in 't tegenwoordige zuidholl. (in de buurt van Gouda) vormen als *moertjie*: *moertie*, *vrouwtjie*: *vrouwtie*, *deurtjie*: *deurtie*, *tuintjie*, *Trijntjie*, *liedjie*, *Betjie*, *Agnietjie*. Langzamerhand drong holl. *-tje* verder op, deels zelfs over de grenzen (in ndd. dialecten); in sommige streken echter, vooral in 't zuiden, handhaafde zich *-ke(n)* (maar b.v. antwerpens *-tjen*); *-ken* is gebruikt in de Statenbijbel onder zuidelijke invloeden. Is bovenstaande verklaring juist, dan moet men aannemen, dat de auslout van het grondwoord oorspronkelijk niet van invloed is bij het gebruik van *-ke* naast *-je*; een verdeling van *-ken* en *-je* (*-se*) als in de zuidoostelijke dialecten, waar *-je* (*-se*) alleen na *d* en *t* voorkomt (iets soortgelijks in 't fri. en in sommige gron. dialecten), moet dan secundair zijn.

Opm. 2. Ook enkele andere moeilijkheden zijn er: waarom is de mouillering, die toch zeker aan de friese artikulatiegewoonte is toe te schrijven, beperkt tot de diminutieven? En eigenaardig is het ook, dat juist in Friesland *-ke* het gewone suffix is, terwijl *-tsje* vooral na *l* en *n* voorkomt.

Een moeilijkheid levert nog de al- of niet-apokope van de *n*, die in 't ndl. tot op Siegenbeek geschreven is. Men vindt in streken, waar anders de *-n* bewaard blijft, soms de vorm zonder *n* (b.v. in 't gron. deels *-ie*). Men heeft in de *n*-loze vorm eerder een jongere, in vleinamen niet ongebruikelijke verkorting te zien, dan een „Ausgleich” tussen de nominatief zonder *-n* en de casus obliqui met *-n*.

In de pluralis van de verkleinwoorden gebruikt men, voorzover er verschil is (§ 28), nu eens de vorm van 't enkelvoud, dan weer die van 't meervoud; b.v. *daagjes, daakjes, lootjes: stadjes, grafjes* (zelden *graafjes*); *kindertjes, eiertjes, kalwertjes* en reeds mnl. *lammerkine* (vgl. § 75 Opm. 3): *kindjes, eitjes* enz.; *lievigheidjes: lievigheidjes*. Soms wordt naar de pluralis een singularis gevormd, b.v. *paadje, vaatje, glaasje, scheepje, lootje, daagje* (naast *dagje*), *radertje* (naast *radje*).

Opm. 3. Geen diminutief is 't znw. *bedankje*, dat een samenkoppeling is uit: (*ik*) *bedank je*.

Een opmerkelijke analogieformatie bestaat in de achtervoeging van de verkleiningsuitgang achter adverbia, b.v. mnl. *cleinkine, sachtkine, scoonkine, lisekine, stillekine, al eenkine* (*alleenskine*, nu *allengskens*, waaruit *allengs* is geabstraheerd); Kil. *schoonkens*; oudnndl. *eensjes*; ndl. *eventjes, netjes, innigjes, lustigjes, mooitjes, leukjes, minnetjes, dunnetjes, voorzichtigjes, warmpjes, pasjes, poppigjes, welletjes, zoetjes, stilletjes: stillekens, zachtjes: zachtkens; zoetjeser* (Van Looy, Jaap). Ook: *waratje* (bij *waarachtig*). Vgl. voor de -s § 124 b.

In de ogm. overlevering is het aantal diminutieven gering. In 't got. vindt men er slechts drie bij appellativa, vooral in de vokatief; daarnaast echter vrij talrijke in namen (zie boven). Eerst in de latere middeleeuwen neemt hun aantal in 't wgm. toe; zo vindt men er reeds veel in 't mnl., maar nog tegenwoordig zijn er dialekten (b.v. 't westerwolds), waar het gebruik ervan slechts in beperkte mate voorkomt. Meer dan het eigelijke ndl. maakt het afrik. er gebruik van (*-ie, -tjie*, dial. *-kie*). Met 't oog op 't bovenstaande heeft men wel gemeend, dat zij hun oorsprong hebben in vleinamen, waar het suffix oorspronkelijk dan afstamming zou hebben uitgedrukt: b.v. *Wulfla* zou aanvankelijk 'zoon van *Wolf-(hard?)*' betekend hebben, en eerst secundair, doordat de zoon ook allicht *Wolf-(gang?)* heette, gelijkgesteld zijn met de naam van die zoon. Naar 't voorbeeld van de eigennamen en in navolging van 't latijn zouden dezelfde suffixen dan achter appellatieve persoonsnamen

en ten slotte ook achter zaaknamen (uiteraard betrekkelijk zelden achter abstracta) gekomen zijn. Het schijnt echter niet zeer aan- nemelijk, dat een vorming, die zo in de levende taal wortelt als die van de verkleinwoorden, van geleerde oorsprong zou zijn; te minder omdat men in dit geval ook nog de ontwikkeling in 't germ. van die in 't vóórgerm. (idg.) moet scheiden; voorts is het niet duidelijk, waarom bij een dergelijk overwicht van de persoonsnamen alle langs analogiese weg neutra zouden geworden zijn. De schaars- heid van diminutieven in 't oudere germ. kan samenhangen met de aard van de schriftelijke overlevering (de verkleinwoorden horen in de vertrouwelijke omgangstaal thuis), het betrekkelijk geringe gebruik ervan in sommige tegenwoordige dialecten kan op teruggang berusten.

122. Zelfstandige naamwoorden.

a. Vorming van vrouwelijke persoonsnamen bij mannelijke. Behalve de zwakke vorm ndl. (-e) (vgl. § 116) en de reeds vroeger besproken suffixen *-ster* (§ 118 c), *-és* en *-érse* (§ 119 II d), *-se* (§ 116 a), zijn van belang:

1. mnl. *-inne*, ndl. *-in*. In 't ogm. bestond een *j-* (*jā-|jē-*) suffix tot movering van feminina, b.v. got. *frijōndi*: *frijōnds*, *mawi*: *magus* (§ 21 Opm. 3), *þiwi*: *þius*; vgl. nog ndl. *hen*: *haan*, *merrie*: *maar(-schalk)* (§ 39 Opm. 2). Stond dit suffix meermalen achter een *n*-stam, dan kon de *n* bij 't suffix getrokken worden; vandaar got. *-ini*, alleen overgeleverd in *Saurini* (: *Saur*). Zo ook ontstond ndl. *-in*, dat de klemtoon kreeg onder invloed van het aan 't frans ontleende synonieme *-es*, misschien mede als contrastaksent; het suffix wordt in 't ndl. veel gebruikt, ook bij sommige diernamen.

2. Door de verbinding van *n* met een dentaalsuffix, dat o.a. in *i*-stam voorkomt als got. *magaps*, ontstond een nieuw suffix mnl. (vla.) *-nede*, b.v. *graef-nede*, *gebuer-nede*, *gesel-nede*, *gespeel-nede*, *swase-nede* 'schoonzuster', *e-nede* 'ega' (bij mnl. *ee* 'huwelik'). Door verbinding van *-nede* en *-inne* ontstaan vormen als mnl. (oostvl.) *graefnedinne*.

Opm. 1. Mnl. *gesellede* is vermoedelijk door assimilatie ontstaan uit *geselnede*, eerder dan dat hier 't oude *-ede* (zonder *n*) bewaard zou zijn.

3. mnl. (vooral vla.) *-eg(g)e* (*-eye*: § 55), *-ig(g)e* < ogm. (behalve in 't ndl. vooral in 't ags.) *-ǣγ-jōn-/īγ-jōn-* (verwant met idg. *-ik-* in b.v. lt. *imperatr-ix*, *vict-ix* (stam *-ic-*) bij *imperator*, *victor*). Het staat na masculina, maar komt ook voor in subst., die direkt van werkwoorden zijn gevormd; b.v. mnl. *diev-eg(g)e*, *clapp-eye*, *mak-igge*, *grond-igge*, 'grondeigenares', *meester-igge*, *ballér-igge* 'danseres', *port-igge* naast *porter-igge*, *constenar-ige*; zelfs *advocat-er-ige*. Terwijl het in 't noordnl. nu tot drie woorden met ongunstige betekenis is beperkt (*dievegge*, met wisselend aksent; *klappéi*, *labbéi*), komt het nog in talrijke woorden in 't vla. voor als *-ēge*, b.v. *naaiege*, *kuis(ch)ege* 'schoonmaakster' enz. Onder invloed van 't boven vermelde *-nede* ontstond een nieuwe vorm wvla. *-nege*, b.v. *gebuur-nege*, *Brugge-nege*, *geus-nege* 'protestantse vrouw'.

Opm. 2. Men vindt dus b.v. naast elkaar, met ten dele dialekties verschil: mnl. *costeresse*, *costerinne*, *costerse*, *costerigge*; *porteresse*, *portersse*, *portesse*, *porterigge*, *portigge*; *wasscester*, *wasscerse*, *wasscige*.

b. Vorming van abstracta en concreta (behalve de vroeger besprokene: § 114 v.v.).

1. Abstracta worden van adjektieven gevormd door middel van mnl. *-(e)de*, b.v. *hoghede*, *lenghede*, *wijdde*. Na synkope van *-e* ging *-de* na stemloze of stemloos geworden konsonant in *-te* over, welk *-te* vooral sedert de 17de eeuw de overhand kreeg; b.v. *hoogte*, *lengte*, *wijdte*, *breedte*, *lengte*, *warmte*; *-de* is nog bewaard in *liefde* en *vreugde*. Het suffix *-de* (hgd. *-de*, eng. *-th*) beantwoordt aan got. *-īpa/-ida*, b.v. *diup-īpa*, *háuh-īpa*, *garaiht-īpa*; *aup-ida* (bij *diups* enz.); de middenvokaal *i* is vermoedelijk uit de *i*-stammen afkomstig.

Naast mnl. *-de* kwam in dezelfde funktie *-e* (hgd. *-e*) voor, b.v. mnl. *coude*, *diepe*, *hoghe*, *coele*, *grote*, *oude*; het beantwoordt aan got. *-ei*, b.v. *diupeī*, *háuhei*, *garaihtei*. In de jongere taal zijn

deze vormingen geweken voor die op *-te*; als resten zijn bewaard *koude, waarde, hulde*, wvla. *elde* (§ 32), doordat hier schijnbaar *-de* het suffix was; voorts, met afwerping van *-e*, het door z'n vorm ten opzichte van het adjektief geïsoleerde *wrevel*.

Opm. 3. Zie voor *woede* § 77 Opm. 1, voor *armoede* § 117. Ndl. *schande*, got. *skanda*, is, evenals got. *junda* (= lt. *iuventa*), een oude formatie zonder suffixvokaal met partiële assimilatie van *m* vóór dentaal; vgl. het met suffixvokaal gevormde ndl. *schaamte*, mnl. *scamede*.

Opm. 4. De got. abstracta op *-eins*, welke van *jan*-werkwoorden gevormd worden (b.v. *háuheins: háuhjan*), zijn in 't owgm. met de bovengenoemde abstracta samengevallen en worden daarom hier niet nader besproken.

2. Concreta, en ook abstracta, worden van werkwoorden gevormd door ndl. *-sel*, germ. *-sla-* (uit *-s-* + *-la-*: vgl. voor de *-l-* § 121 Opm. 1); b.v. got. *swumfsl* 'vijver' uit *swum-sl* (met *f* als overgangsklank) bij *swimman*; vermoedelijk ook: *swartzla* (dat-sg) 'inkt' bij **swartjan* (en dit bij got. *swarts*); *freihs* 'druk' bij *freihan*; ndl. *weef-sel, bak-sel, voed-sel, blauw-sel, dek-sel, smeer-sel, raad-sel, stel-sel, belet-sel* enz.; 't suffix is in 't ndl. produktief in pejoratieve zin (*uitvind-sel, verzin-sel* enz.). In 't hgd. heeft men twee vormen, een op *-sal* (uit *-isal*, met bijtoon op de svarabhaktiese vokaal) en een op *-sel*; b.v. *Schick-sal, Müh-sal, Trüb-sal; Rät-sel, Füll-sel, Überbleib-sel*. Van de hgd. woorden op *-sal* worden adjektieven op *-ig* gevormd, welke zich voor 't taalgevoel bij 't adjektief *selig* en de daarmee samengestelde woorden (b.v. *glück-selig*) aansloten; b.v. *müh-selig, trüb-selig, saum-selig, arm-selig*, en, naar 't voorbeeld daarvan, *feind-selig*, waarbij geen substantief op *-sal* ten grondslag ligt. In 't ndl. ontbraken de substantieven op *-za(a)* en dus ook de daarvan afgeleide adjektieven: wel bestonden daar het adjektief *zalig* en de daarmee samengestelde woorden mnl. *sege-salich*, oudnndl. *arbeid-zalig*, ndl. *geluk-zalig*. Vermoedelijk naar 't voorbeeld van *arbeid-zalig*, waarvan men het bestaan reeds in 't mnl. mag aannemen op grond van het voorkomen in 't ags. en 't mhd., ontstond dan mnl. *ramp-salich*. Doordat men in 't *ramp-zalig, geluk-*

zalig, *-zalig* opvatte als te kennen gevend overvloed zowel ten goede als ten kwade, maakten de dichters in de 17de eeuw allerlei woorden naar 't voorbeeld hiervan, b.v. *kinder-zalig*, *werk-zalig*, *druk-zalig*, *jammer-zalig*. Onder invloed van 't hgd. ontstond, met aansluiting aan ndl. *-zalig*, ndl. *arm-zalig*, en onder invloed hiervan *lam-zalig* (als kontaminatie van *armzalig* en *lamzakkig*, *lamlendig*).

Opm. 5. Zie voor metathesis in ndl. *-sel* § 47.

123. Werkwoorden.

a. De werkwoorden met *el-* en *er-* suffix.

Het uitgangspunt voor deze formatie vormen de talrijke werkwoorden, die afgeleid zijn van naamwoorden op *-el* of *-er*, zowel van znw. (§ 121 Opm. 1) als van de vooral in 't mnl. zo talrijke bvnw. (§ 115 c); vgl. reeds got. *maþl-jan*, *tweifl-jan*, *mikil-jan*; *timr-jan*, *tagr-jan*, *bi-abr-jan*; ndl. *twijfelen*, *zadelen*, *schimmelen*, *hengelen*, *haspelen*, *hoepelen*, *kruimelen*, *ratelen*, *schoffelen*, *wisselen*, *nagelen*, *trommelen*, *prikkelen*, *kwispielen*, *fonkelen* (*vonkelen*: mnl. *vonkel*), *wankelen*, (*ver*)*edelen*, (*ver*)*ijdelen*; *hongereren*, *schilderen*, *hameren*, *lasteren*, *roosteren*, *timmeren*, *plunderen* (: mnl. *plunder* 'inboedel'), *louteren*, *zuiveren*, *weigeren*, (*ver*)*soberen*. Onder invloed van deze laatste werkwoorden zijn dan ook soms werkwoorden van de komparatief gevormd, aanvankelijk daar waar geen regelmatige positief aanwezig was, dan ook in andere gevallen; b.v. *beteren* (*verbeteren* naast *vergoeden*), *minderen*, (*ver*)*meerderen*, *naderen*; *verergeren*, *verouderen*, *verwildereren* (vgl. de talrijke voorbeelden in 't hgd., b.v. *lindern*, *mildern*, *verallgemeinern*, *vergrössern*); voorts in één geval bij een substantiviese pluralis op *-er*: (*ont-*)*bladeren* (meer vbb. in 't hgd., vgl. § 75).

Verschillende van de op bovengenoemde wijze gevormde werkwoorden konden opgevat worden als direkte afleidingen van werkwoorden, b.v. *druppelen*: *druppen*, *wankelen*: mnl. *wancken*, *haspelen*: mnl. *haspen*, *zwingelen*: mnl. *swingen*, *prikkelen*: *prikken*; *slingeren*: mnl. *slingen*, *klapperen*: *klappen*, *belemmeren*: mnl. *belemmen* (naast 't znw. *belemmer*), *flakkeren*: mnl. *vlacken* ('t adjektief op *-er* komt in 't mnl. niet meer voor). Zodoende ontstond een suffix *-el*, *-er*,

waarmee werkwoorden van werkwoorden gevormd konden worden; terwijl ze in 't owgm. nog betrekkelijk zelden voorkomen, vindt men in jongere taalperioden er talrijke voorbeelden van en het aantal neemt nog steeds toe. B.v. mnl. *snuffelen*: *snuiven*, *mummelen*: *mommen*, *mompelen*: *mompen*, *nestelen*: mnl. *nesten*, *trappelen*: *trappen*, *krabbelen*: *krabben*, *grabbelen*: *grabben*, *bazelen*: (*ver*)*bazen* (mnl. *basen*), *hinkelen*: *hinken*, oudnndl. *kozelen*: *kozen*, *brokkelen*: *brokken*, *lispelen*: *lispden*, *tuimelen*: mnl. *tumen*, *strompelen*: mnl. *strompen*, *weifelen*: mnl. *weiven*; *blikkeren*: *blikken*, *steigeren*: Kil. *steyghen*. Doordat verschillende met *-el*, *-er* gevormde werkwoorden een frequentatieve betekenis hadden of schenen te hebben (b.v. *trommelen*, *druppelen*, *kwispielen*, *hameren*, *waaiieren*), werd voor het taalgevoel die frequentatieve betekenis inherent aan 't suffix; vandaar dat onder de direkt van werkwoorden gevormde werkwoorden de frequentatieve betekenis overheerst. Onder invloed hiervan ontwikkelde zich dan een nieuwe groep frequentatieven, welke niet op afleiding van werkwoorden zonder *-el*-*er* berusten: onomatopoeën of als onomatopoeën gevoelde werkwoorden, b.v. *rammelen*, *rabbelen*, *raffelen*, *rommelen*, *dommelen*, *kittelen*, *moffelen*; *bulderen*, *fluisteren*, *snateren*, *beieren*, *klateren*, *kletteren*.

Opm. 1. Bij de vorming van de werkwoorden op *-el*, *-er* uit werkwoorden hebben vaak vormveranderingen plaats, b.v. *snuffelen*: *snuiven*, *dribbelen*: *drijven*, *kibbelen*: *kijven*, *stotteren*: *stoten*, *bibberen*: *beven*. Daar de frequentatieven betrekkelijk jong zijn en daar ze ook bij zwakke verba behoren, heeft men niet aan oude ablaut en geminatie te denken, maar aan emphatische invloeden; zie voor de verscherping van de konsonant ook § 36.

Opm. 2. Zoals begrijpelijk is bij nauwverwante categorieën, wisselt *-er* met *-el* af, soms doordat dit in 't grondwoord reeds het geval was (vgl. § 115 c); b.v. *wandelen*, hgd. *wandeln*: mnl. ook *wanderen*, hgd. *wandern*; *murmelen*: mnl. *murmeren*; *kantelen*: *kenteren*; *sijpelen*: *sijperen*; *stamelen*: mnl. ook *stameren*, hgd. *stammeln*, eng. *to stammer* (van owgm. **stamal*, resp. **stamar*); *donkeren*: mnl. ook *donkelen*, hgd. *dunkeln*; *schindelen*: *schinderen* (bij *schindel*, resp. **schinder*).

Opm. 3. *Zamelen* (hgd. *sammeln*) is door dissimilatie ontstaan uit mnl. *samenen*, bij *zamen*, got. *samana*.

b. De werkwoorden met *k*-suffix.

Een aantal werkwoorden met jonger *k*-suffix zijn in betekenis met de frequentatieve verwant; b.v. *schurken* (: *schuren*), *snorken* (: *snorren*), *balken* en *bulken*, *lonken*, *hurken*, *lurken*, *pulken*, *purken*, *ronken*, mnl. *walken*. Zonder frequentatieve betekenis: *schroken* (: *schroeien*), *(ge)naken* (: *na*), mnl. *graken* (: *gra* 'grauw'; vgl. *krieken*: § 50 Opm. 2), *snoeken* (: *snoeien*), *horken* (: *horen*; vgl. hgd. *horchen*, eng. *to hark*). Vgl. ook hgd. *schnarchen*, eng. *to talk* (: *tell*) e.a.

Hiermee verwant zijn formaties met bewaarde tussenvokaal als *grinniken*, mnl. *greniken* (: *grijnen*); *hinniken* (: oudndl. *hinnen*); *veziken* (naast *vezelen*); *zaniken*.

De oorsprong van het *k*-suffix is niet met zekerheid vast te stellen; misschien moet men uitgaan van adjektieven, die op een *k*-suffix uitgaan; vgl. b.v. ohd. *ippihhōn* 'revolvere' bij got. *ibuks* 'terug'.

Opm. 4. Hierbij niet werkwoorden als *bukken*, *likken*, die een veel oudere formatie hebben: § 22 Opm.

c. De werkwoorden met *s*-suffix.

In 't mnl. en wel speciaal in 't wvla. vindt men een talrijke groep van aldus gevormde werkwoorden, b.v. *claersen*, *cleinsen*, *stelpsen*, *voersen*, *naersen*, *baersen*, *meersen*; nu in 't algemeen ndl. nog *kleinzen* en *grijnzen*.

Oorspronkelijk zullen het denominatieven bij *s*-stammen geweest zijn, zoals men er reeds in 't goties vindt: *hatizōn* (: *hatis*); *walwisōn* (misschien reeds direkt bij *-walwjan*); vgl. lt. *onerare*, *scelerare* bij *onus*, *scelus*; gen. sg. *oneris*, *sceleris*).

Opm. 5. Ndl. *heersen*, mnl. *heerscen* is gevormd naar hgd. *herrschen* (met hgd. *sch* uit *s*), vgl. Kil.: *Germ. Sax. Sicamb.*

124. Bijwoorden.

In allerlei taalperioden worden adverbia gevormd door de isolering van bepaalde naamvalsvormen van adjectiva en ook wel van

substantiva. Indien dan zo'n casusuitgang in de levende taal als zodanig ten onder gaat, kan de uitgang produktief worden ter vorming van bijwoorden. Zo b.v. got. *-ō*, dat misschien op een idg. ablatief *-ōd* berust, waaraan beantwoordt lt. *-ō* (olt. *-od*), b.v. olt. *meritod* = lt. *meritō*, lt. *citō*, *modō* (ouder *citō*, *modō*). In 't got. is de vorming van adverbia met *-ō* zeer gewoon, b.v. *sinteinō* (: *sinteins*), *uhteigō* (: *uhteigs*), *glaggwō*, *andaugjō*. Aan got. *-ō* beantwoordt owgm. *-ō*, mnl. *-o* (meermalen reeds geapokopeerd), ndl. — (*-o* archaïsties, b.v. *verre*, *dichte bij*; ook in *gaarne*); in 't ndl. zijn dus deze adverbia formeel met de adjectiva samengevallen, evenals in 't hgd. (vgl. echter *gerade*, *lange*; zonder umlaut *schon*, *fast*).

Opm. 1. Daarnaast een specifiek got. vorming met *-ba* (b.v. *ubilaba*, *andaugiba*, *glaggwuba*), die voor 't ndl. zonder belang is en daarom hier niet besproken wordt.

Andere adverbiale vormingen, die op geïsoleerde casusuitgangen berusten, zijn:

a. de accusat. neutr. van de nog niet tot *n*-stam geworden komparatief, b.v. got. *áiris*, *háuhis*, *framis*, en, zonder suffixvokaal, *mins*, *wáirs*, *þanaseiþs*. Resten hiervan in onze taal zijn: mnl. *bat*, *bet* (nog in: *bet-weter*, *bet-overgrootvader*), *wers*, *min* (nog in: *niette-min*, *min of meer* e.dgl.), *mee* (en, onder invloed van 't adjektief, *meer*), *lanc* (nog in: *hoe langs zo meer*; zie voor de *s* hieronder), *sider* (naast een ouder hgd. *seit*, got. *þana-seiþs*; nu, met jonge vokaalwisseling en toevoeging van *t*, *sedert*), *eer*.

Opm. 2. In 't got. was te verwachten *-is* na korte syllabe, *-s* na lange syllabe (vgl. § 78), maar door analogiewerking is het oorspronkelijke verschil niet altijd meer bewaard. Mnl. *bat* (naast 't regelmatige *bet*) is misschien uit een ouder tiepe zonder *i* te verklaren.

Andere oude akkusatieven zijn b.v. got. *sunja*(?); (*ni*)*aiw* = mnl. (*n*)*ie*, hgd. *je*, *nie*; mnl. *gaar*; ndl. *nee(n)* (**ni ain*); *veel*, *weinig*, *genoeg*, *altijd*, *eenmaal*.

b. de genit. sg., b.v. got. *gistradagis* 'morgen', *framwigis*, *landis*, *andwairþis*, *allis* (= mnl. *als* (*te groet*), nog in gebruik), *filaus*

[= ndl. *veels* (*te groot*)], *raihtis* 'want' (naast *raihtaba* 'juist', dus met differentiering van betekenis). Evenzo in 't ndl., vooral — maar niet uitsluitend — bij tijdsbepalingen, b.v. *daags*, 's *nachts* (in 't got. en hgd. nog femininum), *altoos*, *eens*, *straks*, oudnndl. *alleganks* 'telkens'; *slechts*, *reeds* en *bereids*, *anders*, *zachts*, *dwers* (§ 44 c); *rechts*; de bijwoorden op *-liks* (§ 114 b). Doordat deze genitief in zoveel adverbia voorkwam, werd die voor het taalgevoel tot adverbiaal suffix; vandaar b.v. *ergens* (mnl. *erghen*), *elders* (mnl. *elder*), *somtijds* (mnl. *some tijt*), *dikwijls* (mnl. *dicke wile*), *immers* (nu met differentiering van betekenis naast *immer*); na voorzetselverbindingen, b.v. *achterbaks*, *aanstonds*, *tans*, *bijkans*, *na-(voor-)maals*, *omstreeks*, *terloops*, *trouwens* (mnl. *(en)trouwen*); bij de bijwoorden op *-waarts* (mnl. *-waert*; vgl. overigens reeds got. *andwairþis*) en *-lings* (§ 116 a); achter de verkleiningsuitgang (§ 121); bij deelwoorden, b.v. *onverhoeds*, *onverwachts*, *vervolgens*, *willens* (alle drie reeds mnl.) en *wetens*, *doorgaans*. Sommige aldus gevormde adverbia zijn preposities geworden, b.v. reeds mnl. *jegens*, *nevens*; *langs* (adverbiale genitief van *lang*, niet te verwarren met de oude adverbiale komparatief: zie boven onder a); voorts: *ondanks*, *trots*, *tijdens*, *wegens* (*s* achter de datief pluralis); *nopens*, *volgens*, *blijkens*, *behoudens*, *luidens* (alle oorspronkelijk deelwoorden); *krachtens*, *namens*, *minstens*, *hoogstens*, *overigens* e.a.; bij de vijf laatstgenoemde woorden op *-ens* is hgd. invloed aan te nemen.

c. de datief (lokatief, instrumentalis), b.v. got. *himma daga*; ndl. *node*, *heden*, *vaak* (§ 28), *gisteren*, *wijlen*, *(in)tussen* e.a.

Opm. 3. De adverbia van plaats worden in 't got. gevormd door *-þ(-d)*, *-drē* (richting ergens heen), *-r*, *-a* (rust), *-þrō*, *-ana* (richting ergens vandaan); b.v. *hvaþ*, *hwadrē*; *hvar*, *dalaþa*; *hvaþrō*, *innana*; *aljaþ*: *aljar*: *aljaþrō*.

In 't ndl. vindt men voor richting ergens heen en voor rust *-r*, b.v. *hier*, *daar*, *waar*, *over*, *ginder*, *noorder-enz.*, *elders* (= got. *aljar*, met *d* [§ 43] en *-s*); voor richting ergens vandaan *-n* (= got. *-ana*), b.v. (deels met gewijzigde betekenis) *heen* (*henen*), (*van*)*daan* (*danen*), *boven*, *binnen*, *buiten*, *noorden* enz.

125. Prefixen (*aarts-*: § 118 I a; *oor-*, *oer-*, *er-*, *her-*, *ver-*: § 120 III a; *t-*: § 115 d, (*a*)*f-*: § 115 d).

a. Het owgm. prefix *ā-*, dat in 't got. **ā-* zou moeten luiden, werd gebruikt vóór znw. en bvnw. met privatieve betekenis. 't Is in 't mnl. nog in resten aanwezig: *a-sage* 'beuzeltaal', eig. 'on-praat'; *a-wech* 'onweg'; *a-wijs* en *a-wisich* 'onwijs'; *a-machtig* (*-mechtig*), nu nog *a-mechtig*. Met gewijzigde betekenis (versterkend, in ongunstige zin) mnl. *a-bolghe* 'verbolgenheid', oudnndl. *a-bollig*, later *ou-bollig* (volksetymologies vervormd, met veranderde betekenis).

Dit uitstervende prefix is verdrongen door het veelvuldig gebruikte *on-* (hgd. *un-*), got. *un-*, uit idg. **ǵ-*, de zwakke trap van de ontkenning (idg. **ne*, got. *nī*); vgl. lt. *in-* uit *en-* (§ 3 b), b.v. *in-certus*. Het staat zowel vóór substantieven als vóór adjektieven, b.v. got. *un-mahts*, *un-sibjis*, *un-fagrs*, *un-hrains*, *un-brüks*. In 't ndl. is tussen beide categorieën een scheiding ontstaan, doordat *on-* vóór znw. de klemtoon heeft, vóór bvnw. daarentegen zwakbetoond is; zie daarvoor § 66. Behalve de ontkennde betekenis heeft *on-* niet zelden pejoratieve kracht, b.v. *on-dier*, *on-mens*. Daarnaast komt, evenals bij *ā-* soms, vooral op saksies gebied een versterkende betekenis voor; vgl. oudnndl. *on-tal* 'menigte die geen getal meer is, ontelbare menigte', hgd. *Un-zahl* (vgl. ook hgd. *Un-menge*, *Un-masse*); ndl. *on-moeite* 'grote moeite'; vermoedelijk ook oudnndl. *on-verbolgen* 'zeer verbolgen'; mnl. *on-stuur* 'onstuimig' (naast *stuur*, nu *stuurs*). Meermalen ontbreekt in onze taal de vorm zonder *on-*; b.v. *on-metelik*, *on-verschillig*, *on-uitstaanbaar*, *on-vergelijkelijk*, *on-ophoudelik*, *on-behouwen*, *on-verbiddelik*, *on-deugend*, *on-stuimig*, *on-hebbelik*, *on-nozel*, *on-beschoft*. Evenzo bij *on-guur* uit mnl. *on-gehure* (*ongehiere*); waarnaast een jongere vorm *guur* (nu in andere betekenis) is opgekomen, waarsch. doordat *on-* als versterkend prefix werd opgevat. In onze taal staat *on-* vaak vóór deelwoorden met aktieve kracht, b.v. mnl. *onverdient*, *ongedaen*, *ongespaert*, *ongestreden*; ndl. *onverdroten*, *onverwijld*, *onverholen*.

Met *on-* verwant in betekenis is ndl. *wan-*, dat aan 't grondwoord een ongunstige betekenis geeft. 't Is een ogm. prefix, dat in 't got. alleen nog als zelfstandig woord verschijnt: got. *wans* (adj.)

'ontbrekend', mnl. *wan* 'ledig' (nog in bepaalde uitdrukkingen gebruikt, b.v. als sloopsterm *wan-ruimte*); vgl. lt. *vānus* 'leeg, ijdel'. Onder invloed van *waan* is *wan-* soms tot *waan-gerekt*, b.v. mnl. *waen-hope*, *waen-mate* e.a. (naast *wan-*), ndl. *waan-wijs* en *waan-zinnig* (Kil. *wan-wijs*, *wan-sinnigh*).

Opm. 1. Etymologies niet hierbij *wan-daad* uit **wam-daad*; vgl. got. *wamm(s?)* 'vlek'.

Met *wan-* verwant in betekenis is ndl. *mis-*, dat reeds in 't ogm. zeer gewoon is vóór nomina en verba, in 't got. bijna nog niet vóór verba (maar *missa-taujandan*). De betekenis 'verkeerd' is ontstaan uit die van 'verschillend', welke nog b.v. in got. *missa-leiks* 'verschillend' (vgl. § 114 b) bewaard is; vgl. daarnaast als zelfstandige woorden got. *missō* 'wederkerig', ndl. *mis* 'verkeerd'. In 't ogm. hebben, zoals gewoonlijk, de nominale samenstellingen met *mis-* de klemtoon op 't eerste lid, de verbale op 't tweede. Daarnaast hebben echter in 't ndl. een aantal werkwoorden de klemtoon op 't eerste lid; waarschijnlijk ligt hier het znw. mnl. *mis* 'misslag' ten grondslag: *te misse slaen* > *misse slaen* 'ictu sive verbere vano ferire (Kiliaen) > *misslaen*.

b. Ndl. *be-* (hgd. *be-*), got. *bi-*, de zwakbetoonde vorm naast de volle vorm *bij* (hgd. *bei*), got. *bi*, welke als zelfstandig woord bewaard is; in 't got. is bij *bi* de oorspronkelijke lokale betekenis nog vaak te zien, b.v. *bi-standan* 'rondom staan'. Werkwoorden als *be-komen*, *be-zetten* zijn afgeleide, *bij-komen*, *bij-zetten* zijn samengestelde werkwoorden. Vóór klinker en vóór *l* is de onduidelijke klinker in de regel uitgevallen, b.v. *b-ang*, *b-innen*, *b-lussen* (§ 71); volledige samentrekking vindt men in *biecht* uit **bi-jīχt-*, naast mnl. *be-gien* (§ 61 Opm. 3). Soms is het simplex in onbruik b.v. bij *be-driegen*, *be-ginnen*, *be-seffen*.

c. Ndl. *ge-* (hgd. *ge-*), got. *ga-*. Met het oog op de betekenis is het moeilijk het te scheiden van lt. *cum* (*com-*, *co(n)-*), hoewel de anlaut moeilijkheden biedt; vgl. b.v. got. *ga-mains*: lt. *com-mūnis*; got. *ga-qiman*: lt. *con-venio*; got. *ga-bairan*: lt. *con-fero*. Terwijl in 't ogm. *ga-* vóór nomina in 't algemeen geen klemtoon had (vandaar de ontwikkeling tot *gi-* enz.), had het in 't got. waarschijnlijk

wel de klemtoon; vandaar dat vormingen als got. *ga-gámainjan* bij *gá-mains* mogelijk waren. Misschien vindt men in sommige woorden nog een tengevolge van de oorspronkelijke betoning samengetrokken vorm, b.v. got. *gabei* < **gá-abei*, bij lt. *ops*, *cōpia* (< **co-ōpia*, tegenover *in-ōpia*); ndl. *gemelik* < **gá-man-lik*, bij got. *gá-man* 'genoot', met sterk veranderde betekenis; mnl. *gavel* (met veranderde auslaut) = got. *gá-baur* 'belasting'.

Bij sommige woorden is het simplex zonder *ge-* verloren gegaan, b.v. *ge-nieten*, *ge-neren*, *ge-nezen*, *ge-noeg(en)*. Zie daartegenover voor het afvallen van *ge-* § 71.

Zeer gewoon is de vorming van verbaalabstracta met *ge-*, vgl. reeds got. *ga-filh*, *ga-liug*, *ga-þrask* (ablaut); ndl. *ge-brom*, *ge-zucht*, *ge-kraak*, *ge-praat*, *ge-brul*, *ge-suis* enz.; in dit soort woorden ontwikkelt zich uit het oorspronkelijke begrip 'samen' dat van herhaling en duur. Zie overigens voor dit prefix § 100.

Door toevoeging van *ge-* en achtervoeging van *-te* vormt men in 't ndl. neutrale *kollektieven* (*gebeente* enz.); de *t* van *-te* is een germ. *t* blijkens 't hgd. (mhd. *ge-bein-ze* e.a.). Overigens vindt men in 't hgd. in dit geval neutrale *ja-* stammen, b.v. *Gebirge*, *Gefilde*. Dit tiepe, dat anders is dan 't eerstgenoemde (vgl. voor de vorm reeds got. *ga-skōhi*; ook *ga-waúrđi*, *ga-waúrki*, *ga-rūni*), komt ook in 't ndl. voor; vgl. mnl. *gemoede*, *gesinde*, *getouwwe*, *gewade*; nu, met afval van *-ə*, *gemoed*, *gezin*, *getouw*, *gewaad* (vgl. hgd. *Gebüt*, *Gepäck*). Ook is de *-ə* afgevallen in enkele woorden van 't tiepe *gebeente*: *beurt*, *buurt*, *gehucht* < *gebeurte*, *gebuurte*, *gehuchte*, waarschijnlijk mede onder invloed van 't suffix *-t* (§ 115 a).

Opm. 2. Men verwarre *-te* in *gebeente* enz. niet met *-te* in *hoogte* enz. (§ 122 b 1).

d. Ndl. *ont-* (hgd. *ent-*) is in verbale composita, die immers de klemtoon op het werkwoord hadden, verzwakt uit *ant-*, dat in nominale composita thuishoort: mnl. *ant-hovet* 'dam', *ant-werde* 'tegenwoordigheid'; nu nog in *ant-woord* (en 't daarvan afgeleide werkwoord *antwoorden*) en *Ant-werpen* (mnl. *ant-werþ* 'tegen 't water opgeworpen land'); vgl. ook hgd. *Ant-litz*. *Ont-*, *ant-* heeft fonetische,

niet etymologische spelling (vgl. § 36 Opm. 1); het beantwoordt aan got. *anda-* (meest in nominale composita), *and-* (meest in verbale composita); daarnaast komt het in 't got. nog als afzonderlijk woord voor: *and* 'langs', oerverwant met lt. *ante* (uit *-i*) 'vóór'.

Enige werkwoorden met *ont-* komen niet als simplicia voor, b.v. *ont-ginnen*, *ont-beren* (wel: *baren*). Het is mogelijk, dat in sommige met *ont-* gevormde werkwoorden, welke een inchoatieve betekenis hebben, *ont-* een ander prefix, n.l. 't inchoatieve *in-*, verdrongen heeft; vgl. *ont-branden*: got. *in-brannjan* 'in brand steken' (vgl. hgd. *In-brunst* naast *ent-brennen*, mhd. *en-brennen*); *ont-staan*: got. *in-standan*; mnl. *ont-senden*, hgd. *ent-senden*: got. *in-sandjan*.

Opm. 3. Ndl. *ont-waren* staat voor mnl. *ontware werden* (waarschijnlijk uit **onware werden*).

Meermalen had in de oudere taal verwarring plaats van *ont-* met *on-* in werkwoorden, die van naamwoorden afgeleid waren; daarbij vormden het uitgangspunt woordparen als mnl. *onreinen* (van *onreine*): *ont-reinen*, *onsconen* (van *onscone*): *ont-sconen*. Vandaar nog ndl. *veront-* (in *verontheiligen*, *verontschuldigen*, *verontreinigen* enz.) in plaats van oorspronkelijk *veron-* (bewaard in *verongelukken*, *verongelijken*, mnl. *veronreinigen* e.a., hgd. *verunheiligen*, *verunreinigen* e.a.)

e. Mnl. *te-* (nog dialekties) vóór werkwoorden = hgd. *zer-*, oerverwant met lt. *dis-*. 't Is waarschijnlijk verwant met got. *twis-* (*twis-standan*, *twis-stass*) en met *twee*; de betekenisontwikkeling is dan: 'in tweeën, stuk, uiteen'. Vgl. mnl. *te-blouwen*, *te-breken*, *te-gliden*, *te-riten*, *te-vallen* enz.; soms staat het ook in leenwoorden met vervanging van 't vreemde \bar{p} prefix, b.v. *te-livereren*, *te-mayeren*.

Opm. 4. Got. *dis-*, dat hiervan in de aulaut verschilt, is misschien ontleend aan lt. *dis-*; mogelijk echter ook is het een idg. doublet van 't hierboven besproken prefix.

f. Ndl. *zene-*, met versterkende betekenis, is in enkele resten bewaard: ndl. *zene-groen* eig. 'altijd groen' (naam van een plant); voorts — met volksetymologische vervorming — *zond-vloed*, oudndl.

sint-vloed; verder oostmnl. *sinewel* (*seenwel*) 'rond'. Het beantwoordt aan got. *sin-* in *sin-teins* 'dagelijks', en, met de oorspronkelijke betekenis 'oud', in *sin-eigs* 'oud', oerverwant met lt. *senex* 'grijsaard'; in deze laatste betekenis ook in *sene-schalk* (uit mlt. *semi-scalcus* en dit weer uit 't germ.)

126. Alfabetiese lijst van de ndl. pre- en suffixen, welke behandeld zijn:

a. Prefixen:

<i>a-</i>	: 125 a.	<i>mis-</i>	: 125 a.
<i>aarts-</i>	: 118 I a.	<i>oer-</i>	: 120 III a.
<i>af-</i>	: 115 d.	<i>on-</i>	: 125 a.
<i>ant-</i>	: 125 d.	<i>ont-</i>	: 125 d.
<i>archi-</i>	: 118 I a.	<i>oor-</i>	: 120 III a.
<i>be-</i>	: 125 b.	<i>t-</i>	: 115 d.
<i>ed(e)-, et-</i>	: 120 III a.	<i>te-</i>	: 125 e.
<i>er-</i>	: 120 III a.	<i>ver-</i>	: 120 III a.
<i>ge-</i>	: 125 c.	<i>veront-</i>	: 125 d.
<i>her-</i>	: 120 III a.	<i>wan-</i>	: 125 a.
<i>in-</i>	: 125 d.	<i>zene-</i>	: 125 f.

b. Suffixen:

<i>-aar</i>	: 118 I b.	<i>-dij</i>	: 119 II b.
<i>-aard</i>	: 119 II a.	<i>-e</i>	: 122 b 1, 124.
<i>-aardig</i>	: 119 II a Opm. 1.	<i>-eel</i>	: 118 (aant.).
<i>-aarster</i>	: 118 I c.	<i>-egge, -ei</i>	: 122 a 3.
<i>-achtig</i>	: 120 III b.	<i>-el</i>	: 115 c, 118 (aant.); 121.
<i>-ares</i>	: 119 II d.	<i>-ēlen</i>	: 123 a.
<i>-arij</i>	: 119 II b.	<i>-en</i>	: 113, 121.
<i>-arijs (-aris)</i>	: 118 I b.	<i>-er</i>	: 113; 115 c; 118 I b.
<i>-baar</i>	: 114 c.	<i>-erd</i>	: 119 II a.
<i>-barig</i>	: 116 a.	<i>-ēren</i>	: 116.
<i>-d</i>	: 115 a, 117 b.	<i>-ēren</i>	: 123 a.
<i>-de</i>	: 122 b 1.		
<i>-dom</i>	: 114 f.		

<i>-erig</i>	: 116 a.	<i>-lijn</i>	: 121.
<i>-erij</i>	: 119 II b.	<i>-m</i>	: 115 b.
<i>-erik</i>	: 121.	<i>-matig</i>	: 116 a.
<i>-ernij</i>	: 119 II b.	<i>-naar</i>	: 118 I b.
<i>-érse</i>	: 119 II d.	<i>-nede, -nege</i>	: 122 a 2 en 3.
<i>-és</i>	: 119 II d.	<i>-nier</i>	: 118 I b.
<i>-haft(ig)</i>	: 120 III b.	<i>-nis</i>	: 117 b.
<i>-heid</i>	: 114 e.	<i>-nist</i>	: 119 II c.
<i>-ie</i>	: 119 II b; 121.	<i>-nij</i>	: 119 II b.
<i>-ier</i>	: 118 I b.	<i>-oe(de), -ood</i>	: 117 b.
<i>-ies</i>	: 116 a.	<i>-pje</i>	: 121.
<i>-ig</i>	: 116 a.	<i>-rêsse</i>	: 119 II d.
<i>-igen</i>	: 116 a.	<i>-s</i>	: 116 a; 124 b.
<i>-igheid</i>	: 114 e.	<i>-schap</i>	: 114 g.
<i>-ik</i>	: 121.	<i>-se</i>	: 116 a.
<i>-iken</i>	: 123 b.	<i>-sel</i>	: 122 b 2.
<i>-in</i>	: 122 a 1.	<i>-ske</i>	: 121.
<i>-ing</i>	: 116 a.	<i>-st</i>	: 115 a.
<i>-is</i>	: 119 II d.	<i>-ster</i>	: 118 I c.
<i>-íst</i>	: 119 II c.	<i>-t</i>	: 115 a, 117 b.
<i>-je(n)</i>	: 121.	<i>-te</i>	: 122 b 1; 125 c.
<i>-ke(n), -kijn</i>	: 121.	<i>-tje</i>	: 121.
<i>-ken</i>	: 123 b.	<i>-tjes</i>	: 121.
<i>-kens</i>	: 121.	<i>-vuldig</i>	: 116 aant.
<i>-kje</i>	: 121.	<i>-ij</i>	: 119 II b.
<i>-laar</i>	: 118 I b.	<i>-ijn</i>	: 121.
<i>-lik, -liks</i>	: 114 b, 116 Opm. 2.	<i>-zalg</i>	: 122 b 2.
<i>-ling, -lings</i>	: 116 a.	<i>-zaam</i>	: 114 d.
<i>-loos</i>	: 114 a.	<i>-zamig</i>	: 116 a.
		<i>-zen (-sen)</i>	: 123 c.

AANTEKENINGEN.

Ogm. grammatika. Het beste boek voor beginners is Meillet, *Caractères généraux des langues germaniques*² (1922), dat in grote lijnen het karakteristieke van het germ. doet uitkomen; het verdient om z'n duidelijkheid en objectiviteit de voorkeur boven het veelgebruikte boekje van Löwe, *Germ. Sprachwissenschaft*³ (I³ neudruck 1922, II³ 1918), dat te veel feiten bevat. Van grote waarde is Wilmanns, *Deutsche Grammatik*³ (1911), dat ook de latere perioden van het Duits behandelt. Onmisbaar voor diepere studie zijn: Streitberg, *Urgermanische Grammatik* (1900), in helderheid ongeëvenaard; Dieter, *Laut- und Formenlehre der altgerm. Dialekte* (1900), eig. een verzameling van ogm. grammatika's; Kluge, *Urgermanisch*³ (1913), konservatief; Boer, *Oergermaansch Handboek* (1918), dat op de vele problemen wijst; in deze werken vindt men ook de nodige literatuur.

Een hoger opklommen tot het idg. is alleen gewenst voor wie idg. talen kent ook buiten het germ. en romaans; men beginne dan met Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*⁵ (1922). Zeer beknopt Meringer, *Indogerm. Sprachwissenschaft*³ (1903). Het grote standaardwerk is Brugmann und Delbrück, *Grundriss der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen*² (1897 v.v.); korter Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen* (1904).

2. Sommigen (o.a. Boer § 47) nemen aan, dat de ogm. *ǵ* de klankwaarde had van de ndl *ie*; vgl. voor de got. *ǵ* Streitberg G. E. § 34; voor de got. overgang van *ǵ* en *Ǳ* tot *ai* en *au* V. Haeringen *Neophil.* 7, 181 v.v.

3. Liqu. en nas. son: Jespersen 13, 21; ook Colinet *Album-Kern* (1903) 231 v.v.

4. *āh* uit *awχ* in 't ogm., vermoedelijk niet oergerm. (vgl. de burgundiese naam *Hanhavaldus*). Misschien had het proses bij de

\bar{i} (§ 7 c) vroeger plaats dan bij de \bar{a} ; zie Schröder Zfda. 60, 198 v.

Opm. 1. De afr. vormen: Le Roux bl. 28; Bouwman en Pienaar § 61.

6. Zie voor 't ontstaan van de \bar{e} Karstien, vooral bl. 52 v.v., en de aldaar geciteerde literatuur.

b. Franck Zfda. 40, 42 v.v.; Van Helten PBB. 21, 438 v.v. en IF. 23, 95 v.; Kern Tijdschr. 19, 195 v.v.

14. Ndl. *hielp*: minder gelukkig Vercoullie 82: „*ie*, d.i. \bar{u} , klinker van het imperfect conjunctief, aangenomen onder den invloed der Saksische dialecten.”

Ndl. *hief*: Boer § 115 beschouwt *hief* als regelmatige reflex van lt. *cēpi*. Dit is echter onwaarschijnlijk; afgezien nog van de moeilijkheden met de klinker (men zou in dat geval ndl. **haaf* verwachten), is de lt. \bar{e} in de sg. onoorspronkelijk (analogies naar de pluralis); de ndl. *ie* is jonger dan de got. \bar{o} .

15. Het allengs verdwijnen van de verschillen tussen praet. sg. en pl.: zie voor 't ndd. Behrens PBB. 48, 145 v.v.

17. Een verklaring van de idg. ablaut is beproefd door De Saussure, Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes (herdrukt in de „Recueil des publications scientifiques” de De Saussure (1922), blz. 1 v.v.); helder krities overzicht bij Streitberg Indogerm. Jahrbuch 2 (1914), 206 v.v.; vgl. ook Schrijnen 309 v.v. De nieuwste samenvatting van de ablautproblemen bij Hirt, Der indogermanische Vokalismus (1921). Het moeilijkst is de verklaring van de gerekte vokaal. Streitberg's hypothese, dat de klinker gerekt werd door 't wegvallen van de volgende syllabe (b.v. lt. *pēs* naast acc. sg. *pēdem*) vormt nog altijd de grondslag van iedere verklaring, ook al hebben latere onderzoekingen geleerd, dat ze niet voor alle gevallen geldt. — Vgl. voor de kwalitatieve ablaut het overzicht van Royen Tijdschr. t.e.l. 10, 245 v.v.; 11, 5 v.v. Zie voor de funktie van de ablaut in 't germ. Paul § 146.

Een opsomming van de mnl. st. w.w. naar de indeling in klassen bij Franck § 135 v.v.; een indeling van modern ndl. standpunt bij b.v. Van Ginneken, Roman van een kleuter 185.

19. In de tekst zijn, ook voor de jongere taal, de gewone namen voor de konsonanten gebruikt (labiovelaren, stemloos en stemhebbend enz.) ondanks de bezwaren, die men er niet zonder grond tegen inbrengt; vgl. b.v. Logeman, *Tenuis en media* (1908) (daarbij Van Ginneken N.T. 5, 48) en Forchhammer GRM. 7, 532 v.v.

Opm. 2. Een andere opvatting over de idg. labiovelaren bij Sköld KZ. 52, 147 v.v. (enkelvoudige klanken met twee plaatsen van articulatie). Volgens Streitberg G.E. § 35 got. *h, q* = *h, k* + stemloze *w*.

20. *Tsvoli*: vgl. hierbij Jespersen 6, 71. Zie voor het ndl. ook Van Ginneken N.T. 5, 48.

21. Volgens Sievers-Streitberg G.E. § 35 zouden tijdens Wulfila de *b, d, g* in 't got. overal explosieven geweest zijn, zoals uit de intonatie zou blijken.

Opm. 2. Zie voor deze opvatting b.v. Franck Zfd. 54, 1 v.v. en Meillet 45 v.v.

22. Opm. Vgl. hierbij echter ook Wood *Modern Philology* 18, 15 v.v. (Germanic *w*-geminatien).

23. *z > r*: zie voor de fonetische zijde van deze overgang v. Haeringen, *Tijdschr.* 41, 256v. (vooral 257 noot 1). *Ausgleichung* (gelijkmaking van twee ongelijke vormen): Paul § 138 v.v.

Opm. 1. Literatuur bij Jespersen blz. 121 noot 1; zie voorts Hammerich 10 v.v.

24. *plegen, placht*: anders over *plien* Van Helten *Tijdschr.* 3, 122. Zie voorts Verdam 266 v.; De Vries *Tijdschr.* 32, 299 v.

25. Opm. *guþ*: Streitberg G.E. § 133 Anm.

26. „reeds vóór de oudste overlevering”: volgens anderen echter komen in 't Fins leenwoorden uit de tijd van vóór de klankverschuiving voor; zie het overzicht bij Wiklund, *Indogerm. Jahrbuch* 5, 1 v.v.

Zie voor de volksvermenging-hypothese vooral Feist PBB. 36,

307 v.v. en 37, 112 v.v.; Meillet 36 v.v.; Braun, Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen (1922). Tegen Feist Boer Neophil. 1, 103 v.v. (vgl. ook zijn Handboek § 130). Tegen Boer Feist Neophil. 2, 20 v.v. met antikritiek van Frantzen en Boer t.a.p. 110 v.v. en dupliek van Feist, Indogermanen und Germanen² (1919) 82 v.v. Tegen Feist ook Meringer Wörter und Sachen 7, 173 v.v. De talrijke oudere hypothesen blijven hier onvermeld.

Historiese grammatika van het Nederlands.

Hoofdwerk nog steeds Te Winkel, Geschichte der niederländischen Sprache² (1901) (ook in ndl. vertaling), verschenen in Pauls Grundriss. Een nieuwe historische grammatika (dl. I: klankleer) zal van de hand van Van der Meer verschijnen. Beknopt Vercoullie, Schets eener historische grammatica der Ned. taal³. Vgl. ook: Lecoutere, Inleiding tot de taalkunde en de geschiedenis van het Nederlandsch² (1921). Mnl. grammatika: Van Helten, Middelned. Spraakkunst (1887), maar vooral Franck, Mittelniederländische Grammatik² (1910). Voor de latere tijd wijst De Vooy's N.T. 7, 65 v.v. de weg.

Daar de ontwikkeling van 't hgd. in veel opzichten parallel aan die van 't ndl. is, is het wenselijk die taal te vergelijken. Wij noemen als daartoe geschikte werken, behalve Wilmanns (z.b.): Behaghel, Geschichte der deutschen Sprache⁴ (1916), het hoofdwerk; Paul, Deutsche Grammatik (1916 v.v.), dat veel materiaal geeft; Hirt, Geschichte der deutschen Sprache (1919), die er de nadruk oplegt, hoe zich het germ. uit het idg. ontwikkeld heeft: een zeer subjectief geschreven boek, evenals zijn — beter geslaagde — Etymologie der neuhochdeutschen Sprache² (1921); Kluge, Deutsche Sprachgeschichte (1920), waarin op vrij populaire wijze „Werden und Wachsen unserer Muttersprache” geschilderd wordt, maar waarin klank- en vormleer op de achtergrond staan; Sütterlin, Neuhochdeutsche Grammatik I (1924), dat tans — naast z'n ouder werk „Die deutsche Sprache der Gegenwart” — op de voorgrond treedt, doordat het uitvoerig de

dialektiese verschillen bespreekt. Kleinere werken: K a u f f m a n n, Deutsche Grammatik⁷ (1917); S c h u l z, Abriss der deutschen Grammatik (1914); B r e m e r, Deutsche lautlehre (1918).

28. Rekking van de korte klinkers: H. K e r n Tijdschr. 12, 92 v.v. (in 't bezonder over 't oostgelders). Vgl. voor de datering S e e l m a n n Jahrbuch des Vereins f. nnd. Sprachforschung 47, 30 v.v. (aldaar 36 v.v. speciaal voor IJperen). In sommige dialekten (de saksiese dialekten van Overijssel en Gelderland, het N.W. Veluws, het Eltenbergs en de limburgse dialekten) is het verschil, vooral tussen *ö* en *ǔ*, in open syllaben nog bewaard; zie V a n W i j k Tijdschr. 31, 291 v.v.; D e V r i e s Tijdschr. 32, 168 v.v.; F i j n v a n D r a a t Tijdschr. 42, 228 v.v.

De lengte van de klinkers: zie in 't algemeen J e s p e r s e n cap. 12. Voor het ndl. G a l l é e en Z w a a r d e m a k e r Taal en Lett. 10, 74 v.v. en Handelingen v. h. 3de Ned. Philol. congres 1902 blz. 115 v.v., maar vooral B l a n c q u a e r t Tijdschr. 42, 1 v.v., waar 't resultaat van een voorlopig onderzoek langs experimenteel-fonetiese weg wordt meegedeeld. Interessant is een vergelijking met 't engels, waar soortgelijke verhoudingen bestaan; vgl. vooral L u i c k G.R.M. 11, 257 v.v. De lange vokalen vóór *r*: V. H a e r i n g e n Tijdschr. 41, 270 v.v.

o-umlaut: V a n H e l t e n Tijdschr. 14, 113 v.v. Ook in nnd. dialekten: vgl. V a n H e l t e n IF. 18, 100 v.

Opm. 3. Vgl. voor 't hgd. P a u l, D.G. I 2 § 28 v.v.; S ü t t e r l i n I 144 v.v., 325 v. Voor 't nnd. neemt L a s c h § 39 vv. „Zerdehnung” aan, wat terecht bestreden is door F r i n g s PBB. 40, 112 v.v. en S a r a u w I 46 v.v. (ald. 81 v.v. over de oorzaken van de rekking: „dass die Artikulationsstärke des Vokals gegen das Ende nachlässt, so dass der folg. Kons. sich gewissermassen locker anschliesst”).

29. *Vijf: fünf*: vgl. ook F r i n g s-V a n G i n n e k e n Zs. f. d. Maa. 1919, blz. 151 v.v.; F r i n g s 265 v.v.

Opm. 1. V. H a e r i n g e n N.T. 17, 8 v. (blz. 8, n. 1 over *smö(j)*); speciaal over *muiden* mijn art. N.T. 17, 198 v.v. De dialektiese vormen van *ons* bij D e B o s v. uis, B o e k e n o o g e n

XXXI en LIV, Schuringa blz. 29 en 96, Gallée Wb. v. h. Geld.-Overijs. dial. XXIV; zie voorts Frings 266 v.; *swid(e)*: ook in opperdu. namen: Schröder Zfda. 60, 198 v.; *-aar*: vgl. *adara* in 't St. Galler ms. van 't Keronies glossarium, *āder* in de Boven-Elzas (Wrede Zs. f. d. Maa. 1924 blz. 277; de fri. vorm zou **oor* (ofri. *ōther*) geluid hebben (vgl. Opm. 2); zie ook Van Haeringen Tijdschr. 42, 280 v.v.; [Horn Festschr. f. Behaghel 60 v.]. Allegro/lento: zie Schrijnen 132 en 230 v. *Dinsdag*: over de vele vormen van dit woord Van Helten PBB. 27, 137 v.v.

Opm. 2. Van Haeringen Tijdschr. 42, 282 v.v. (met literatuuropgave).

30. De *z* van *vee* kan ook anders verklaard worden: Van Wijk Tijdschr. 27, 169 v.

Opm. Nom. geogr. neerl. I 65 v.v.; Mnl. Wb. s. v. *ee*; Ndl. Wb. s. v. *IJ*; Boekenoogen 523 v.; Vercoullie Extrait des bulletins de la classe des lettres (Acad. de Belgique) 1923 blz. 173 v.; Van Haeringen Tijdschr. 42, 270 v.v. 't *IJ* veranderde van geslacht onder invloed van sandhi-vormen (zie bij § 36) als *op 't IJ*; vgl. 't *Stoe* (De Vries Tijdschr. 40, 98).

Synkope en zgn. epenthesis van *d*: Te Winkel Tijdschr. 21, 110 v.; Van Wijk Tijdschr. 26, 15 v.v.; De Vries Tijdschr. 34, 222 v.; Kluyver N.T. 15, 295 v.v. Verder De Vries Tijdschr. 32, 171 (*knoeien*: *knoedel*); Boshoff 232 (*kwaai*, *dooi*) en 235 v.v. (*paai*); Nom. geogr. neerl. II 32 v.v. (*-rooi*, *-raai*). Zie voor 't mnl. Franck § 115, 5; Verdeyen en Endepols, Tondalus' Visioen II blz. LIX. De dialektiese verspreiding: Muller Taal en Lett. 1, 221 v. Het limb. en het aangrenzende du. taalgebied: Frings-Van Ginneken Zs. f. d. Maa. 1919, blz. 168; Frings 273 v.; Schrijnen Isogl. 57 v.v. (ald. 43 en 60 over de „verscherping” die optreedt bij synkope van de *d*); Lasch § 326; Schönhoff § 172; Sarauw I 400 v.v. Het deens: zie vooral Jespersen Phonet. Grundfragen (1904) § 155. Het limburgs bewijst door z'n klinkers, dat de *d* niet in *j* is overgegaan, maar dat de *j* een overgangsklank is; zie Schrijnen Isogl. 57. Dat de synkope van *d* in bepaalde gevallen reeds vóór

de oudste overlevering van 't mnl. begonnen was, bewijzen sommige plaatsnamen: Tijdschr. 36, 174. Analogiese invoeging van *d* in plaatsnamen: Tijdschr. 31, 45.

32. Ook mnl. *mender* 'aandachtig'; vgl. got. *mundrei* 'doel' (ablaut): Kluyver Tijdschr. 24, 1 v.v. *Den*: De Vries Tijdschr. 34, 4 (*ē* uit 't adj. te verklaren. Bij *esp* echter eerder invloed van de *sp*). *Fles*: Behaghel § 154, 5 (invloed van de *sk*). Geen umlaut in *twalf* (got. *twalif*): Van Wijk Tijdschr. 33, 217 v.v. *Elspeet*: De Vries Tijdschr. 38, 271.

Opm. 2. Ook in 't ndd.: vgl. Sarauw I 97 v.

33a. Opm. 1. *ze*: *ž*: vgl. voor de dialektiese verspreiding de plaatsen in 't Mnl. Wb. s. v. *put* en *brugge*. *Criekenpit*: Muller 114. De za. vormen bij Boekenooogen XXIV, XXIX, 741 v.; de wvla. bij De Bo s.s.v.v. *Hul*: Teuchert Zs. f. d. Maa. 1923, 180 v. Een samenvattend overzicht en een bespreking van de vraag, of hier fri. invloeden gewerkt hebben, bij Van Haeringen Tijdschr. 42, 288 v.v.

b. Franck Zfda. 24, 25 v.v. en 355 v.v. (onderzoekingen op grond van 't rijmmateriaal bij Maerlant).

34. (*Klaar is*) *Kees*: vgl. echter Ndl. Wb. s.v. *Kaas* en *Kees*. De *ie*-vormen: zie in 't bijzonder Van Haeringen Tijdschr. 42, 266 v.v. Vgl. voor *deftig* en *hiel* ook Van Wijk s.s.v.

kies: bij Kil. ook *keese*, *kiese*; zie Van Helten Tijdschr. 14, 26 v., maar vooral Van Haeringen Tijdschr. 40, 280.

35. Voor de verklaring van de umlaut zie men in 't bijzonder de dissertatie van Van Haeringen, De Germ. inflexie-verschijnselen (umlaut en breking) phoneties beschouwd (1918). *Umlaut* is de geijkte uitdrukking en sticht daardoor minder verwarring dan het door Boer § 64 gebruikte, vage *klankwijziging*. Meillet 67 gebruikt *inflexion* (*métaphonie* is een andere fr. term), terwijl Van Haeringen onder inflexie umlaut en breking verstaat. Met *breking* bedoelt hij dan de overgang van enkele vokaal tot diphtong, terwijl Grimm onder breking de overgang van *i* tot *e* (§ 2) verstond. — H. Kern Tijdschr. 9, 146 opm. 2 meent, dat in

de gesloten syllabe de *e* zich van de *ē* in onze taal onderscheidt, doordat de lippen zich bewegen en de mondopening min of meer spleetvormig wordt (zie ald. 144 v.v. over de *e*'s in 't oostgelders). Zeker is het, dat het verschil tussen *e* en *ē* in de zgn. ripuaries- en salies-frankiese dialekten van Nederland en België tot op de huidige dag is blijven bestaan, zoals de dialekten van Maastricht, Tongeren, Leuven, Aalst, Antwerpen, de Bommelerwaard en Oost-Noordbrabant uitwijzen; zie Van Wijk Tijdschr. 33, 203 v.v. Hgd. *Gast - Gäste* enz.: Paul § 146 v.; Sütterlin I 128 v.v. en 322 v.v.

Opm. Een fonetiese verklaring van *mandje* enz. bij Van Helten Tijdschr. 12, 170 v.v. [Bouman-Pienaar § 60].

36. In 't algemeen over dergelijke assimilaties Jespersen cap. 11 (vooral 11, 6). Zie voor 't ndl. Van Helten Taal en Lett. 5, 229 v.v.; een omwerking en uitbreiding van dit artikel in Tijdschr. 28, 295 v.v. (niet altijd objectief, wat de uitspraak betreft). Vgl. nog Van der Laan Neophil. 9, 114 v.v. Zie voor het hgd. Sütterlin I 81 v.v. (vooral 85 v.v.). *Sandhi*: Schrijven 239 v.v.; aardige vbb. ervan in moderne ndl. dialekten bij Goemans, Album-Kern (1903) 317 v.v.; speciaal over *tfuur* enz. Van Hamel Handelingen v.h. 8ste Philol. congres (1916) 119 v.v. en PBB. 42, 296 v.v. Ausl. *-rk*: Heinsius 41 v.v.

raasde, leefde: zie J. H. Kern Tijdschr. 18, 182 v.v. en 19, 268 (terecht tegen Franck Taal en Lett. 8, 464 v.; vgl. ook dezelfde Mnl. Gr. § 88 Anm. met literatuur).

Opm. 2: zie voor de interjektie *toe* De Vooy's N.T. 16, 177; *aartig*: De Vries 144.

bessem enz.: Van Helten Tijdschr. 15, 79 v.

37. *f-v, s-z*: Van Haeringen N.T. 17, 10 v.v.; 18, 70; *fakkel* enz.: V. Helten Tijdschr. 18, 290 v.v.; *sarren*: De Vries Tijdschr. 40, 90; *vitten*: De Vries Tijdschr. 43, 132 v. Ogm. *ǰ*: volgens H. Kern Taalk. Bijdr. 1, 175 v.v. en Van Helten Tijdschr. 28, 305 v.v. spreekt men in 't ndl. twee soorten van *d*'s, waarvan de ene, de alveolare *d*, de ogm. *ǰ* representeert, de

andere, de supradentale *d*, de ogm. *þ*; in de vervoeging (wet van Verner!) zou echter Ausgleich hebben plaats gehad, zodat b.v. *gesneden* z'n supradentale *d* aan *snijden* zou ontleend hebben. Een experimenteel onderzoek zal moeten uitmaken, of hier autosuggestie in 't spel is.

betten: Van Helten Tijdschr. 14, 26.

38. hgd. *Go-tt-es: gu-te*: Paul Deutsche Gramm. I 159 v. Zie voor 't nndl. Gallée Taal en Lett. 10, 74 v.v. en Handel. 3de Ned. Philol. congres 1902 blz. 115 v.v.; Van der Laan Neophil. 9, 47 v.

39. Wood Modern Philology 18, 15 v.v. en 303 v.v. neemt op uitgebreide schaal door de *w* veroorzaakte geminatie aan. Geminatie in *wa*-stammen: De Vries Tijdschr. 40, 90 v. De owgm. geminatie: zeer belangrijk art. van Boer Tijdschr. 37, 161 v.v., korter Handb. § 170; vgl. ook Neophil. 6, 231 v. Zijn verklaring van vormen als *akker* — in de tekst overgenomen — staat lijnrecht tegenover de vroegere, volgens welke *akker* de vorm van de casus obliqui is, **aker* die van de nominatief, daar hier de enkele *k* zou gebleven zijn, omdat een svarabhaktiese vokaal zich tussen *k* en *r* ontwikkeld had. Vgl. overigens nog Sarauw I 83.

adder, okkernoot: ontstaan uit vormen als 'n (*n*)*adder* enz.; meer vbb. hiervan en van het omgekeerde bij Te Winkel § 28.

40. *wr > vr*: aldus reeds Winschooten (17de eeuw); vgl. De Vooy's N. T. 15, 97.

De overgang van *wǝ, wǝ* tot *üö* schijnt in 't ene woord vroeger dan in 't andere te hebben plaats gehad; men zoekt de oorzaak in de *u* van de volgende syllabe. Vgl. Van Helten Tijdschr. 25, 62 v.v.; Lasch § 172.

41. Van Helten PBB. 16, 297 v.v.; 17, 563 v.v.; 20, 507 v.v.; Franck, Album-Kern (1903) 377 v.v.

au: ou: vgl. Kooiman 142 v.v.

blauw enz.: voor de dialektiese schakeringen zie men Te Winkel Tongv. afl. 1 blz. 9 v.v. en Tijdschr. 18, 9 v.v. (daarbij Van Helten t. a. p. 140 v.)

mnl. *hie*: literatuur bij Stoett § 33. Zie ook Kloeke Tijdschr. 39, 266 (vr. *hi-j* in moderne dialecten).

gouw, go, Gooi enz.: vgl. Lasch § 195 (met literatuur-opgave).

ei-land tracht Van Helten Tijdschr. 14, 27 v.v. als een ndfrk. vorm te verklaren.

breeuwen: Van Haeringen Tijdschr. 42, 270.

uw: ouw: Te Winkel, Album-Kern (1903) 171 v.v.

42. wvla. *geluw*: De Bo s.v. geelw; *her(e)-moes*: Teuchert Zs. f.d. Maa. 18, 179. *Svarabhakti*: Schrijven p. 260.

nerf: De Vries Tijdschr. 38, 262; *tarwe*: vla. *terruw*.

43. De *r*: Van Haeringen Neophil. 7, 181 v.v., maar vooral Tijdschr. 41, 249 v.v.; vgl. ook Fijn van Draat Tijdschr. 42, 254 v.v. *Minder* enz.: vgl. eng. *thunder* e.a. en zie Jespersen 5, 61.

44—45. Hierover een serie belangrijke artikelen van Van Wijk, met aanvullingen, deels bestrijding, van De Vries in 't Leidse Tijdschrift; n.l. Van Wijk Tijdschr. 24, 7 v.v.: palatalisatie van *ǣ* tot *ǣ* vóór *r* + gutt. of lab. (*margen, mergen* naast *morgen*); Tijdschr. 26, 33 v.v. 1) de al-of-niet-rekking van *ǣ* en *ǣ* afhankelijk van de ogm. aksentqualiteit, 2) de owgm. *ǣ* steeds gerekt; daartegen De Vries t.a.p. 129 v.v. (met repliek van Van Wijk t.a.p. 27, 16 v.v. en dupliek van De Vries t.a.p. 28, 221 v.v.; ald. 246 v.v. over de umlaut van *u* vóór *r* + kons.), 3) *worden-werd*; daarbij De Vries t.a.p. en Van Wijk t.a.p. 33, 230 (ook Etym. Wb. s.v.). Verder Van Wijk Tijdschr. 31, 21 v.v.: over de verhouding van oude *ar* tot *er* in de verschillende dialecten. De zelfde Tijdschr. 27, 16 v.v.: ogm. *r* + korte vok. + kons. (geen rekking). De zelfde Tijdschr. 30, 81 v.v.: in de meeste dialecten samenvallen van *ǣ* en *ǣ*, maar op verschillende wijze: palatalisatie van *ǣ* tot *ǣ* vóór *r* + gutt. of lab. en depalatalisatie van *ǣ* tot *ǣ* vóór *r* + dentaal, waarbij de palatalisering van 't zuiden, de depalatalisering van 't noorden uitging (vgl. 't bovengenoemde art. Tijdschr. 24, 7 v.v.). Voor de verschillende mnl. vormen zie Franck §§ 46—48, 53, 65, 67; speciaal voor Willem

van Hildegaersberch Tiemeyer § 190 v.v.; voor latere tijd zie Kooiman 116 v.v.; voor de verwante nnd. dialecten Sarauw I 113 v.v.

44. Opm. 5. *baren*: een poging tot verklaring bij Van Wijk s.v. (met aanvulling: blz. 842). Vgl. voor 't oostfri. Sarauw I 78 v. Aan friese herkomst (overgang tot *a* vóór heterosyllabiese *ra* in 't owfri.: Van Helten Tijdschr. 15, 68 v.v.) valt niet te denken, daar de vormen ook brabant-vlaams zijn (zie voor de middeleeuwse middelvlaamse vormen Jacobs I § 34) en de friese vormen anders luiden.

45—46. Men onderscheidt bij de metathesis „Contactversetzung” (omzetting van twee op elkaar volgende konsonanten) en „Fernversetzung”. Zie verder Paul § 45 (vgl. ook Anm. 2, waar een andere opvatting van *-brecht* te vinden is). Omvangrijk materiaal bij Schwentner PBB. 43, 113 v.v. Zie voor het suffix-*érse* § 119 II d.

47. *alt: out*: een overzicht van de dialektiese verdeling vroeger en nu bij Emonds 46 v.v. *Wout(er)en* (gron. *weltern*): Verdam Tijdschr. 12, 128 v.v.

Opm. 2: Vgl. ook eng. *all, talk* enz. en zie Jespersen 8, 66.

Metathesis van *l*: voor 't germ. in 't algemeen zie Schwentner PBB. 43, 118 v.; speciaal voor 't ndl. Te Winkel § 28; voor 't za. Boekenoogen LVI, CXXX, 1093.

48. *ž: ž*: vgl. voor 't mnl. Franck § 67—69; voor 't nnd. Sarauw I 92 v.v.

49. Zie voor de verdeling van de *ð'* en *ð's* met talrijke vbb. het Ndl. Wb. X s.v. *o*, voor de ogm. oorsprong Van Helten Tijdschr. 27, 145 v.v. In 't algemeen beschaafd vallen *ó* en *ò* hoe langer hoe meer samen tot *ò*: Van Haeringen N.T. 18, 79 v.v. Ook binnen de dialecten is weifeling; vgl. b.v. voor 't za. Boekenoogen XXVI, voor 't deventers Fijn van Draat Tijdschr. 42, 210 v.v. Het verdwijnen van 't verschil tussen *ò* en *ó* in Holland zou volgens Van der Meer Beiblatt zur Anglia 30

(1919), 218 aan Indies-Haagse invloed toe te schrijven zijn. [Dez. Tijdschr. 43, 22 v.v.]. Voor *juk* enz. zie De Vries Tijdschr. 34, 221.

50. *aai, ooi, oei*: Van Helten Tijdschr. 14, 29 v.

Opm. 1. Zie de kaart en tekst in Te Winkel Tongv. afl. 1; verder Te Winkel Tijdschr. 18, 1 v.v. (daarbij Van Helten t.a.p. 138 v.v. en 161 v.v.). Voor vroegere tijd: Te Winkel Handel en Meded. M \ddot{u} Ned. Lett. 1904 /5 blz. 25 v.v., en vooral Van Wijk Tijdschr. 30, 161 v.v.; daarbij Van Haeringen Tijdschr. 42, 273 v.v. Van Wijk (Tijdschr. 31, 30 v.v.) maakt door een onderzoek van de rijmen bij Maerlant waarschijnlijk, dat het oudwestvlaams een \bar{a} -dialekt was.

Opm. 2. Van Haeringen Tijdschr. 40, 278 v., maar vooral 42, 266 v.v.

51. De \bar{i} uit owgm \bar{e} nam dus de positie in, die juist verlaten was door de ogm. \bar{i} . Vgl. voor zulke „equidistant changes” Jespersen Language 284; V. Haeringen N.T. 18, 74; 83 v.

52. Oorzaken van de diphthongering: zie in 't bijzonder Van Haeringen Tijdschr. 41, 259. Zie voor 't ndl. vooral Jacobs Versl. en Meded. Kon. Vla. Acad. voor taal- en letterk. 1919 blz. 235 v.v. (met overzicht van de oudere literatuur); voor de toestand in de verschillende dialecten de kaart bij Te Winkel Tongv. afl. 2. Oudere literatuur o.a. Te Winkel Tijdschr. 20, 81 v.v. en Handel. en Meded. M \ddot{u} Ned. Lett. 1904/5 blz. 69 v., Salverda de Grave Tijdschr. 21, 38 v.v., korter: De Franse woorden in het Nederl. 153 v.v.; Franck Tijdschr. 29, 263 v.v. *Twe-spraack*: blz. 20; zie echter Kooiman 120 v.v. Zie ook Van den Bosch, Potgieters Jan, Jannetje³ (Zw. H.) blz. 128 v.v. — Nuttig is een vergelijking met 't hgd.; zie het overzicht bij Behaghel § 176 v.v.; Sütterlin I 131 v.v.

Opm. 1. *bij, dij, lij*: Van Wijk s.s.vv.

Opm. 2. *griezelen* is dan te scheiden van oostmnl. *grusen*, hgd. *gruseln*.

53. Franck Tijdschr. 29, 289 v.v. neemt voor de mnl. klank een zeer gesloten \bar{o} aan; \bar{o} in noordholl. mss.: De Vooy's

Tijdschr. 22, 17. Vgl. ook Roetert Frederikse LXXIV. „maar dat men ook veele Róttterdamers hoort zeggen *een kookje*, inplaats van een *koekje*” (Séwel, Nederduytsche Spraakkonst [1708] blz. 4).

Opm. vla. *loeme*: H. Kern Tijdschr. 10, 114 v. Zie voor de limb. \bar{u} Frings-Van Ginneken Zs.f.d. Maa. 1919, blz. 166 v.v.

54. *ui* (*ui*¹ en *ui*²): gewichtig artikel van Muller Tijdschr. 40, 140 v.v. (met literatuuropgave); zie ald. 154 v.v. over *baai-vanger* (met oostvla. *aa* uit *ui*?), *doei* (*dooi*, *deui*, *daaz*). Vgl. voor de scheidingslijn tussen *u* en \bar{u} Frings-Van Ginneken Zs.f.d. Maa. 1919, blz. 165 v., maar vooral Kloeke N.T. 15, 39 v. De overgang van \bar{u} tot \bar{u} ook in 't fra. en 't brits ($> \bar{u} > i$). Er zijn meer ndl. klankwijzigingen, die ook in kelt. idiomen zijn aan te wijzen, b.v. *ft* $>$ *cht* (§ 60) en *chs* $>$ *s(s)* (§ 58). Volgens sommigen openbaart zich hier de invloed van de articulatie van de kelt. stammen, die eens ons land ten dele bewoond hebben, vele eeuwen nadat die stammen zelf reeds door de Germanen geabsorbeerd zijn (kelties substraat). Zie Te Winkel Handel. en Meded. Mij Ned. Lett. 1904/5 blz. 67 v.v.; Van Ginneken I, vooral 87 v. en 123; Brøndal Substrater og Laan i Romansk og Germansk (1917) (vgl. N. T. 13, 155). Terecht hiertegen J. H. Kern N. T. 5, 121 v.; vgl. ook Jespersen Language 192 v.v. (200 v. in 't bijzonder tegen Brøndal).

Voor de overgang van owgm. \bar{u} + vok. tot *ou* zie Van Wijk Taal en Lett. 13, 36 v.v.; vgl. ook bij § 41.

Zie voor het parallellisme in de diphthongering van \bar{i} en \bar{u} Van Wijk PBB 28, 243 v.v.

Opm. 1. Vgl. ook Roetert Frederikse LXXVII.

Opm. 2. Zie voor het tijdstip, waarop de woorden met *oe* ontleend zijn, Van Haeringen N. T. 17, 8 v.; \bar{u} in 't gron. en geld.-overijs.: Schuringa § 67; Gallée Wordenb. v. h. geld.-overijs. dialect (1895) VI; Fijn van Draat Tijdschr. 42, 219 v.

boer: Ndl. Wb. s.v. (anders Te Winkel, Album-Kern [1903] 174 v.).

55. *ai* nog bewaard in oude opperduitse bronnen, maar reeds in 't einde van de 8ste eeuw overal *ei*. De *ei* in 't ohd. vóór *h*, *w*, *r*: een fonetische verklaring bij Van Haeringen Tijdschr. 41, 257 v.

é: *ei*: Te Winkel, Feestbundel M. de Vries (1889) 149 v.v. (veel materiaal); Van Helten § 59 opm.; Kern § 50 v. Zie voor de verdeling van de *é*- en *ei*-vormen in 't mnl. Franck § 26; Roetert Frederikse LXXXVI v. Vgl. nog Fijn van Draat Tijdschr. 42, 223 v.v. (in 't biezonder voor 't deventers) en zie verder voor de ndd. dialekten Sarauw I 154 v.v. Men lette ook op plaatsnamen als *Deelen* (Veluwe en elders) tegenover *Deil* (Betuwe), *Den Deyl* (bij Wassenaar). — De etymologie van *eekhoorn* is niet zeker (vgl. on. *íkornǫ*); zie echter Van Wijk s.v. De afrik. vormen: Boshoff 231.

Verschil van *ē* en *é*: zie voor Maerlant Franck Zfda. 25, 30 v.v. De spelling in de mnl. mss.: Muller 57 v.v. *Twe-spraack*: vgl. Kooiman 115 v. Zie verder de verschillende dialektgrammatika's; voor 't verschil in 't Zeeuwse dialekt van Cats Opprel Tijdschr. 14, 154 v.v. Het w.w. *heten* (got. *haitan*) rijmt reeds in 't mnl. opvallend vaak op vormen met *ē*, zie Franck Tijdschr. 14, 305 v.v.

ei uit *ēgi*: niet alleen in fries getinte dialekten. Voor 't vla. vergelijkte men mnl. mvla. *reyne*, *zeylen*, *teelkin* e.a. (Jacobs I § 38), nwvla. *rein* 'regen', *zeilen*, *teel(e)* (De Bo s.s.v.v.); vgl. ook de riviernaam de *Leye*, welke vorm sedert de 10de eeuw voorkomt, uit ouder *Legia*. Zie in 't algemeen voor de toestand in 't mnl. Franck § 118. Vgl. voor 't hgd. Behaghel § 282, voor 't ndd. Sarauw I 388 v.

Opm. 4: De Vries Tijdschr. 34, 218.

a. Van Haeringen N. T. 17, 7 v. v.

b. *á* < *ó*: zie de taalkaart bij Te Winkel Tongv. afl. 1. Zie hierover: Van Wijk Tijdschr. 27, 157 v.v., aangevuld door Van Helten Tijdschr. 29, 87 v.v.; De Vries Tijdschr. 34, 11 v.v. en 41, 200; Van Haeringen Tijdschr. 40, 297 v.; 42, 274 v.v. Vgl. ook Sarauw I 215.

c. Zie vooral Van Haeringen Tijdschr. 40, 269 v.v.; 42, 266 v.v.

d. Muller Tijdschr. 40, 157 v.v.

56. Twe-spraack: vgl. Kooiman 130 v.v.

Opm. 2. Van Haeringen Tijdschr. 42, 268 v.v.

za. *békenen*: Boekenoogen 47; wfri. *béken*: Beets Tijdschr. 13, 233 v.

Kaag: *Koog*: Boekenoogen 381 v. en 489 v.

57. wvla. enz. *ie*: holl. *ii*, *ui*: Muller Taal en Lett. 1, 220. Bij Willem van Hildegasberch als regel de *ie*-vorm: Tiemeyer § 188.

Opm. 2. Van Wijk Tijdschr. 27, 166 v.v. en Van Helten t. a. p. 29, 91 v.

Opm. 3. Van Wijk Tijdschr. 26, 20.

58. Volgens H. Kern (Taalk. Bijdr. 1, 214 v.v. en bij Van Wijk s. v. *lui* noot) is nog verschil te horen tussen ndl. *r* en *l* uit ogm. *r* en *l* en die uit ogm. χr en χl . Vermoedelijk is dit een geldersche, daar ook voor de *n* geldende eigenaardigheid; tenminste Gallée, Woordenboek van het geld.-overijs. dialect blz. XIX merkt op, dat in dergelijke woorden in zijn dialect een inzet met sterke ademuitstoting is waar te nemen.

Homoniemen: Paul § 149.

Ausl. χ : Van Helten Tijdschr. 12, 191 v.v.; Sarauw I 381 v.

59. *broze* enz.: Van Helten Tijdschr. 27, 154 v.v.

sr: In de oudere taal was *s* + (dentale) *r* tot *str* geworden (eerst al in 't ogm., vgl. b.v. got. *swistar* naast lt. *soror* uit idg. **swesōr*; later opnieuw in 't ndl.: *stroop* e. dgl.). Vgl. Schrijnen G.R.M. 5, 171.

60. *ft* > *cht*: zie voor de verbreiding ervan Wrede Afda. 19, 277 v.v.; Wilmanns I § 98; Lasch § 296; Sütterlin I 307.

De toestand in de ndl. dialecten: Emonds 48 v. De za. vormen: Boekenoogen XLIII; de afrik.: Boshoff 232. „In mijn jeugd was *grajt* te Leiden nog in sommige wijken bekend”, deelt Prof. J. H. Kern mij mee.

61. In 't nndl. is bij de anlautende γ weinig meer van de stem overgebleven: Van Haeringen N.T. 17, 12 noot 3.

Opm. 1. Zie vooral Muller Tijdschr. 12, 300 v.v.; verder o.a. Spanoghe Tijdschr. 9, 80 en De Vreese t.a.p. 12, 289 v.v. (*sec* = *zeg ik*); Muller t.a.p. 11, 31 v.; afrik. *voertsek*: Boshoff 137 v. Over de plantnaam Muller Tijdschr. 11, 244.

Opm. 2. Ndl. Wb. s.v. *g*; Franck § 9; voor de tijd van de Tweespraak ook Kooiman 152 v.v. Vgl. voor het ndd. Sarauw I 385. [*g(h)y*]: Verdenius Tijdschr. 43, 92 v.v.]

Opm. 3. Van Helten Zs.f.d. Wortf. 11, 59.

64 v.v. Het aksent: slechts enkele hoofdpunten zijn in de tekst besproken. Het woord zelf, lt. *accentus*, is de vertaling van gri. *προσῳδία* (*πρός* 'bij', *ᾄδew* 'zingen'), waarmee de toonhoogte oorspr. werd aangeduid. Het syllabenaksent, dat inzonderheid voor 't limburgs van belang is, is niet behandeld; zie voor de limb. verscherping in 't biezonder Schrijven Isogl. 39 v.v. (met literatuur); Grootaers Leuv. Bijdr. XIII 80 v.v. Zie voor 't aksent in 't algemeen Van Ginneken, Principes; Saran, Deutsche Verslehre (1907) 5 v.v.; voorts de fonetische en — mede voor de auslautswetten — de ogm. handboeken, b.v. Wilmanns I § 337 v.v. of Meillet 69 v.v. Over 'tidg. aksent Schrijven 219 v.v.; Noreen 116 v.v.; over 't germ. ook Boer Tijdschr. 37, 161 v.v., over 't hgd. Behaghel cap. 8. Het belangrijkste werk is de monografie van Hammerich, Zur deutschen Akzentuation (1921); vgl. N. T. 17, 37 v.v. — Aardige opmerkingen bij Hesseling N. T. 4, 71 v.v. — Hirt 68 v.v. legt de volle nadruk op de overgang van het idg. (overwegend) muziekaal aksent tot het germ. (overwegend) expiratories aksent. „Sprachmelodie” (Sievers) en rompsanden (Rutz): zie b.v. de voordrachten van Sievers (Festschrift für Streitberg, 1924, blz. 65 v.v.; zie ook ald. 112 v.v. 't artikel van Karg). [Hoffmann-Krayer Festschr. f. Behaghel 35 v.v.].

65 en 68. De klemverschuiving en de auslautswetten: Horn, vooral 104 v. en 135 v.

66—67. Over de geschiedenis van de klemtoon in onze taal Verdam, hoofdst. 11. Zie voor het tegenwoordig ndl. vooral Van Ginneken N. T. 4, 1 v.v. = Zielkund. Verwickelingen IV 1, 12 v.v. (ook N. T. 9, 65 v.v. = Zielkund. Verwickelingen IV 4, 48 v.v.); ook Van Wijk, De ndl. taal hoofdst. 4; Van der Meer 3 v.v. De monografie van Gaarenstroom, De klemtoon in de ndl. taal (1897), is, hoewel in sommige opzichten verouderd, ook om de vele vbb. nog altijd van belang. Rijk materiaal, voor de schoolpraktijk bestemd, bij Van den Bosch en Meyer, Lees- en taalboek I. Voor rhythmiese invloeden zowel als voor 't finale eenheidsaksent: Jespersen 14, 61 v.v.; voor plaatsnamen Schrijnen N. T. 10, 142 v.v. (= Ndl. Volkskunde II 66 v.v.) met aanvullingen (10, 288 v.v. en 11, 19 v.v.). Verspringing van aksent: Van Wijk N. T. 14, 246 v.; zie nu ook mijn art. N. T. 17, 37 v.v. Zie voor de nnd. dialekten Schönhoff § 32. Vgl. ook Roethe (Bemerkungen zu den deutschen Worten des Typus $\hat{u}r$): Sitzungsberichte der preuss. Akad. der Wissensch. jg. 1919 blz. 770 v.v. (ook voor de synkope-wet van Sievers van belang).

69. De synkope-wet van Sievers: 't laatst hierover Neckel IF 40, 123 v.v.

70 en 71. ϱ : de term „toonloze klinker” is minder juist; beter: onduidelike, kleurloze vokaal. Zie voor deze klank Forchhammer GRM. 7, 385 v.v. (over de indeling van de klinkers in 't alg.). — De apokope van de ϱ in Utr. mss.: De Vooy's Tijdschr. 37, 273 n. 2 en 275. Voor Groningen en Drente zie men Kloeke Driemaandel. Bladen 19, 1 v.v. De apokope van de - n : Van Helten Tijdschr. 12, 167 v.v.; Van der Meer § 26; dezelfde N. T. 17, 219 v.; De Vooy's N. T. 17, 147 v.v. en 220. Zie voor 't hgd. Sütterlin I 280 v. — Voor verdere biezonderheden in 't mnl. zie men Franck § 19 v.v.; over inclinatie vooral Franck Versl. en Meded. Kon. Akad. Afd. Lett. 4de reeks X (1911) 44 v.v.

Uitstoting van *ə* in voorvoegsels: Muller Tijdschr. 10, 15 v.
 Onderdrukking van syllaben zonder nadruk: Van Ginneken
 Roman v. e. kleuter 211 v.

Afval van *ge-* en *be-*: Ndl. Wb. s. v. *ge-* en Muller Taal en
 Lett. 1, 214 v. en 285. De zaanse vormen bij Boekenooogen
 XXXVI. Zie verder V. Haeringen N. T. 17, 4v. Vgl. voor 't hgd.
 Sütterlin I 213 v.v., voor 't ndd. Sarauw I 328 v.

72. Naamvallen: Horn § 112 v.v.; Jespersen Language
 (1922) 268 v.v. Geslacht: over de oorsprong ervan Paul § 181
 v.v.; Hirt 45 v.v.; maar vooral de dissertatie van De Josselin
 de Jong, De waardeeringsonderscheiding van „levend” en „leven-
 loos” in het idg. vergeleken met hetzelfde verschijnsel in enkele
 Algonkintalen (1913) (kort overzicht N.T. 8, 200 v.v.). Dat een
 oorspronkelijk waarderingsverschil zich tot geslachtelijke differentiatie
 kan ontwikkelen, toont Kloek in een interessante onderzoeking
 van moderne dialekten (Tijdschr. 39, 261 v.v.).

Zie voorts Meillet over „le genre grammatical et l'élimination
 de la flexion” en over „la catégorie du genre et les conceptions
 indo-européennes” in „Linguistique historique” (1921) blz. 199 v.v.,
 resp. 211 v.v.; Vendryes, blz. 108 v.v.; Jespersen Language
 (1922) blz. 346 v.v. en 391 v.v. (op laatstgenoemde plaats over
 Brugmann's theorie). Over de zeer afwijkende methode van Hoog-
 vliet vgl. Van Haeringen Neophil. 2, 81 v.v. (met litera-
 tuuropgave).

Waurda: giba, gaudia: joie: zie echter Schrijnen Neophil.
 6, 268 v.v. Zie voor de ontwikkeling van de toestand in 't ndl.
 en de regelingen door de grammatici Kolléwijn, Opstellen over
 spelling en verbuiging³ (1916), 40 v.v. (ald. 151 v.v. ook over de
 toestand in Vlaanderen); De Vooy's N. T. 14, 161 v.v. (met
 literaturopgave); voor 't tegenwoordig ndl. ook de artikelen van
 Simons in de N. T. (o.a. 12, 225 v.v.; 13, 120 v.v.).

Een overzicht van de gehele geschiedenis van 't woordgeslacht
 in verband met de deflexie bij Royen Tijdschr. t. e. l. 8, 87
 v.v., 170 v.v., 240 v.v.; 9, 216 v.v., 262 v.v. Vla. *den boer* ook in
 de nominatief: zie voor dit „accusativisme” Vercoullie, De

taal der Vlamingen 24 v., die meent, dat ook noordnederl. *de dijk* enz. uit *den dijk* enz. is ontstaan. Vgl. voor het dialect van Deventer Fijn van Draat Tijdschr. 42, 257 v.

Getal: verdwijning van de dualis in de meer beschaafde talen: V end r y e s, Le langage (1921) 114 v.v., 415 v.v.

74. *-daal* lokatieve datief: deze is immers bij plaatsnamen de meest voorkomende bepaling; vgl. de meest voorkomende verbinding met de prepositie *te*, b.v. *Ter Apel* (§ 86 Opm. 2); zie ook *Muiden* (§ 29 Opm. 1).

Pl. nom. *dage(n)*: in sommige dialecten is *-ə* bij de substantieven van de sterke declinatie bewaard gebleven; vgl. V. Haering en Tijdschr. 40, 293.

Opm. 1. *pee(n)* uit *pede*: Teuchert Zs. f. d. Maa. 18 (1923), 178 v.

De meervouds *-s*: verklaring uit het owgm. bij Van Helden Mnl. Spr. § 260 (bij hem sluit zich aan Van der Meer PBB. 40, 525 v.v.); vgl. ook Te Winkel § 40. Daarentegen van fra. oorsprong volgens Franck § 176; zie echter Salverda de Grave, blz. 321. Sommigen denken aan invloed van oorspronkelijke plurale genitieven bij persoonsnamen en titels, b.v. *'s Schmidts*, *'s Müllers*, *'s Pfarrers*; zie Wrede Deutsche Dialektgeogr. I (1908) 137 v.v. en vgl. Behaghel § 371, alsmede het overzicht bij Sütterlin I 337 v.; met 't oog op 't ndl. is echter deze verklaring in elk geval te verwerpen. Vgl. ook Salverda de Grave N. T. 8, 15 v.v.: invloed van de genitief (uit *een ridders wapen* en *een wapen van riddere* [pl.] door contaminatie *een wapen van ridders*). Maar zie ook het ndd.: Lasch § 366. Een overzicht van de verklaringen bij Royen Tijdschr. t. e. l. 8, 177 v.v. Zie voor 't afrik. Le Roux blz. 39 v.; Bosman Die ontstaan van Afrikaans 135 v.

Opm. 2. *ome*: vgl. ook De Vries 110.

75. De overgang van stamsuffix tot pluralisuitgang vindt men niet alleen bij *-er*, maar ook bij *-en*; vgl. voor dit verschijnsel („secretion”) Jespersen Language (1922) 384 v.v. De geschiedenis

van de uitbreiding van de *-er*-pluralia in 't hgd. is zorgvuldig nagegaan door G ü r t l e r PBB. 37, 492 v.v. en 38, 67 v.v.; een korte samenvatting bij Paul, Deutsche Gramm. II 23 v.v.; S ü t t e r l i n I 334 v.v. Speciaal voor het middelnederd. zie L a s c h § 373. Volgens Kern § 133 is mnl. *-(e)re* ouder dan *-er*. *Afgoderij* enz.: W i l m a n n s II § 287; Ndl. Wb. VI 1397; VIII 2301.

Opm. 1. Volgens sommigen is in 't got. de gen. sg. *hatis* (uit **hatiziz*) bij *hatis* 'haat' de enige rest van een *es/os*-stam; daar *hatis* echter overigens als een neutrale *a*-stam gaat, is het misschien alleen een schrijffout. Zie ook S t r e i t b e r g G. E. § 145 Anm. 6.

Opm. 3. Afrik. *blaar*: B o s h o f 107; *kindertjes*: V a n W i j k T a a l e n L e t t. 15, 395 v.v.; G ü r t l e r Zs. f. d. Wortf. 12, 135 v.v.

77. Opm. 1. *-name*, *-lage*: D e V r i e s 125 v.v. Uitvoerig over de wisseling van geslacht T e W i n k e l § 43 v.v. Vgl. ook bij § 72.

78 met Opm. 2. Anders B o e r Neophil. 2, 266 v.v. en Handb. § 76, 3; volgens hem is de toestand, die in 't got. is overgeleverd, oorspronkelijk voor dit dialect en gelden dus de genoemde regels niet voor 't goties. *Sone*: F r a n c k § 177.

Opm. 3. *daets*: V a n H e l t e n Tijdschr. 20, 302 v.

80. Waarom is *vriend* wel samengetrokken, *vijand* niet? Zie voor de stamvokaal *ǃ:ī* V a n H e l t e n P.B.B. 15, 467 v.v.

82. *ikke*: zeer onwaarschijnlijk D e V r i e s Tijdschr. 34, 218 (i. p. v. **ēke* onder invloed van *ik*).

Opm. 3. *ich* enz.: zie de kaart bij V a n G i n n e k e n I, S c h r i j n e n Isogl. 36 v. Dat deze woorden ontleend zijn, kan men vaststellen als resultaat van de histories-dialektgeografiese methode, gevolgd door Frings; zie hierover o.a. Frings-V a n G i n n e k e n Zs. f. d. Maa. 1919, blz. 97 v.v. (met kaarten) — daarbij K l o e k e N. T. 15, 30 v.v. —; Frings 254 v. en 262 v.v. De oudere opvatting nog bij Paul D. Gramm. I § 119. Zie voor 't mnl. V a n H e l t e n § 330 c.

Opm. 4. Frings-v. G. t. a. p. 128 v.v.; Frings 263 v.v.; S c h r i j n e n Isogl. 55.

83. De geschiedenis van de aanspreekvormen in 't ndl.: zie V o r d e r H a k e, De aanspreekvormen in 't ndl., I. De middeleeuwen; voorts N. T. 5, 16 v.v. (*U* een als nom. gebruikte acc., daartegen J. H. K e r n t.a.p. 121 v.v.) en 113 v.v.; 9, 241 v.v. en 296 v.; D e V o o y s N. T. 13, 216 v.v. Over de aanspreekvormen in de oostelijke dialecten K l o e k e Tijdschr. 39, 238 v.v. (ald. 255 over de *j*-vormen; vgl. daarbij V a n H a e r i n g e n N. T. 17, 3 v.); F r i n g s - V a n G i n n e k e n Zs. f. d. Maa. 1919, 115 v.v.; K l o e k e N. T. 15, 36 v.v.; F r i n g s 263 v.v. Zie verder voor *uwes*, *Uwerliefde* e. dgl. S t o e t t § 30 en V a n d e n B o s c h e n D e V o o y s Lett. Leesb. I (1919), 546 en 550 v. De ontwikkeling van een aparte beleefdheidsvorm is karakteristiek voor een meergevorderde beschaving: S c h r i j n e n B e i a a r d 1920 blz. 181 v. V e r d e n i u s Tijdschr. 43, 81 v.v.: „De vnw. *je* en *jij* zijn in enklise geboren”].

Opm. 2. Mnl. *dij*: F r a n c k § 209. Bij D r o s t: D e V o o y s D r o s t s p e s t i l e n t i e (uitgave Verwey) 229.

84 met Opm. 1. F r a n c k V e r s l. e n M e d e d. K o n. A k a d. A f d. Lett. 4de reeks X (1911) 87, tegen H. K e r n T a a l k. B i j d r. 1, 108 v.v. (in aansluiting aan K e r n V a n H e l t e n, Mnl. Spr. § 338 en B o e r § 200, 4). Zie ook nog F r i n g s 270 v.; F r i n g s - V a n d e n h e u v e l, D i e s ü d n i e d e r l. M u n d a r t e n I (1921) 8 (bij zin 9) en 10 (bij zin 19 en 20). [V e r d e n i u s Tijdschr. 43, 1 v.v.]

Vgl. verder voor verschillende dialektiese vormen en de oorsprong ervan V a n W i j k Tijdschr. 27, 38 v.v.

't Enklitiese *ie* zou volgens L o g e m a n Archiv f.d. Studium der neueren Sprachen 117, 40 uit *die* ontstaan zijn (immers *wi* enz. werd *wɔ* enz.); zie echter K o l l e w i j n N. T. 2, 14 opm. 1; vgl. ook T i n b e r g e n ald. 248. — Een andere verklaring van de mnl. *i* van *hí* bij V a n W i j k Et. Wb. s. v. *hij*.

Opm. 2. Zie voor „*er(d'r)* zonder duidelijke betekenis” D e V r i e s N. T. 16, 195 v.v.

zich, *sik*, *si*: F r i n g s—V a n G i n n e k e n Zs. f. d. Maa. 1919, 106 v.v.; K l o e k e N. T. 15, 35 v.; F r i n g s 271.

si selve: Mnl. Wb. s.v. *si* tegen V a n G i n n e k e n, Principes, stelling 23.

85. *me* enz.: vgl. ook Stoett § 77 opm. 2.

86. *die/dat* als lidwoord in de volkstaal: ten minste als Bosman [Die ontstaan van Afrikaans (1923) 110 v.] gelijk heeft. Mnl. proklities *t, d*: Stoett § 94.

't Lidwoord *het* is „in de boeken en op de kansel geboren”: H. Kern Taalk. Bijdr. 1, 108 v.v.

Opm. 1. *des* als nominatief: Stoett § 166 opm. 2.

acc. *die*: Van Helten Tijdschr. 12, 167 v.v.; 25, 68 v.v.; 32, 26 v.v.

bedi, twi: anders Van Wijk Tijdschr. 27, 38 v.v. (= got. *bi-þē, hvē*). Zie ook, in 't algemeen over de verhouding van de got. tot de wgm. pronominale vormen, Karstien 52 v.v., 86 v.v. Resten van de instrumentalis na een voorzetsel: Stoett § 125.

gene: Van Helten Zs. f. d. Wortf. 11, 57 v.v.

dese: Horn § 52.

88. Meer biezonderheden over de relatieve aanduiding in 't mnl. bij Franck § 222; Stoett § 50 v.v. — Zie voor de pronominale adjektieven Franck § 223 v.v. Voor de ontwikkeling van *welke* als relatief (lat. invloed, vandaar geen volkswoord) zie Behaghel Zs. f. d. Wortf. 13, 157 v.v. (echter ook Curme t. a. p. 14, 112 v.v.).

89. Voor het gebruik van de sterke en zwakke en de onverbogen vormen in 't mnl. zie Stoett § 133 v.v. en Franck § 201 v.v.; vgl. verder Royen Tijdschr. t.e.l. 9, 216 v.v. en 262 v.v. Voor de tegenwoordige buiging van 't adj. zie men b.v. Talen, Kolléwijn en Buitenrust Hetteema, Nederlandse taal (1908) § 159 v.v.

Opm. 2. Stoett § 20; De Vries 133 v.v.

90. *Sinterklaas*: Vercoullie Tijdschr. 34, 32 v.v.

93 met Opm. 2. Os. *ant-* = *hund-*: zie vooral Horn § 104 [daarbij De zelfde, Festschrift für Behaghel (1924) 59 v.] — (*t*)*seventich* enz.: Van Helten I. F. 18, 120. De in de opmerking bestreden verklaring is afkomstig van Te Winkel Noord en

Zuid 6, 81 v.v.; daartegen Vercoullie t.a.p. 299 v.v. met repliek van Te Winkel t.a.p. 301 v.v. en dupliek van Vercoullie t.a.p. 7, 91 v.v. De saksiese vormen: zie voor 't gronings Schuringa § 123; voor 't gelders Gallée, Woordenboek van het geld.-overijs. dialect blz. XXIII. — Twaalfallig stelsel: vgl. ook hgd. *Grosshundert* = 120, ndl. *schok* 'zestigtal' e.a. Sommigen gronden op het gebruik hiervan door de Indogermanen de gewaagde veronderstelling, dat het stamland lag in de nabijheid van de Babyloniërs, bij wie dit talstelsel inheems was. Zie Feist, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen (1913), voor „Grosshundert” enz. Kluge, Urgermanisch 255 v.

De got. buiging naar de *i*-stammen (*fidworim* enz.) is ontstaan onder invloed van *prim*; vgl. Behaghel P.B.B. 42, 156 v.v.

94. *vijf*: assimilatie op een afstand; vgl. Paul § 45.

acht = 2 viertallen: Bremer Streitberg-Festgabe 20 v.

negen: *neun* met *g* uit *w*; ook ndd., zie Sarauw I 387. Vgl. ook Frings-V. Ginneken Zs.f.d. Maa. 1919, blz. 151 v.v.; Frings 267 v.

Opm. 1. *hond*: Ndl. Wb. s.v. hond (II) en s.v. hondsbossen.

96 v.v. Meillet, Sur les caractères du verbe (Linguistique historique 175 v.v.); Behaghel, Deutsche Syntax II (1924) blz. 198 v.v. (met uitvoerige literatuuropgaven).

96. Paul § 193 v.v. *Heten*: vgl. Te Winkel § 39 en Franck § 130; echter ook Mnl. Wb. s.v. heeten.

97. Over „modaliteit” Kluyver N. T. 5, 65 v.v. Zie voor 't mnl. Stoett § 287 v.; voor 't nhd. Blümel G.R.M. 6, 379 v.v.

98. *Tempora*: Paul § 189 v.v.; Vendryes 116 v.v.; Noreen 425 v.v. Zie voor 't gebruik van de tijden in 't mnl. Stoett § 242 v.v., voor de aspecten o.a. § 283 v.v. (met de daar geciteerde literatuur). Soms onderscheidt men de beide termen: *aktionsart* 'hoe de handeling wordt uitgevoerd' (inchoatief, frequentatief enz.) en *aspect* 'dat de handeling voltooid wordt of onvoltooid blijft' (perfektief, imperfektief); zie in 't bijzonder Noreen

415 v.v. Een overzicht over de literatuur betreffende de aspecten, alsmede een, het nhd. tot grondslag nemende, uitvoerige uiteenzetting, bij Pollak P.B.B. 44, 353 v.v. (grafiese voorstellingen 405 v.); zie verder Behaghel, Deutsche Syntax II (1924), blz. 93 v.v. Ter eerste orientering neme men het duidelijke overzicht bij Streitberg G.E. § 291 v.v. en dat bij Hirt 53 v.v., 89 v. Speciaal over *ge-* Van Swaay Taal en Lett. 13, 511 v.v. Zie voor de perfektieve vormen in 't mnl. Kluyver N. T. 9, 50 v.v. (naar aanleiding van Overdiep, De vormen van het aoristisch praeteritum in de Middelnederl. epische poëzie). Vgl. ook Van Ginneken, De roman van een kleuter blz. 174 v.v.; Overdiep N. T. 17, 26 v.v.

De periphrastiese tijden: Zie het heldere art. van Meillet, Sur la disparition des formes simples du prétérit (GRM 1, 521 v.v. = Linguistique historique blz. 149 v.v.) (daarbij echter Reis GRM. 2, 382 v.v.). Voor „de met het participium praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't ndl.” is het hoofdwerk dat van J. H. Kern (Verhandel. Kon. Akad. Afd. Lett. N. R. XII n°. 2 [1912]) — een overzicht hiervan bij Kluyver N. T. 8, 82 v.v. —; zie ook Ndl. Wb. s.v. *hebben* (vooral blz. 223 v.v.). Zie voorts voor de tijden in 't nndl. v. Ginneken N. T. 5, 133 v.v.

100 a en b. *infinitief en participia*: Vendryes blz. 148 v.v.; Behaghel, Deutsche Syntax II (1924) blz. 303 v.v.

a. *gerundium*: Stoett § 275.

Opm. 2. *geslegen* enz.: zie ook Franck § 127, waar de analogiemogelijkheden nader uitgewerkt zijn.

usluknans: vgl. ook Streitberg, Die got. Bibel I² (1919) 487; G. E. § 320.

ge-: zie de bij § 98 genoemde literatuur; vgl. ook Ndl. Wb. s.v. *ge-*; zie voor de mnl. partic. Franck § 121. Vgl. voor 't nhd. Maier Zs.f.d. Wortf. 1, 281 v.v.

hij is komen aanlopen: literatuur bij Stoett § 274 en bij Behaghel, Deutsche Syntax II (1924), blz. 366 v. Zie vooral Kurrelmeyer Zs.f.d. Wortf. 12, 157 v.v. en J. H. Kern

(titel § 98) § 61 v.v., waar de onjuistheid van de oude verklaring wordt aangetoond. Men denke ook aan invloed van konstrukties als *ik wil, zal, moet hem laten lopen; ik zal het niet kunnen doen* e. d. (vgl. Erdmann, Grundzüge der deutschen Syntax I (1886) § 153. Zie nog De Vries blz. 194 v.

Opm. 5. Franck § 118; Van Helten § 193 en 219; Mnl. Wb. s.v. *i- (ij-)*; Boekenooogen § 164; Jacobs I § 180; Sarauw I 328; Van Haeringen N.T. 17, 4 v.

101. „Personalpronomen und Subjektsausdruck in Gotischen”: Schulze Festschr. f. Behaghel 92 v.v.

102. *Kausatieven*: vgl. ook de ablautende „Faktitiva adjektivi-scher Herkunft” (got. *daupjan: diups*, hgd. *blenden: blind* e. a.): Kluge Zs. f. d. Wortf. 7, 168 v.

103. *haban - habere*: vgl. Boer § 225 Aanm. 1. *hebben, zeggen: haben, sagen*: vgl. ook Frings-Van Ginneken Zs. f. d. Maa. 1919, blz. 149 v.v.; Frings 268 v.v.

104. *Reduplicatie*: Paul § 126; Vendryes 181. Opm. 1. Vgl. Le Roux 59 v.; Bouman—Pienaar § 175. Got. reduplicatie *-ai-*: vgl. ook Streitberg G. E. § 49; Van Hamel, Gotisch handboek (1923) § 41 Aanm. 4. Het verlies van de reduplicatie in 't owgm.: zie vooral de schrandere, maar vermetele verklaring van Karstien, die tevens een krities overzicht over de oudere literatuur geeft. Vgl. ook Horn § 29 en § 122. Een nieuwe poging bij Möller I.F. 40, 179 v.v.

Een opsomming van de mnl. werkwoorden, die oorspronkelijk reduplicerend waren, bij Franck § 148.

105. Franck § 135 v.v. en 167 v.v.; Te Winkel § 38. Voor *zwemmen* e.dgl. zie Heinsius Tijdschr. 31, 77 v.v.; men kan echter ook aan dialektiese wisseling van *z* en *z̄* denken; vgl. nog Sarauw I 95 v. en 100.

106. *neem-je*: vgl. voor de oudere taal Van Helten, Vondel's taal I § 53; Ndl. Wb. IV 2337; zie voor soortgelijke vbb. in 't ags. en 't ohd. Horn § 18. [Verdenius Tijdschr. 43, 81 v.v.]

107. *secundair* en *primair*, of, met een minder gelukkige term, *conjunct* en *absoluut*: vgl. voor deze namen Boer § 214 Aanm. 1.

De idg. imperatief sg. 2 gevormd zonder uitgang: *morphème zéro* (Vendryes 91 v.).

laen: vgl. Horn § 33; Sütterlin I 488.

De pl. imperat. voor de sg. in 't mnl.: Stoett § 349.

108. *weest* Limb. Serm.: vgl. Kern § 216.

Opm. Overzicht van de oudere literatuur bij Schröder I.F. 39, 224 v.v., die zelf de vorm als oude optatief verklaart; tegen hem Behaghel I.F. 40, 167 v. (aoristusvorm).

109. De vorming van 't zw. praeterit. : literatuur bij Horn § 44. Een nieuwe verklaring bij Hammerich Arkiv för nordisk Filologi 38, 21 v.v.; volgens hem is het germ. zwakke praeteritum in oorsprong een periphrasties perfectum, ontstaan uit een nomen agentis op *-tē/-tō* (nominatief van *-ter/-tor-* stammen), samengesmolten met 't praesens van de wortel *es* 'zijn'. Dus '*ik hoorde*,' met oudere betekenis '*ik heb gehoord*' zou zijn ontstaan uit een uitdrukking, waarvan de betekenis was '*ik ben de hoorder*' (vgl. als gedeeltelijke parallel lt. *ausus sum* bij *audeo* e.a.).

Opm. 1. Zie in 't bijzonder Boer § 228 v.v. (met lit.)

110. [II. umlaut: Wrede Festschr. f. Behaghel 87 v.v.]; *skal* > *zal*: literatuur bij Wilmans I § 57 Anm. en Behaghel § 273 Anm. 1. — Anders over *machte*: *mochte* Franck § 64.

111. *ic doen*: *doe-n-ic*; vgl. in 't praet. *ic hoorden*: *hoorde-n-ic*; zie hiervoor nog Ndl. Wb. IX 1308.

a. *is(t)*: een overzicht over de literatuur bij Brugman I.F. 39, 161 v.

c. *gaen*: *ganghen*: Horn § 36 v.v. [vgl. Festschr. f. Behaghel 72 v.] echter houdt *gaen* voor een oude „Kurzform” van *ganghen*.

W o o r d v o r m i n g.

Zie de op blz. 191 en 194 van deze aantekeningen genoemde literatuur, in 't bijzonder Wilmans II² (1899). Om het rijke

materiaal is nog altijd belangrijk Grimm, Deutsche Grammatik II en III. Monografieën van Kluge, Nominale Stammbildungslehre² (1899), welke van 't ogm. uitgaat, en diens Abriss der deutschen Wortbildungslehre (1913), welke van 't hgd. uitgaat. Populair overzicht van de hgd. woordvorming bij Weise, Unsere Muttersprache⁹ (1919) hoofdst. 8.

Voor 't ndl. zie men in de eerste plaats de gewichtige artikels in 't Ndl. (soms ook in 't Mnl.) Woordenboek, alsmede Franck-Van Wijk. Een rijkdom van scherpzinnige opmerkingen naast veel zelfverzameld materiaal bij W. de Vries, Iets over woordvorming. Zie voor 't afrikaans Boshoff 295 v.v., Bouman en Pienaar 139 v.v.

Voor de vorming van namen zie men vooral Langenfelt, Toponymics or derivations from local names in english (1920), dat voor 't gehele germ. gebied van belang is. Een samenvatting over alle mogelijke soorten van namen voor 't gehele idg. gebied bij Solmsen, Indogermanische Eigennamen (1922).

Voor de algemene beginselen is ook hier Paul het hoofdwerk; zie vooral hoofdst. 13 en 19. Vgl. ook Meyer Wörter und Sachen I 58 v.v., en zie de metodiese opmerkingen bij Morgenroth G.R.M. 6, 615 v.v. De grens tussen syntaxis en woordvorming (samenstelling): Blümel, Einführung in die Syntax (1914), 57 v.v. Voor de schoolpraktijk: Blümel G.R.M. 8, 9 v.v.

112. Samenstelling: zie ook Wundt Völkerpsychologie I³ (1911), 652 v.v. Samenkoppelingen: veel schoolmateriaal bij Van den Bosch Taal en Lett. 3, 11 v.v.

Aksent: zie behalve de bij § 64 v.v. aangehaalde literatuur ook nog Curme Journal of english and germ. Philology 13, 493 v.v.; 14, 163 v.v.: over „the development of modern groupstress in German and English” (*de macht van de staát: staátsmacht, de jonge vrouúw: jónkvrouw* enz.).

De verbale samenstellingen: Streitberg G.E. § 231 v.; Curme P.B.B. 39, 320 v.v.

Scheidbaar en onscheidbaar niet = oneigelike en eigelike samenstellingen: Van den Bosch, Taal en Lett. III 145 v.v. Zie ook:

Greiner N.T. 18, 143 v.v.

Distantiecomposita (vgl. ook *welkom*): Horn § 4. *Plucharen* enz.: zie voor deze inkorporatie Van Ginneken, Zielk. verwick. IV 3, 54 v.v.; talrijke vla. vbb. bij De Bo s.v. zottebollen.

De tussenklanken in 't ndl.: Buitenrust Hettema Taal en Lett. II 316 v.v.

varensman, levensgroot enz. De Vries 89, 132, 139 v.

berkenboom enz.: Van Helt en, Vondel's taal § 82.

lopelaar: vgl. gron. *drinkelobbe, kroepelhenje* e.a. bij De Vries 91 v. Ook in 't Duits: vgl. Nörrenberg Jahrbuch des Vereins f. niederd. Sprachf. 49, 41.

al-: ogm. *ala-* naast *alla-*: Hammerich 295 v.v.

Dvandva en *bahuvrīhi* (eig. 'veel rijst', dan = 'veel rijst hebbend', d.w.z. rijk): termen uit de Sanskriet-grammatika. Eigenlijk is de term *dvandva* voor onze taal niet geheel juist, daar het compositum meer omvat dan een optelling: De Vries 73 v. *Ruilebuiten, spelevaren* enz.: De Vries 164 v.v.

Zinwoorden: De Vries 152 v.v.; meer vbb. van namen bij Winkler, De Nederlandsche geslachtsnamen 467 v.v.

vuylst: J. H. Kern Tijdschr. 28, 293 v. Ook mnl. en dial. nndl. *te(n) volste(n)*; vgl. De Vries Tijdschr. 43, 136.

bootsmaat enz.: zie N.T. 17, 196 met literatuuropgaven; daarbij Horn § 3 en 8; Ritter, Vermischte Beiträge zur englischen Sprachgeschichte (1922) 88 v.v.

113. Opm. Worteldeterminatieven en preformanten: Schrijnen 361 v.v. (met literatuuropgave).

Idg. *tr*-stammen: Streitberg I.F. 35, 196 v. heeft bewezen, dat het suffix idg. *-ter-* een relatief karakter heeft, d.w.z. iemand aanduidt in verhouding tot een ander; vandaar dat het ook dient tot vorming van possessiva (lt. *nos-ter ves-ter*).

Ndl. *dood-* enz.: Buitenrust Hettema Taal en Lett. 2, 334 v.v.

De oorsprong van de idg. suffixen: Hirt Etymologie blz. 120 veronderstelt, dat de suffixen in menig geval deiktiese bestanddelen

zijn geweest, die deels oorspronkelijk verschillende personen hebben aangeduid (vgl. b.v. lt. *hic liber* tegenover *is-te liber*).

114 a. *-loos*: Klu y v e r N.T. 1, 151 v.; Hesseling N.T. 2, 249 v.v.; De Vries 143.

goddelóós enz.: Verdam 156* denkt ook aan invloed van fra. leenwoorden op *-loos* (b.v. mnl. *orgelioos*); m.i. ten onrechte, daar deze niet tot de volkstaal behoren.

b. *-lik*: Stoett Noord en Zuid 18, 422 v.v. — Wilmanns II § 361 en Heinsius Ndl. Wb. VIII 2300 wijzen op verdere etymologische mogelijkheden.

-n-t-lik: vgl. Wilmanns II § 364 v.v. (§ 365 over hgd. *erkenntlich*); Van Helten § 134 d.

Een poging om *-lik* en *-baar* in betekenis te onderscheiden in 't Ndl. Wb. II 1, 824; vgl. ook Stoett Noord en Zuid 18, 293 v.v. (ald. 297 over 't verschil tussen *-baar* en *-zaam*).

eng.-*ly*: vgl. voor de verkorting Horn § 71.

dagelijks enz.: vgl. de literatuur bij Horn § 55 en 57.

-liks in kanselstijl: Van Ham N.T. 17, 248.

huwelik enz.: Van Helten Tijdschr. 13, 214 v.v.

c. *-baar*: Stoett Noord en Zuid 18, 289 v.v.

mnl. *oppenbáre*: Franck § 20.

In dichtertaal verzwakking van *a* tot onduidelijke vokaal (als bij *-lik*): *-bre*, b.v. *afschuwbre*, *gruwbre* (Bilderdijk!).

e. *-heid*: De Vries 120; Oehmann Annales academiae fennicae XV no. 4 (1921) (vgl. N.T. 17, 150).

afrik. *-geid*: *-heid*: Boshoff 285 v.

f. *ballingsdom* enz.: Van Helten, Vondel's taal § 81.

g. *-schap*: Messing Neophil. 2, 185 v.v.; 272 v.v.

Volgens Wilmanns II § 294 en Paul D. G. V 84 ligt aan hgd. *Verlassen-schaft*, *Hinterlassen-schaft* een participium ten grondslag. Zie voor *weddenschap* De Vries 123, dezelfde Tijdschr. 43, 143; het door hem genoemde mnl. *copenscap* kan uit *coopmanscap* ontstaan zijn.

115 a 3. *klacht*: zie voor een dergelijke beperkte produktiviteit de juiste opmerking bij De Vries 124.

- c. got. *báitrs*, volgens anderen *baitrs*; zie Streitberg G.E. § 49.
 d. *at-*: hetzelfde in hgd. (*ver-*)*zagen* (waaruit ndl. *versagen*) = got. **at-agan*.

116. Verschuivingen: Paul cap. 13; Jespersen, Language 386 v. *-ären*: Salverda de Grave Tijdschr. 21, 299 v.v.; De Vries 190 v.v.

a. got. *-eigs*: Roethe Sitzungsber. der preussischen Akademie 1919 blz. 788 houdt *-eigs* voor oorspronkelijk na lange wortelsyllabe. ndl. *gier-ig* kan ook een afleiding van een substantief (vgl. os. *feho-giri*) zijn.

Opm. 2. *akellik*: Ned. Wb. s.v. akelig.

Opm. 3. Ndl. Wb. VI 1390 v.

-matig: De Vries 143. Op soortgelijke wijze is ontstaan *-vuldig*, *-voudig*: *twee-*, *veelvoudig*, *veelvuldig* naast *tweevoud* enz., maar dan ook reeds mnl. *anxtvoudich* (nu vervormd tot *angstvallig*), *sorchvoudich* (*-vuldich*).

Werkwoorden op *-igen*: verzameld door De Jager, Woordenboek der frequentatieven (1875), blz. 969 v.v.

mnl. *vierdonc*: De Vries 124.

-ing-ung, *-ingen*, *-eghem* in namen: 't laatst hierover Solmsen, Indogermanische Eigennamen (1922) blz. 68 v.v.; Jungandreas, Beiträge zur Deutschkunde (Festschrift für Siebs, 1923) blz. 61 v.v.; Vercoullie, De taal der Vlamingen 26 v.

got. *gadi-liggs* is twijfelachtig. Het is mogelijk, dat van de stam **gad-* eerst een adj. **gad-ila-* gevormd is (vgl. kringot. *gadeltha* 'pulchrum') en daarvan weer *gad-il-iggs*.

-ling: Speyer Tijdschr. 32, 35 v.v. (lijst van woorden ald. blz. 42 v.v.).

-ling in 'thgd.: Zs.f.d. Wortforschung 2, 187 v.v. (C. Müller), 300 v. (Wülfing); 3, 128 v. (Stosch); 4, 161 v.v. (Davis); 5, 270 v.v. (Branky); 12, 115 v.v. (Feldmann), 269 v.v. (Schütte); 14, 221 v. (Sieber).

schelling: de afleiding is twijfelachtig. Immers *schild* zelf schijnt een dentaal-afleiding van de wortel in on. *skilja*, ndl. *verschil(len)*.

Vgl. echter als analogon fra. *écu* uit *scutum*. Zie voor *schild* en voor *penning* vooral Schröder K.Z. 48, 241 v.v.

Adverbiaal *-ling(s)*: Ehrismann P.B.B. 18, 233 v.v.; Baumgartner Zs.f.d. Wortforschung 3, 53 v.v.; Wilmanns II § 457; Van Wijk s.v. *-lings*.

-s, -se (-ske); De Vries 100 v., 144 v. Vgl. ook *mens*: § 89 Opm. 2.

-ies naar fra. *-ique*: Salverda de Grave 311 v.

117. got. *-ōpus*: *-ōdus*: spirantendissimilatie: zie Streitberg G.E. § 117. *Heimat*: gewoonlijk verklaard als hyperkorrekte vorm: zie Behaghel § 198; Schröder G.R.M. 9, 321.

got. *-(n)assus*: misschien bestond naast got. **ibn-atjan* got. **ibnōn* (vgl. *ga-leikōn*); in 't wgm. is *gelijkenis*, een van de oudste tiepen in 't ohd., dat gevormd kan zijn naar *ibnassus*, wellicht 't uitgangspunt geweest. Zie Schulze K.Z. 48, 75 en 240.

ndl. *-nis*: zie echter ook De Vries 121 v.v., die een nieuw ontstaan suffix *-tenis* aanneemt.

118—120. Ontleende affixen: alleen die zijn besproken, waarvan het belang in de ontwikkeling van de vorm ligt, niet die welke uitsluitend of bijna uitsluitend voor de semantiek van gewicht zijn; vooral de jongere, maar ook enkele oudere (b.v. *-age, -teit*) zijn dus terzijde gelaten. Voor laatstgenoemde raadplege men een deskriptieve grammatika; zie ook Seiler, Die Entwicklung der deutschen Kultur III (1910) 67 v.v.

118. *-eel*: Salverda de Grave Tijdschr. 15, 179 v.v.; Muller Tijdschr. 18, 219 v.v. (in 't bijzonder over *toneel* en *houweel*). Ook *bekkeneel* zal wel geen analogiese vorm zijn; het is eerder rechtstreeks ontleend aan vulg. lt. **baccinellum*. Soms verdringt *-eel* de ndl. diminutiefuitgang *-el*, b.v. mnl. *packeel* 'pak', *carneel* 'pit, merg' (naast *carnel*). Bij jongere ontlening *-el* in plaats van *-eel*, b.v. *flanel, hôtél*.

Ib. mnl. *grondere* 'grondeigenaar': Gailliard Versl. en Meded. Vla. Acad. 1922 blz. 592.

Suffixsubstitutie in *visser* enz.; misschien ook in *bakker*; vgl. de

opperduitse geslachtsnaam *Beck*; daarentegen is ndl. ndd. *Bek*, *Beck* vermoedelijk meestal ontstaan uit *Betke*, *Bedeke* (bij *badu*-‘strijd’); vgl. Mackel Jahrbuch des Vereins f. ndd. Sprachf. 47, 57 v.v.

-*laar* ‘boom’: andere voorbeelden van betekenisontwikkeling (b.v. eng. *gaselier*, *electrolier* naar *chandelier*) bij J espersen, Language 388.

Opm. 5. Zie vooral Langenfelt Toponymics (1920) blz. 25 v.v.

Opm. 6. Muller Tijdschr. 16, 280.

Opm. 7. Mnl. *drapenierder* enz.: een dergelijk verschijnsel in 't hgd. (*Kassierer*, *Officierer*), zie Behaghel Zs. f. d. Wortforschung 1, 63 v.

c. -*ster*: Seelmann Jahrbuch des Vereins f. ndd. Sprachf. 47, 42 v.v., maar vooral Schröder t. a. p. 48, 1 v.v.

119. Zie voor alle, aan het frans ontleende suffixen, ook voor die welke hier niet besproken zijn, Salverda de Grave 303 v.v., (vooral 333 v.v.).

a. -*erd* achter verbale stammen: reeds in de 17de eeuw *snoepert*, *spottert*, *suffert* (Bredero). Naast vormen als *veinzerd* maakt men dan weer *veinzaard* (begripsassociatie met 't znw. *aard*?).

b. -*ij*, -*erij*: Salverda de Grave 313; Gadde Archiv für das Studium der neueren Sprachen jg. 75 (bd. 142), 9 v.v.

-*ije* in landnamen: naast -*je* (*Spanje*, *Brittanje*).

lekkernij is waarschijnlijk aan ofra. *leckerie* ontleend, maar heeft zich dan aangesloten bij ndl. *lekker*.

Opm. 3. *woestine* is gevormd als *vasten*, met een suffix -*innia*/-*unnia* = got. -*ufni*/-*ubni* (b.v. *waldufni*, *fastubni*) met spirantendissimilatie (Streitberg G. E. § 117).

d. -*ares*: -*aarster*: zie voor het verschil Ned. Wb. I 578 v.

120 a. *oorsprong*, *oorzaak*: Van Wijk s.s.v.v.; daarbij De Vries Tijdschr. 38, 270; *orvede*: vgl. hgd. *Urfehde*.

ort: Muller Tijdschr. 13, 219 v.v.

er-, *her-*: De Vries 182 v.v.; verdere verwisselingen van *er-*, *her-*, *ver-*: Mnl. Wb. s.v. *her-*. Vrij wat voorbeelden van *er-* in

de 17de eeuwse literaire taal, vooral bij Hooft, b.v. *er-bieden* (reeds oostmnl.), *er-dichten* (= verdichten; reeds bij Van Zuylen v. N.), *er-duchten*, *er-voelen*. 't Sterkste voorbeeld van ontlening aan 't hgd. is *er-weelen* 'verkiezen' (bij Roemer Visscher, Oudaan e.a.). Zie voor de bewijplaatsen 't N d l. W b. s.s.v.v.

b. *-achtig*: tweeledige oorsprong wordt o.a. in 't N d l. W b. I 750 v.v. aangenomen; daartegen V a n W i j k s.v.

121. Voornaamste studie over de ndl. diminutieven die van K l o e k e Zs.f.d. Maa. 18, 217 v.v.; daarop steunt de in de tekst gegeven verklaring van *-(t)je*, van hem is ook de opvatting van *koninkje* als *koningtje*. Terecht bestrijdt hij de opvatting van H. Kern Taal- en Letterb. 2, 104 v.v.; Tijdschr. 36, 161 v., die verband legt tussen ndl. *-(t)je(n)*, *-ie* en zwits. dial. *-ji* (*bergji*, *chalbji*), *-(t)schi* (*lämmtschi*, *hüenschi*): zie voor dit moeilijk te verklaren suffix Bin z Zfdph. 49, 299 v. Zie voorts voor de ndl. diminutieven Vercoullie 107 v.v.; De Vries 101 v.v. [Dezelfde Tijdschr. 43, 105 v.v.].

Os. en mnd.: Seelmann Jahrbuch des Vereins f.ndd. Sprachf. 46, 51 v.v.; Nörrenberg t.a.p. 49, 1 v.v. Duits in 't algemeen: vooral Wrede 's monografie: Die Diminutiva im Deutschen (1908); daarin vindt men o.a. de hypothese over 't ontstaan van de diminutieven, aan 't slot van § 121 besproken; een aanvulling op Wrede geeft Veit P.B.B. 35, 181 v.v. De ndl. dialecten: zie voor 't gron., behalve De Vries t.a.p., Schuringa § 163—168 (met kaart); voor 't zaans Boekenoogen LXI v.; voor 't Delflands (bij Huygens en nu) Te Winkel Tijdschr. 18, 179 v.; voor 't Gouds Van den Bosch en De Vooy's Letterk. Leesboek I 549 v.; voor 't Oirschots Josselin de Jong Tijdschr. 22, 125 v.v.; voor de zuidoostelijke dialecten Schrijnen Isogl. 50. *-ke(-ske)* in kanselstijl: Van Ham N.T. 17, 248.

got. **Barin*: Löwe P.B.B. 47, 421 v.

Costijn, *Gielen* enz.: Boekenoogen-Muller Tijdschr. 40, 170 (tegen Vercoullie 108 over *(t)en*).

germ. *k*-suffix: zie ook Verdam Tijdschr. 16, 9 en 176 v.

- vuilik*: *vuilak*: invloed van *luilak*? [De Vries Tijdschr. 43, 137].
- erik*: dus te scheiden van hgd. *-(e)rich* (*Wüterich* e.a.), waarover Kluge Nom. Stammbildungsl. § 32.
- erik* in 't bargoens: vgl. Van Ginneken II 134 v.
- ske* enz.: De Vries 107 v.v.
- snuijfe* enz.: Kruisinga N.T. 9, 96 v.
- (t)gen*: „men schrijft *meisgen*, *viertgen* en spreekt nochtans de woorden uit *meisjen*, *viertjen*” (Leupenius, 17de eeuw; zie De Vooy N.T. 14, 145 v.)
- banckgie*: *ich bedankje*: zie nu ook nog Verdenius Tijdschr. 43, 97 Opm. 1.
- iaen*: Mnl. W b. VIII 294 v.; Boekenoogen Tijdschr. 40, 176 met noot 1.
- Opm. 2: beperkt tot de diminutieven? Zie nu echter ook Verdenius Tijdschr. 43, 81 v.v.
- Apokope van de *-n*: De Vries 109 v.
- kindertjes* enz.: zie de literatuur bij § 75 Opm. 3.
- Adverbia met verkleiningsuitgang: De Vries 159 v.
- 122 a. H. Kern Taalk. Bijdr. 1, 196 v.v. (deels verouderd).
1. Klemtoon op *-in* (en *-ei*): vgl. ook Van Wijk N. T. 14, 246 v. (metatonie); Hammerich 270 v.v.
3. De Vries 101.
- klappei* enz.: hierbij ook **lodderei*? (bij Vondel *lodderaitje*, in niet-ongunstige zin): zie Van den Bosch en De Vooy Lett. Leesb. I 552.
- nege*: De Bo s.s.v.v. gebuurnege en *-nege*.
- b. 1. Ö h m a n n Annales academiae fennicae XV n°. 4 (1921). hgd. *-de* is heel zeldzaam bewaard: *Freude*, *Gemeinde*, *Begierde*, *Zierde*; *-e* is normaal: *Höhe*, *Tiefe*, *Grösse* enz.
- got. *-ipa/-ida*: vgl. het bij § 117 over *-ōpus/-ōdus* opgemerkte.
- Het is mogelijk, dat men in 't ndl. nog resten heeft van een ander achtervoegsel *-de* (os. *-ōdi*) met adjektiviese funksie; vgl. mnl. *driehoekede*, *buulruggede* (Mnl. W d b. II 941 s.v. *ge-*); ndl. *goudpelde* (zie echter Ndl. W b. III 2317 v. tegen V 485); zaans *-d* (*driewield* e. a.) (Boekenoogen LXIII).

2. *-zalig*: K l u y v e r Tijdschr. 5, 186 v.v., die echter *armzalig* als een copulativum opvat.

armzalig, rampzalig: D e V r i e s Tijdschr. 33, 146; 38, 294.

123 a. De frequentatieven zijn verzameld door D e J a g e r, Woordenboek der frequentatieven (1875) met aanhangsel: Schijnbare frequentatieven (1878).

Frequentatieven in de kindertaal: D e V o o y s N. T. 10, 137 v.

Vgl. nog: *kwelen* uit *kwedelen*, laat -mnl. *quedelen* bij got. *qipan*. (*Ver*)*ergeren*: daarentegen komt *ergeren* 'nijdig maken' niet rechtstreeks van 't adjektief, maar van 't subst. *erger* (hgd. *Aerger*) in *erger-nis, erger-lik*.

b. M u l l e r Tijdschr. 10, 23 v.; V e r d a m Tijdschr. 16, 175 v.v. *pulken, purken*: D e V r i e s Tijdschr. 38, 291.

De verhouding van *snorken* tot *snorren* is dezelfde als die van hgd. *schnarchen* tot *schnarren*.

c. Hierbij ook overijsels *luksen* 'gelukwensen': N d l. W b. VI 386.

124. B e h a g h e l Deutsche Syntax II (1924) 1 v.v.

Opm. 2. Vgl. ook V a n W i j k blz. 842; H o r n § 72; en de aantekening bij § 78.

b. Nog bij Vondel *dickwyl, onverhoedt* enz. meermalen zonder *s*; vgl. V. H e l t e n, Vondel's taal § 152.

jegens, wegens enz.: D e V r i e s Tijdschr. 38, 258 v.v.

125 a. *a-* misschien ook in wvla. *amat* 'nagras, etgroen', oorspronkelijk dan = 'overig gras' (vgl. hgd. *Ohmet*); zie echter S c h r i j n e n Zs. f. d. Maa. 18, 235 v. [F r i n g s Festschrift für Behaghel 201 Anm. 3].

Versterkend *on-* niet in *onheftig*: D e V r i e s Tijdschr. 34, 19. Oudnndl. *onverbolgen* kan ook uit *o-verbolgen* (vgl. mnl. *a-bolghe*) ontstaan zijn: zie N d l. W b. X 2088; XI 1629. Mnl. *ondorperlike*: V e r d a m Tijdschr. 38, 250, en daartegen J. H. K e r n Tijdschr. 39, 163. Zie voorts voor versterkend *on-*: V e r d a m Tijdschr. 19, 235 v.v.; D e V r i e s Tijdschr. 38, 266 v. en Woordvorming 99; 141 v.

guur: men zou ook kunnen denken aan een ironies gebruik van mnl. *gehure* (*gehiere*); vgl. 'een lief weertje' en dgl.

ondeugend: in 't vla. bestaat nog *deugend*.

Een prefix, in betekenis verwant met de hier besproken prefixen, is got. *tuz-* in *tuz-wērjan* 'twijfelen'.

c. De klemtoon van *ga-* in 't goties: Streitberg G. E. § 231. De etymologieën van *gabei* enz. zijn geen van alle zeker; zie hierover Kluge Anglia 46, 191 v.; Philologische Wochenschrift 42, 670. Roethe Sitzungsber der preuss. Akad. der Wiss. 1919, blz. 789 ziet in het feit, dat *ga-* de klemtoon verloor, een symptoom van de algemene afkeer van zware klemtoon op korte syllabe vóór bijtoon.

d. *ont-*: zie voor de vele betekenissen Van Helden Tijdschr. 14, 111 v.v.; Verdam Tijdschr. 19, 245 v.v. (in 't biezonder 250 v.v. over *veront-*); Seip, Die gotischen Verba mit dem Präfix *and -* (1923).

in- in *In-brunst* is waarschijnlijk de versterkende partikel, die in 't ndl. produktief is geworden (*in-mooi*, *in-gemeen*); vgl. mhd. *in-gruene*, *in-swart*, *in-guot* enz. *In-brunst* is allicht naar *inbrunstig* gevormd.

e. *te-*: Van Helden Tijdschr. 14, 116 v.v. Nog dialekties: De Vries 181 v.; Fijn van Draat Tijdschr. 42, 259 v.

telivereren enz.: Salverda de Grave 304 v.; 334 v. (ook voor 't zelfde verschijnsel bij andere prefixen).

WOORDREGISTERS.

De getallen duiden de bladzijden aan.

I. Nederlands.

De mnl., oudnndl. en dialektiese woorden zijn kursief gedrukt.

A.		B.	
Aa	1, 18, 26, 33	asem	46
aalt	59	Assepoester	65
aar	93	<i>ast</i>	15
-aar	32	aterling	69
<i>aartig</i>	44	avegaar	69
aas	19		
<i>Abbejaen</i>	174	baak	70, 91
achterdocht	33	baken	70, 91
Adelbert	58	baker	146
<i>Agnietjie</i>	175	bakker	221
akelig	157	baren	56
Akersloot	49	<i>bat</i>	183
al	121	bedankje	176
allengs	176	bedeesd	41
alles	109	<i>bedi</i>	110
almacht	142	beduusd	66
<i>alwarich</i>	144	<i>Beertgin</i>	174
<i>amat</i>	225	beet	6
amechtig	39	<i>begien</i> 74, 153, 186	
Amerongen	158	<i>begonnen</i>	12
Amersfoort	56	begrafenis	162
Ammersooi	51	Bek	222
andieve	64	<i>beken</i>	70
angstvallig	220	bekentenis	162
Antwerpenaar	164	bekkeneel	221
(Ter) Apel 109, 209		belt	40
Apeldoorn	49	belijden	37
Appelscha	52	Bernhard	167
armoede	161	beroerling	159
arre	55	berrie	48
arts	163	besmeuren	31
		best	115
		bestje	146
		<i>bet</i>	183
		beter	115
		<i>Betje</i>	175
		betten	46
		beuk	41
		beurt	85, 187
		<i>beus</i>	41
		beven	127
		bevrijden	37
		beweren	41
		bidden 13, 124, 129	
		biecht 74, 153, 186	
		biet	6
		bil	39
		bint	44, 85
		bisdom	147
		bleu	41
		blinken	39
		Blokzijl	81
		blom	33
		blussen . 59, 85, 122	
		Boekel	34
		boer	66
		boert(ig)	44
		<i>Bonikajen</i>	175
		boodschap	72
		branden	58, 83
		breeuwen	52
		Brittanje	222
		<i>brochte</i>	32

*

brug 40	driest 64	G.
Bruggeling . . . 158	<i>driewield</i> . . . 224	gaan 138v.
Brussel 72	dringen 7, 129	gaanderij . . . 53, 163
bui 37	dronken 122	gaarne 55, 121, 183
burger 165	droom 154	Gaasterland . . . 69
<i>buultruggede</i> . . 224	drossaard . . . 167	galm 154
buurt 85, 187	duist 32	Gamelkoorn . . . 49
bij (znw.) 63	dus 61	<i>ganggave</i> 145
bijdehand 44	<i>dusentich</i> . . . 44	Garegoed 146
bijdrage 96	dwepen 41	gauw 52
C: zie K.	dwingen 50	<i>gavel</i> 187
D.	dij 63	gebeuren 125
dageraad 94	E.	gebeurtenis . . . 162
-danig 122	echt 146, 171	geboorte 153
Dedel 112	Edam 33	geduld 40, 98
Deelen 204	edel 39	gedwee 41
deemoed 71	Ee 33	geen 116
deerne 71	eiland 52	Geertruidenberg 100
deftig 41, 73, 156	einde 68	geeuwhonger . . . 41
Deil 204	<i>elde</i> 39	gehucht 187
den (znw.) 197	Elfhond 117	geil 154
deste 110	<i>Ellekijn (-tiaen)</i> 174	gemelik 187
deuvik 21	els 91	gemoed 187
(Den) Deyl 204	Elspeet 39	gene 74
Diederik 31	endeldarm 68	Genemuiden . . . 81
ding 94	er 106	geneugte 41
Dinsdag 32, 94	erbarmen 155	gerief 64
Dirk 31, 146	<i>erien</i> 48, 125	geschieden 37
<i>dochte</i> 32	<i>erre</i> 48	geschiedenis . . . 162
doek 50	esp 197	<i>gesellede</i> 178
doen 128v., 134, 138v.	<i>evel</i> 41	getouw 187
<i>Doevejaen</i> 174	F.	gevangenis 162
doezelig 65	fatsoen(de)lik . . 53	gewaad 187
Dokkum 158	<i>feestelijc</i> 151	geweld 39, 98
dommekracht 33, 65	fles 197	gewis: zie <i>wis</i> .
dood 121 v.	flikflooiën 46, 69	gewricht 58
doodsbleek 144	<i>Foykiaen (-kijn, -tgen)</i> 174	gezant 83, 130
door 72	Fries 6, 46	gezin 187
dop 21		<i>Ghisikaen(-kaien)</i> 175
douwen 65		<i>Gielen</i> 172
<i>driehoekede</i> . . . 224		gisten 74
		Goeree 35

Gooi	51	helft	39, 98	J.	
Goorecht	52	helm	154	jammer	33
goospenning	90	hemelsblauw	143 v.	Jodenrijtje	168
Gorinchem	158	hen (znw.)	38, 177	jongen	100, 112
gors	58	Henegouwen	51	jou	65, 104
goudpelde	224	Heregracht	81		
graag	156	herkauwen	170	K.	
graat	44	<i>hers(ch)</i>	160	ka (kaai)	37
('s)Gravenhage	100	<i>Hertekian</i>	174	Kaag	70
greppel	21	('s)Hertogenbosch	100	kaan	91
Griek	6	Hesseling (-k)	45, 158	kachel	72
grienen	63	heur	31, 106	kamenier	165
grietenij	169	hiel	41	Karolingen	158
griezelen	64	Hil	40	kastijden	37
groezelig	65	Hildebrand	145	Kees	41
Grootjan	140	hoe	50, 110	Kelder	163
<i>Gusten</i>	172	hoed	15, 21	Keller	163
guur	185	<i>hoekijn</i>	172	keren	48
gij	74, 103v.v.	hoesten	50	ketting	159
Gijzenrooi	35	hond(geld)	117	kevie	52
		Hondsbos	117	<i>kiem</i>	41
H.		<i>Hontee</i>	33	kiem	63
(Den) Haag	109	Hooghart	145	kiemen	125
haar (pron.)	56, 106	Hoogkerk	140	kies (znw.)	41
<i>haerplucken</i>	142	Hoorn	56	kies (bvnw.)	71
<i>Hageling</i>	158	hou	39	kil	39
Hagenaar	164	hout(en)	40	kind	121
hangen	5	houweel	221	klacht	153
Hannetje (-kijn)	175	<i>Hugetgin</i>	174	klayer	69
hartsvanger	55	hui	50	kleinood	161
Hateling	158	huichelen	72	klimmen	126, 129
hebben	126, 135	<i>hul</i>	40	klis	46
heel	154	hun (vnw.)	60	kloen	59
heer	112	huwelijk	51, 151	klovenier	59, 165
('s)Heerenberg	100			knekel	41
heersen	182	I.		<i>knielsvat</i>	69
heffen	13, 124, 129	<i>ie</i>	52	kniezen	64
Heiland	101	iel	64	<i>Koben</i>	172
Heiligerlee	51, 114	iep	63	Koenraad	145
heiligmaker	51	iets	146	Koksij	33
heinde	68	immer	33	komen	12, 33
Heintje	174	inzonderheid	152		

kond	121	lekkernij	168, 222	men	101
Koog	70	lerp	146	<i>mender</i>	197
kooi	52	lest	115	mens	112
Korthals	145	leunen	31	Merovingen	158
Kortmuller	140	levensgroot	143	<i>merren</i>	48
<i>Costijn</i>	172	Leverooi	35	merrie	48, 177
koud	121	Leye	204	mes	146
Kramer	41	licht	32, 121	meu	41
Kremer	41	<i>lieke</i>	62	Meyerij	167
<i>crepel</i>	41	liggen	13, 135	Middelie	33
kreunen	41	likken	21	<i>mielen, mielre</i>	62
kriek	6	lodderei	224	miezerig	64
krieken	62, 182	<i>loeme</i>	64	min (znw.)	146
<i>Criekenpit</i>	40	loens	66	<i>mindelijc</i>	53
kriezel	64	loer	66	misdadiger	164
kroes	65	loeren	66	misselik	149
Kroeskop	145	Lombardij	33	<i>Moenin</i>	172
Krommenie	33	Lombardije	167	moes	19
kruit	44	loods	146	molm	154
krul	48	loom	64	momboor	99
krijt	6	<i>lopeljaer</i>	144	mondig	99
kuchen	72	<i>Louweiaen</i>	174	moot	69
kuiken	172	Louwmaand	52	Muiden	32, 66, 209
kuis	71	lover	94	Muiderpoort	81
(te) kust	4, 21, 161	<i>Ludikajen</i>	175	munt	60
kwelen	225	luid	121	murw	53
kwik	21, 50	luier	34, 66	Muurling	158
		luiken	10	mijt	6
	L.	Luikenaar	164		N.
laaie	70	<i>luksen</i>	225	Nederland	140
laars	146	lij	63	neef	101
ladder	69			neet	71
Landeghem	158		M.	nerf	53
langzaam	44	maan	5, 101	neuriën	48
<i>lasschelwoord</i>	144	maand	5, 101	Niemeyer	140
last	153	<i>magedijn</i>	172	niet	52, 146
lasteraar	164	mals	160	niette-	110
Leeg-	41	man	101	nieuwbakken	122
leggen	68, 135	<i>Mandekiaen</i>	174	Nieuwersluis	114
leidsman	143	manshoog	144	<i>no</i>	72
Leidenaar	164	meesmuilen	65	noest	15
lekken	21	meisje	173	nooddruft	58
		mekaar	32, 141		

nou 65	peluw 41	(De) Reu 41
Nunspeet 39	penning 159	<i>rezel</i> 41
nijgen 20	Peperga 52	richten 3
O.	Petten 40	rieten 44
oer (znw.) 66	piepen 64	<i>Ritsin</i> 172
oeros 170	Piershil 40	(De) Rode 41
oest 15	Piet 6	roes 65 v.
ofschoon 141	pit 21	<i>ronnen</i> 12
Olde(n)- 59	placht 25 v.	rouw (adj.) 52
omtrent 44	plukharen 142	ruit 44
<i>ondieft</i> 41, 73	plunje 174	rune 66
<i>ondorperlike</i> . . . 225	pochen 72	ruw 52
ongeveer 41	poes 65	ruzie 66
onguur 71, 85, 185	poezelig 65	rijten 50
onheftig 225	<i>Ponstghen</i> 174	S.
ontfermen 154	<i>Pontiaen</i> 174	Saksen 72
ontwaren 188	proesten 65	samen 46
(t) Ooie, Ooiland 51	pui 37	Sassenheim . 46, 72
oom 146	puisje 65	schande 179
<i>oorhaen</i> 170	put 40	schapraai 69
oort 44	Putten 40	scharesliep 64
<i>opdiemen</i> 41	pijn 6	scheerling 159
openbaar 151	Q.	scheidsrechter . 143
ordentelik 80, 150	<i>quene</i> 15	Schelde 39, 98
ort 169	Quistecorn 146	schelling 159
<i>Ossenkiaenssoon</i> 175	R.	scheper 41
oubollig 185	raaf 91	scheppen 13, 130
oud 121	rarekiek 63	scheren 129 v.
Oudburg 140, 143	rauw 52	schil 39
<i>oude</i> 39	Ravenswaai 35	schimmel 146
Oudendijk 143	Raversij 33	Schimmelpenninck
ouders 112	recht 121	146
Oudewater 143	rechtschapen . . . 122	schoen 72, 91
Oudshoorn 143	<i>recke</i> 50	schoer 59
(van der) Oyen . . 51	Reginhard, Reinaert	schok 213
P.	68, 167	schoppen 21
<i>peddick</i> 21	reiziger 164	schout 146
Peel 34	<i>reren</i> 26	Schouwen 39
peen 91	reus 31, 50	schriel 62
peinzen 68		schrift 73, 153
		schrikkeljaar . . 144

vracht	46, 69	wensen	40	Z.	
vragen	125	wereld	56, 146	zacht	33
vreemd	39	<i>werkeldach</i>	144	zamelen	181
<i>vreiselen</i>	171	werven	50	zat	44, 121
vreten	122, 171	wie	50, 110	zeer	154
vriend	31, 101	<i>Wieten</i>	172	Zeeuw	51
(De) Vries	46	<i>Willekiaen</i>	174	zegge (zvw.)	74
Vrouwenparochie	100	willen	138 v.	zeggen	68, 135
vrijen	37	wimper	146	zagsman	143
vuig	156	<i>wipen</i>	21	zeis	91
vuil	7, 154	(ge)wis	19, 121, 136	zeldzaam	151
<i>vuylst</i>	146	wisse	46	zestig	46, 115
vijand	101	wit	50	ziel	52
Vijfhondje	117	<i>wiveric</i>	172	Zierikzee	33
		woede	96	zindelik (zinnelik)	53
		woerd	55	zitten	13, 124, 129
		woestelij	169	zoel	50
		woestijn	169, 222	zoen	50
		Wolvega	52	zoet	50
		worden	11, 50, 55	Zonderveld	32
		worst	153	Zonderwijk	32
		worstelen	50, 58	zondvloed	188
		Wouter	58, 146	zoom	154
		<i>wouteren</i>	58	zoon	41
		wrevel	50, 171, 179	zorgvuldig	220
		wuft	50	Zotteghem	158
		<i>wuisteren</i>	69	zuid	32, 66
		<i>Wuiten</i>	172	zulk	50
		wuiven	69	zus (bijw.)	61
		wulp(s)	50, 59	zuster	50, 100
		wijden	37	zuur	154
		wijl	50	zweren	129 v.
		wijs	19, 121	zwichten	50
				zwoegen	50
		IJ.		zwoel	50
		IJ	33	zwoerd	44, 55
		ijselik	68	zijde	6
		ijzen	68	zijn	138

II. Gotics.

	A.	andanahiti	142	bai	67, 116
-a	184	andanemeigs	156	bairan 2, 12, 14, 20,	
aba	99	andanems 5, 14, 156		56, 99, 120 v.,	
ada	68	andasets	14	123, 151, 154	
aflet	79	andaugiba (-augjo) 183		bairgahei	56
afletan	79	andawaurdi	142	bairhts	58
aflifnan	26	andbeitan	79	baitrs	154
agis	68	andeis	68	bandi	96
-ags	156	andniman	14	*Barin	172
ahs	26, 93	andsitan	14	barms	154
-ahs (suff.)	156	andwairpis 183, 184		barn	15, 121
ahtau ^t	1, 19, 116	anst 97, 137, 153		barnilo	173
ahva	1, 18, 26	anþar	117	barnisks	160
aigin 67, 112, 121		arbi	20, 94	-basi	38
aih	25, 121	arbja	100	batists, batiza 38, 115	
aihvatundi	26	-areis	163	bauan	52
ainahs	156	arkaggilus	162	baur	15
ainlif	115	arman	155	-baurd	56
ains	8, 116	arms	1, 56	baurgswaddjus 141 v.	
air	117	arniba	153	beitan	10
airis	183	-assu	161	berusjos	15, 123
airþa	55	asts	15	bi(-)	141, 186
airþakunds	142	at-	154	biabrjan	180
airþeins	172	ataþni	142	bida	48
airzeis	48, 55	ataugjan	154	bidjan . 13, 48, 124,	
aiw(s) 8, 51 v., 183		-atjan (suff.)	161	129	
aiz	8	-atjan	14	bilaigon	21
akran	49	atta	19	bileiban	26
akrs	1, 21, 49	Attila	173	bindan 2, 3, 11, 20	
alan	121	aþn	142	bistandan	186
alaparba	144	audagjan	157	biudan	10
alds	146	augo	99	-blesan	5
aljar	184	auhsa	99	bliggwan	52, 129
aljis	1, 38	aukan	8, 21, 128	blinds	112 v.
allis	183	auso	8, 96, 99	bloma	7, 33, 154
alls	48, 121	auþida	178	blotinassus	162
alþeis	39, 121	aweþi	52	boka	7, 20
-ana	184			bokareis	163
and(-), anda- 1, 188		B.		-brannjan	14, 58
andabeit	79	-ba	183	briggan 83, 124, 130	
andahafts	171	badi	38, 94	brikan	12, 129

brinnan	14, 58, 153	fagrs	154	fruma	117
broþar	7, 18, 20, 22, 46, 100	fahan	5	fugls	49
brunna	faihu	18, 33, 96	fula	40
brusts	fair-	171	fulgins	25, 121
brukjan	fairhaitan	171	fulljan	39, 79
-brunsts	fairzna	55	fullnan	126
bugjan	fani	38	fulls	48, 79, 121
		faur(a) (-)	171	fuls	7, 154
	D.	faurbiudan	171	fynikisks	160
-d	faurhteit	58			
dags	*faus	8		G.	
dalapa	fera	5	ga-	121, 186 v.
daug	fidwor	116	gabairan	153, 186
dauhtar	fijands	101	gabaur	15, 187
daur	filaus	183	gabaurþs	15, 153
daurawards	filhan	25, 121, 129		gabeit	187
daupþs	-fill	18, 48	gabigjan	157
daupus	filu	96	gabigs	156
-deþs	fimf	31, 116	gadaban	73
-di	fimftaihun	145	gadars	137
dis-	fiskja	164	gadeþs	5
diupeit	fisks	2, 18, 19	gadiliggs	158
diupiþa	flodus	161	gadobs	41
diwan	fortubaurd	142	gafilh	187
domjan	fotus	101	gagamainjan	187
dragan	fra-	171	gaggan	139
dragkjan	fradailjan	171	gahausjan	121
-drausjan	fraihnan	125	-gairns	55, 68, 121
-dre	fraitan	171	gaitein	172
drigkan	fraliusan	148	gaits.	8, 21
driusan	framaþeis	39	gakusts	161
-du-	framis	183	gaqiman	153, 186
		framwigis	183	gaqiss	19
	E.	fraþi	15, 22	gaqumþs	153
-ei	fraþjan	15	galiug	187
-eigs	fraujinassus	162	gamains	8, 186 v.
-ein(s) (adj.)	frawairþan	26	gaman	187
-eins (subst.)	frawardjan	26	gamot	137
		frijondi	177	ganasjan	26, 38
	F.	frijonds	101	ganisan	14, 26
fadar	1, 18, 22, 46, 100	frodei	22	garaihteit	178
		fropþs	15			

garaihtija	178	haihs	8	hugjan	40
garaiþs	67	hails	154	huhrus	7, 26
garda	55	hairdeis	94	hund 4, 18, 116 v.	
gards	55	hairto	55, 96, 99	hundafaps	142
garuni	187	haitan	6, 128	hups	40
gaskafts	152 v.	haiþi	67		
gaskohi	121, 187	haiþiwisks	160		
gasts	1, 19, 21	haldan	6, 128	h.	
gataurþs	153	halja	38, 96	hva(s) 18, 50, 90, 95,	
gaþrask	187	hana 15, 18, 38, 99		108, 110	
*gaunopus	161	handugs	156	hadre	184
gaurs	154	handus	97	hvaiban	50
gawaurdi	187	hardus	55, 114	hvaiteis	50, 67
gawaurki	187	harjis	38, 94	hvar	50, 184
gawi	51	hatis	210	hvassaba	19
gawigan	21	hatizon	182	-hvatjan	19
gazds	55	hauhei	178	hvaþ	184
Gevica	172	hauheins	179	hvaþro	184
giban	2, 12	hauhis	183	hveila	18, 50
gifts	153	hauhiþa	178	hveits	50
gistradagis	183	hauhs	15	hvileiks	110, 150
glaggwo	183	hauri	18, 56	hvopan	71, 128
glaggwuba	183	hausjan	134 v.		
gredags	5, 156	hawi	51	I.	
Greutungi	158	her	5, 6	ibnassus	161
gudafaurhts	142	hilms	154	ibns	45
gudhus	142	hilpan	11	ibuks	182
gudisks	160	himma (daga) 6, 184		-ida	178
gudjinassus	162	hiuhma	15	iddja	119, 139
guma	21	hlahjan	124	idweit	170
gumakunds	142	hlaiw	51	-igs	156
gumein	172	-hlaupan	71, 128	ik	102
guþ	26	hlifan	18	ikei	111
		hliftus	161	inbrannjan	188
H.		hlutrs	154	-ini	177
haban	126	hneiwan	20	-inon	162
hafjan	13, 18, 38,	horinassus	162	innana	184
120 v., 124, 129		horinon	162	insandjan	188
(-) hafts 19, 73, 121,		hrains	114	instandan	188
171		hraiwadubo	51	is	105
hahan	5	hropeigs	154	-is	183
haidus	151	huggrjan	7, 26	-isk-	160

itan	2, 14, 19, 21				
iþ	171				
-iþa	96, 178				
J.					
-j-	177				
jains	74, 110				
jer	5				
judaiwisks	160				
juggs	7, 26, 158				
juk	4, 21, 92				
junda	179				
K.					
kalds	121				
kann	136				
kannjan	38				
karkara	56				
kausjan	14				
keinan	125, 154				
kinnus	21, 48				
kiusan	14				
kniu	21				
Kreks	6				
kunawida	46				
-kunds	121				
kuni	39, 94				
kunþs	121				
kustus	4, 21, 161				
Q.					
-qairnus	56				
qens	15				
qiman	12, 21				
qinein	172				
qino	15				
qiþan	19				
qiþuhafts	171				
qius	21				
L.					
-l(a)-	154, 172 v., 180				
laggs	1				
lagjan	14, 38				
laiks	151				
landis	183				
latjan	38				
lats	15, 38				
laugnjan	45				
(-)laus	148				
laushandus	145				
leiþvan	10, 18				
leik	31, 149				
-leiks	145, 149				
leitils	154				
-leiþan	25				
lekeis	62				
lekinassus	162				
letan 5 v.,	13, 15, 128				
ligan 13 v.,	48, 124				
ligrs	48				
lists	153				
liþus	71				
liuhaþ	32				
-lukan	10, 71				
lustusama	151				
M.					
-m-	154				
mag	137				
magaðs	177				
magula	173				
magus	20				
mahteigs	156				
mahts	153				
maidjan	19				
maitan	69				
malan	154				
malma	154				
-malsks	160				
managei	99				
manags	156				
manaseþs	5, 153				
manna	38, 101				
manniskodus	161				
mannisks 38, 112, 160					
marisaiws	38, 96				
marka	56				
marzjan	48				
matibalgs	142				
mats	19, 97, 146				
maþljan	180				
maurþr	4, 56				
mawi	20, 177				
mawilo	173				
meins	107				
meljan	62				
mena	5, 101				
menoþs	5, 101				
merjan	5				
mes	6				
midjis	2, 21, 114				
mikiljan	180				
mikils	154				
minniza	48				
mins	183				
missa-	19, 186				
missaleiks	149, 186				
missataujan	186				
misso	19, 186				
miþ-	141				
modags	156				
motareis	163				
N.					
nadrs	49				
nahts	1, 19, 142				
namo	99				
nasjan	14, 48, 131				
nasjands	101				
-nassu-	162				
nati	94				
natjan	38				

naudibandi . . .	26	sakuls . . .	154	snaiws . . .	51
naupjan . . .	26	salbon . . .	126	sokareis . . .	163
neþla . . .	5, 59	(-)sama . . .	151	sokjan . . .	7, 32, 83, 120, 124
ni . . .	185	samana . . .	181	speiwan . . .	19, 51, 129
niman . . .	2, 131 v.v.	sandjan . . .	26, 38, 131	stainahs . . .	156
niun . . .	116	satjan . . .	14, 38	staineins . . .	172
niutan . . .	14, 99	sauhts . . .	153	stairno . . .	56
nuta . . .	14, 99	Saurini . . .	177	standan . . .	13, 19, 25, 48, 125, 139
O.					
-o . . .	183	seins . . .	107	staps . . .	153
-odus . . .	161	sels . . .	156	-sti- . . .	153
ogs . . .	118	sibun . . .	116	stilan . . .	12
-opus . . .	161	siggwan . . .	20	stols . . .	173
R.					
-r . . .	184	sigislaun . . .	142	straujan . . .	51
-r(a)- . . .	154, 180	-silan . . .	126	sums . . .	4
raihtaba . . .	184	silubreins . . .	172	sunja . . .	183
raihtis . . .	184	sineigs . . .	156, 189	sunus . . .	97
raihts . . .	121	sinteino . . .	183	swaihra (-o) . . .	26
-raisjan . . .	14	sinteins . . .	189	-swairban . . .	56
rannjan . . .	130	sinþs . . .	2, 26	swaleiks . . .	50
rasta . . .	71	sitan . . .	13 v., 21, 48, 124	swaran . . .	48, 124
rapjo . . .	117	sitls . . .	173	swartzla (d. sg.) . . .	179
rauþs . . .	8	siujan . . .	154	swarts . . .	55
-reisan . . .	14	siuns . . .	26	swein . . .	6, 172
rinnan . . .	130	skaidan . . .	67	swistar . . .	50, 100, 205
S.					
-s . . .	182	skal . . .	137	swum(f)sl . . .	179
sa . . .	90, 95, 107 v. v.	skalja . . .	39	T.	
saei . . .	111	skanda . . .	179	tagr . . .	97
sah . . .	110	-skapjan . . .	13, 21, 38, 124, 130, 152	tagrjan . . .	180
sai . . .	110	skapuls . . .	154	taihun . . .	21, 26, 115, 116 v.
saian . . .	13, 61 v., 128	skeima . . .	125, 154	taihuntaihund . . .	116
saihs . . .	2, 116	skeinan . . .	125, 154	-tamjan . . .	21, 38
saiþvan . . .	12, 25 v., 33	skeirs . . .	6, 125	taujan . . .	51
sair . . .	154	skildus . . .	159	-tehund . . .	115
saiwala . . .	52, 95	skilliggs . . .	159	-teihan . . .	6
saiws . . .	51	skohs . . .	72	-ti- . . .	153
		skuggwa . . .	70	tigus . . .	26, 115 v.
		-sla- . . .	179	timrjan . . .	180
		slahals . . .	154	tiuhan . . .	8, 10, 18, 21, 25
		slahan . . .	1		
		slepan . . .	5, 128		

Totila	173	bugkjan	7, 39, 83	wahstus	161
triggws	52	busundi	117, 146	wai	8
trudan	12, 129	bwahan	68	waian	61
tuggo	95, 99	bwairhs	56	wair	2, 56, 146
tunpus 15, 18, 26, 101		U.		wairdus	55
tuzwerjan	225	ubilaba	183	wairpan	11, 56
twai	116	ubils	40, 154	wairs	183
twalibwintrus	145	ufarassus	162	wairpan	18, 25, 50
twalif	115	-ugs	156	wairps	55
twelfjan	180	uhteigo	183	wait 19, 21, 84, 136	
twis-	188	uhtwo	32	wakan	1, 38
twisstandan	188	un-	185	-wakjan	38
twisstass	188	unbarnahts	156	waltjan	58
p.		unbruks	185	walwison	182
-p	184	unfagrs	185	wamm	186
pagkjan	5, 38, 83	-ung-	158	wandjan	14
bahan	18, 126	unhrains	185	waninassus	162
pairh	72	unhunslags	156	wans	185
panaseips	183	unmahts	185	warjan	38, 48
parba	26	unsibjis	185	warmjan	56
-parban	56	unweniggo	160	wato	99
parf	25, 26, 137	unweis	19	waurd	56, 142
parfts	58	*unwiss	19	waurkjan	58, 83
paurnus	56	ur-	170	weinabasi	142
pairstei	56	urraisjan	26	weindrugkja	142
pei	110	urraisjan	26	weipan	21
peihs	7	us-	141, 170	-weis	19, 121
peins	107	usbairan	170	weitwojs	123
-pi-	153	usbeidan	170	widuwo	2, 21
piubs	46	usfilma	170	wilja	48, 96, 100
piumagus	145	usfulljan	170	wiljau	139
pius	71, 89	uslija	170	wilpeis	114
piwi	177	uslukns	121	windan	14
preihan	7, 129	usstandan	19	wisan	26; 138
preihsl	179	usstass	19	-wisk-	160
preis	18, 116	uswahts	161	-wiss	19, 121, 136
bridja	57, 117	uswiss	170	wizon	26
briskan	57	uz-	170	wratodus	161
-pro	184	uzeta	169	wrikan	129
brutsfill	18	W.		Wulfila	173, 176
pu	18, 103	wadi	1, 21, 38	wulla	48
-pu-	161	wahsjan	124	wullareis	163

III. Latijn.

A.	captio	153	E.	edere	2, 21
abbatissa	captus	19, 120 v.	ego	102	
adverbium	carcer	56	equa	95	
aequinoctium	carduus	55	equus	90	
aes	caro	98	esse	138	
aevum	carpentarius	163	et	171	
ager	carrus	55	eventus	161	
agilis	catena	159	extorris	9	
alius	caupo	83			
altare	cellarius	163	F.		
alter	cellenarius	163	factio	153	
amb-	centum	4, 18, 117	facula	49	
amicitia	citharistria	166	fagus	7, 20	
amicus	cito	183	falconarius	165	
annus	civicus	155	falsus	160	
ante	clepere	18	feci	20	
Antonius	coepi	136	-fer	151	
aqua	Colonia	40	feriari	6	
arc(h)i-	communis	8, 186	ferre	20	
archiater	confero	186	fiber	20	
armus	convenio	186	filiola	173	
augere	copia	187	filiolus	172	
auris	coquina	40	findere	126	
avaritia	cornu	18	ingere	68, 126	
	credulus	154	finire	124	
B.	creta	6	firmare	55	
bestiola	culter	59	flavus	147	
beta	cum	186	flos	7	
biennium	Cyprus	49	foris	20	
breve			formare	55	
butyrum	D.		frangere	125	
	decem	21, 116	frater 7, 18, 20, 22, 100		
C.	decere	9	fructus	97	
caecus	dens	15, 18, 26	fulvus	147	
cameraria	dicere	7	fundere	125	
canere	discere	125			
caninus	doscere	9, 125	G.		
cantus	domare	21	gaudia (pl.)	87	
capere 18, 120 v., 124	ducere 8, 18, 21, 124		gena	21	
capricornus	duo	116			
	duodecim	145			

genu	21				
genuinus	48				
genus	93				
gignere	121, 127				
grumus	7				
gustus	4, 21				
H.					
habere	126				
haedinus	172				
haedus	8, 21				
helvus	21, 147				
homo	21, 98				
hostis	1, 19, 21, 97				
I.					
ignis	97				
imperatrix	178				
in-	185				
inimicitia	79				
ire	119				
is	105				
iterum	171				
Iudaeus	40				
iugum	4, 21, 92				
iungo	126				
iuvenus	158				
iuventa	179				
L.					
labium	21				
lacus	97				
lanarius	163				
leo	51				
librarius	163				
linquere	18				
longinquus	158				
longus	1, 158				
lucere	121				
lupinus	172				
M.					
macer	154				
magistratus	161				
manus	97				
mare	96				
Martius	55				
martyrium	55				
mater	100				
medius	2, 21				
memini	125, 136				
mens	153				
mensa	6				
mensis	5				
mentha	60				
mentio	153				
merces (pl.)	55				
meretrix	166				
merito	183				
meta	6				
minuere	48				
misericors	145				
modo	183				
molina	40				
molinarium	163				
monere	125				
monetarius	163				
mordere	127				
mors	153				
mortarium	56				
mortuus	4				
mus	7				
N.					
nebula	2, 20				
necare	9				
nepos	101				
neptis	2, 19				
nidus	2				
nocere	9				
noli-me-tangere	145				
nomen	98				
novem	116				
novi	136				
nox	1, 15, 19, 142				
nucarius	49				
O.					
octo	1, 19, 116				
odi	136				
offendimentum	2, 20				
onerare	182				
ops	187				
orbis	20				
ordo	56				
P.					
pater	1, 18, 22, 100				
paucus	8				
pecu	18, 96				
pellere	127				
pellis	18				
pensare	68				
per	171				
perfectus	79				
pes	9				
Petrus	6				
pingere	126				
piscis	2, 18, 19				
plantare	126				
plenus	121				
plere	121				
p(o)ena	6				
pondo	159				
porta	56				
portarius	165				
precari	9				
presbyter	6				
pressa	57				
principatus	161				
principissa	169				
priscus	160				
pro	171				
Proculus	173				
procus	9				

propinquus	158	sedere	9, 21	-temno	125
pulvinus	41	sedes	9	tenuis	4, 48
pungere	127	sellarius	163	terra	9
putere	7	semel	4	tertius	117
Q.		semen	5	theca	6
quaestus	161	senatus	161	toga	9
quattuor	116	senex	189	tolonarius	163
querulus	154	sentire	2	tongere	5
quies	18	septem	116	tremulus	154
quinque	116	servulus	173	tres	18, 116
quis	110	sessus	19	tu	18, 103
quod	18, 110	seta	6	turris	97
R.		sex	2, 116	tympanistria	166
ratio	98	silere	126	U.	
ravus	147	sistere	127	unus	8, 116
regere	9	soror	100, 205	V.	
regula	45	specio	18, 19	vademecum	145
remus	6	speculum	6	vae	8
rex	9	spernere	125	vanus	186
rota	1	spuere	19	vas	1, 21
ruber	154	stare	19	vehere	21
rufus	8	sternere	125	velle	139
rumpo	125	stultitia	153	venire	21
ruptarius	163	sudor	8	ventio	153
S.		suinus	6, 172	verbum	142
sagire	7	sum	138	vertere	18, 153
sapio	124	sus	6	vibrare	21
saxum	9	sutor	146	victrix	178
scabere	21	T.		videre	21, 126
scelerare	182	tabula	45	vidua	2, 21
scolaris	165	tacere	18, 126	Vincemalus	145
secare	9	taurinus	172	vir	2
secula	49	taurus	147	vivus	21
		tegere	9		
		tegula	6, 45		

Klassiek Letterkundig Panthéon

ZOOEVEN VERSCHEEN:

- No. 79/80. CONSTANTIN HUYGENS, KORENBLOEMEN.
Met inleiding en aantekeningen van Dr J. VAN
VLOTEN. Derde en Vierde deel. 4e druk herzien
en met vele aantekeningen vermeerderd door
Dr J. HEINSIUS. Prijs *f*2,40, Geb. *f*3.—
- No. 143. E. J. POTGIETER, HET RIJKS-MUSEUM TE AMSTER-
DAM. Met inl. en aant. door A. G. VAN DIJK.
Bewerkt en van een nieuwe inleiding voorzien
door N. C. MEIJER DREES. 2e druk.
*f*1.20, Geb. *f*1.80
- No. 8/8a. J. VAN DEN VONDEL, LUCIFER. Treurspel. Met
inleidend schrijven en historische toelichting van
Dr J. BERGSMA. 7e druk. *f*1.20, Geb. *f*1.80
- No. 163. Mr W. BILDERDIJK, EEN KEURGARVE UIT DE
GEDICHTEN, met inl. en aant. door P. KAT Pz.
*f*0.80, Geb. *f*1.40

KORT GELEDEN VERSCHEEN:

- No. 138/139. P. C. HOOFT, GEERAERDT VAN VELSEN.
Toegelicht door Dr F. A. STOETT. 3e druk.
*f*1.—, Geb. *f*1.60
- No. 161. DE PUNTDICHTEN VAN A. C. W. STARING.
Gegroepeerd, toegelicht en van aantekeningen
voorzien door TH. J. BOSMAN. *f*0.90, Geb. *f*1.50
- No. 162. BLOEMLEZING UIT DE WERKEN VAN Mr RHIJNVIS
FEITH, voorzien van een inleiding door Dr H. G.
TEN BRUGGENCATE. *f*0.90, Geb. *f*1.50.

Deze Nos zijn de eerste die, op veler verzoek, in
vergroot formaat verschijnen. — Een lijstje, waarop al
de Nos die tot heden in dit Panthéon zijn verschenen,
is op aanvraag gratis verkrijgbaar.

UITGAVEN VAN W. J. THIEME & CIE TE ZUTPHEN